FRANÇOIS GEORGEON

RAKININ ÜLKESİNDE

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN ERDOĞAN TÜRKİYESİ'NE ŞARAP VE ALKOL (14. - 21. YÜZYILLAR)

iletişim

FRANÇOIS GEORGEON • **Rakının Ülkesinde**

Au pays du raki
Le vin et l'alcool de l'Empire ottoman à la Turquie d'Erdoğan
(xive-xxie siècle)
© 2021 François Georgeon

İletişim Yayınları 3297 • Tarih Dizisi 173
ISBN-13: 978-975-05-3501-7
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
KAPAK Suat Aysu
KAPAK GÖRSELİ Muhammed ibn Mustafa el-Mısri,
Tuhfet ül-Mülk, 1817
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ ve DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FRANÇOIS GEORGEON

Rakının Ülkesinde

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Erdoğan Türkiyesi'ne Şarap ve Alkol (14.-21. Yüzyıllar)

Au pays du raki
Le vin et l'alcool de l'Empire ottoman
à la Turquie d'Erdoğan
(xive-xxie siècle)

ÇEVİREN ***Renan Akman***

NICOLAS ELIAS VE JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE'UN SONSÖZÜYLE

iletişim

FRANÇOIS GEORGEON 1942'de doğdu. École des langues Orientales'i bitirdi. Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) bünyesindeki "Türk ve Osmanlı Araştırmaları Bölümü"nün yöneticisidir. Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi üzerine çalışmaları olan Georgeon'un Türkçede yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris, 1980 [*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998]; *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (Paul Dumont'la birlikte), çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999; *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (yay. haz.), çev. Meltem Atik - Esra Özdoğan, YKY, 1999; Osmanlı *İmparatorluğu'nda Yaşamak* (Paul Dumont'la birlikte), çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, 2000; *Doğu'da Mizah* (yay. haz.), çev. Ali Berktay, YKY, 2001; *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, seçilmiş makaleler, çev. Ali Berktay, YKY, 2006; *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi* (Noémi Lévy-Aksu ile birlikte), çev. Rıdvan Yüksel, Timaş Yayınları, 2022.

*Her neredeyseler, üç "mousqueturc"**
Aykan, Güven ve Yarkın'a...

(*) Yazar burada kelime oyunuyla Fransız yazar Alexandre Dumas'nın *Les Trois Mousquetaires* (Üç Silahşörler) başlıklı eserinin kahramanlarına gönderme yapıyor – ç.n.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 11

TEŞEKKÜR 13

GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVRALINAN MİRASLAR 23

Orta Asya'dan Anadolu'ya 24

Bizans'tan Venedik'e: Osmanlılar Akdeniz'de 29

Bir bağ imparatorluğu 36

İslâm ve alkollü içecekler 41

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPLUMUNDA ŞARAP VE ALKOL (15.-18. YÜZYILLAR) 49

İçmenin kutsal üçlüsü: Şarap, boza ve rakı 51

Önce ve en başta şarap... 51

Özgün bir içecek: Boza 54

Rakının esrarı 56

İçmek: Nerede ve ne zaman? 60

Meyhaneler ve bozahaneler 60

Meyhaneler ve kahvehaneler 67

Meyhaneler dışında nerelerde içilebiliyordu? 70

İçenlerin küçük dünyası ... 72
Gayrimüslimler ... 72
İçki içen Müslümanlar: Sultanlar ... 74
Osmanlı elitleri ... 77
Sarayın ve konakların dışında ... 80
Dervişler ve yeniçeriler ... 84
Bir imaj sorunu: İslâm dünyasının içicileri Türkler? ... 86
Ayıklık mı sarhoşluk mu? ... 86
İçme biçimleri ... 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASKI VE İHLAL ARASINDA (16.-18. YÜZYILLAR) ... 93
Günlük yaşamdaki riskler ... 94
Mahkeme tehdidi altında ... 94
Kötü şöhret ... 103
Gayrimüslimler: Sınırlı bir müsamaha ... 105
Kanuni Sultan Süleyman'dan III. Selim'e: İçki yasağı dönemleri ... 108
17. yüzyılda köktenci ve püriten bir tepki: Kadızadeliler ... 111
18. yüzyılda müsamaha ve sınırları ... 113
Başarısızlık ve direniş ... 117
Bütün meyhaneleri kapatmak? ... 118
İslâm'a karşı devlet: Şarabın ve alkolün vergilendirilmesi ... 120
İçenler direnişe geçiyor ... 125
Osmanlı hayal dünyasında şarap ... 130
İçenlerin tarafında olanlar: Gülenler ... 130
Şarap ve boza kendilerini savunuyor ... 134
Şarap şiirlerinin zenginliği ... 136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GİZLİLİKTEN VE MARJİNALLİKTEN ÇIKIŞ (19. YÜZYIL) ... 145
Reformlar: İçmek ve modernlik ... 146
Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ... 146
Sultan içiyor... ... 148
Serbestiye doğru ... 151
Tanzimat reformları ... 152

Yeni bir dönüm noktası: Kırım Savaşı ... 155
Toplumsal dönüşümler: Bürokrasi ... 156
Alkollü içeceklerde yeni olan ... 158
Rakı başa geçiyor ... 158
Nevzuhur bir içecek: Bira ... 160
Boza ve şarabın akıbetleri ... 162
Bir meyhane kültürü: İstanbul ve taşra ... 165
İstanbul'da içme mekânları çoğalıyor ... 165
"Selatin" meyhaneler ... 168
Meyhane kültürü ... 171
Taşrada içmek ... 177
Alkole karşı yeni tedbirler, yeni söylemler ... 181
Tanzimat reformlarından Abdülhamid'e ... 181
Ulemadan hekimlere ... 185

BEŞİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYET'E: YASAKLARIN SONU MU, İÇKİ YASAĞI MI? (1900-1923) ... 191
Alkollü içecekler için bir devr-i saadet mi? ... 192
Sarhoşluk anları ... 194
İçenler için mutlak bir özgürlük mü? ... 197
Eski ve yeni içiciler ... 198
İçenler gözetimli serbestlik altında ... 201
Jön Türklerin politikası ... 202
Alkol karşıtı hareketin ortaya çıkışı ... 204
Milliyetçilikler, savaşlar, içkiler ... 208
İçki, bir kimlik meselesi ... 208
Savaşlar ve savaş ertesi ... 214
Anadolu direnişi ve alkol yasağı ... 220
Bir kanunun kısa tarihi ... 221
Neden böyle bir kanun? ... 225

ALTINCI BÖLÜM

KEMALİST TÜRKİYE'DE İÇMEK (1923-1939) ... 231
Türkiye içkisiz rejimde mi? ... 232
İçki yasağından tekele ... 240

İzmir'de skandal: Türk Ocağı'nda rakı içiliyor! 251
1930'larda alkole karşı savaş: Öjenizmin cazibesi 257
Mustafa Kemal adında bir içici 263
Uzun bir hikâye 263
Atatürk'ün sofrasında 265
Rakı ve siyaset 267

SONUÇ 273

SONSÖZ

ERDOĞAN TÜRKİYESİ'NDE İÇMEK

NICOLAS ELIAS - JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE 283
Ayrımcılık 288
Ayrım gözetme 289
Görünmezleşme ve sahte içki üretimi 293
Ekonominin dokunulmaz sektörleri: Eğlence, turizm ve spor 296
Eril sarhoşluk tekeli 299
Sonuç yerine 304

KAYNAKÇA 305
TAMAMLAYICI KAYNAKÇA 325
DİZİN 327

KISALTMALAR

BPPT	*Bulletin périodique de la presse turque*, Paris, Dışişleri ve Savaş Bakanlığı, 1920-1939
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Coran I ve II	*Le Coran*, ed. ve Arapçadan çev. Denise Masson, Paris, Gallimard, 2 cilt, 1980
DBİA	*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 8 cilt, 1993-1995
DEO	François Georgeon, Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein (ed.), *Dictionnaire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 2015
EI1	*Encyclopaedia of Islam*, 1. baskı, Leiden, E. J. Brill, 1913-1936
EI2	*Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, Leiden, E. J. Brill, 1954-2005
İA	Reşad Ekrem Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1958-1974, 10 cilt (G harfine kadar yayımlanmıştır)
IJMES	*International Journal of Middle-East Studies*
JESHO	*Journal of the Economic and Social History of the Orient*
OTAM	Osmanlı Tarihi ve Araştırma ve Uygulama Merkezi
Pakalın	Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1946-1956

RCL	*Revue commerciale du Levant. Bulletin mensuel de la Chambre de commerce française de Constantinople*
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*
TDVIA	*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 42 cilt, 1988-2013
Turcica	*Turcica. Peuples, langues, cultures, États*, Leuven, Peeters

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlık ve yazım sürecinde pek çok meslektaşımdan ve dostumdan yardım ve destek gördüm. Burada hepsine içtenlikle teşekkür etmek isterim: Ekin Akalın, Hatice Aynur, Bayram Balcı, merhum Michel Balivet, Canan Balkan, Mohammed Hocine Benkheira, Elife Biçer-Deveci, Elisabetta Borroméo, Olivier Bouquet, Nathalie Clayer, Brice Dusuzeau, Edhem Eldem, Emine Ö. Evered, Sylvie Gangloff, M. Şükrü Hanioğlu, Shirin Hamade, Bernard Heyberger, Frédéric Hitzel, Mohamed Houbaida, Onnik Jamgocyan, Erdal Kaynar, Rudyard Kazan, Hans-Lukas Kieser, Klaus Kreiser, merhum Jacques Lefort, Daniel-Joseph MacArthur-Seal, Rudi Matthee, Nicolas Michel, Cristoph K. Neumann, Michèle Nicolas, Çiğdem Oğuz, François Pouillon, Maurus Reinkowsky, Nicole Rivet, Eugene Rogan, Özge Samancı, İklil Selçuk, Nikos Sigalas, Zafer Toprak, Alexandre Toumarkine, Özgür Türesay, Nicolas Vatin, Paul Veysseyre, Fariba Zarinebaf, Ece Zerman ve Nessim Znaïen. Onların yardımları olmasa kitap bu halini almazdı, ama tabii ki olabilecek hatalardan sadece ben sorumluyum.

Araştırmalarım için çok kıymetli ziyaretlerde bulunduğum şu kurumlara da teşekkürlerimi sunuyorum: İstanbul'da İSAM kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, *Cumhuriyet* gazetesi arşivleri,

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), Orient Institut, IRCICA, Yapı Kredi Bankası ve SALT kütüphaneleri; Paris'te BNF, BULAC, Collège de France'ın Arap, Türk ve Osmanlı etütleri kütüphanesi. Bibliothèque nationale de France (Gallica sitesi) ile Ankara Millî Kütüphane, İSAM, Hakkı Tarık Us ve Atatürk Kitaplığı'nın dijital koleksiyonlarından da bol bol yararlandım.

Bu kitabın sonsözünü kaleme almayı kabul eden INALCO öğretim görevlisi Nicolas Elias'a ve IFEA eski direktörü Jean-François Pérouse'a son derece müteşekkirim.

GİRİŞ

> Avrupa'nın güneyine ve doğusuna doğru gidildikçe üzüm asması İslâm'ın inatçı engeliyle karşılaşır. İslâm'ın denetimi altındaki topraklarda bağların yerli yerinde durduğu doğrudur ve şarap buralarda yorulmak bilmez bir kaçak yolcu olarak varlık gösterir. İstanbul'da, Tersane'nin yakınlarında meyhaneciler Rum denizcilere her gün perakende şarap satarlar ve Muhteşem Süleyman'ın oğlu Selim, Kıbrıs'ın tatlı şaraplarını fazlasıyla sevecektir.[1]

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda üzüm asmasının ve şarabın durumunu Fernand Braudel *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)* başlıklı eserinde böyle anlatır. Çağrışım yüklü birkaç satırda her şey ya da hemen hemen her şey söylenmiştir: Şaraba direnen İslâm, her şeye rağmen yerli yerinde duran bağlar, gizlenerek karşı koyan şarap; İstanbul'un ticari merkezi, tersanesi ve denizcileri, meyhanecileri ve buraların Rum müşterileri. Başkente kadar yolculuk eden şaraplarıyla sarayın ihtiyacını karşılayan uzak bir vilayet: Kıbrıs. Bir de, her şeyin üzerine tüy dikercesine içki içen bir sultan... Bütün bu gözlemler alkollü içeceklerin tamamına teşmil edilebilirdi. Sonuçta birkaç cümle, ama kulağa doğru gelen cümleler. Ve akla pek çok soru getiren: Osmanlı İslâmı bu kadar inatçı mıdır? Bağlar neden yerli yerinde durur? Şarap nasıl yolculuk eder?

---

1 Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*, cilt 1, Armand Colin, Paris, 1967, s. 174.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında zaten çok veciz olan diğer genel tarih kitapları bizim konumuza hiç yer vermez. Çağlar boyunca alkol üzerine yazılmış kitaplar bile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında çok ketumdurlar. Bunların en yenilerinden biri olan Rod Philips'in *Alcohol: A History*'si Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'ye şöyle bir değinip geçer.[2] Kuşkusuz, bu tür çalışmalarda "zorunluluk icabı" İslâm'a ve alkole ayrılmış birkaç sayfa bulunur, ama sorun Kuran tarafından, bir daha ele alınmayı gerektirmeyecek şekilde halledilmişçesine baştan itibaren sırt çevrilen İslâm dünyasındaki duruma dair hiçbir şey söylenmez. İslâm alkolü yasaklamıştır, nokta. Şayet durum buysa, İslâmi gelenek Müslüman dünyanın bütün tarihine gerçekten bu kadar hâkim olmuşsa, alkolün durumunun bugün bir Müslüman ülkeden diğerine bu kadar farklılık göstermesini nasıl açıklayacağız? Örneğin, alkole büyük ölçüde müsamaha gösterilen Tunus gibi bir ülkeyi ve ispirtolu içeceklerin yasak olduğu Suudi Arabistan'ı ya da Dünya Sağlık Örgütü'nün yıllık kişi başına saf alkol tüketimi sıralamasında sonuncu sırada gelen Pakistan'ı düşünelim.[3] Bu kadar farklı noktalara varmak için dogmanın ve normun ötesinde, pek tabii ki tarihin devreye girmesi gerekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de şarap ve alkolün elbette ki bir tarihi vardır. Bu göz alıcı bir tarih değildir. Kendini üstü kapalı olarak ifade eden ketum bir tarihtir.[4] Sıklıkla duvar diplerine sine sine yürüyen bir tarih. Fransa'da bağcılık ve şarabın –Roger Dion'un bundan altmış küsur yıl önce basılan öncü kitabından beri defalarca anlatılmış olan– göz alıcı destanıyla kıyaslanması imkânsız bir tarih.[5] Almanya'da biranın ya

2 Rod Philips, *Alcohol: A History,* University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2014. Şarabın tarihi konusundaki çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu konusunda biraz daha cömerttir. Örneğin bkz. Tim Unwin, *Wine and the Vine, A Historical Geography of Viticulture and the Vine Trade*, Routledge, Londra-New York, 1996.

3 Dünya Sağlık Örgütü, *Global Status Report on Alcohol*, 2010.

4 Nicolas Trépanier, *Foodways and Daily Life en Medieval Anatolia. A New Social History*, University of Texas Press, Austin, 2014, s. 102.

5 Roger Dion, *Histoire de la vigne et du vin en France*, Paris, 1959.

da Anglosakson dünyada viskinin tarihleriyle de. Votkanın yakın tarihli bir çalışmada "alkolik imparatorluk" olarak nitelenen Çarlık Rusyası'ndaki büyük yeriyle de.[6]

Osmanlılar ve Türkler düşünüldüğünde akla gelen ilk içecek kahvedir. Ekimi ilk kez 16. yüzyılda Osmanlı topraklarında yapılan, bu nedenle "Türk kahvesi" adını alan ve izleyen yüzyılda buradan Avrupa'ya yayılan kahve; bida olarak mahkûm edildikten sonra çok uzun bir süre İngiltere'de çay kadar popüler olan, geçen yüzyılda ise değişen zevk ve maliyet nedenleriyle çayın rekabetiyle karşı karşıya kalan kahve; hem içecek hem müessese olarak pek çok kitaba ve makaleye konu olan, özellikle ticari dolaşım kanalları ve kamusal alandaki yeri bakımından hakkındaki araştırmaların çoğalmaya devam ettiği Türk kahvesi.[7] Kahve dışında Osmanlıların imajıyla bu kadar bütünleşmiş başka hiçbir içecek, hele de alkollü içecek yoktur.

Anadolu topraklarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alan Türkiye'de işlerin farklı olduğunu göreceğiz. Rakı –üzüm cibresinden elde edilen, anason ilave edilmiş alkol– Türkiye'de bazen "milli içki" olarak kabul edilir. Gene de rakıcıların oranı, yukarıda anılan diğer "milli içkiler"in tutkunlarından çok daha düşüktür.[8] Ve muhafazakâr bir İslâm'ın bayraktarı olan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bundan bir süre önce rakının, sadece ayran için kullanıldığını görmek istediği "milli içecek" olma vasfını tartışmaya açma girişiminde bulunmuştur.

Her ne kadar ketum olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de şarap ve alkolün tarihi anlatılmaya değer. Bu tari-

---

6 Patricia Herlihy, *The Alcoholic Empire. Vodka & Politics in Late Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

7 Ralph S. Hattox'un *Coffee and Coffeehouses. The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*'inden beri (University of Washington Press, Seattle-Londra, 1985) [*Kahve ve Kahvehaneler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998], Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de kahve üzerine yazılan kitapların sayısı önemli ölçüde artmıştır; özellikle bkz. Cengiz Kırlı, Cemal Kafadar, Ahmet Yaşar ve Merve Tosun'un Kaynakça'da yer alan yakın tarihli çalışmaları. Ayrıca bkz. *DEO*, "Café et cafés" (Michel Tuchscherer).

8 Sylvie Gangloff, *Boire en Turquie. Pratiques et représentations de l'alcoōl*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2015.

hin ilginçliğinin bir kısmı tam da bu ketumluktan kaynaklanıyor olabilir: Bizi gündelik yaşama ve gizliliğe, Michel de Certeau'nun "eyleme sanatları" ve "taktik" dediği şeye, ayaktakımının takıldığı meyhanelerin sefil dünyasından elitlerin gizli içki âlemlerine, dindarların ve yobazların az çok göstermelik öfkesinden siyasi iktidarın tereddütlerine, mutasavvıfların ayinlerinden şarap şiirlerinin parıltılı dizelerine götürür. Düşler âlemine de. Bu kitabın amacı, bu tarihi bütün bu boyutları hesaba katarak okura sunmak. Ve de olanca derinliğiyle: Bizi 14. yüzyılın en başından 20. yüzyıl ortalarına, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar götürdüğünden, gerçekten çok uzun bir süre. Toplamda altı buçuk asır. Buna, kaçınılmaz olarak Osmanlı öncesi dönemlere atılan bir bakış ve sonsözde 21. yüzyıl Türkiyesi'ndeki duruma dair zorunlu bir durum saptaması da ekleniyor.[9]

Bu tarih, Osmanlı İmparatorluğu'nu bütün coğrafi yayılımı içinde değerlendirmeye de çalışıyor. 16. yüzyılın sonunda en geniş sınırlarına ulaştığında Balkanlar'dan Mağrip'e, Karadeniz'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan büyük bir coğrafya. İmparatorluğun haritası fetihlere ve toprak kayıplarına bağlı olarak durmadan değişti ve sonunda imparatorluk yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığında sınırlar Anadolu dikdörtgeniyle örtüştü.[10] Türlü çeşitli hammaddelerden alkollü içecek üretmeye elverişli bir coğrafya: Macaristan'dan Tunus'a –bunlar tarih boyunca bağlarıyla ünlü olan bölgelerdir– ve şarabın anavatanı Kafkasya'ya kadar hemen her yerde mevcut olan üzüm asması; gene her yerde, Arabistan sınırlarındaki hurma da dahil bol miktarda yetişen ve sadece alkole dönüştürülmeyi bekleyen türlü çeşitli meyve; Balkanlar'da, Anadolu'da, Mağrip'te fermante edilmeye hazır, mebzul miktarda tahıl: Roma döneminden beri Trakya'da, Bitinya'da, Karadeniz kıyılarında gayet iyi yetişen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çok tutulan boza de-

9 Bkz. Nicolas Elias ve Jean-François Pérouse'un bu kitaptaki "Sonsöz"ü.

10 Uzmanlık alanım gereği araştırmayı yürütmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm halef devletleri arasından Cumhuriyet Türkiyesi'ni seçtiğimden imparatorluğun eski Balkan ve Arap vilayetleri çalışma kapsamında yer almıyor.

nen bira benzeri içeceğin elde edildiği arpa, özellikle de darı. Kısacası, bütün malzemeler el altında.

Ama bu cömert doğal ve tarihî koşulların karşısına "İslâm'ın inatçı engeli" çıkacaktır. Bir an durup yukarıda andığımız Dünya Sağlık Örgütü'nün raporundaki Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğan ülkelerin 21. yüzyıl başındaki durumuna bakalım. Raporda Balkan ülkeleri Türkiye'den net bir biçimde ayrışıyor; Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da kişi başına yıllık alkol tüketimi Türkiye'dekinden yaklaşık altı kat fazla; nüfusu kısmen Müslüman kökenli olan Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un skorları bile bu ülkelerinkinden fazla düşük değil. Türkiye'ye gelince, imparatorluğun eski Müslüman vilayetlerinin, sırasıyla Tunus, Suriye, Ürdün ve Irak'ın önünde yer alıyor, ama sadece burun farkıyla. Bir an için Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi uzamından ayrılalım ve Türkiye'yi Orta Asya'nın eski Müslüman Sovyet cumhuriyetleriyle karşılaştıralım. Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da Türkiye'dekinden iki kat fazla, ama içme şampiyonu Belarus'tan yaklaşık üç kat az alkol tüketiliyor. Bu karşılaştırmalar bize ne anlatıyor? Kuşkusuz bu farklılıkları açıklayan pek çok toplumsal ve kültürel neden olduğunu, ama genelde alkol tüketiminde iki büyük faktörün rol oynadığını: Dinî aidiyet ve siyasi rejim.

Peki, Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl bir dinî tablo vardı? Devletin dini İslâm, nüfusun çoğunluğu Müslüman'dı; bununla birlikte, özellikle bağcılık yapılan toprakların büyük kısmında kalabalık Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri toplanmıştı ve bunlar alkollü içecek ticaretiyle uğraşıyorlardı. Gene de, fazla basit bir şemadan kaçınalım: Bir yanda sahip oldukları zimmi (ehl-i kitap) statüsünün korumasında kana kana içen Hıristiyanlar ve Yahudiler, diğer yanda alkolden olabildiğince uzak duran Müslümanlar yoktur. Durum daha karmaşıktır. Hıristiyanlıkta dahi alkollü içeceklerin tarihi hiçbir şekilde mutlak bir üretim, satış ve tüketim serbestisi hikâyesine indirgenemez; alkol yasaklamalara olmasa bile muhalefete ve kısıtlamalara konu olmuştur. Çarlık Rusyası'nda 17. yüzyıl ortalarında Ortodoks Kilisesi votkanın şeytan icadı olduğunu ilan etmiş, bu da

içenleri gizliliğe itmişti. Katolik Kilisesi'nde sarhoşluk bağışlanabilir olsa da ayyaşlık korkunç bir günah olarak kabul edilir. Aslına bakılırsa, hemen hemen bütün dinler alkole sınırlamalar getirmiştir – ve İslâm kadar ileri gitmeseler de, aynı şey Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri için de geçerlidir.

Öte yandan, imparatorluktaki Müslümanların tarihi hiçbir şekilde Kuran yasağına harfiyen ve mekanik denebilecek bir şekilde uyulmasına indirgenemez. Düşünme sürecimizin bu aşamasında biraz kurmaca tarih yapalım. Osmanlı İmparatorluğu Müslümanlarının içki yasağına harfiyen uyduklarını hayal edelim – tıpkı bu dinden olanların ezici çoğunluğunun İslâm'ın diğer yiyecek tabusu olan domuz eti yeme yasağına uyduğu gibi.[11] Bu durumda, imparatorlukta alkollü içeceklerin tarihi yazılabilir miydi? Bu, cemaat duvarlarının arasına sıkışmış, Hıristiyanlarla ve Yahudilerle sınırlı, marjinal bir anlatı olup çıkardı. Oysa durum farklıdır: İlerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, şarap ve alkol Osmanlı İmparatorluğu tarihinde merkezî bir yer tutar. O halde, Müslümanlar arasında asırlar boyunca kitlesel olmasa bile oldukça önemli bir kural ihlali olduğu içindir ki böyle bir tarihin yazımı tasarlanabilir. Bu kitap, münhasıran olmasa da büyük ölçüde bu ihlalin tarihidir. Her halükârda, alkollü içeceklerin *tarihini* yazmayı mümkün kılan bu ihlaldir. Kitap bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de normdan sapmalar ve ihlaller konusunda uzun zamandır yürüttüğüm araştırmaların devamı niteliğinde.[12]

---

11 Bkz. Mohammed Hocine Benkheira, *Islam et interdits alimentaires*, PUF, Paris, 2000; Edith Ambros, "Langage reflétant une différence culturelle. Le cas du porc/sanglier (*domuz/hınzîr*) dans le *Seyahatnâme* d'Evliya Çelebi", *Cahiers Balkaniques*, 41, 2013, s. 129-144; *DEO*, "Porc" (François Georgeon). Böyle bir tarih Sırbistan'da domuz yetiştiriciliğinden, Rumların ya da Yahudilerin işlettiği birkaç şarküteriden ya da 1842'de Polonyalı sığınmacılar tarafından kurulan, günümüze kadar domuz besiciliği yapılan ve meraklıların yerel bir şarap eşliğinde domuz pirzolası yiyebildiği "Polenezköy"den söz ederdi.

12 En son, *Le Mois le plus long. Ramadan à Istanbul de l'Empire ottoman à la Turquie contemporaine*'de (CNRS Editions, Paris, 2017), kuşkusuz çok farklı bir bağlamda olmakla birlikte kutsal Ramazan ayında oruç tutmayı reddedenler üzerinden dinî normun ihlali konusuna geniş bir yer ayırdım.

Siyasi rejime gelince, 14. yüzyılın başında Anadolu'nun kuzeybatısında boy gösteren küçük beylikten 1920'lerde Mustafa Kemal tarafından kurulan laik cumhuriyete, Kanuni Sultan Süleyman devrinin büyük Sünni İslâm gücünden 19. yüzyılın Tanzimat reformlarıyla sekülerleşme yoluna giren devlete, rejim derin değişimler geçirdi. Bu tarih Osmanlı ve Türk toplumunun farklı kategorilerini de dikkate alıyor; bizi yüksek iktidar çevrelerine olduğu gibi köylere ya da büyük şehirlerin batakhanelerine ve Osmanlı coğrafyasının büyük şehirlerinin ecesi İstanbul'a götürüyor. Yeme-içme, sofra âdetleri, kültür, edebiyat, zevkler, boş zaman ve eğlence tarihlerine katkıda bulunuyor.[13] Kahve, tütün, afyon ve uyuşturucular gibi çeşitli uyarıcı ve uyuşturucu maddelerin tarihinin ayrılmaz parçasını oluşturuyor. Normdan sapmaları ya da İslâm'da böyle kabul edilen pratikleri –kumar, fuhuş, eşcinsellik– unutmaksızın. Bu tarihi tıptan, genel olarak ekonomiden, ticari hareketlerden, fiyatların evriminden ve üretim tekniklerinden soyutlamak da imkânsız. İmparatorlukta alkollü içeceklerin tarihi cemaatler arası temaslar, birey-toplum ilişkileri, toplumsal baskı sorunu ya da İslâm ile devlet arasındaki ilişkiler gibi birbirinden çok farklı konulara ışık tutuyor.

*

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî, siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal tarihinin çok uzun bir süre ihmal edilmiş bir yönünü genel okur kitlesine tanıtmak için bir sentez oluşturmayı amaçlıyor. Bunun riskli bir girişim olduğunu göz ardı etmiyorum; çalışma beni zaman zaman mutat araştırmalarımın temellerinden uzaklara sürükledi. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nda, daha geniş ölçekte de Ortadoğu'da alkolün tarihi bu son yıllarda bazıları dikkat çekici pek çok bilimsel çalışmaya konu oldu.[14] Yakın tarihlerde bu alanda kolektif eser-

13 Rudi Matthee, *The Pursuit of Pleasure. Drugs and Stimulants in Iranian History, 1500-1900*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2005; Rudi Matthee, "Alcohol in the Islamic Middle-East: Ambivalence and Ambiguity", *Past and Present*, cilt 222/9, 2014, s. 100-125.

14 Yakınlarda Türk üniversitelerinde savunulan ve henüz yayımlanmamış iki tez Osmanlı arşivlerinden derinlemesine yararlanmanın dikkatimize ne tür yeni

ler verildi, başkaları da hazırlanma aşamasında; aynı konuda atölye çalışmaları gerçekleştirildi, pek çok konferansın duyurusu yapıldı. Türk arşivlerinde daha keşfedilecek çok şey olduğu kesin: Alkollü içeceklerle ilgili anahtar sözcüklerle sorgulama yapılabilen çevrimiçi kataloğundan yayımlanmamış binlerce belgeye ulaşılabildiğiniz Başbakanlık Osmanlı Arşivi; bütün zenginliklerini ortaya koymaya devam eden kadı sicilleri arşivleri... Batı kaynaklarına gelince, imparatorluğu gezen seyyahlardan bol bol yararlanılmış olsa da, başta konsolosluk arşivleri olmak üzere diplomatik arşivlerde ve misyon arşivlerinde daha nice hazinenin keşfedilmeyi beklediğine kuşku yok.

O halde, bu tarih gözlerimizin önünde *yazılmaya devam ediyor*. Belgelerin biriktiği bir esnada durum saptaması yapmanın, en iyi kaynaklardan devşirilen bütün yeni malzemelerden yararlanmanın ve yeni araştırma parkurları açmanın zamanıdır.

---

bilgiler sunabileceğini gösteriyor: İhsan Erdinçli, "Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)", doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2019 ve Derviş Tuğrul Koyuncu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi (1792-1839): İstanbul Örneği", Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2019. Bu iki teze meyhaneler üzerine yeni yayımlanan kolektif bir çalışmayı ve bir dergide yayımlanan özel dosyayı da ekleyelim: Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019 ve "Osmanlı'da İçki ve Eğlence Kültürü", *Toplumsal Tarih*, sayı 321, 2020.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVRALINAN MİRASLAR

Her imparatorluk gibi Osmanlı İmparatorluğu da 14. yüzyıl başında kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı ertesinde yıkılışına kadar çeşitli nüfus grupları, gelenekler, kültürler ve dillerden oluşan siyasi bir bütündü. En net sınırlar dinler arasındakilerdi. Şimdilik, her bir dinin bağrındaki sıklıkla çok önemli olabilen farklılıkları bir yana bırakıp Osmanlı coğrafyasını aralarında paylaşan tektanrılı üç dine, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'a –üç "kitaplı din"e– bakmakla yetinelim.

Şarap ve alkollü içecekler konusunda bu ilk iki din ile üçüncüsü arasındaki sınır nettir: Bir yanda, bu içeceklerin dinen kabulü, hatta ibadet ve ayinlerde kullanımı, diğer yanda resmen yasaklanması söz konusudur. Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın devraldığı miraslar bellidir (Kitab-ı Mukaddes, Yunan medeniyeti, Roma İmparatorluğu). Osmanlı İmparatorluğu Müslümanlarına gelince, durum o kadar net değildir: Müslümanlaşmadan önce ne durumdaydılar? Ya Müslümanlaşmalarından imparatorluğun kuruluşuna kadar geçen süre içinde? Kitabın bu ilk bölümünde araştırılan işte bu mirastır. İmparatorluğun başlangıcından yıkılışına kadar, dinin iktidar kullanımında temel bir unsuru oluşturduğu Müslüman bir devlet olması bu araştırmayı daha da önemli kılıyor.

Orta Asya'dan Anadolu'ya

14. yüzyılın başında Osmanlı Beyliği kurulduğunda Türkler yüzlerce yıldır şarap ve çeşitli alkollü içecekler üretip tüketiyorlardı. Orta Asya steplerini kateden konargöçer çobanlar olan eski Türkler fermante kısrak sütünden elde edilen, % 4-5 oranında alkollü bir içecek olan kımızı biliyorlardı. 10. yüzyıl başında "Türklerin ülkesi"ni ziyaret eden Arap seyyah İbn Fadlân'a göre ölüler ellerine "mayalanmış bir içki"yle dolu bir kadeh tutuşturularak gömülüyorlardı.[1] Faslı gezgin İbn Battûta 14. yüzyıldaki seyahatleri sırasında Karadeniz steplerinde ve Kırım'da kımızı keşfetti.[2] Aynı dönemde, Kahire Memlûkleri de kımızdan faydalanıyorlardı.[3] İşin tuhafı, kımız o tarihte Anadolu'da bilinmiyor gibidir.[4] Abartıdan asla vazgeçmeyen büyük seyyah Evliya Çelebi 17. yüzyılda kımızı keyif verici ya da sarhoş edici 75 madde arasında saysa da, 17. yüzyıldan sonra Osmanlılarda kımızın izine hemen hemen hiç rastlanmaz...[5]

Bu içecek Osmanlı İmparatorluğu'nda neden yayılmamıştır? İklim nedeniyle mi? Yoksa Türklerin Anadolu'da kısmen yerleşik hayata ve hayvancılıktan tarım ağırlıklı bir ekonomiye geçmesiyle birlikte muhtemelen kımıza ket vurmuş olan şarap yüzünden mi? Öyle ya da böyle, Rusya'nın bazı Türkdilli halkları arasında, özellikle de Başkurtlar, Kazaklar ya da Kırgızlar gibi göçebe geleneklerini koruyan topluluklarda; kımız kullanımı günümüze kadar devam etmiştir. Çarlık Rusyası'nda verem tedavisinde kımız kullanılıyordu. Fransa'da bile 1870-

1 Ibn Fadlân, *"Relation de voyage"*, *Voyageurs arabes. Ibn Fadlân, Ibn Jubayr, Ibn Battûta*, Paule Charles-Dominique (ed. ve çev.), Gallimard, Paris, 1995.

2 Ibn Battûta, *Voyageurs arabes, a.g.e.*, s. 674, 676, 679, 683-684.

3 Pauline Lewicka, *Food and Foodways of Medieval Cairenes. Aspects of Life in an Islamic Metropolis of the Eastern Mediterranean*, Brill, Leiden ve Boston, 2011, s. 484-486.

4 Nicolas Trépanier, 14. yüzyılda Anadolu'da yemek kültürünü incelediği kitabında kımızdan söz etmez: *Foodways and Daily Life in Medieval Anatolia, a.g.e.*

5 Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi*, Brill, Leiden, 2006, s. 162 [*Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010].

1880 arasında, kımızla tedavi olmak bir süre moda olmuştu.[6] Ve Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında kımız tekrar karşımıza çıksa da, Kafkasya'dan göç ettikten sonra Anadolu'daki köylere iskân edilen Çerkesler gibi Rusya kökenli Müslüman nüfus gruplarıyla sınırlı çok marjinal bir kullanımı vardı.

Eski Türkler sadece, hayatlarının merkezini sürülerin oluşturduğu konargöçerler değildi. Aynı zamanda, üç bin yıldır bağcılık yapılan ve şarap içilen Orta Asya vahalarında yaşayan yerleşik köylülerdi.[7] Türk dili o devirde şarap için kullanılan "çağır" ya da "çakır", "süçük" ya da "süci" ve "bor" gibi pek çok kelimeye sahipti;[8] ancak bu terimlerin farklı şarap türlerini belirtip belirtmediği kesin olarak bilinmiyor. Eski Türk belgelerinde arpa ya da darıdan yapılma bir içecek –kısacası, Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketimi çok yaygın bir içecek olan bozanın atası– için kullanılan "begni" diye bir terime daha rastlanır.[9] Gene aynı metinlerde "küp" ve kap, kadeh ya da kupa anlamına gelen "ayak" gibi gerçek bir şarap kültürüne tanıklık eden, şarap kullanımıyla ilişkili sözcükler bulunur.[10] Bununla birlikte, eski Türklerin sıkı içiciler olup olmadıklarını bilmiyoruz; şarap belki de pek çok keseye pahalı gelen ve erişilmesi imkânsız bir içecekti; buna karşılık kımız en azından konargöçerler arasında yaygın bir biçimde tüketiliyor olmalıydı. Her halükârda, eski Türkler arasında Müslümanlaşmalarından ön-

6 Bkz. A. M. Myers, *A Treatise on Koumiss, or Milk Champagne*, San Francisco, 1877.

7 Henri-Paul Francfort, "Le vin en Asie centrale à la protohistoire, du IIIe millenaire aux Achémenides", *Cahier des thèmes transversaux ArScAn*, 2009, s. 393-404.

8 Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, cilt 1, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976; ayrıca bkz. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford, 1972. Osmanlı döneminde zaman zaman kullanılan "çakır" sözcüğü bugün "çakırkeyif" terimiyle yaşıyor.

9 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary*, *a.g.e.*, s. 320, 687; H. Salman'a göre "begni" bazen şarap anlamına da geliyordu ("Eski Türk İçeceklerinden 'Begni' Üzerine Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 34, 1983-1984, s. 533-538).

10 Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, *a.g.e.*, s. 750-754.

ce alkollü içeceklerle ilgili herhangi bir yasak ya da yasaklama varmış gibi görünmez.[11]

Müslümanlaşma 10. yüzyılda Orta Asya'da, Abbasi İmparatorluğu sınırında başladı. Türkler dervişler, fakirler ve zahitler gibi misyonerler tarafından Müslümanlaştırıldılar; bunların aktardığı din, bazı ayinlerde şarap kullanımı da dahil pek çok heterodoks unsur içeriyordu. Türkler yeni dinlerinde eski geleneklerini ve Moğolistan'dan Orta Asya'ya kadarki göçleri sırasında benimsedikleri ya da temas kurdukları çeşitli dinlerin izlerini –Şaman, Maniheist, Budist ve Nesturi Hıristiyan menşeli unsurları– korudular. Öte yandan, Türk köleler ve paralı askerler savaşçılıkları nedeniyle rağbet gördükleri Abbasi İmparatorluğu'nun içlerine girdiler – özellikle, ilk Haçlıların Müslüman Yakındoğu'yu tehdit etmeye başladığı 11. yüzyıl sonlarından itibaren. Abbasi sarayında ya da Samaniler ve Büveyhîler gibi yerel hanedanların bağrında Müslümanlaşmakta gecikmediler.

Türklerin Müslümanlaşma sürecinin altı çizilmesi gereken son bir özelliği de Türklerin alkollü içecek tüketiminde derin izler bırakacak İran geleneklerinin ve kültürünün etkisidir. Türklerin köle ya da paralı asker olarak hizmet verdikleri ilk hanedanlar Samaniler, Büveyhîler, Gazneliler gibi Pers hanedanlarıdır. Bu son devletin başındaki Türk emir Gazneli Mahmud adım adım, Aral Denizi'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan gerçek bir imparatorluk (967-1187) kurdu. Bundan bir süre sonra da Türk Selçuklu hanedanı İran ve Anadolu'ya hâkim oldu. Buralarda kültür dili Türkçe değil Farsçaydı. Özellikle Sasani döneminden kalma İslâm öncesi Pers gelenekleri çok güçlüydü: Bunların başında da sarayda ve elitler arasında musiki ve raks eşliğinde düzenlenen işret meclisleri gelir. Selçuklu sultanları Alparslan ile I. Melikşah'ın başveziri Nizâmülmülk'ün *Siyasetname*'sinde "Şarap meclisinin tertibindeki bütün inceliklere dair" başlıklı bir bölüm bulu-

11 20. yüzyıl başında Türk milliyetçiliği akımı içinde bazen iddia edilenin aksine. Bkz. s. 214.

nur.[12] İranlı vakanüvis İbn Bîbî Bizans İmparatoru III. Aleksios ile Selçuklu Sultanı I. Keykâvus arasındaki içkili bir buluşmayı nakleder; yazarın latif bir dille söylediği gibi, iki hükümdar geceyi "günbatımından şafak sökene dek şarap libasını dokuyarak", tambur dinleyip içki içmekle geçirirler.[13] 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başında, İranlı büyük şair Ömer Hayyam şaraba adanmış rubaileriyle ünlenir. Bunlara şu örnek verilebilir:

Rintlerin yolunda kendini unut;
Namazın orucun kökünü kurut;
Öğütlerin iyisini Hayyam'dan işit:
Şarap iç, yol kesme, yoksulları tut.[14]

Ya da şu beyit:

Şarap içip güzel sevmek mi daha iyi,
İki yüzlü softaları dinlemek mi?[15]

Büyük Osmanlı İmparatorluğu tarihçisi Halil İnalcık, Türkler, daha sonra da Osmanlılar üzerindeki bu İran etkisinin üzerinde durmuştur.[16] Aslında, söz konusu şarap kültürünü geliş-

12 *Siasset Namèh. Traité de gouvernement composé pour le sultan Melik Châh par le vizir Nizam oul-Moulk*, Fr. çev. Charles Schefer, Ernest Leroux, Paris, 1893, Bölüm 29 [Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009].

13 Michel Balivet, Homa Lessan Pezechki ve René Mounier, *Les Turcs seldjoukides d'Anatolie*, cilt 1, *Les sources persanes, ibn Bibî*, Presses Universitaires de Provence, Aix-en-Provence, 2017, s. 86-87.

14 Akt. Malek Chebbel, *Anthologie du vin et de l'ivresse en Islam*, Pauvert, Paris, 2008, s. 198.

15 *Les Quatrains d'Omar Khâyyâm*, çev. Charles Grolleau, Charles Carrington, Paris, 1902, s. 110.

16 Halil İnalcık, "Klasik Edebiyat Menşei: İrani Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musahib Şairler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Sait Halman, cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2006, s. 221-283; Halil İnalcık, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab. Nedîmler, Şâirler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016. Ayrıca bkz. Rudi Matthee, *The Pursuit of Pleasure. Drugs and Stimulants in Iranian History, a.g.y.* Şah İsmail döneminde bu içkili şölen geleneklerinin sürdürülmesi konusunda bkz. Dejanirah Couto, "Les festins à la cour de chah Isma'il Safavide vus par les ambassadeurs portugais de la première moitié du xvie siècle", *Journal Asiatique*, 299/2, 2011, s. 569-584.

tirenler sadece İranlılar değildir. Bizzat eski Türklerde kağanların halka yiyecek ve şarap dağıttıkları "toy" denen büyük şenlikler düzenleme âdeti vardı.[17] Araplarda, etrafları içkiye ve sarhoşluğa övgüler düzen şairlerle çevrili Abbasi sultanlarının sarayından şarap hiç eksik olmamıştır. 8. yüzyıl sonu-9. yüzyıl başında Halife Harun Reşid'in mahmilerinden Ebu Nüvas unutulmaz mısralarla "şarap, rüzgâr ve hayat"ı[18] kutsamıştır.

Türklerin Müslümanlaşmasına eşlik eden bu etkilerin bir göstergesi de eski Türkçe bağcılık ve şarap terimlerinin yerini hızla Arapça ya da Farsça kökenli bir lügatin almasıdır. Böylece, "bade" ya da "mey" –Türkçedeki meyhane sözcüğü buradan gelir– gibi daha çok şiirlerde kullanılan Farsça kökenli sözcüklerin yanında, Arapça "hamr" ve "şarab" terimleri yerleşir. Şarap içmek için kullanılan bardağın adı Arapça "kadeh" olur. Arapça kökenli "ayş u işret" ya da Arapça-Farsça "ayş u nûş" tabirleri, şölen ya da içki âlemi anlamına gelir. "Sarhoş", "mest", "bezm" (içki meclisi), muhtemelen de "meze", hep Farsçadan ödünç alınmış sözcüklerdir.

İslâm'ın şaraba ve alkollü içeceklere ayırdığı yeri ileride göreceğiz. Şimdilik, bu içecekleri yasaklayan bir dinin içmeye alışık bir halk olan Türkler tarafından benimsenmesinin hiç kuşkusuz görülmemiş bir gerilim yarattığını söylemek yeterli olacaktır. Bu gerilim Karahanlılar döneminde (11. yüzyıl) kaleme alınan ve Türkçe yazılmış ilk eserlerden biri olan *Kutadgu Bilig* gibi eski metinlerde gayet iyi ifade bulur. Yusuf Has Hacib'in bu eseri hükümdara sunulmak üzere kaleme alınmış olup, alkolün bahis konusu edildiği ilk siyasi risalelerden biridir. 1080 yılına doğru Farsça kaleme alınan ve birçok kez Türkçeye çevrilen ikinci eser *Kâbusname* ise Emir Keykâvus bin İskender tarafından oğlunun eğitimi için telif edilmiş bir nasihat kitabıdır; nasihatname Müslüman Doğu'da çok yaygın bir edebiyat türüdür. Yazar verdiği nasihatler arasında, kitabın bir bölümünü "işret meclisleri"ne ve şarabın nasıl içilmesi gerektiğini an-

17 Halil İnalcık, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab*, *a.g.e.*, s. 64.

18 Bu, şairin, Vincent Monteuil'ün Fransızcaya çevirdiği seçme şiirlerinden oluşan kitabın başlığıdır: Abu-Nuwas, *Le Vin, le vent, la vie*, Sindbad, Paris, 1979.

latmaya ayırır.[19] Bunun dine aykırı ve halkın kötü gözle baktığı bir âdet olduğunu teslim eder, ama gençlerin içkiye direnemediklerini de bilir. O halde adabınca içmek gerekir: Sabahları değil akşamları ya da geceleri, ölçüyü kaçırmadan, gözlerden uzakta. Ve içtikten sonra –burada bağlam İslâm'dır– tövbe etmek gerekir.

Bu gerilim, ifadesini içki içme fiilini anlatmak için kullanılan çeşitli örtmecelerde de bulur. Kuran'ın içkiyi yasaklaması insanları gizlenmeye iter – buna sözcüklerin arkasına gizlenmek de dahildir. İçki âlemleri genellikle "âlem-i ab" ya da "ab âlemi" olarak adlandırılır; su anlamına gelen Farsça "ab" sözcüğü başlangıçta şarabı ya da daha sonraları rakıyı anlatır... Aynı şekilde, "şerbethane" sözcüğünün ardında sık sık basit bir meyhane gizlenir. Devletin kendisi de utanç duyuyormuş ve yasağın üzerine bir örtü çekmek istiyormuşçasına vergiye tabi ürün şarap olduğu halde "şıra" vergisi toplar...[20] Bildiğimiz şekliyle bira 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda boy gösterdiğinde İtalyanca kökenli "bira" sözcüğü genelleşene kadar "arpa suyu" olarak anılacaktı. Örtmeceler bazen eğlenceli de olabilir: Düpedüz rakı demek olan "imam suyu" gibi...

Bizans'tan Venedik'e: Osmanlılar Akdeniz'de

Türklerin İslâmiyet'i benimsemelerinden sonra şimdi de Hıristiyanlıkla karşılaşma vakti gelmişti. Ve önce Bizans İmparatorluğu'yla. Türk boyları Bizans topraklarına 11. yüzyılın sonlarına doğru girmeye başladı. Alparslan'ın 1071'de Van Gölü yakınındaki Manzikert'te (Malazgirt) İmparator IV. Romen Diyojen komutasındaki Bizans ordusu karşısında elde ettiği zafer onlara batının yolunu açtı. Anadolu'ya yayılan Türkler burada başkenti Konya olan Rum Selçuklu İmparatorluğu'nu (1074-

19 *Encyclopaedia Iranica*, "Kaykavus b. Eskander".

20 Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *JESHO*, 47/4, 2004, s. 507-547, burada s. 515-520; Gamze Yavuzer, "Istanbul Wine-Taverns as Public Places in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2015, s. 62-63.

1307), daha doğuda da Akkoyunlular ve Karakoyunlular gibi oymak federasyonlarını kurdular. Selçuklu sultanlarının sarayında "işret meclisleri" düzenlenirdi.[21] 13. yüzyılda Bizans, Haçlılar ve Moğol istilalarıyla boğuşan Selçuklu İmparatorluğu'nun periferisinde küffara karşı savaşı (gaza) teşvik eden dinî inanç kadar yağma ve ganimet ruhunun harekete geçirdiği az çok özerk beylikler oluştu. Bunlardan biri de 1300 yılında Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesinde Osman adında bir Türk reisi tarafından kurulan beylikti.

14. yüzyılın ortalarından itibaren önce Anadolu'da, daha sonra da Balkanlar'da Bizans topraklarının adım adım fethi Osmanlıları bağların ve şarabın ön planda olduğu bir medeniyetle ve ekonomiyle temasa geçirdi.[22] Üzüm asması Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Anadolu'dan Mısır'a Bizans İmparatorluğu'nun her yerinde yetiştiriliyordu. 14. yüzyılda Bizans Makedonyası'nda ekili toprakların yaklaşık % 90'ı bağlarla kaplıydı. Çoğunlukla meyve ağaçlarının dikili olduğu tarlalarda, bostanlarda ya da bahçelerde, şehirlere varana kadar her yerde üzüm asmasına rastlanırdı. İklim ya da arazi şartlarının hiç elverişli olmadığı aşırı nemli Pontus kıyısı ya da kurak ve çakıllı Necef gibi bölgelerde bile üzüm asması inatla boy verirdi.

Şarap Bizans'ta ekmekle birlikte beslenmenin temelini oluştururdu. Herkes ya da hemen herkes, çoğunlukla su, bazen de Antik Çağ'da olduğu gibi baharat ya da bal katılarak tüketilen şarabı içerdi. Bağbozumundan sonra şarap birkaç ay amforalarda ya da küplerde saklanırdı – fıçılar daha sonra ortaya çıkacaktı. Bizans'ta, düşük alkollü içecekler, hurma, şeftali ya da armut gibi meyvelerden üretilen likörler de bulunurdu. En ünlü şaraplar Kıbrıs'tan, Ege adalarından ya da Mora'dan gelir-

21 Felicitas Opwis, "Shifting Legal Authority from the Ruler to the 'Ulama': Rationalizing the Punishment for Drinking Wine during the Saljuk Period", *Der Islam*, 86, 2011, s. 65-92; Halil İnalcık, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab*, *a.g.e.*, s. 65-82.

22 Bkz. Kate Fleet (ed.), *Cambridge History of Turkey*, cilt 1, *From Byzantium to Turkey, 1071-1453*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 239, 372 [*Türkiye Tarihi 1071-1453-Bizans'tan Türkiye'ye*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012].

Osmanlı İmparatorluğu (yak. 1500)
Osmanlı İmparatorluğu
Venedik
Hospitalier Şövalyeleri
Buda
ERDEL (TRANSİLVANYA)
BOĞDAN (MOLDAVYA)
KIRIM
MACARİSTAN
VENEDİK
Venedik
Belgrad
EFLAK (VLAHYA)
Silistre
Karadeniz
BOSNA HERSEK
Vidin
Sinop
Trabzon
Sofya
Kastamonu
Samsun
Erzurum
Üsküp
MAKEDONYA
Edirne
İstanbul
Bolu
Çankırı
Tokat
NAPOLİ
Tekirdağ
İznik
Ankara
Sivas
Manastır
Selanik
İmroz (Gökçeada)
Çanakkale
Bursa
Eskişehir
AKKOYUNLULAR sonra SAFEVİLER
Kayseri
Malatya
ZÜLKİDİR-OĞULLARI
Lemnos (Limni)
Edremit
Kütahya
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
Midilli
Afyonkarahisar
Niğbolu (Nikopolis)
İnebahtı (Nafpaktos)
Hios (Sakız)
İzmir
Konya
Adana
Atina
Sisam (Samos)
Antalya
Naksos (Naşka)
Bodrum
MEMLÛKLER
Monemvasia (Benefşe/Menekşe)
Rodos
Akdeniz
KIBRIS
GİRİT
200 km

di.[23] Aynaroz ya da Patmos'takiler gibi manastırlar şarap üretiminde, tüketiminde ve ticaretinde önemli bir rol oynuyorlardı; Kiev'deki Lavra Manastırı'nın şarapları Konstantinopolis'e kadar taşınırdı. Keza, Venedik'e kadar taşınan Mora menşeli ünlü Malvasia şarabı da.[24]

Bizans İmparatorluğu'nun bu mamur üzüm ve şarap medeniyeti İslâmi bir gücün, Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçtiğinde ne oldu? Bunlar yerine başka ekinler ekmek için bağları tahrip mi edeceklerdi? Üzüm asmalarının büyük kısmını sökecekler miydi? Şarap teknelerini boşaltacak, amforaları kıracak, içenlerin de peşine mi düşeceklerdi? Yoksa miras aldıkları şartlara uyum mu göstereceklerdi? Ne olduğunu görmek için eski Bizans eyaletlerinden birkaçını kapsayan bir ufuk turuna çıkalım.

Turumuza Osmanlıların fethettiği ilk Bizans eyaleti olan Anadolu'nun kuzeybatı köşesindeki Bitinya'dan başlayalım.[25] Kurucusu Osman'ın adını taşıyan beylik 1300 yılına doğru burada, Söğüt civarında kuruldu. Çok geçmeden eyaletin tamamında tutundu, 1326'da başkenti yaptığı Prusa'yı (Bursa), 1331'de Nikea'yı (İznik), 1337'de de Nikomedia'yı (İznik) ele geçirdi. Otuz yıl içinde Bitinya Osmanlıların kontrolüne geçti. Oysa burası Bizans İmparatorluğu'nun en güzel bağcılık bölgelerinden biriydi.[26] İklim ve toprak yapısı asma yetiştirmeye özellikle elverişliydi. Güneşte kurutulan salkımlar ünlü bir tatlı şarap verirdi. Marmara kıyılarındaki bağların –özellikle Trig-

23 Michel Kaplan, *Les Hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 1992, s. 19-21, 127-141.

24 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, "Vineyard", "Wine", "Wine production", "Wine trade".

25 Irène Beldiceanu-Steinherr, "La conquête de la Bithynie maritime, étape décisive dans la fondation de l'État ottoman", Klaus Belke vd. (ed.), *Byzanz als Raum. Zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2000, s. 21-35.

26 Ilias Anagnostakis, "The Sweet Wine of Bithynia in the Byzantine Era", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines. Production and Consumption of Wine in Anatolian Civilizations Through the Ages*, Peeters, Leuven, 2017, s. 93-117.

lia'dakilerin (bugün Tirilye/Zeytinbağı)– üzümünden çok ünlü şaraplar üretilirdi. Bu şaraplar denizyoluyla, sıkı içici olan Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e getirilirdi; bunların en iyisi olan "imparator şarabı" hükümdara ayrılan kadim bir nektardı. Bizans ordusu da şarap ihtiyacını bölgeden karşılardı.[27]

Fetihler sırasında, Osman'ın askerlerinin kuşatılan şehirlerin etrafındaki mahsulleri yaktığı ve bağları söktüğü olmuştu; öyle ki, Konstantinopolis'te zaman zaman şarap sıkıntısı baş gösterdi. Mamafih, bölgenin fethi tamamlandıktan sonra ekonomi toparlandı, bağcılık eski durumuna geldi. Marmara kıyıları yeniden bağlarla kaplandı; Rum olarak kalan bazı köylerde üzüm dışında ürün yetiştirilmez oldu.[28] 1333'te, Osmanlılar tarafından alınmasının hemen ertesinde İznik'i ziyaret eden İbn Battûta, yıkımlara rağmen hüküm süren bolluktan çok etkilenmişti; dikkatini çeken bir üzüm türü için, "Oradaki bekâr üzümünün benzerini başka yerde görmedim, kocaman ve çok tatlı! Rengi açık, kabuğu ince. Bir üzüm tanesinin tek çekirdeği var" diye yazmıştı.[29] Bundan iki yüzyıl sonra, 1555'te, Kanuni Sultan Süleyman'ın yanına Amasya'ya gitmek üzere yolda olan Alman seyyah Hans Dernschwam Bitinya'dan geçmişti: Rum köylerinin bol miktarda şarap üretmeye devam ettiğini, şarabı Müslüman köylerine götürdüklerini gözlemlemişti; buralardaki Türklerin hepsi, "gizli gizli [...], bazen de zil zurna sarhoş oluncaya kadar içerler."[30] Bölge, Bizans döneminde de olduğu gibi, 1453'te Osmanlılar tarafından fethedilen imparatorluk başkenti İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamaya devam etti.

Bitinya'dan sonra, bir buçuk asır ileriye gidip Karadeniz'in karşı yakasına geçelim. Osmanlılar 1475'te, güney kıyılarını

---

27 Bernard Geyer ve Jacques Lefort (ed.), *La Bithynie au Moyen Âge*, Lethielleux, Paris, 2003; Elisabeth Zachariadou (ed.), *The Ottoman Emirate (1300-1385)*, Crete University Press, Resmo (Rethimno), 1993.

28 Irene Beldiceanu-Steinherr; E. Zachariadou, *The Ottoman Emirate*, *a.g.e.*, s. 12-13.

29 Ibn Battûta, *Voyageurs arabes*, *a.g.e.*, s. 658.

30 Hans Dernschwam, "*Voyage en Asie mineure* (1555)", bölümleri çev. Jean-Pierre Grelois; Bernard Geyer ve Jacques Lefort (ed.), *La Bithynie au Moyen Âge*, *a.g.e.*, s. 122.

çepeçevre saran Rum Ortodoks cemaatleri ve Ceneviz kolonileriyle Kırım'ı ele geçirdiler. Oleksander Halenko'nun 1520 ve 1542 tarihli iki Osmanlı tahrir defterinden yola çıkarak yürüttüğü titiz araştırmalar, kesilen vergiler üzerinden, bağların ve şarabın yarımada ekonomisinde taşıdığı önemi gösterir: Bunlar Müslüman bağcıların ödediği bağ vergileri, gayrimüslimlerin (bunların çoğunluğu Ortodoks Hıristiyan'dır) ödediği "öşr-i şıra" denen şarap vergisi, şarap ihracat ve ithalatından ve pazardaki satışlardan alınan rüsumlardı. Kefe sancağında tarım ürünlerinden elde edilen gelirlerin beşte birini üzümden elde edilen gelirler oluşturuyordu. İki tahrir arasında geçen yirmi yıllık süre zarfında bağ sahibi Müslümanların sayısı artmıştı ve tahrirler Müslümanların bağcılıkla giderek daha fazla uğraşmaya başladığını gösterir.[31]

Bir başka örnek: Kapadokya. Bizans devrinde burası büyük bir bağcılık ve şarapçılık bölgesiydi. Argaeus'un (Erciyes Dağı) volkanik çökeltilerinde üzüm asması iyi yetişirdi; şarap tekneleri ile cendereler lavların içine oyulan mağaralara yerleştirilirdi. Bölgenin şarapları meşhurdu: Hanlarda ve konaklarda Anadolu'nun doğusuna giden yolculara şarap verilirdi. Evangelia Balta'nın çalışmaları sayesinde, Rum Selçuklularının ardından Osmanlılar 15. yüzyılda Kapadokya'ya hâkim olduklarında bağcılığın sürdüğünü, hatta geliştiğini biliyoruz. Osmanlı fethinin ardından, 1484'te ve 1500'de yapılan iki tahrir, şarap aşarını ödeyen köy sayısının arttığını gösterir.[32] Şarabın getirisinin yüksek olduğu bellidir, öyle ki bölgeye yerleşen konargöçerler bağcılıkla uğraşmak üzere yerleşik yaşama geçmişlerdi. Kayseri çevresindeki ekili toprakların % 40'ından fazlası bağlıktı ve şe-

31 Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *a.g.e.*, s. 516-519; "öşr-i şıra" üzüm suyundan kesilir, ama gerçekte vergilendirilen şıradan üretilen şaraptır. Bkz. s. 20.

32 Evangelia Balta, "From *Ypolenion* to *Bölüm*: the Viticultural Transition in Cappadocia through Ottoman Sources and Oral Tradition", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines*, *a.g.e.*, s. 155-168; Evangelia Balta, "Evidence for Viniculture from the Ottoman Tax Registers: 15th to 17th Century", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 5, 2001, s. 1-12; Evangelia Balta, "The Underground Rock-Cut Winepresses of Cappadocia", *Journal of Turkish Studies*, 32/1, 2008, s. 61-88.

hirde çok sayıda meyhane bulunurdu. Osmanlı dönemi boyunca ve 1923-1924 Türk-Yunan nüfus mübadelesine kadar üzüm ve şarap Kapadokya'nın ekonomik ve toplumsal yaşamının temel unsurlarından biri olmaya devam etti.

Bazı bölgeler farklı bir evrim gösterdi. 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyıl başında bağların yavaş yavaş yok olduğunu gözlediğimiz Bosna bu bölgelerdendir. Jelena Mrgić'in araştırmalarına göre, bu dönüşümün temelinde Müslümanlaşmadan ve bu uç bölgesinde yaşanan çalkantılardan çok, "küçük buzul çağı"nın neden olduğu soğuma ve nemlenmeyle birlikte elverişsizleşen iklim koşulları yatıyor gibidir. Bağcılar domuz besiciliği gibi başka faaliyetlere ve üzüm asmasından daha dirençli olan erik gibi başka ağaçlar yetiştirmeye yöneldiler. Öyle ki, sonunda şarap ya da rakının yerine üretimi daha kolay olan –ve bazen yanıltıcı bir adla *rakija* (rakı), daha çok da *slivovića* adıyla anılan– erik alkolü baskın hale geldi ve Balkanlar'ın büyük kısmına yayıldı.

İmparatorluğun öteki ucunda Trabzon bölgesinde, şüphesiz düşük kaliteli olan, ama başta Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelere ihraç edilen bir şarabın elde edildiği bağlar bulunuyordu. Bölgenin 1461'de Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesi bu durumu değiştirmedi. Bilakis, bağcılık ve şarapçılık gelişti, hatta Karadeniz, erişimi kıskançlıkla korunan bir "Osmanlı gölü" olarak kaldığı müddetçe bir çeşit "altın çağ" yaşadılar; Karadeniz o kadar sıkı korunuyordur ki, 17. yüzyılın sonunda Fransa'nın Bâb-ı Âli sefiri Pierre de Girardin Karadeniz'in Fransız gemilerine açılması için ricacı olduğunda, "Büyük Senyör'ün bunu yapmaktansa hareminin kapılarını yabancılara açacağı" cevabını aldı... Bu tekel durumu bölgedeki bağların gelişmesini sağladı. Ancak, 18. yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz'in Avrupa ticaret gemilerine açılmasıyla rüzgâr tersine döndü. Bu gemilerin Kırım'a taşıdığı İtalyan ya da Fransız şarapları Trabzon şarabının yerini aldı. Trabzon'da bundan sonra sadece yerelde tüketilmek üzere çok sınırlı bir yaş üzüm ve şarap üretimi yapılacaktı.[33]

33 Xavier de Planhol, "Grandeur et décadence du vignoble de Trebizonde", *JESHO*, 22/3, 1979, s. 314-329.

Son olarak, beyliğin kuruluşundan üç asır ileriye gidip Girit'e bakalım. Fethedilen ilk bölge olan Bitinya'dan sonra sıra, Osmanlıların 1645-1669 arasındaki savaşların ardından ele geçirdikleri son Hıristiyan toprağı Girit'e gelmişti. Bu defa, bir Bizans toprağı değil, 13. yüzyılın başından beri Venediklilerin işgali altında olan bir ada söz konusuydu. Venediklilerin Giriti zeytin ve asmanın krallığıydı.[34] Ada nüfusunun önemli bir kısmı bağcılık ve şarapçılıkla uğraşıyordu. Mora'nın güneyindeki Monemvasia limanından gelen şaraplık üzüm türü Malvasia'ya büyük talep vardı. Malvasia 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere de dahil Avrupa'nın en meşhur şaraplarından biri oldu; Venedik'te hanların cephelerine "Vino Malvasia" yazısı asıldı. Kuşkusuz, 17. yüzyılda, yani Osmanlı fethinden hemen önce büyük şarap ticareti gerilemişti, ama ada daha yakın, bölgesel pazarlara yönelmeyi başardı. Girit'in Osmanlılar tarafından fethi, durumu temelden değiştirmedi. Adada şarap üretilmeye, tüketilmeye ve ihraç edilmeye devam etti; ihracat artık daha çok Doğu Akdeniz bölgesine, özellikle de Malvasia'nın çok tutulduğu İskenderiye ve İstanbul'a yapılıyordu. 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın başında Girit'i ziyaret eden Avrupalı seyyahlar şarap ekonomisinin ne kadar gelişkin olduğuna tanıklık ettilerse de Girit ticaretinde ilk sıraya sonunda zeytin yerleşti.

Bir bağ imparatorluğu

Bu tarihî ve coğrafi ufuk turundan çıkarılacak sonuç nedir? Bunun için asma ve şarabın yazgısının hiç kuşkusuz birbirine sıkı sıkıya bağlı iki yönünü değerlendirmek gerekir.

Osmanlı fetihlerinin ve Müslümanlaşmanın Doğu Akdeniz'de olduğu gibi Balkanlar'da da bağcılıkta bir gerilemeye neden olduğu sıklıkla söylenmiştir. Bu görüşe göre, Akdeniz'in doğusundaki bir zamanların ünlü bağları gerilemeye yüz tutmuştu.[35]

---

34 Molly Greene, *A Shared World. Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton University Press, Princeton, 2000, s. 110-140.

35 Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam*, cilt 2, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, s. 569 [*İslam'ın Serüveni*, çev. Kolektif, İz Yayıncılık,

Oysa gerçekte, Osmanlı fetihleri bağcılık üzerinde büyük bir etki yaratmadı; Fernand Braudel'in dediği gibi, bağlar "yerli yerinde kaldı".[36] Bosna'da olduğu gibi bir gerileme gözlendiğinde bile, bu Osmanlı varlığından uzun bir süre sonra ve İslâmi yasaktan çok iklim değişikliğine bağlı nedenlerle oldu. Bağların gerilemek yerine geliştiği Trabzon gibi yerlerde etkili olan jeopolitik nedenlerdi. Osmanlıların Bizanslıların, Cenevizlerin ya da Venediklilerin yerini aldığı başka yerlerde daha çok süreklilik hâkimdi.

Osmanlı bağcılığının gelişmesini açıklayan nedenlerden biri de, Müslümanların yüksek miktarlarda yaş ve kuru üzüm tüketmeleriydi. Üzüm ya olduğu gibi (sofralık üzüm olarak) ya da çok yaygın bir ürün olan pekmez üretiminde kullanılırdı. İmparatorlukta şeker beslenmede önemli bir yer tutuyordu –Ramazan ayının sonunda kutlanan "şeker bayramı"nı düşünelim–, ama Kıbrıs ve Mısır'da yetişen şekerkamışından elde edilen şeker öncelikle sarayın ve elitlerin erişebildiği, nadir ve pahalı bir üründü.[37] Bu koşullarda "tatlı" ihtiyacı genellikle bal ve üzümle karşılanırdı. Üzüm suyunun büyük bakır kazanlarda koyulaşıncaya kadar kaynatılmasıyla elde edilen pekmez bu şekilde yıl boyu küplerde muhafaza edilecek kıvama gelirdi. 16. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul Ege Bölgesi'nden muazzam miktarlarda üzüm ithal ediyordu.[38] Üzüm talebi bazen o kadar yükseliyordu ki, hükümet pekmez, sirke ve üzüm turşusu üretimini korumak için şarap imalatına ayrılan üzüm miktarını sınırlamak zorunda kalmıştı.[39] Başka örneklere bakıldığın-

İstanbul, 2000]; ayrıca bkz. Robert Pitte, *Le Vin et le divin*, Fayard, Paris, 2004, s. 58 [*Şarap ve Din*, çev. Esra Özdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006].

36 Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme*, *a.g.e.*, s. 174.

37 *DEO*, Tülay Artan, "Sucre", bkz. Nora Şeni, "Combien de raisins dans votre tasse de thé", Stéphane Yerasimos, *Istanbul 1914-1923, capitale d'un monde illusoire ou l'agonie des vieux empires*, Autrement, Paris, 1992, s. 171-183 [*İstanbul 1914-1923*, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996].

38 Feridun M. Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 206-213.

39 Fikret Yılmaz, "What About a Bit of Fun? Wine, Crime and Entertainment in the Sixteenth-Century Western Anatolia", Suraiya Faroqhi ve Arzu Öztürkmen (ed.), *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, Seagull Books, Londra-New York-Kalküta, 2014, s. 154.

da da aynı sonuca ulaşılacaktır: Doğu Akdeniz'deki Osmanlı fetihleri bölgenin bağcılık kabiliyetini yok etmemiştir.

Bağların yerinde kaldığı doğrudur, peki ya şarabın durumu? Kuşkusuz, Bizans'taki durumla karşılaştırma yapabilmek için gerekli sayısal verilere sahip değiliz. Tüketimde bir düşüş olmuş olması muhtemeldir, ama bunun oranını hesaplamak mümkün değildir. Şarap yüksek miktarlarda üretilmeye, kazançlı bir ticari ürün olmaya ve bol bol içilmeye devam etti. Rumlar meşhur şaraplarını üretmeyi sürdürdüler, Osmanlılar da (Türkler dahil) önemli bir iç pazar oluşturdular. Açık olan, Girit örneğinde gördüğümüz gibi, Osmanlı fetihlerinin ticaret yollarının istikametini değiştirmek gibi bir etkisi olduğudur. Fetihler muhtemelen, şurada burada şarabın kalitesini de değiştirmiştir – özellikle Müslüman bağcılar şeker oranı yüksek bir şarap veren, iri taneli, tatlı ve çoğunlukla çekirdeksiz bir üzüm türünü tercih etme eğiliminde olduklarından.[40] Doğu'da başka şaraplara karıştırılmak üzere talep gören bu tatlı şaraplar, yoğunluklarına şaşırıp bundan rahatsız olan Avrupalı seyyahlar tarafından sık sık eleştirilmiştir. İngiliz seyyah Fynes Moryson'a (1566-1630) göre, bunlar "mideyi ve bağırsağı tahriş eden, yakıcı" şaraplardı.[41] Buna karşılık, Molière'in ünlü komedisinin kahramanı Scapin, "dünyanın en iyi [şarabı]"nı, bulunduğu bir Türk kalyonunda içtiğini söyler...[42]

O halde, çarpıcı olan, Osmanlı İmparatorluğu'nda bağcılıkta, daha sınırlı bir ölçekte de şarapçılıkta bir kesintinin değil sürekliliğin olmasıdır. İlk başta şaşırtıcı gelen bu olgu nasıl açıklanabilir? Resmî dinin alkollü içecekleri yasakladığı bir imparatorluk, üzümün ve şarabın merkezî bir rol oynadığı bir başka imparatorluğun yerini aldığı halde nasıl olur da ekonominin bu sektörü tepeden tırnağa değişmez?

Cevaplardan biri Osmanlıların fetihlerin ertesinde kurdukla-

40 Tim Unwin, *Wine and the Vine*, *a.g.e.*, s. 127-133.

41 Fynes Moryson, *An Itinerary*, cilt 4, James MacLehose and Sons, Glasgow, 1908, s. 129. Batılı seyyahların Osmanlı şarapları hakkındaki görüşleri üzerine bir araştırma yapmak gerekirdi. Tournefort gibi bazıları Osmanlı şaraplarını çok beğeniyorlardı. Bkz. s. 53-54.

42 Molière, *Les Fourberies de Scapin*, Perde II, Sahne VII.

rı siyasi ve idari sistemde yatar. İslâm devletin dini olsa da, bazı durumlarda ihtidalar gerçekleşse de nüfusun önemli bir kısmı Müslümanlaşmaz. Teritoryal genişleme sürecinde yönetimi altına aldığı bu nüfus gruplarına İslâm'ın ilkelerini uygulayan Osmanlı Devleti, Hıristiyanlara ve Yahudilere gayrimüslimler cemaatleri yerinde tutan "ehl-i kitap" (zimmi) statüsünü tanımıştır. Zimmiler maruz kaldıkları kısıtlamalara karşılık –bunlar arasında cizye denen kelle vergisinin ödenmesi de vardır– can ve mal güvenliklerinin korunması gibi bazı ayrıcalıklardan ve şarap üretme, satma ve şarabı özel tüketimleri için kullanma gibi bazı haklardan yararlanıyorlardı. Öyleyse, Osmanlı siyaseti Hıristiyan bağcıları yerlerinden etmemiştir. Sultanın çıkardığı, İslâmi yasaları tamamlayan kanunnameler de Şeriat'ın gayrimüslimlere tanıdığı hakları onaylamıştır. Osmanlı egemenliği altında geçen asırlar boyunca şarap ve diğer alkollü içeceklerin üretimini ve satışını gerçekleştirenler ağırlıkla imparatorluğun Ortodoks Hıristiyanları (Rumlar) olmuştur. Bunlar Ermeniler, Yahudiler, Levantenler ve yabancılarla birlikte imparatorlukta alkollü içeceklerin en iyi müşterilerini de oluşturmuşlardır.

İkinci faktör: İlk Osmanlı sultanlarının benimsediği İslâm, ileride Şii İran'la yaşanan çatışmalar sırasında kendini kabul ettiren ortodoks Sünnilik değildir. Irène Beldiceanu'nün dediği gibi, bu "16. yüzyılın katı ve hoşgörüsüz İslâmı değildir".[43] Bir Müslüman'ın şarap içmesinden dolayı cezalandırıldığını görmek için Fatih Sultan Mehmed'in saltanatını (1451-1481) beklemek gerekecekti: *Fatih Kanunnamesi*'ne göre kadının şarap içen birine –ister Türk ("köylü" anlamında) olsun ister şehirli– iki sopaya karşılık bir akçe para cezası kesmesi gerekir. Sabıkalının suçunu tekrarlaması haline hapse atılabileceğini belirten, II. Bayezid döneminde çıkarılmış *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa*'da da (1507) aynı şey söylenir.[44] İlk genel şarap ve alkol yasağının ilan edildiğini ve meyhanelerin kapatıldığını görmek

43 Irène Beldiceanu-Steinherr; E. Zachariadou, *The Ottoman Emirate, a.g.e.*, s. 158.

44 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, cilt 1, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 349 ve *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, cilt 2, *Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 232-233.

için 16. yüzyıl ortalarını, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatını (1520-1566) beklemek gerekecekti. Yani, yasak imparatorluğun kuruluşundan iki asır sonra geldi.

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde belli bir yumuşaklığın, "belli bir dinî esnekliğin"[45] hüküm sürdüğü açıktır. İlk sultanlar iyi birer Müslüman olarak vazifelerini yerine getirdiler, camiler inşa ettiler, medreseler açmak için vakıflar kurdular, ama aynı zamanda, sufi tarikatları desteklediler ve zaviyelerin inşasına yardımcı oldular. Osman'ın halefi olan ikinci Osmanlı padişahı Orhan (1324-1362) Bitinya Olymposu'ndaki (Uludağ) bir kilisede münzevi hayatı süren ve serbestçe şarap içen Geyikli Baba adlı çok ünlü bir dervişe şarap getirtirdi. Aynı Orhan 1352'de, yerel şarap ticaretini elinde tutan Ceneviz tüccarlardan hediye olarak büyük miktarlarda Triglia şarabı alırdı; bu, bölgenin en ünlü şaraplarından biriydi. O halde, 14. yüzyılda ve belki 15. yüzyılda da şarap Müslümanlar tarafından oldukça serbest bir şekilde tüketiliyor gibi görünüyor – bir ihtimal, popüler bir içki olamayacak kadar pahalı olsa ve "gizlice" içilse bile.[46]

Üçüncü faktör: Bağcılıkla uğraşan köylülerin büyük kısmı Osmanlı tahrir defterlerinde "ibn Abdullah" (Abdullah oğlu) adıyla kayıtlıdır. Bu ne anlama gelir? Bu isim bazen azatlı kölelere, ama çoğunlukla yeni mühtedilere verilirdi. Böylece, 1521 yılına ait tahrir defterinden Bursa'nın kuzeyindeki bir köyün bütün Müslümanlarının mühtedi oldukları anlaşılır.[47] Aynı olgu Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasından sonra Kırım'da ya da Girit'te de yaşandı ve yüzyıllara yayılan bir süreçte başka yerlerde de tekrarlandı. Bağcıların mesleklerini korurken "ehl-i kitap"ın ödemek zorunda olduğu cizyeden de kurtulma arzusuna dayanan bu ihtidalar bağcılık ve şarapçılık tekniklerinin Müslüman nüfusa oldukça hızlı bir şekilde aktarılmasının nedenini açıklar.

---

45 Colin Imber bu ifadeyi Heath W. Lowry'nin *The Nature of the Early Ottoman State* (2003) başlıklı kitabı hakkındaki bir değerlendirme yazısında kullanır, *Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2, 2003, s. 108-116, burada s. 113.

46 Nicolas Trépanier, *Foodways and Daily Life in Medieval Anatolia*, *a.g.e.*, s. 102, 119.

47 Irène Beldiceanu, "La conquête de la Bithynie maritime...", *a.g.e.*

Bağcılık ve şarap imalatında "teknoloji transferi" lügate de yansımıştır. Türkçede şarap için kullanılan sözcükler Arapça ve Farsçadan ödünç alınmışken şarapçılıkla ilgili teknik terimlerin çoğu Yunanca kökenlidir.[48] Tek bir örnek verecek olursak, İç Anadolu'da kullanılan Türkçe "bölüm" sözcüğü Yunanca *hypolenion*'dan gelir; bölüm kayaların içine havuz gibi oyulan ve sıkılan üzümlerin şırasının bir delikten içine akıtıldığı teknenin adıdır.[49] Şarap tüketimine gelince, en azından Osmanlı başkentinde "ıslak mahalleler"in coğrafi sürekliliğiyle, Bizans mirası burada da kendini gösterdi: Bizans döneminde meyhaneler ağırlıkla Ceneviz mahallesi Galata'da ve Haliç kıyılarında toplanmıştı. Klasik dönem İstanbulu'nda değişmeyen bu durum –Evliya Çelebi 17. yüzyılda işi, "Galata demek, meyhane demek" diye yazmaya kadar vardırır– Galata'nın dört dörtlük bir meyhane, kabare ve barlar semti olarak kaldığı imparatorluğun son yıllarında da değişmemiştir.[50]

Son olarak, 17. yüzyılda bağların yayılım alanını ve aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleyen sınırlarını gösteren aşağıdaki haritaya bakalım. İki uzam arasında dikkat çekici bir örtüşme olduğu görülüyor. O halde, selefi Bizans gibi Osmanlı İmparatorluğu da –İslâm'a rağmen?– büyük bir bağcılık imparatorluğuydu...

İslâm ve alkollü içecekler

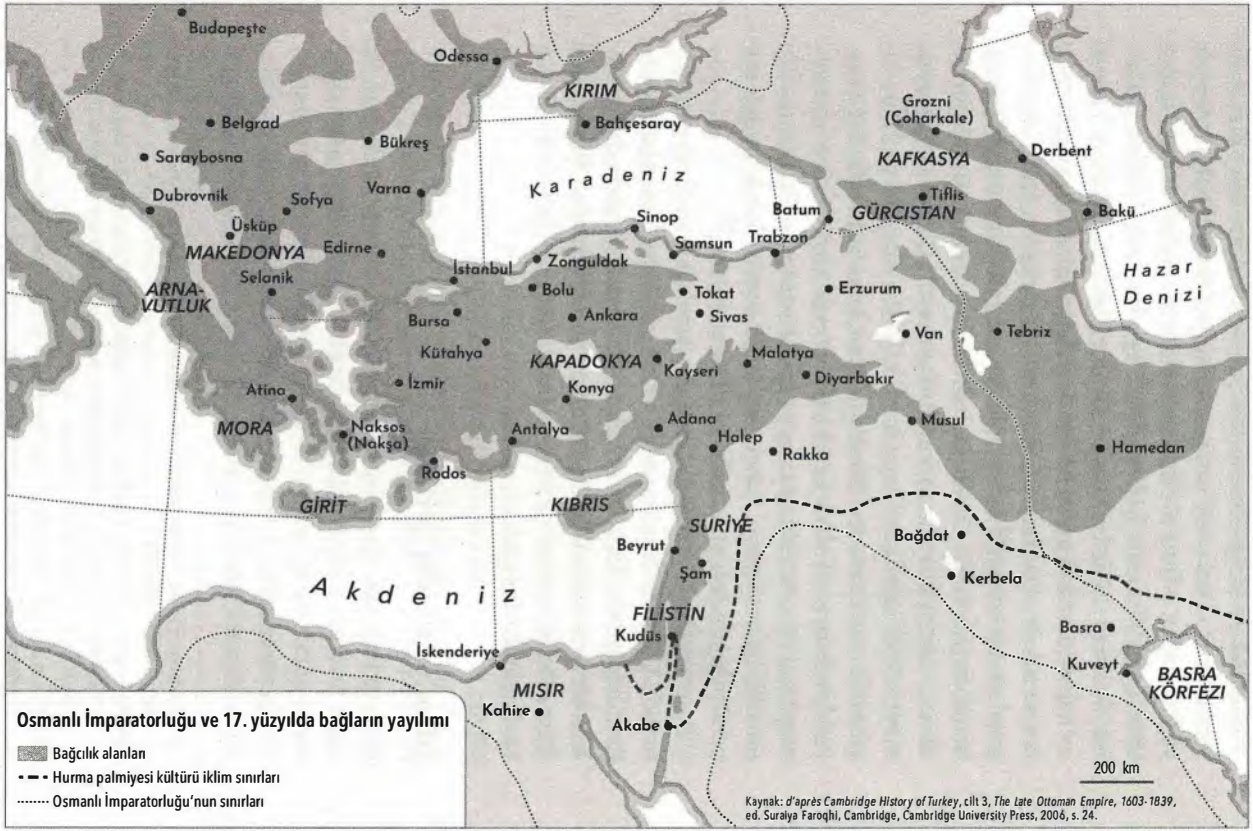
Bir bağ imparatorluğunun kalbinde Müslüman bir devlet? Bu basit önerme İslâm'ın alkollü içeceklere getirdiği yasak sorununu gündeme getirir. Artık bu yasağı ele almanın zamanıdır.

İçki yasağının kökenini ve doğasını anlamak için ilk önce Kuran'a dönmek gerekir. İslâmiyet'ten önce Arabistan'da iki tip şa-

48 Andreas Tietze, "Griechesche Lehnworter im anatolischen Turkish", *Oriens*, 8/2, 1955, s. 204-257.

49 Evangelia Balta, "From *Ypolenion* to *Bölüm*: The Viticultural Transition in Cappadocia through Ottoman Sources and Oral Tradition", L. Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines, a.g.e.*

50 Hasan Kaynar, "Muhabbet Baki Mahbûban Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 3, 2014, s. 1-21.

Osmanlı İmparatorluğu ve 17. yüzyılda bağların yayılımı

Bağcılık alanları

Hurma palmiyesi kültürü iklim sınırları

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları

Kaynak: *d'après Cambridge History of Turkey*, cilt 3, *The Late Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 24.

rap biliniyordu: Yerelde üretilen palmiye şarabı ve kuşkusuz Hıristiyanların ve Yahudilerin tükettiği pahalı bir ürün olan, Kuzey'den getirilen üzüm şarabı. Arabistan'da ayrıca suda bekletilen hurmalardan üretilen "nebiz" denen hafif fermante bir içecek de biliniyordu. Kuran'da "hamr" (içki) konusu birçok defa geçer.[51] Bildiğimiz şekliyle surelerin geleneksel sırasını (en uzunundan en kısasına) takip edersek ilgili pasajlar şunlardır:

> Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar vardır. Günahları ise faydalarından daha büyüktür." (2:219)
>
> Ey iman edenler! Sarhoş iken, ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın. (4:43)
>
> Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi? (5:90-91)
>
> Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden sarhoşluk veren bir içki ve güzel bir rızk edinirsiniz. (16:67)[52]

Müslüman fıkıh âlimlerinin ezici çoğunluğu kutsal metnin bu farklı pasajlarından Hz. Muhammed'in içkiye karşı tutumunun zaman içinde değiştiği sonucunu çıkarmıştır: Şarabı önce "güzel bir rızk" olarak görmüş, sonra sarhoşluğun sahabesi arasında neden olduğu kötülükleri gözleme fırsatını bulup fikir değiştirmiş, en sonunda da içkiyi "Şeytan işi" olarak görüp mahkûm etmiştir. Bununla birlikte, Kuran'da şarapla ilgili bir ayet daha vardır; bu defa şarabın bu dünyada değil cennette, "vaat edilmiş bahçe"de kullanımı söz konusudur:

51 J. D. McAuliffe, "The Wines of Earth and Paradise: Qu'ranic Proscriptions and Promisses", Roger M. Savory ve Dionisius A. Agius (ed.), *Logos Islamikos*, *a.g.e.*, s. 159-174; Mohammad Ali Amir-Moezzi (ed.), *Dictionnaire du Coran*, "Vins, boissons enivrantes et drogues", Robert Laffont, Paris, 2007; Peter Heine, *Weinstudien: Untersuchungen zu Anbau, Produktion und Konsum des Weins im arabische-islamischen Mittelalter*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1982.

52 *Coran*, çev. Denise Masson, *a.g.e.*

Orada [...] içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar vardır (47:15).

Bu dünyada yasaklanan, öte dünyada vaat edilen şarabın Kuran'daki yeri işte böyle ikircikliidir.[53] Bu durum Müslüman ülkelerin, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca karşılaşacağımız bir gerilimin, dünyevi yaşamdaki yasak ile ahirette sarhoşluk vaadi, gerçeklik ile düş arasında oluşan gerilimin kaynağıdır. Joseph Pitton de Tournefort'un 18. yüzyıl başında şaraptan bahsederken güzel bir şekilde dediği gibi: "[Türkler] şarabın mükemmel bir şey olduğunu ve ayartısının bu günahı ziyadesiyle affettirecek kadar *gıdıklayıcı* olduğunu itiraf ederler."[54]

İslâm hukukunun temelini oluşturan geleneğin (sünnet) ikinci kaynağı hadisler, yani Peygamber'in söz ve davranışlarıdır. Burada şarap konusunda hiçbir muğlaklık yoktur; bütün hadisler içkiyi kınar.[55] İşte birçoğunu Buhârî'nin 9. yüzyılda telif ettiği ünlü derlemesinden aldığımız bu hadislerden bazıları:

> Kim dünyada şarap içer ve ondan tövbe etmezse o kimse ahirette cennet şarabından mahrum bırakılır.
>
> Allah'a ve kıyamet gününe iman edenler içki içmesin.
>
> Şarap içmek imanla bağdaşmaz.
>
> Şaraptan uzak durun, o bütün kötülüklerin anasıdır.
>
> Şarap içenin duası Allah tarafından kabul edilmez.

Bununla birlikte, Kuran ve hadisler alkollü içeceklerle ilgili birtakım soruları cevapsız bırakır. İlk soru Kuran'ın *hamr* teriminden ne anladığıdır: Biz bu terimi buraya kadar "şarap" sözcüğüyle karşıladık, ama kastedilen bazı meyvelerin (hurma, üzüm) fermante edilmesiyle elde edilen tek bir şarap mı, yoksa başka her türlü likör, hatta bazı tefsircilerin düşündüğü gi-

53 Kathryn Kueny, *The Rhetoric of Sobriety. Wine in Early Islam*, State University of New York Press, Albany, 2001.

54 J. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, cilt 2, Imprimerie Royale, Paris, 1717, s. 58; altını ben çizdim.

55 Kathryn Kueny, *The Rhetoric of Sobriety*, *a.g.e.*

bi sarhoş eden her çeşit madde midir? Kuran içki içenlerin nasıl tedip edilmesi gerektiğini de anlatmaz. İşlenen bu günahın cezai müeyyidesi nedir? Aynen zina, yalancı şahitlik, eşkıyalık, irtidat ya da isyan gibi, büyüklüğü Allah tarafından tayin edilmiş sabit bir ceza olan *had* mi? Yoksa hâkimin takdirine bırakılmış bir ceza olan *tazir* mi? Ve bu cezayı kim duyuracak, kim infaz edecektir? Ve daha genel olarak, alkollü içeceklerle ilgili konularda kararı hangi otorite verecektir? Sultanda cisimleşen siyasi otorite mi, ulemanın temsil ettiği dinî otorite mi?[56]

Tarih boyunca başka sorular da gündeme gelmiştir: Kuran'da anılmayan alkollü içeceklerin, örneğin Yakındoğu'da ya da daha kuzeydeki ülkelerde kadim zamanlardan beri bilinen biranın ya da tahıl bazlı fermante içeceklere denk içkilerin statüsü ne olacaktır? Ve bir tek *hamr*ın mahkûm edilmesinden hareketle benzer ama farklı içecekler –ayrıca rakı gibi fermante değil damıtılmış içkiler– için nasıl kanun yapılacaktır? Ya 16. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan alkolsüz bir içecek olan kahve ne olacaktır? Alkole benzer sarhoşluk verici bir madde olarak mı, yoksa basit bir uyarıcı olarak mı kabul edilecektir?

Bu sorular ulema arasında pek çok tartışmaya yol açmış, bu soruları mensubu oldukları mezhebe göre yanıtlamışlardır.[57] 8.-9. yıllarda ortaya çıkan dört büyük mezhep –Hanefilik, Malikilik, Hanbelilik ve Şafilik– şarap sorununu fıkıh konusundaki daha genel analizleri çerçevesinde, sünnet metinlerine (Kuran ve hadisler) gönderme yaparak ve farklı düzeylerde kıyas yöntemine ve icma kavramına başvurarak spesifik bir şekilde ele almıştır. Bu dört mezhep ortak bir paydada birleşir: *Hamr* olarak anılan madde Kuran tarafından açıkça yasaklanmıştır, Müslümanlar tarafından tüketilmesi cezalandırmayı gerektirir ve bu maddenin caiz olduğunu iddia etmek dinden çıkmak anlamına gelir. Bu mezhepler *hamr*ın Müslümanlar tarafından ve Müslümanlara satılmasını da yasaklar ve yasağı ihlal edenlere

56 Selçuklular için bkz. Felicitas Opwis, "Shifting Legal Authority from the Ruler to the 'Ulama'", *a.g.e.*

57 J. D. McAuliffe, "The Wines of Earth and Paradise...", *a.g.e.*; ayrıca bkz. Michael Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

verilecek ceza (değnek) konusunda görüş birliği içindedir, ama değnek vuruşu konusunda birbirlerinden ayrılırlar: İkinci halife Ömer (633-643) bu sayıyı 80 olarak belirlemiştir, Şafiler ise 40 değnekle yetinirler.[58]

Mezhepler bunun ötesinde de birbirinden ayrılır. 8. yüzyılda Ebu Hanife tarafından kurulan, Orta Asya'da Türklerin çok erken bir tarihte benimseyip daha sonra yayılmasını sağladıkları, imparatorluğun resmî mezhebi haline gelen Hanefilik diğer mezheplerden farklı olarak, ister hurmadan üretilsin ister üzümden *hamr*ın kaynatılmadan hazırlanan tek fermante usareyi, yani şarabı anlattığını kabul eder.[59] Hanefilerde gerçekten yasak olan tek madde *hamr*dır ve bu mutlak bir yasaktır: Bir damla şarap içmek bile büyük günah sayılır; giysilerdeki şarap lekesi abdesti bozar; şarap dökülmüş bir çayırda otlayan hayvanın sütü ya da eti murdar addedilir. 17. yüzyılda İstanbul'da sefir olarak görev yapan İngiliz Paul Rycaut, bazı Kuran tefsircilerinin, "toprağa [şarap] dökülmüşse ve ot bitmişse, buradan beslenecek sığırların, koyunların ve diğer hayvanların 'haram', yani domuz eti kadar murdar olacağını söylediklerini" yazarak bunu kendince ifade etmiştir.[60]

Diğer üç mezhebe göre *hamr* –ister üzümden, ister hurmadan, ister tahıllardan üretilmiş olsun– sarhoş edici maddelerin tamamını belirtir. Dolayısıyla, bütün alkollü içecekler yasak kapsamına girer. Hanefilere göre ise şarap dışındaki diğer tüm maddeler sarhoş olma raddesine gelecek kadar içilmedikçe yasak değildir. Bu nedenle, aşırıya kaçmadan, ölçülü bir şekilde tüketildikleri sürece kullanılmaları caizdir. Sonuçta, sarhoş olmama sorumluluğu içenin kendisine aittir, zira cezalandırılma riski ancak bu aşamaya geldiğinde doğar.[61] Evliya Çelebi darı-

58 Felicitas Opwis, "Shifting Legal Authority from the Ruler to the 'Ulama'", *a.g.e.*, s. 66; Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law*, *a.g.e.*, s. 64.

59 Michael Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, *a.g.e.*, s. 307-338.

60 Paul Rycaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, Fr. çev., Paris, 1670, s. 520.

61 Bkz. Ralph Hattox, *Coffee and Coffehouses. The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, University of Washington Press, Seattle, 1985, "The

dan üretilen fermante ve alkollü bir içecek olan boza için, şaraptan farklı olarak bunu içmenin haram olmadığını, ama sarhoş oluncaya kadar içilmemesi gerektiğini söylerken tümüyle Hanefi gelenek içinden konuşur.[62]

Sarhoşluk konusunun Müslüman hukukundaki hayati önemi buradan gelir. Sarhoşluk nasıl tanımlanacaktır? Nasıl belli olur? Hangi noktadan itibaren sarhoşluktan bahsedilebilir? Hanefi fıkıhçılar meselenin üzerine eğilmiştir. Müslüman ilahiyatçı Maverdi'nin aktardığına göre, mezhebin kurucusu Ebu Hanife'nin nazarında "bu öyle bir haldir ki, akıl kaybolur ve kişi ne göğü yerden ne de karısını anasından ayırmayı bilir". 16. yüzyılda yaşayan Mısırlı fakih İbn Nüceym'e göre "sarhoş kesinlikle hiçbir şey anlamayan ve kadını erkekten, göğü yerden ayıramayan kişidir".[63] Bu tanımın şarap dışındaki alkollü içecekleri içmek isteyenlere ölçüyü kaçırmamaları şartıyla belli bir serbesti tanıdığı görülüyor. Rakı severler bunu hatırlayacaklardır...

O halde, Osmanlı Devleti alkollü içecekler konusunda en ılımlı mezhebi benimsemiştir. Peki, tek başına bu fıkıh anlayışı şarap ve alkollü içeceklerin Osmanlı toplumundaki yerini açıklamaya yeter mi? Hanefi mezhebinden ortodoks Sünni İslâm'ın temsil ettiği bu anaakımın yanında, Arap vilayetlerindeki Şii nüfus, Anadolu'nun heterodoks Kızılbaş ya da Alevileri ve ilk sırada Bektaşilerin geldiği tarikatlarla imparatorluğun çeşitli bölgelerinde temsil edilen diğer üç mezhebi de hesaba katmak gerektiğini unutmayalım. Sıklıkla İslâmi ilkeler haline gelen ve çağlara, bölgelere ya da toplumsal kategorilere göre değişen gündelik dinî pratikleri de. Kuşkusuz, başka alanlarda olduğu gibi burada da *değişmez* tek bir İslâm'dan değil, İslâm'ın çoğul hallerinden söz etmek daha doğru olacaktır.

Islamic Prohibition of Wine" başlıklı paragraf, s. 46-57 [*Kahve ve Kahvehaneler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998].

62 Akt. Sultan Toprak, "Where People Met. Bozahouses, Coffeehouses and Taverns in the Light of the 16th and 17th Century Court Records of Istanbul", yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2014, s. 7.

63 Ralph Hattox, *Coffee and Coffehouses*, *a.g.e.*, s. 56.

KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPLUMUNDA ŞARAP VE ALKOL (15.-18. YÜZYILLAR)

Osmanlı'nın klasik döneminde imparatorluk artık Anadolu'nun kuzeybatısında kurulmuş o küçük beylik değildi. Orta Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya, Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne, üç kıtada muazzam bir büyüklüğe erişmişti. Karadeniz, Ege, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi Osmanlı denizleri olmuştu. Bu genişlemeyle birlikte üzüm yetiştirmeye elverişli pek çok bölge de başlangıçtaki bağcılık bölgelerine eklenmişti: Kıbrıs ve Girit'in yanı sıra en kuzeyde, Roma döneminden beri şaraplarıyla ünlü olan Macaristan'ın bir kısmı, Yakındoğu'da Suriye ve Filistin, güneyde Tunus ve Cezayir beylikleri. 16. yüzyıl başında Arap ülkelerinin fethi Müslümanların demografik ağırlığını artırsa da Balkanlar'da ve Orta ve Doğu Avrupa'da 17. yüzyılın sonuna kadar devam eden genişlemeler sonucunda nüfusa Hıristiyan unsurlar eklenmişti. Dönemin Osmanlı demografisine ilişkin verilerden bilebildiğimiz kadarıyla, 16. yüzyılın ortalarına doğru Müslümanlar ile gayrimüslimlerin sayısı dengelenmişe benzer. Bu sonuncular arasında alkollü içecek üretimi ve ticaretiyle uğraşanların sayısı çoktur.

Böylece, olabilecek en çoğul imparatorluk oluştu. Dinler, etnik gruplar, diller, örf ve âdetler, meslekler, yaşam tarzları, toplumsal kategoriler, cinsiyetler ve yaşlar az çok sızdırmaz,

az çok geçirgen kompartımanlardan oluşan bir mozaik oluşturuyordu. Prensipte, başlıca sınır çizgisi Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaydı. Ama İslâm dini içinde de büyük farklılıklar vardır. İlk ayrım, büyük farkla çoğunluğu oluşturan devletin resmî dini Sünnilik ile Şiilik ve onunla akraba akımlar arasındadır. Daha önce gördüğümüz gibi, Sünniliğin kendisi de pek çok mezhebe bölünmüştür: Merkezî devletin resmî mezhebi olan Hanefilik ve onun yanında Şafilik, Malikilik ve Hanbelilik. Bu arada tasavvufi cereyanları da unutmamak gerekir. Irak Şiiliğinden farklı olan Anadolu'daki Kızılbaşlar ve Suriye'deki Aleviler gibi unsurlarla Şiilik de bir o kadar çeşitlilik gösterir. Bunlardan başka Dürziler, Nusayriler, Ezidiler gibi İslâm'ın sınırında duran inanç gruplarını da saymak gerekir. Ayrıca, dinî hiyerarşinin ve tarikatların az çok ortodoks İslâmı; büyük şehirlerde, kasabalarda ve köylerde çok farklı şekillerde yaşanan pratikteki İslâm ve fetvaların ve ilahiyat eserlerinin normatif İslâmı vardır. Diğer dinler, mezhepler ve dinî pratikler bir yana, bu kategorilerden her birinin alkollü içeceklere yaklaşımı farklıdır. Bu parçalı din ve cemaat yapısına ilaveten bölgesel, yerel ve toplumsal çeşitlilik her türlü genelleme girişimine meydan okur.

Böyle bir bağlamda şarap ve alkollü içeceklerin çeşitlilik göstermesinde şaşılacak bir şey yoktur. En başta, şarap, boza ve rakı üçlüsünün hâkim olduğu, daha önemsiz içkileri de kapsayan alkollü içecek türlerinin çeşitliliği. Sonra, sokak üstü Rum meyhanelerinden sarhoş olmaya hasret köylülerin gizlendikleri kuytuluklara, aristokratik "işret meclisleri"nin rafineliğinden yoksul mahallelerdeki içkili eğlencelere içme yerlerinin ve tarzlarının çeşitliliği. Nihayet, sarayının kuytusundaki sultandan vecd arayışındaki dervişe, memleket hasretini alkolde boğmaya çalışan yabancıdan sokaklarda dehşet saçan sarhoş yeniçeriye içenlerin çoğulluğu. Ve son olarak şu soru: Şarap ve alkol bu çeşitlilik içinde az da olsa bir yakınlaşmaya mı, yoksa mesafeleri büyütmeye ve bölünmelerin güçlenmesine mi katkıda bulunur?

İçmenin kutsal üçlüsü: Şarap, boza ve rakı

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde piyasaya üç temel içecek hâkimdi. Bunlar önem sırasına göre şarap, boza ve rakıdır.

Önce ve en başta şarap...

Bu dönemde en yaygın alkollü içecek şaraptı. Şarap içkilerin de en eskisidir. Yakınlarda yapılan arkeolojik kazılarda, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e yaklaşık 50 kilometre mesafede MÖ 8000'lerden kaldığı sanılan bir seramik parçasının üzerinde şarap kalıntılarına rastlanmıştır; bunlar şarap imalatının şimdiye kadar saptanan en eski izleridir. Anadolu'da, Hititler dinî ayinlerinde şarabı yaygın biçimde kullanıyorlardı; Hitit tanrısı asma yapraklarıyla tasvir edilmişti ve alçak kabartmalarda cendere tasvirleri bulunur. Sonra, Yunan-Roma uygarlığı bayrağı devraldı, ondan sonra da Bizans İmparatorluğu şaraba malum yerini verdi.

Çok sayıda ve çok çeşitli kaynaklarda adı geçen şarap Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketilen içeceklerin de en iyi bilinenidir. Çok zengin olan Osmanlı arşivlerine –merkezî devlet arşivleri ve kadı sicilleri arşivleri– bu konuda büyük değer taşıyan seyahat anlatıları eklenir. Güzergâhları üzerinde, her merhalede bu değerli içkiyi bulma arayışı içindeki Avrupalı seyyahların çoğu şarabın izini sürdüler ve bol bol sözünü ettiler. Şarap bulmak için tercihen, başta Rum köyleri olmak üzere Hıristiyanların yaşadığı köylerden geçmeleri ya da bu köylerden şarap getirtmeleri gerekiyordu. Palmira Brummett'ın dikkat çektiği gibi, bu seyahat anlatıları katedilen güzergâhlara bağlı olarak şarabın varlığına ya da yokluğuna dayalı bütün bir bağ coğrafyasını resmeder.[1] Örneğin, Şarlken'in Kanuni Sultan Süleyman

1 Palmira Brummett, *Mapping the Ottomans. Sovereignty, Territory and Identity in the Early Modern Mediterranean*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, s. 250-251. Ayrıca bkz. Elisabetta Borromeo, *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600-1644). Inventaire des récits et études sur les itinéraires, les monuments remarqués et les populations rencontrées (Roumélie, Cyclades, Crimée)*, 2 cilt, Maisonneuve et Larose, Paris, 2007.

nezdindeki elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'in (1522-1592) *Türk Mektupları*'nda coğrafya yazarın gözde içeceğini edinebildiği yerlere göre bölümlere ayrılır.[2]

19. yüzyılda sınai imalat yöntemlerine geçilmesinden önce şarap bir zanaat ürünüydü. Alman seyyah Hans Dernschwam 16. yüzyılda Bitinya'da şarap üretme yöntemlerini betimledi; bunlar Bizans döneminde, hatta Yaşlı Plinius'un anlattığı şekliyle Antik Çağ'da kullanılanlara benzer yöntemlerdi.[3] Rumlar ve Ermeniler şarabı fıçılarda ya da kavlarda değil, hırsızlardan ve yağmacılardan korumak için toprağa gömdükleri büyük amforalarda ve küplerde saklarlardı. Oldukça büyük olabilen bu kapların boyları 12 *eimer*'i bulabiliyordu – Germen ülkelerinin ölçü birimi olan *eimer*, 56-77 litreye denk gelir. Amfora ve küplerin dışına şarabın türünü gösteren demir agraflar takılırdı. Şarabı almak için amforanın içine bir sopanın ucuna bağlanan kepçeler daldırılırdı. Şarap amforalarda kendi kendine mayalanan bir şıra olarak dinlenirdi. Dernschwam, "Bu yüzden şaraplarının bizdekilerden tamamen farklı bir tadı vardır" diye yazmıştı.[4]

Fransa'nın Halep Konsolosu Chevalier d'Arvieux 17. yüzyıl sonunda, Anadolu'nun öteki ucunda yerel şarap üretiminin ayrıntılı bir betimlemesini yaptı:

> Bağbozumu Eylül ortasından 15 Kasım'a kadar sürer. Üzümler şehre büyük kıl çuvallarla getirilir. Develerle ve başka hayvanlarla yapılan nakliyat sırasında üzümler bozulmasın diye çuvalların ağzına birkaç tane yapraklı asma dalı konur. [...] Bütün bu üzümler Halep civarındaki köylerden gelir. Çuvallar büyük ahşap teknelere boşaltılır; bunların içi beş-altı çuval üzüm alır. Üzümler bu teknelerde ezilir, iyice çiğnenir ve çöpler ayrılıp atıldıktan sonra üzüm suyu büyük toprak kaplara

2 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Les Lettres turques*, ed. ve çev. D. Arrighi, Honoré Champion, Paris, 2010 (birinci baskı 1581) [*Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019].

3 Pline l'Ancien, *Histoire naturelle*, cilt 14, ed. ve çev. J. André, Les Belles Lettres, Paris, 1958.

4 Hans Dernschwam, "*Voyage en Asie mineure* (1555)", *a.g.e.*, s. 135.

alınır; sonra, otuz-otuz beş gün boyunca günde üç defa bu iş için üretilmiş özel sopalarla karıştırılır. Şıra burada harika bir şekilde kaynar ve kaynaması durunca diplerinde içinden çekilen sıvıdan oldukça kalın bir birikinti bırakılmış olan teknelere dökülür. Burada iyice berraklaşıncaya kadar bekletildikten sonra saklanmak üzere fıçılara ya da kaplara alınır.[5]

Bir başka yazar, Ermeni Krikor Hagop Basmacıyan 19. yüzyıl ortalarında Edirne yöresinde geçen çocukluğunun bağbozumlarını betimler – bu, aynı dönemde Fransa'da yapılan bağbozumlarını andıran bir tablodur. Bağlar eylül-ekim ayında bozulur; bağın sahibi pek çok akrabasını yardıma çağırır ve bağ çok büyükse kadınlı-erkekli işçiler tutulur. Herkesin eline bir bıçak, bir de küçük sepet verilir. Sepetlerdeki üzümler daha büyük sepetlere, sonunda da bir arabanın üzerinde duran büyük bir fıçıya boşaltılır; burada, bir adam daha fazla salkıma yer açmak için çıplak ayakla üzümleri çiğner. Çiğneme işleminden sonra arabalar mandalar tarafından çekilir, salkımlar fermantasyonun gerçekleştiği yeni fıçılara aktarılır. Günün sonunda, çalışanlar yerde büyük bir akşam yemeği yemek için bağdaş kurup otururlar.[6] Bir ay boyunca her gün bir adam çıplak ayakla fıçının içine inip hepsi ezilene ya da gürültüyle patlayana kadar üzümleri çiğner. Fıçıdan tepeden tırnağa kan kırmızısı sıvıya bulanmış halde çıkar.

Bu şarapların doğasını ve kalitesini belirlemek zordur. Seyyahlar Avrupa şarapları konusundaki tecrübelerine dayanarak imparatorlukta içtikleri şaraplar konusunda çok farklı değerlendirmelerde bulundular; bazıları bunları iğrenç buldu, bazıları beğendi. Pitton de Tournefort, "kırmızı, beyaz, pembe, hepsi mükemmel" dediği Girit şaraplarını öve öve bitiremez.[7]

5 *Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, ed. Jean-Baptiste Labat, cilt 6, 1735, Paris, s. 462-463; ayrıca bkz. Alexander Russell, *The Natural History of Aleppo*, cilt 1, 1794, Londra, s. 80-83.

6 Krikor Hagop Basmajian, *Social and Religious Life in the Orient*, American Tract Society, New York, 1890, s. 180-183 [*Şark'ta Toplumsal ve Dinsel Hayat*, çev. Altuğ Yılmaz, Aras Yayınları, Istanbul, 2005].

7 Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage fait au Levant*, cilt 1, Paris, 1667, s. 89-90.

Avrupalılar bu şarapları genelde ağır ve likörümsü buluyorlardı. Osmanlılar bunları bazen sulandırarak ya da aromalandırarak içerlerdi. Seyyahlar yıllanmış şarapların yanı sıra daha Bizans döneminde çok tutulan Marmara ve Girit şaraplarını da beğenirlerdi.

Özgün bir içecek: Boza

Osmanlı'nın klasik döneminde başrolde olan bir diğer içecek de bozadır.[8] Antik Çağ'dan beri çeşitli isimlerle bilinen boza darı tanelerinden, darı bulunmadığında da arpa gibi başka tahıllardan, hatta Mısır'da olduğu gibi pirinçten imal edilen bir içecektir. Genellikle içine tarçın, karanfil ve şurup gibi tatlandırıcılar katılır. Özetle, boza iki çeşidi olan koyu bir biradır: Türkçede "tatlı boza" denen alkolsüz boza ve birkaç derece alkollü, fermante bir içecek olan "Tatar bozası". İbn Battûta seyahatleri sırasında Kırım'da bu bozayla tanışır: Bunun "bûza denen [...] beyazımtırak bir içecek" olduğunu ve tattığında hoşuna gitmediğini söyler.[9] Yabancı seyyahlar da bozayı anmadan geçmezler. Dernschwam'a göre bu "korkunç bir içecek"tir; Fransız seyyah Jean Thévenot'ya (1633-1667) gelince, o da bozayı "pek kötü" bulur. Ve şu değerli notu düşer: "Bunu sadece fakir fukara içer, o yüzden çok ucuza satılır. Bu içecek onları sarhoş eder."[10]

Osmanlılar arasında bozaya 14. yüzyıldan itibaren rastlanır ve büyük bir hızla yaygınlaştığı görülür. Tıbbi faydala-

---

8 Boza için bkz. Ahmet Nezihi Turan (ed.), *Acısıyla Tatlısıyla Boza*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007; Priscilla Mary Işın, "Boza, Inoccuous and Less So", Helene Saberi (ed.), *Cured, Fermented and Smoked Foods*, Prospect Books, Londra, 2011, s. 154-164; İklil O. Selçuk, "State Meets Society; A Study of Bozahane Affairs in Bursa", Amy Singer (ed.), *Starting with Food. Culinary Approaches to Ottoman History*, Markus Wiener, Princeton, 2011, s. 23-48 [*Haydi Sofraya! Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi*, çev. Pelin Tünaydın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015]; İklil Selçuk, "Boza Consumption in Early-Modern Istanbul as an Energy Drink and a Mood-Altering Substance", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11/1, 2016, s. 61-81; *DBİA*, "Bozacılar".

9 *Voyageurs arabes*, *a.g.e.*, s. 675.

10 Jean Thévenot, *Relation d'un voyage fait au Levant*, Paris, 1664, s. 62.

rı olduğuna inanılan içeceğin sindirimi kolaylaştırdığı düşünülür. Boza besleyici bir içecektir; yazın serinletir, kışın ısıtır. Bazen sarayın tedarik ettiği ürünler arasında yer alan alkolsüz çeşidi dindar kişiler, ulema ve şeyhler, yaşlılar arasında rağbet görürdü; ayrıca sütü bollaştırdığından hamile ve emziren kadınlara tavsiye edilirdi. Bozanın çok ucuz olan –ama içenleri sarhoş edebileceği için Hanefi fakihlerin kesin yasak kapsamına giren– alkollü çeşidine gelince, Thévenot'nun belirttiği gibi bu içecek "fakir fukara"nın keyif kaynağıydı: Hamallar, liman işçileri, denizciler, kayıkçılar, katırcılar dışarıya da satış yapan bozahanelerde büyük miktarlarda boza tüketirlerdi. Boza evlerde ya da küçük dükkânlarda imal edilirdi. Uzun süre dayanmadığından ve taşınması zor olduğundan hızla içilir ve ağırlıkla yerel olarak tüketilirdi. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul dışında, Rumeli'de Tatarlar arasında, Kırım'da, Mısır'da, Trakya'da, Anadolu'da Tosya, Erzurum, Ankara ve Bursa'da boza tüketiliyordu. Farklı mesleklerin sayıldığı 15. yüzyıl sonlarına ait bir kadı siciline göre bu son şehirde bozacılar (ya da bozaîler) listenin başında geliyordu; şehirde ipek çok önemli bir yer tuttuğu halde bozacıların sayısı boyacı ve terzilerinkinden fazlaydı; bu da, bozanın yerel ekonomideki önemine ve şehir sakinleri arasındaki popülaritesine tanıklık eder.[11] Buna karşılık, Anadolu'nun güneydoğusunda boza neredeyse bilinmiyordu.

Açlığı bastırdığı, içi ısıttığı ve güç verdiği için askerler için ideal bir içecek olan boza seferdeki Osmanlı ordusunun olmazsa olmaz iaşe maddeleri arasında yer alırdı. Tıpkı türlü çeşitli zanaatçı ve esnaf –ekmekçiler, kasaplar, aşçılar, berberler, nalbantlar ve demirciler– gibi boza satıcıları da orduya eşlik ederdi. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1552'de çıkmaya hazırlandığı Macaristan seferi için öngörülen orducu esnaf ara-

11 İklil Selçuk, "Tracing Esnaf in Late Fifteenth-Century Bursa Court Records", Suraiya Faroqhi (ed.), *Bread from the Lion's Mouth. Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Berghahn, New York-Oxford, 2015, s. 54-55 [*Ekmek Aslanın Ağzında-Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017].

sında hallaç, saraç, terzi ve semercilerin yanı sıra 15 adet bozacı bulunuyordu.[12]

Rakının esrarı

İmalatı kolay fermante içecekler olan şarap ve bozadan sonra sıra, damıtılmış bir içecek olan rakıya gelir. Rakı, üzüm cibresinden üretilen ve aromalandırmak için içine anason katılan bir alkoldür.[13]

Rakının tarihi şarabınkinden, hatta bozanınkinden çok daha az belgelenmiştir. Avrupalı seyyahlar bu içeceği zaman zaman "arak" –bazen de Yunanca söylenişiyle "araki" ya da "raki"– olarak anmışlar, ama üzerinde durmadan geçmişlerdi. Rakının kökenleri esrarını koruyor. Kelimenin etimolojisi Arapça kökenli olabileceğini düşündürür; rakı sözcüğü büyük ihtimalle, "ter" anlamına gelen ve imbiğin "ter"ine gönderme yapan Arapça "arak" sözcüğünden geliyor. İmbiğin kendisi başka maddelerin yanı sıra parfüm üretmek için de kullanılan bu alete adını veren Araplar tarafından icat edilmişti. O halde, Türklerin rakıyı Araplarla ilk temasları sırasında keşfettiklerini düşünmek cezbedicidir. Tek sorun, sonraki kaynaklarda araktan da rakıdan da hiç söz edilmemesidir. Bu içki 14. yüzyıl Anadolusu'nda da bilinmiyor gibidir.[14] Aynı şekilde, Kahire Memlûklerine ait kaynaklarda da adı hiç geçmez.[15] Peki, rakının menşei neresidir?

12 Gilles Veinstein, "Comment Soliman le Magnifique préparait ses campagnes: la question de l'approvisionnement (1544-1545, 1551-1552)", F. Bilici, I. Căndea ve A. Popescu (ed.), *Enjeux économiques et militaires en mer Noire (XI-V^e-XXIe siècles)*, Éditions Istros, Brăila, 2007, s. 487-532, burada s. 528.

13 Rudyard Kazan, "Anis", Marylinė Crivello, Dionigi Albera ve Mohamed Tozy (ed.), *Dictionnaire de la Méditerranée*, Actes Sud, Arles, 2016; "Anis et fenouil", *RCL*, Temmuz-Aralık 1901, s. 99-104.

14 Nicolas Trépanier, *Foodways and Daily Life in Medieval Anatolia*'da rakıdan hiç bahsetmez.

15 Memlûklerde alkol konusunda bkz. Pauline B. Lewicka, *Food and Foodways of Medieval Cairenes. Aspects of Life in an Islamic Metropolis of the Eastern Mediterranean*, Brill, Leiden-Boston, 2011 ve Bernadette Martel-Thoumian, "Plaisirs illicites et châtiments dans les sources mamloukes fin IXe/XVe-début X^e/XVe siècle", *Annales islamologiques*, 39, 2005.

Avrupa'da damıtma işlemi ilk kez 12. yüzyılda, İtalya'nın Salerno kentinde görülmüştü. O vakitler damıtımı simyacılar ve hekimler yapıyorlardı ve alkol kullanımı çok sınırlıydı. Damıtma tekniği daha sonra Almanya ve Avusturya'da yayıldı.[16] Öyleyse, bu teknik Osmanlı coğrafyasına Batı'dan, Balkanlar üzerinden gelmiş olabilir. Damıtılmış alkol 15. yüzyılın sonuna kadar sadece eczacılar tarafından satılan ve bu ürüne kuvvet verici özellikler atfeden zengin şehirlilerce satın alınan bir ilaçtı. Osmanlı İmparatorluğu'nda alkolün içki olarak Batı'dakiyle hemen hemen aynı tarihlerde, yani 16. yüzyılın hemen başında görünmeye başladığını saptamak çarpıcıdır.[17]

Arak ya da rakının adı kaynaklarımızda ilk kez bu tarihlerde geçmeye başlar. Arak sözcüğü ilk kez ünlü şair Fuzulî'nin (1483-1556) yüzyıl başında yazdığı *Beng û Bâde* (Esrar ve Şarap) başlıklı bir şiirinde geçer; bu didaktik şiirde iki uyarıcı madde birbiriyle savaşır. Sözcüğe 1553 yılında, Filippo Argenti'nin *Regola del parlare turcho*'sunda da rastlanır.[18] Rakının adının anıldığı Batı menşeli ilk eserlerden biri Ege Denizi'nin kuzeyindeki Lemnos (Limni) Adası'nda "*raqui*" denen bir içkinin içildiğinden söz eden *Viaje de Turquija* başlıklı İspanyolca anonim bir yazmadır.[19] Aynı tarihlerde kadı sicillerinde de rakının adına rastlanmaya başlar.[20] Sonra, yüzyılın ortalarından itibaren sözcüğe rastlama sıklığı iyice artar. Rakı bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketilen başlıca alkollü içeceklerden biri olarak şarabın ve bozanın yanında yerini alır.

---

16 Jelena Mgrić, "*Aqua Vitae...*", *a.g.e.*.

17 Osmanlı metinleri Osmanlıların rakının Batı kökenli olduğuna ilişkin hissiyatını doğrular gibidir: Sarhoş edici çeşitli maddeleri (afyon, esrar, şarap vd.) karşı karşıya getiren "münazaralar"ın sonunda şarap gibi rakı da Avrupa'ya sürülür, boza ise Tatarlara iade edilir. Bkz. s. 136.

18 Alessio Bombaci, *La "Regola de parlare Turcho" de Filippo Argenti: materiale per la conoscenza del Turco nelle prima metà del XVI secole*, Napoli, 1938.

19 *Le Voyage de Turquie*, ed. ve çev. Jacqueline Ferreras et Gilbert Zonana, Fayard, Paris, 2000, s. 229.

20 Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *a.g.e.*, s. 515, dipnot 15; Fikret Yılmaz, "Boş Vaktiniz Var Mı? Veya 16. Yüzyılda Şarap, Suç ve Eğlence", *Toplumsal Tarih, Yeni Yaklaşımlar*, no. 1, 2005, s. 11-49.

Rakı nasıl üretilir ve tüketilir? Osmanlı İmparatorluğu'nda imbikler hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Rakı en sık evlerde ya da küçük imalathanelerde, çok ilkel tekniklerle, tencere ve borulardan yapılma derme çatma aletlerin yardımıyla damıtılıyor olmalıydı. Rumlar başlıca rakı imalatçıları, muhtemelen de 19. yüzyılın başına kadar en büyük rakı tüketicileriydi. Onlar rakıyı anasonla değil, uzun zaman Cenevizlilerin elinde kaldıktan sonra 1566'da Osmanlılar tarafından fethedilen Hios (Sakız) Adası'ndan gelen sakızla aromalandırıyorlardı ve bu rakıya "mastika" deniyordu.[21] Genel kural, rakının eşit miktarda su ilave edilerek –su rakının renginin beyazlaşmasına yol açar– içilmesidir ve şişeleri kar yığınları içinde tutarak rakının soğuk kalması sağlanırdı.[22] Damıtmanın fermantasyona kıyasla güçlüklerinden ve anason ve sakız getirtmenin maliyetinden ötürü rakı uzun süre oldukça pahalı, her halükârda şarap ya da bozadan daha pahalı bir içki olarak kaldı – dolayısıyla da onlar kadar yaygın biçimde tüketilmedi.

Büyük bir Osmanlı İmparatorluğu uzmanı olan Mouradgea d'Ohsson 18. yüzyıl sonunda rakının bu sessiz varlığına tanıklık etti. Ünlü eseri *Tableau général de l'Empire othoman*'da şaraba uzun bir bölüm ayırırken, rakıya, adını bile anmadan sadece birkaç satır yer verdi: "Muhammedilerin dine ve yasaya karşı gelip şarap içenleri, Levant'ın tamamında bilinen neredeyse tek sert likör olan *eau-de-vie*'yi* içmekte de tereddüt göstermezler" diye yazmıştı.[23] O halde, şarap net bir şekilde rakıdan

21 Bkz. Jean Thévenot, *Relation d'un voyage fait au Levant*, *a.g.e.*, s. 180-182; Feridun Emecen, "Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 37, 2011, s. 1-16; Jean Farganel, "Le mastic de Scio vu par les voyageurs européens aux XVIe-XVIIe siècles", *Herbes, drogues et épices en Méditerranée*, IREMAM-CNRS Éditions, Marsilya, 1988, s. 139-155.

22 Osmanlıların soğuk içecek merakı konusunda bkz. Xavier de Planhol, *L'Eau de neige. Le tiède et le frais*, Fayard, Paris, 1995.

(*) Çeşitli meyvelerden iki kez damıtılarak elde edilen, fıçılarda yıllandırılmadığından renksiz ve şeffaf olan alkollü içecek; içilen ispirto – ç.n.

23 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, cilt 4, 1, Paris, 1791, s. 67. d'Ohsson için bkz. Carter V. Findley, *Enlightening Europe on Islam and the Ottomans. Mouradgea d'Ohsson and His Masterpiece*, Brill, Leiden, 2019.

daha önemli bir yere sahipti.[24] Rakının altın çağının gelmesine daha çok zaman vardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinen başlıca üç alkollü içecek bunlardı. Ama birçok başka içki daha vardı: hafif alkollü üzüm suyundan yapılan şıra; biraz alkol içerebilen müselles (kaynatılmış üzüm suyu); pek çok meyve alkolü ve imparatorluğun en güney topraklarının hurma ya da palmiye şarabı. Bunlara işret âlemlerinin eşlikçileri esrar, afyon vd. uyarıcı ve uyuşturucu maddeleri de eklemek uygun olur – çok geçmeden tütün de bu kervana katılacaktır.

Ama tam bu sırada o zamana kadar bilinmeyen ve alkolsüz olduğu halde uyarıcı ya da sarhoş edici bir içecek olarak görülen yepyeni bir içecek arz-ı endam etti: İlk Avrupalı seyyahların "Türklerin kara suyu" dedikleri kahve. Bu içeceğin ortaya çıkışının alkollü içecekler, özellikle de şarap üzerinde etkileri olacaktı. Etiyopya platoları ya da Yemen kökenli olan kahvenin varlığına 1510'a doğru (Osmanlı fethinden hemen önce) Hicaz'da tanıklık edildi. Kahve bundan sonra imparatorluğun kuzey bölgelerine yayılarak Şam'a, Halep'e, sonunda da İstanbul'a ulaştı. Başkentte ilk kahvehane 1555 yılında Tahtakale'de, tam da Kanuni Sultan Süleyman'ın şarabın yasaklandığını ve bütün meyhanelerin kapatıldığını ilan ettiği sırada açıldı. Bu yasaklardan hüsrana uğrayan şarap ve boza severler, çaresiz kahvehanelerle yetinmek zorunda kaldılar ve mutat içeceklerine uygulanan bu yasaktan birkaç yıl boyunca kahvehaneler kazanç sağladı. Bir 16. yüzyıl sonu Osmanlı şairinin dediği gibi meyhanelerin kapanması şarap severleri zorunlu kahve tüketicileri haline getirmişti:

> *Humlar şikeste cam tehî yok vücûd-i mey*
> *Kıldın esir-i kahve bizi hey zamâne hey!*[25]

---

24 Onnik Jamgocyan, "La consommation du vin et du raki à Constantinople en 1803", yayımlanmamış makale.

25 "Küpler kırık, kadehler boş, şaraptan eser yok! / Hey zaman, bizi kahvenin esiri kıldın." Can Memi Sanî (ö. 1587), akt. Nâmık Açıkgöz, *Kahvenâme*, Ak-

Ne var ki, kahve de iktidarın şimşeklerini üzerine çekmekte gecikmedi. Kuran'da –doğal olarak– adı geçmediğinden, ulema kahvenin bida olduğuna hükmetti ve prensipte yasak olan kavurma işleminden geçirilmesi gereken kahvenin üretim tarzını mubah bulmadı. 17. yüzyılda verilen bir fetvada kahve de şarap gibi tüketicileri arasında elden ele dolaştığı ve sarhoşluk verebileceği için kınandı.[26]

İçmek: Nerede ve ne zaman?

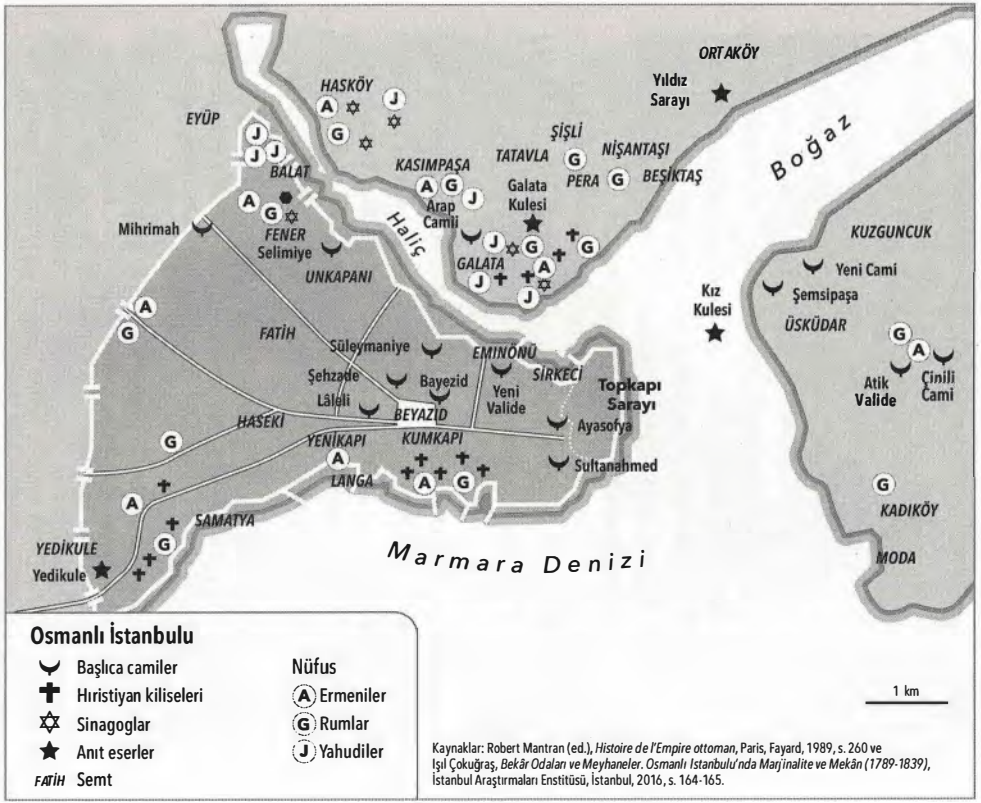
İçki nerede içiliyordu? Alkollü içeceklerin satışında uzmanlaşmış iki tür müessese vardı: Şarap ve diğer alkollü içeceklerin bulunduğu meyhaneler ya da meygedeler ve sadece bozanın satıldığı bozahaneler. Çok sonraları başlayan rakı tüketimi mevcut müesseselerin kalıbına döküldüğünden rakıhane diye bir yer yoktu.

Meyhaneler ve bozahaneler

Büyük Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul'u betimlerken, "Galata demek, meyhane demek" diye yazar. Biz bu ifadeyi "Meyhane demek, Galata demek" diye tersine çevirelim. Zira 1453'te Konstantinopolis'in alınmasından itibaren, meyhane terimi ve meyhanenin kendisi bütün anlamını İstanbul'un bu eski Ceneviz semtinde kazandı. Bizans meyhaneleri ile Osmanlı meyhaneleri arasında süreklilik sorunu olmadı; ikinciler birincilerle aynı semtteki aynı mekânlara yerleşerek bunların yerini aldılar. Daha 16. yüzyılda şair Lâtifî (1491-1582) *Evsâf-ı İstanbul* başlıklı risalesinde Galata için "işretha-

çağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 7; ayrıca bkz. Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı, *The Age of the Beloveds. Love and the Beloved in Early Modern Ottoman and European Culture and Society*, Duke University Press, Durham-Londra, 2005, s. 81 [*Sevgililer Çağı-Erken Modern Osmanlı-Avrupa Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili*, çev. N. Zeynep Yelçe, YKY, İstanbul, 2018].

26 Neslihan Koç Keskin, "Kahve ile Bâde Âresinde 17. Yüzyıl Divan Şairlerinden Yükselen Sesler", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Türk Kahvesi Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 27-41.

Osmanlı İstanbulu

- Başlıca camiler
- Hıristiyan kiliseleri
- Sinagoglar
- Anıt eserler
- FATİH Semt

Nüfus

- (A) Ermeniler
- (G) Rumlar
- (J) Yahudiler

Kaynaklar: Robert Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 1989, s. 260 ve Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler. Osmanlı Istanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 164-165.

ne-i dünya" der.[27] İstanbul'da, Galata dışında içki satışı yapılan yerler genellikle Samatya, Kumkapı, Cibali, Fener ve Hasköy gibi çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı, çoğuna denizden ulaşılabilen semtlerde (amforaların ya da fıçıların kolayca boşaltılmasını sağlamak için) ve Boğaziçi'nde, Avrupa yakasında Ortaköy'den Büyükdere'ye, Asya yakasında Kadıköy'den Çengelköy'e kadar uzanan semtlerde bulunuyordu.

İstanbul'da içki satışı yapılan kaç yer vardı? Verdiği rakamlara hep ihtiyatla yaklaşmak gereken Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyıl ortalarında şehirde 6.000 kişinin çalıştığı, 300'ü ruhsatsız ("koltuklu") 1.060 meyhane bulunuyordu.[28] Elimizdeki hemen hemen kesin ilk rakam 1827-1828 yıllarına aittir: Suriçi İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de yer alan meyhanelere ait kayıtları içeren bir Zecriye Kalemi Defteri'ne göre adı geçen bölgelerde 560 adet meyhane bulunuyordu; bunlardan 88'i Beyoğlu'nda, 73'ü Galata'daydı. Geriye kalanlar gayrimüslimlerin yaşadığı, başta Tahtakale olmak üzere Haliç kıyılarında ve Boğaziçi'nde toplanmıştı.[29] Bunlara başkentin hemen her yerinde çoğalan az çok gizli müesseseleri de eklemek gerekir.

Bu meyhaneler nasıl yerlerdi? Elimizde bu dönem için hiç meyhane tasviri yoktur.[30] Minyatürlerde sokak seviyesinin altında yer alan, yüksek pencereleri olan, bazen bir-iki katlı, bazıları denize bakan mekânlar görülür. 17. yüzyılın sonundan itibaren lonca örgütlenmesi çerçevesinde gedik (ruhsat) sahibi

---

27 Lâtifî, *Éloge d'Istanbul, suivi du Traité de l'Invective (anonyme)*, ed. ve çev. Stéphane Yerasimos, Sindbad-Actes Sud, Arles, 2001, s. 115; Latin harfleriyle orijinal metin: Lâtifî, *Evsâf-ı İstanbul*, ed. Nermin Suner (Pekin), Baha Matbaası, İstanbul, 1977, s. 57.

28 Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1962, s. 205 vd [*17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, 2 cilt, çev. Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990]. Evliya Çelebi için bkz. Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi*, Brill, Leiden, 2006.

29 Ahmet Hezarfen, "H. 1245'te (1829) Başmuhasebeye Gedik Olarak Kayıtlı İstanbul Meyhaneleri", *Tarih ve Toplum*, no. 129, 1994, s. 36-39.

30 Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler. Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2016, s. 146-149.

18. yüzyıl sonunda bir meyhane minyatürü: Tambur ve kemençe çalan müzisyenler eşliğinde raks eden ya da şarkı söyleyen bir oğlan. Fıçılara, sinilere, taburelere ve sağdaki tezgâha dikkat ediniz. İçen kişinin sofrasında şarap ya da rakı sürahileri ve göründüğü kadarıyla ağırlıkla meyvelerden oluşan mezeler. Solundaki taburenin üzerinde duran başlığa (kâtibî?) bakılırsa içen kişi Bâb-ı Âli'de görevli bir kâtiptir. [*Hubannâme-Zennennâme*, yazma İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. 5502, 1793-1794, y. 41a.]

olan meyhaneler –gedikler babadan oğula geçerdi ve sayıları sınırlıydı– ve bunların bir kademe altında, koltuk adı altında belli bir gizlilik içinde işletilen ruhsatsız meyhaneler ayırt edilir.

Birinciler genellikle daha genişti, koltuk meyhaneleri ise değişmez biçimde yasadışı içkili mekânlar olarak hizmet veren, özel şahıslara ait işyerleriydi.[31] Bu arada, sık sık ileri sürüldüğünün aksine koltuk sözcüğü her zaman gizli meyhaneleri anlatmaz; bunlar daha çok İstanbul hanlarının içinde, balık pazarlarının yakınında, deniz kıyısında ya da rıhtım boylarında bulunan mütevazı işletmelerdi. Yolcular, zanaatçılar, küçük esnaf, askerler ve semt sakinleri buralarda buluşurdu; sık sık hırsızlık olurdu, kavgalar çıkardı ve rezaletler yaşanırdı. Bir de, İstanbul'da çoğu Ermenilerden oluşan seyyar içki satıcıları vardı. İstanbul'un belli başlı meyhanelerinin dışında, 16. yüzyılın sonuna kadar sıklıkla gayrimüslimlere dağıtılan şarabın depolandığı yerler için kullanılan meyhane sözcüğü, bu tarihten sonra dostlarla buluşmak, sohbet etmek –ve içmek– için gidilip zaman geçirilen spesifik bir mekân için kullanılmaya başlandı.[32]

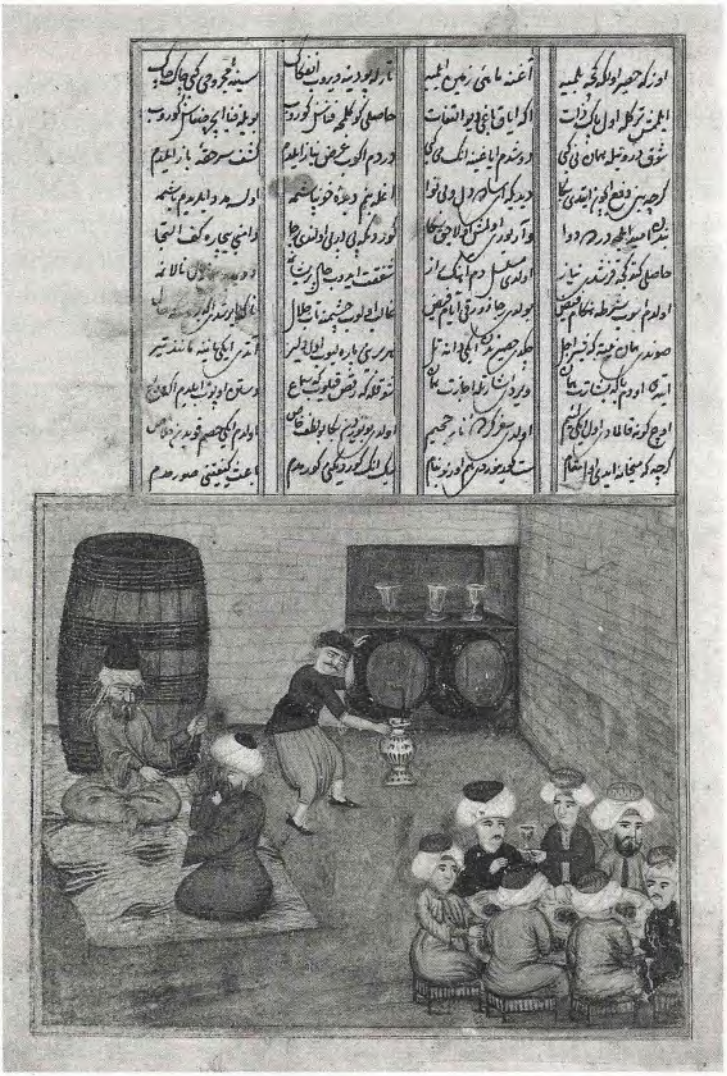
Meyhanelerde sadece içki içilmiyordu. Bunlar aynı zamanda sohbet etmek ya da iş bağlamak için buluşulan sosyalleşme mekânlarıydı.[33] Aynı zamanda, boş zaman geçirme ve eğlence mekânlarıydı: İnsanların tavla ya da satranç oynayarak, en son bestelerini seslendirmeye ve en son şiirlerini okumaya gelen çalgıcı ve şairleri dinleyerek, rakkas ya da rakkaseleri izleyerek zaman geçirdikleri yerlerdi. Meyhanelerde kadın ya da erkek fahişelere de rastlanabiliyordu. Buralarda sadece şarap ya da rakı değil, uyuşturucular, afyon ve esrar da bulunurdu. Meyhane

---

31 Ahmet Yaşar, "Koltuk: Osmanlı İstanbul'unda Han Meyhaneleri", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 39-48; İhsan Erdinçli, "Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)", doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2019.

32 Fikret Yılmaz, "What About a Bit of Fun? Wine, Crime and Entertainment in the Sixteenth-Century Western Anatolia", Suraiya Faroqhi ve Arzu Öztürkmen (ed.), *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, Seagull Books, Londra-New York-Kalküta, 2014, s. 145-172.

33 Bkz. Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns...*, *a.g.e.*, s. 38 vd.

Meyhanede bir âlimle konuşan şair Atâyî.
[*Hamse-i Atâyî*, fol. W.666.44a, Walters Art Museum, Baltimore.]

yemek de yenen bir yerdi – kebap, ızgara, ciğer ve içkiye eşlik eden türlü çeşitli meze.

Meyhanelere, birçok bakımdan bunlara benzeyen bozahaneleri de eklemek gerekir; benzerlik o kadar büyüktü ki, 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı belgelerinde bunlar meyhanelerle aynı suçlamalara hedef oldu, gerektiğinde de aynı kapatmalara ya da yıkımlara maruz kaldılar. Elitlerin kibar "işret âlemleri"ni savunan Mustafa Âli gibi bir yazar aşağı tabakadan ve rezil insanların yeri olarak gördüğü bozahanelere karşı hiç de yumuşak değildi.[34] Bununla birlikte, bozahane müdavimlerinin sayısı meyhanelerinkinden biraz daha yüksekmiş gibi görünüyor. Esnaf alaylarının geçit yaptığı büyük şenlikler sırasında boza satıcıları meyhanecilerin önünden yürürdü – yürüyüş kolunda meyhaneciler hep en arkadan gelirdi.[35] Bozahaneler şehre de meyhanelerden daha iyi entegre olmuştur.[36] Bozanın çok tutulduğu Bursa'da bozahaneler şehrin çarşısında, ana sokakların üzerinde bulunurdu.[37] Her şeye rağmen, belli bir sınıftan insanların bozahanelere gitmeleri uygun görülmezdi. Mustafa Âli'ye göre zurefâ kısmı (kibar, zarif insanlar) buralara ancak geçerken, bir kebap yemek ya da kışın bir bardak boza içmek için uğrardı.[38] Osmanlı "namuslu erkek" tipinin timsali olan Evliya Çelebi Ankara'da yanlışlıkla bir bozahaneye girdiğinde yaşadığı irkilmeyi anlatır...[39]

---

34 Mustafa Âli, *The Ottoman Gentleman of Sixteenth Century. Mustafa Âli's Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü, 2003, s. 132-133.

35 Gisèla Procházka-Eisl, "Guild Parades in Ottoman Literature: the *Sûrnâme* of 1582", Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem (ed.), *Cratfs and Cratfsmen of the Middle East. Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, I.B. Tauris, Londra, s. 41-54, burada s. 44 [*Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar*, çev. Hatice Aslı Tamaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017].

36 Selma Akyazıcı Özkoçak, "Coffeehouses. Rethinking the Public and Private in Early Modern Istanbul", *Journal of Urban History*, 33/6, 2007, s. 965-986, burada s. 971.

37 İklil Selçuk, "State Meets Society", *a.g.e.*, s. 24-30.

38 Mustafa Âli, *The Ottoman Gentleman of Sixteenth Century...*, *a.g.e.*, s. 132.

39 İklil Selçuk, "State Meets Society", *a.g.e.*, s. 43.

Meyhaneler ve kahvehaneler

Başlangıçta bu iki işletme tipi arasında hiç fark yoktu. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da ilk kahvehaneler açıldığında doğal olarak, şehirde mevcut bu yegâne kapalı sosyalleşme mekânlarını –hamamlarla birlikte– model aldılar; meyhanelerin yerleşim düzenini ve sedirler ve alçak tabureler gibi eşyalarını benimsediler; aynı şekilde, müşteriler tüketim tarzını ve tek bir fincanı elden ele dolaştırmak gibi davranışları sürdürdüler – bu ulemanın kınamaktan geri kalmadığı bir davranıştı.[40] Uzun lafın kısası, Ralph Hattox'ın ifadesiyle kahvehaneler "şarapsız meyhaneler"di. Ama yavaş yavaş iki tip işletmenin yolları ayrıldı ve Osmanlı şehirlerinde farklı bir yer edindiler. 17. yüzyılın sonlarına doğru bir içecek olarak kahve üzerindeki ihtilaf son buldu, ulemanın çoğunluğu sonunda kahvenin meşruiyetini tanıdı ve baskı dönemlerinin geride kalmasıyla birlikte kahvehaneler var olma haklarını eksiksiz biçimde elde ettiler.

Bundan sonra kahvehanelerin sayısı sersemletici bir artış gösterdi: 16. yüzyıl sonunda sadece İstanbul'da şimdiden yüzlerce kahvehane vardı;[41] 1800 yılında ise sayıları 2.500'ü bulmuştu.[42] Kahvehaneler kamusal alanın parçası olan yoğun bir sosyalleşmeye yol açtılar. Bazen kaldırıma da taştıkları sokaklarda, görünür olan mekânların kapısı avamdan "zurefâ"ya, toplumsal ve etnik bakımdan çeşitlilik gösteren bir müşteri kitlesine açıktı. Thévenot İstanbul kahvehanelerinin müşterilerini yorumlarken, "din ya da statü ayrımı olmaksızın bütün erkekler bu mekânlara gitmekte serbesttir" diye yazar.[43] Artık bir

---

40 Amnon Cohen, *The Guilds of Ottoman Jerusalem*, Brill, Leiden, 2000, s. 51 [*Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003].

41 Cemal Kafadar, "How Dark is the History of the Night, How Black the Story of Coffee, How Bitter the Tale of Love: The Changing Measure of Leisure and Pleasure in Early Modern Istanbul", Arzu Öztürkmen ve Evelyn Birge Vitz (ed.), *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, Brepols, Turnhout, 2014, s. 243-269, burada s. 251.

42 Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire. The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*, I.B. Tauris, Londra, 2017, s. 100.

43 Jean Thévenot, *Relation d'un voyage fait au Levant*, *a.g.e.*, s. 63-64.

Müslüman için kahvehaneye gidip gelmenin utanılacak bir yanı kalmamıştı. Kahvehaneler şehrin ticari ve dinî merkezlerine yerleşti. Ulema tarafından müminleri camiden uzaklaştırmakla suçlandıkları dönem artık geride kaldığından camilere yaklaştı, sonunda da bunların bir çeşit bekleme odası olup çıktılar. 1840'ların başında bir süre Osmanlı başkentinde yaşayan Charles White, insanların iş saatlerinden sonra buralara akın edip bir sonraki namaz vaktine kadar vakit geçirdiklerini kaydeder.[44] Pierre Risal 19. yüzyılın sonuna doğru Selanik'te kahvehane ile cami arasındaki bu yakınlığı betimler: "Dindarlar camiden uzaklaşmazlar [...] İbadethanenin yakınındaki küçük bir kahvehanede namaz vaktini kollarlar."[45]

Meyhaneler ise büyük camilerden ve diğer ibadet yerlerinden olabildiğince uzak tutuluyordu. 16. yüzyıldan itibaren kanunnamelerle dinî yapıların yakınında meyhane açılması yasaklandı ve fazla yakın olanların yıkılması zorunluluğu getirildi. Kahvehanelerden farklı olarak meyhanelerin kötü bir şöhreti vardı: Buraları aşağı tabakalardan insanları ağırlar ve kavga, tartışma ve suç yuvaları olarak görülürlerdi. Kahvehaneler şehrin merkezinde saltanat sürerken, meyhaneler buradan atılır, bazen de Surdışı'na taşınmak zorunda bırakılırdı.[46]

Bu koşullar altında, yakın tarihli çalışmalarda ileri sürüldüğü gibi[47] meyhanelerin kahvehanelerle aynı şekilde kamusal alanın parçası olduğu söylenebilir mi? Çok uzun zamandır kent dokusuyla bütünleşmiş oldukları Galata semtinin özel durumu bir yana bırakılırsa herkes için erişilebilir miydiler? Teorik olarak, herkes meyhanelere girebilirdi, girişte Müslümanları geri çevirecek aksi kapıcılar yoktu. Gene de, imparatorlukta Müslümanlar ile gayrimüslimlerin üzerlerindeki kıyafetlerden bir ba-

44 Charles White, *Three Years in Constantinople*, cilt 1, 1845, Londra, s. 282 ve s. 120-121 [*İstanbul'da Üç Yıl*, 1. cilt, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2023].

45 Pierre Risal, *Salonique, la ville convoitée*, Paris, 1913, s. 218.

46 Selma Akyazıcı Özkoçak, "Two Urban Districts in Early Modern Istanbul: Edirnekapı and Yedikule", *Urban History*, 30/1, 2003, s. 26-43.

47 Gamze Yavuzer, *Istanbul-Wine Taverns...*, *a.g.e.*; Sultan Toprak, *Where People Met. Bozahouses, Coffehouses and Taverns...*, *a.g.e.*

kışta ayırt edildiklerini hatırlamak gerekir: Yoldan geçen birinin meyhaneye girmeye cesaret eden Müslümanları fark etmesi kolaydı. Osmanlı yetkilileri meyhanecilerden Müslümanları içeri almamalarını istediler; aksi takdirde kanuna karşı gelmiş olup, polis baskınına uğrama riskiyle karşı karşıya kalıyorlardı. O halde, meyhaneler hiçbir şekilde tamamen açık ve sıradan insanlar için erişilebilir mekânlar değildi. Görünürlükleri ise daha da sınırlıydı. Bazen, tabela yerine kapıya ya da pencerelerden birine asılmış eski bir halı ya da hasır, dışarıdan fark edilmelerini sağlardı. Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerin dışında kendilerini gizlerlerdi. Sürekli kapatılma, hatta yıkım tehdidi altında olduklarından meyhanelere büyük yatırımlar yapılması söz konusu değildi; klasik dönemde, 18. yüzyıl başından itibaren açılacak büyük kahvehaneler gibi güzel meyhaneler yoktu. Kahvehaneler sokağa açılırken meyhaneler sırtlarını sokağa dönmeye devam ettiler. Kuytulara çekilmiş mekânlar olarak kaldılar. 18. yüzyıl sonunda Polonyalı yazar ve seyyah Jan Potocki'nin dediği gibi, buralara "dar ve karanlık sokaklardan geçerek, fare deliği gibi aralıklardan" giriliyordu.[48] Meyhanelerin utangaç bir biçimde kamusal alana girişlerini görmek için 19. yüzyıl ortalarını beklemek gerekecekti.

Bir başka soru: Meyhaneler ve bozahaneler cemaatler arası sınırları aşıyor muydu? Alkol Müslümanları ve gayrimüslimleri birbirine mi yaklaştırıyordu, yoksa tam tersine, Osmanlı düzeninin istediği gibi aralarında belli bir mesafenin korunmasına mı katkıda bulundu?[49] Gerçekte, "cemaat" meyhaneleri mevcut olmakla birlikte –bu, özellikle Yahudilerin işlettiği ya da devam ettiği meyhaneler için geçerliydi– diğerlerinin Müslüman müşterilere açık, karma bir müşteri kitlesi vardı. Her şeye rağmen, buralarda, Bernard Lory'nin deyişiyle "çaprazlama bir araya gelişler" sınırlı ve tek yönlü kalıyordu: Müslümanlar gayrimüslimlerin çalıştırdığı meyhanelere devam ediyorlardı,

48 Jan Potocki, *Voyage en Turquie et en Egypte, fait en l'année 1784*, Varşova-Paris, 1788, s. 24.

49 Sultan Toprak'ın kendisine sorduğu soru budur (*Where People Met. Bozahouses, Coffehouses and Taverns..., a.g.e.*)

ama Müslüman meyhaneleri olmadığından bunun tersi gerçekleşmiyordu.[50] Dahası, aynı yazar Balkanlar'ın her yerinde özdeyişlerin Hıristiyanlara Müslümanlarla birlikte içki içmemeyi öğütlediğine işaret eder.[51] Ve Müslümanlar ile gayrimüslimler zaman zaman meyhanelerde yan yana gelseler de, ileride göreceğimiz gibi bu bir araya gelişler iki cemaat arasında tekrarlanan çatışmalara da konu oldu.

Batı Avrupa'da kafeler şarap ve alkol de satmaya başlamış, bunun sonucunda meyhanelerle birlikte "bistro" denen tek bir işletme oluşmuştu; Paris'in ilk büyük kafelerinden Procope (açılışı 1686) kahvenin yanı sıra likörler de satıyordu.[52] Osmanlı kahvehaneleri ise alkollü içecek satmıyorlardı – sattıklarında da bunu her zaman gizlice yapıyorlardı. Böylece kahvehaneler ve meyhaneler alkolün çizdiği sınırla birbirinden ayrılan paralel hayatlar sürüyordu. Türkiye'de kafeler ancak son zamanlarda alkol satmaya başlamıştır.

Meyhaneler dışında nerelerde içilebiliyordu?

Çeşitli nedenlerle meyhanelere gitmek istemeyenler ya da buna cesaret edemeyenler nerede içki içebiliyordu? Ya böyle işletmelerin bulunmadığı yerlerde ikamet edenler? İmparatorlukta insanların alkol susuzluğunu giderebileceği pek çok yer vardı. Görünüşte, en kolay olanı evde içmekti; ama bu, içkiyi gizlice eve getirtmeyi, saklamak için ayrı bir yere sahip olmayı ve eşin ya da eşlerin, çocukların ve hizmetkârların bakışlarından mümkün olabildiğince kaçmayı gerektiriyordu. Evin erkeklere ayrıl-

50 Bernard Lory, *La Ville balkanissime: Bitola 1800-1918*, İsis Press, İstanbul 2011, s. 710. Bir araya gelişler kahvehanelerde de tek yönlüydü; Müslümanlar gayrimüslimlerin çalıştırdığı işletmelere seve seve giderken tersi daha nadir oluyormuşa benzer: Cengiz Kırlı, "Coffeehouses: Leisure and Sociability in Ottoman Istanbul", Peter Borsay ve Jan Hein Furn (ed.), *Leisure Cultures in Urban Europe, c. 1700-1870. A Transnational Perspective,* Manchester University Press, Manchester, 2016, s. 161-181.

51 Bernard Lory, *La Ville balkanissime*, *a.g.e.*, s. 766.

52 Benoit Lecoq, "Le café", Pierre Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*, cilt 3, Gallimard, Paris, 1997, s. 3772-3775 [*Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2022].

mış yeterince geniş bir bölümü olduğunda, belli bir mertebeden insanlar sessiz sedasız ya da değil "işret meclisleri" düzenlemek için ahbaplarını eve davet edebiliyordu. Bu şansa sahip olmayanlar bahçelerde, hanlarda, bakkal dükkânlarında ya da tabakhanelerde, değirmenlerde, hatta kiliselerde buluşuyorlardı. Manastırlı Müslümanlar sükûnet içinde doya doya şarap içebildikleri manastırlara sözde "hava değişimi kürleri" yapmaya giderlerdi.[53]

Kırsal kesimlerde içen kişiler mevsim yazsa kuşaklarına ya da ceplerine yerleştirdikleri şişelerle, kasabadan ya da şehirden uzak, kenar kuytu yerlerde erkek erkeğe piknik yapmaya giderlerdi. Kışları ise köylerin çoğunda bulunan, Tanrı misafirlerini ağırlamaya ayrılmış "oda"lara sığınırlardı; çoğunlukla evlerin biraz uzağında bulunan bu odalar erkeklere kendi aralarında eğlenmek, çene çalmak ve içmek için bir araya gelme imkânını sağlardı.[54] Bu tüketim biçimi Osmanlı tarihi boyunca, hatta çok daha sonraları devam etti. Birinci Dünya Savaşı'nın başında, Urfa'da yaşayan Andreas Vischer adlı bir misyoner aynı olguyu saptar: Müslümanlar bir Hıristiyan'ın dükkânından rakı satın alırlar ve akşam olunca âlem yapmak, çalgı çalmak, şarkı söylemek, yemek –ve içmek– için kuytu bir yerde (uzak bir evde, bir ağaç altında ya da gözlerden uzak bir bahçede) erkek erkeğe bir araya gelirlerdi.[55]

Bu farklı pratiklere iktidarın zaferler vesilesiyle düzenlediği, halkın içki içmesine izin verilen büyük şenlikler gibi bazı ayrıcalıklı anları da eklemek gerekir. Aynı şekilde, iki dinî bayramda ya da düğünler gibi özel kutlamalarda taşrada içki sofralarının kurulduğuna tanık olunurdu – bu günümüzde de böyledir. Ayrıca, mahsulün (Karadeniz'de fındık, İç Anadolu'da hububat, Trakya'da buğday, Ege Bölgesi'nde pamuk) satılmasından sonra birden zenginleşen köylüler paralarını şehirde ya da komşu kasabada, meyhanelerde düşüp kalkarak harcarlardı.

---

53 Bernard Lory, *La Ville balkanissime*, *a.g.e.*, s. 766.

54 Fikret Yılmaz, "What About a Bit of Fun", *a.g.e.*, s. 160-163.

55 Dr. Andreas Vischer, "Einiges uber den Alkoholgenuss im Innern des asiatische Turkei", *Sonderabdruck aus der Internationalen Monatsschrift zur Erforschung des Alkoholismus und Bekämpfung der Trinksitten*, Basel, 1915, s. 1-3.

İçenlerin küçük dünyası

Elimizdeki büyük kaynak çeşitliliği sayesinde klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda içki içenlerin tipolojisini çıkarmaya çalışabiliriz. Alkollü içecek tüketimini etkileyen pek çok faktör vardı: Bağcılık yapılan bir bölgede yaşayıp yaşamamak, Hıristiyanların ve Yahudilerin yakınında oturuyor olup olmamak bu faktörlerdendi. Dolayısıyla, Doğu Akdeniz'in büyük limanları –başta başkent İstanbul olmak üzere– gözde tüketim yerleriydi. Ama alkol tüketimi siyasi ve toplumsal hiyerarşiye –ve tabii ki dinî aidiyete– bağlı olarak da değişiyordu.

Gayrimüslimler

Hıristiyanlar ve Yahudiler içki içenler arasında büyük farkla başı çekiyorlardı. En çok alkol tüketilen yerler imparatorluğun en kozmopolit şehirleri olan "Doğu'nun Limanları" Selanik ve İzmir ve daha sınırlı bir ölçekte Halep; Rumeli ve imparatorluğun Ege ve Akdeniz bölgeleri; Ege adaları, tümüyle ya da kısmen gayrimüslimlerin, Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin, Levantenlerin ve yabancıların yaşadığı şehir, kasaba, köy ve mahallelerdi. Bunlara bir de içki üretim ve tüketim merkezleri olan manastırlar eklenir. Gayrimüslimler arasında şarapçılıkla –bağcılık, şarap imalatı ve satışıyla– en çok uğraşanlar Rumlardı. Alkol üretiminde ya da satışında uzmanlaşmış meslekler dışında meslek erbabının sıkı şarapçılar olmasıyla ünlü bazı işkolları da vardı: Örneğin, İstanbul'daki kurban kesim yerlerinde çalışan Yahudi kasaplar ayyaşlıklarıyla ünlüydü.[56]

Gayrimüslim Osmanlılarla birlikte Levantenleri ve geçici ya da kalıcı olarak ülkede bulunan yabancıları da saymak gerekir. Bunlar büyük liman şehirlerinde önemli bir grup oluşturuyor-

56 Mina Rozen, "A Pound of Flesh: The Meat Trade and Social Struggle in Jewish Istanbul, 1700-1923", Randi Deguilhem ve Suraiya Faroqhi (ed.), *Crafts and Craftsmen of the Middle-East. Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, I.B. Tauris, Londra, 2005, s. 195-234.

lardı.[57] Sefarethaneler domuz eti ve şarap tedarikinde fermanlarla tanınmış önemli vergi muafiyetlerinden yararlanıyorlardı. Venedik Cumhuriyeti 16. yüzyılda İstanbul'daki temsilcisi balyosun, personelinin ve maiyetinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu gıda maddelerinde gümrük ve diğer vergi muafiyetlerinden yararlanan ilk devlet oldu. Fransızlar aynı muafiyetleri Kapitülasyonlarına yazdırdılar.[58] Sultan IV. Mehmed döneminde Fransa Kralı XIV. Louis'yle imzalanan 1673 tarihli Kapitülasyon Antlaşması sefire, konsoloslara, din adamlarına, tüccarlara ve mütercimlere evlerinde şarap imal etme ve "ihtiyaçları kadarını" hiçbir vergi ödemeksizin dışarıdan getirtme hakkını tanıyordu.[59] Bu lütuflardan yararlanılarak sefarethanelerde ve konsoloshanelerde bazen Osmanlılara da satılmak üzere şarap üretilir ve depolanırdı. Yabancılar için içmek, önemli bir sosyalleşme ve kimliğini yaşama anıydı. *Binbir Gece Masalları*'nın Fransızca çevirmeni Antoine Galland 1673 Kapitülasyonlarından birkaç yıl sonra İzmir'de İngiliz ve Fransız diplomatlar arasındaki bir içki içme müsabakasını izlemişti.[60]

Gerçekte, şarap ve alkol diplomasiye hizmet ederdi. Yabancı devlet temsilcileri Osmanlı ricaline davetler verdiklerinde içkinin su gibi aktığı görkemli sofralar kurmayı ihmal etmezlerdi. Venedik balyosu bunu kendince teslim eder: "Evim sürekli bir meyhaneydi."[61] Fransa kralının Kanuni Sultan Süleyman nez-

---

57 Bkz. Fariba Zarinebaf, *Mediterranean Encounters. Trade and Pluralism in Early Modern Galata*, University of California Press, Oakland, 2018, s. 241.

58 Gabriel effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, cilt 1, Paris, 1897, s. 99. Kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı büyük güçler arasında imzalanan ve Osmanlı memalikinde ikamet eden Hıristiyanlara çeşitli haklar ve imtiyazlar tanıyan sözleşmelerdir.

59 De La Croix, *Les Capitulations entre l'empereur de France et Mehemet quatrième empereur des Turcs renouvellées le 5 juin 1673*, Marsilya, 1675, s. 33; Noradounghian, *a.g.e.*, s. 145; 1740 tarihli Kapitülasyonlar için bkz. *a.g.e.*, s. 288.

60 Antoine Galland, *Voyages inédits*, cilt 1, *Smyrne ancienne et moderne*, ed. M. Couvreur ve D. Viviers, Honoré Champion, Paris, 2001, s. 122-127. Burada söz konusu olan, Galland'ın 1678 yılında yaptığı seyahattir.

61 Eric R. Dursteler, "'A Continual Tavern in My House': Food and Diplomacy in Early Modern Constantinople", Machtelt Israels ve Louis A. Waldman (ed.), *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors*, cilt 2, Harvard University Press, Cambridge, 2013, s. 66-71.

dindeki elçisi Bay d'Aramon da aynı şeyi yapıyordu. Osmanlı konuklarına en iyi şaraplarını, Malvasia ve Muscadetlerini ikram ederdi. Nicolas de Nicolay, "o kadar çok içerler ki, evlerine dönerken şehirlerinin en geniş sokakları bile çoğu zaman onlara dar gelir" diye yazar.[62]

Kanuni Sultan Süleyman'ın Hıristiyanlar ve Yahudiler için ithal edilen şarap da dahil İstanbul'a şarap getirilmesini yasaklamasından sonra Busbecq'in eli kolu bağlandı: "Su içmeye kesinlikle alışkın değildik" diye yazar.[63] Nihayet, dragomanlarının (mütercimler) Divan nezdindeki girişimlerinin ardından, tek bir gece içinde olmak şartıyla, kendilerine istedikleri kadar şarap getirtme hakkı tanındı ve "olabildiğince az gürültü" çıkarmaları şartıyla şarabı taşımaları için arabalar ve atlar tedarik edildi.[64]

İçki içen Müslümanlar: Sultanlar

Yiğidin hakkını yiğide verip işe sultanlardan başlayalım. Ortodoks İslâm'ın savunucusu olma iddiasındaki bir devletin hükümdarları olan Osmanlı sultanları içki mi içiyorlardı? Gerçekte, çoğu sultanın arada bir, ölçüyü kaçırmadan ve mutlak bir sakınımla sarayın en iç kısmında içiyor olması muhtemeldi. Ne var ki, birkaçı kendilerini şaraba ya da alkole aşırı kaptırdı, öyle ki, söylentiler sonunda duvarları aşıp dışarılara yayıldı.

İlk üç sultan Osman, Orhan ve Murad hakkında kayda geçmiş fazla bir şey yoktur. I. Murad'ın oğlu I. Bayezid'le (1389-1402) birlikte işler değişti.[65] Bayezid Edirne Sarayı'nda üzümden çok "şarap ve kebap" tüketilen âlemler düzenledi. Osmanlı vakanüvisleri sultanın Sırp kökenli karısını, Hıristiyan olduğu

62 Nicolas de Nicolay, *Dans l'empire de Soliman le Magnifique*, ed. Marie-Christine Gomez-Géraud ve Stéphane Yerasimos, Presses du CNRS, Paris, 1989, s. 179 [*Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014].

63 O devirde gerek Batı'da gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda su içmenin tehlikeli olabildiğini hatırlatalım.

64 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Les Lettres turques*, ed. ve çev. D. Arrighi, Honoré Champion, Paris, 2010 (birinci baskı 1581), s. 293.

65 Heath Lowry, "Impropriety and Impiety Among the Early Ottoman Sultans (1351-1451)", *The Turkish Studies Association Journal*, 26/2, 2002, s. 29-38.

için kocasını içki âlemlerine sürüklemekle suçladılar.[66] Anadolu seferine eşlik ettiği Bayezid'in sarayında rehine-misafir olarak kalan Bizans İmparatoru II. Manuil Paleologos sultanın pek düşkün olduğu bol içkili akşam yemeklerini betimler: "Yemeklerdeki savurganlık, sonra mukallitler, neyzen sürüsü, şarkıcılardan oluşan korolar, dansçı tayfaları, zillerin şangırtısı ve sert şaraptan sonra gelen manasız kahkahalar"dan yakınır.[67]

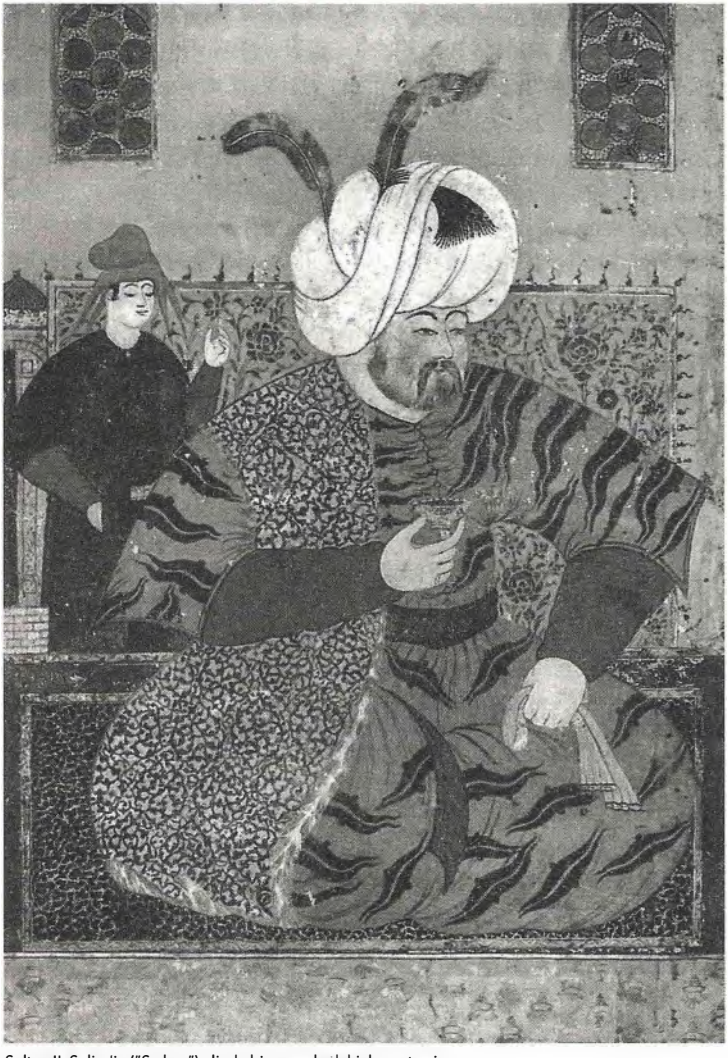
Bayezid'in torunu Sultan II. Murad da (1421-1451) dedesinden aşağı kalmadı. 1433'te onunla Edirne'de iki kez karşılaşan Burgonya Dükü İyi Philippe'in elçisi Bertrandon de la Broquerie buna tanıklık etmişti. Sultanın kadın ve oğlanlarla birlikte olmak dışında her şeyden çok sevdiği şeyin başkalarıyla birlikte şarap içmek olduğunu yazar – sultan on-on iki kupa şarap içebiliyordu.[68] Kanuni Sultan Süleyman itidaliyle öne çıkarken oğlu ve selefi II. Selim (1566-1574) kendisine "Sarhoş Selim" ya da "Mest Sultan" lakabını kazandıran ölçüsüz şarap düşkünlüğüyle ünlüdür.[69] Şehzadeliği sırasında Kütahya'daki sarayında João Miguez Mendez adında Portekizli bir Yahudi'nin teda-

66 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, ed. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 133.

67 Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, Albany, 2003, s. 28 [*Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010]; bkz. Colin Imber'in kitap hakkındaki değerlendirme yazısı, *Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2, 2003, s. 108-116, burada s. 113. Ayrıca bkz. Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 173 [*Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016].

68 Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'Outre-Mer*, ed. Ch. Shefer, E. Leroux, Paris, 1892, s. 183-184 [*Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, der. Semavi Eyice, çev. İlhan Arda, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000].

69 Jean-Louis Bacqué-Grammont'dan akt. Robert Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989, s. 155 vd. [*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019]; ayrıca bkz. Venedik balyosu Conatantino Garzoni: "Sultan Selim büyük bir şarap meraklısıdır. Her sabah yarım karaf *eau-de-vie* içme alışkanlığı vardır", *Relazione dell' Impero ottomano nel 1573*, Floransa, 1840, s. 33 (akt. Eric R. Dursteler, "Bad Bread and the 'Outrageous Drunkenness of the Turks': Food and Identity in the Accounts of Early Modern European Travelers to the Ottoman Empire", *Journal of World History*, 25/2-3, s. 203-228, burada s. 211).

Sultan II. Selim'in ("Sarhoş") elinde bir şarap kadehiyle portresi.
[Nakkaş Nigârî'ye atfedilir, İstanbul, yaklaşık 1570. © The Aga Khan Museum, AKM219.]

rik ettiği Kıbrıs, Girit ve diğer ülke şaraplarını içmesi babasını büyük bir umutsuzluğa düşürmüştü. Minyatürlerde elinde bir şarap kadehiyle ve yanakları kızarmış olarak tasvir edilir! Mustafa Âli'nin dediğine bakılırsa tahta çıktıktan sonra "gece gündüz sarhoş" gezdi.[70] Rivayete göre Kıbrıs'ın fethine de adanın şaraplarının şöhreti nedeniyle atılmıştır...[71]

Osmanlı elitleri

Bazı Osmanlı şehzadeleri ya da imparatorluk ailesinin başka fertleri de alkole olan düşkünlerini gizlemiyorlardı ve sarayda "işret âlemleri" düzenliyorlardı. Bununla birlikte, içki sadece sarayda içilmiyordu: Aslında, şarap ve alkol en çok Osmanlı toplumunun iki ucunda, toplumun en üst ve en alt katmanları arasında tüketiliyordu. İmparatorlukta yaklaşık 15 yıl ikamet eden İskoç hekim Alexander Russell'ın 18. yüzyılda gözlemlediği gibi, "şarap ya da ispirtolu likör içme âdeti şimdiye kadar büyük ölçüde çok yüksek ya da çok aşağı mertebeden insanlarla sınırlı kalmıştır".[72] Aynı gözlem 19. yüzyıl ortalarının Suriyesi için de yapılır: Ülkede yarım asırdan fazla zaman geçiren Amerikalı Presbiteryen misyoner Henry Harris Jessup anılarında şöyle der:

> Günümüzde [...] toplumun iki ucundaki Müslümanlar, Türk memur ve askerler ile aşağı sınıftan kayıkçı ve zanaatkârlar, Yanyalı ecnebi Rumlar ve sözümona Hıristiyan yerli tarikat mensupları kadar içerler. Müslüman orta sınıf, hali vakti yerinde tüccarlar, ulema ve toprak sahipleri genelde ölçülü ve barışçıl insanlardır.[73]

Bu gözlemleri zamana ve mekâna yaymak mümkündür. Osmanlı eliti içinde içki müptelası olan çok kişi vardı. Kimi sadrazamlar alkole düşkünlükleriyle tanınır: III. Murad dönemi-

---

70 Eric R. Dursteler, "Bad Bread...", *a.g.e.*

71 Ronnald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York, 1993, s. 161.

72 Alexander Russell, *The Natural History of Aleppo*, *a.g.e.*, s. 182.

73 Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, cilt 2, New York, 1910.

nin sadrazamlarından Osman Paşa (1584-1585) gibi.[74] Ya da Fazıl Ahmed Paşa: Paşa, IV. Murad'ın alkolü yasaklama politikasını desteklediği halde 1676'da, 41 yaşında aşırı içkiden öldü.[75] Devlet ricali ve kodamanlar işret meclisleri düzenlerlerdi. Kütahya'da Şehzade Selim'in (geleceğin II. Selim'i) sarayında hizmet verdiği sırada bu tür âlemleri gözlemleyen Mustafa Âli, *Mevā'idü'n-Nefā'is fī Kavā'idi'l-Mecālis*'te[76] bu meclislerin nasıl düzenlenmesi gerektiğini anlatır. Önce, yobaz medrese hocalarının bu meclislerde işi olmadığını belirtir; buraları çelebilere mahsus ortamlardır. Bunlar sarhoş olacak kadar içmekten, kusmaktan, gevezelik etmekten ya da tam tersine sohbete katılmayıp sessiz sedasız oturmaktan kaçınmalıdır; sarımsaklı ya da soğanlı ağır yemeklerden uzak durulmalıdır. Tepsilerde 40-50 çeşit meze olmalıdır. Şarapla en iyi giden yiyecekler şiş kebap, ekşili çorba, kızartmalar, köfte, havyar ve her çeşit deniz mahsulüdür. Sofra vazolara konmuş çiçeklerle süslenmeli ve gül zamanıysa taze gül yapraklarıyla bezenmelidir.[77] Katılanlar arasında dayanışmayı pekiştirmeye ve kendi aralarında olma duygusunu yaşatmaya yarayan bu toplantılarda genelde serinletici içecekler sunulur, sohbetler edilir, oyunlar oynanır, bazen de musiki, şarkı, şiir okumaları ve alkol tüketimi olur. Başkentin dışında eyaletlerde de devlet temsilcileri ve yerel elitler arasında benzer bir olgu gözlenmiştir. James Grehan 18. yüzyıl sonunda Şam'da en çok içki içenlerin Osmanlı memurları olduğunu kaydeder; bunlara bir paşa ile yerel ordunun mensubu yeniçeriler de dahildir.[78]

---

74 Osmanlı vakanüvisi Peçevî'den aktaran Ebru Boyar ve Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 194-195 [*Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017].

75 *A.g.e.*, s. 188.

76 Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton, 1986, s. 23, 38 [*Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı (1541-1600)*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008].

77 Mustafa Âli, *The Ottoman Gentleman of Sixteenth Century...*, *a.g.e.*, s. 111-113.

78 James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, The University of Washington Press, Seattle-Londra, 2007, s. 133-134.

Bu "aristokratik" içki tüketimi çoğunlukla, itibarlarının zedelenmesinden çekinen, başkalarının ağzına laf vermek istemeyen kişiler arasında gerçekleşen mahrem, ölçülü ve ihtiyatlı bir tüketimdi. Öte yandan, bunun Osmanlı tarihi boyunca, kötü Müslümanlar olarak görünmek istemeyen içkicilerin bizzat kendileri tarafından meşrulaştırıldığı görülür. Nakarat gibi tekrarlanan argüman aşağı yukarı şuydu: Elitlerin içmeye hakkı vardır, çünkü onlar içmeyi *bilirler*; ayaktakımı ise içmeyi bilmez ve sarhoş olur – ve de Hanefilik sarhoş olmayı günah sayar. Böylece, 16. yüzyılda Mustafa Âli içme adabını sadece seçkinlerin bildiğini söylemişti ve ayaktakımının içki içmesinden dehşete kapılıyordu.[79] Ondan bir asır sonra, Sultan IV. Mehmed'in akıl hocalarından ve muhafazakâr Kadızadeli klanının başlıca destekçilerinden Vanî Efendi içki yasağının başlıca mimarlarından biri olduğu halde, Kuran buyruğunun kendisi gibi aşırılıktan kaçınanlar için değil, sorumsuz kitleler için geçerli olduğu gerekçesiyle, kendisine içme iznini verdi.[80] Aynı devirde, içki yasağına uymayan Halepli bir kadı da aynı telden çalıyordu: Kendini savunmak için, yasağın kendisi gibi itidalin ne olduğunu bilen büyük adamları ilgilendirmediğini söyledi.[81] 18. yüzyıl başında, "Lale Devri" sırasında (1718-1730) Konstantinopolis'te görev yapan İngiliz sefirinin eşi Lady Montagu Belgrad'da evinde konuk olduğu kişide aynı tavrı gözlemlemişti. 1717'de başkente, kocasının yanına dönmek için yoldayken maiyetiyle birlikte Ahmet Bey adında bir paşazadenin evinde kaldı. Farsçayı ve hat sanatını bilen ve bir kütüphanesi olan Ahmed Bey çok kültürlü bir adamdı. Beyin her akşam yemekte "teklifsizce şarap içtiğini" görünce, kendisini tutamayıp onu sorguya çekti:

79 Marinos Sariyannis, "The Kadızadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a 'Mercantile Ethic'?", Antonis Anastopoulos (ed.), *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire*, Crete University Press, Resmo (Rethimno), 2012.

80 Madeline Zilfi, *The Politics of Piety. The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1988, s. 188 [*Dindarlık Siyaseti-Klasik Dönem Sonrası Osmanlı Uleması*, çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2008].

81 Sonia P. Anderson, *An English Consul in Turkey. Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678*, Clarendon Press, Oxford, 1989, s. 10-11.

Kendisine bu serbestiyi nasıl tanıdığını sorduğumda, Allah'ın her şeyi insanlar için yaratmış olduğunu ve onların kullanımına sunduğunu söyledi. Bununla birlikte, şarabın yasaklanması son derece bilgece ve sıradan insanlara yönelik bir buyruktu. Ama Peygamber hiçbir zaman şarabı ölçülü bir şekilde içmeyi bilenleri kısıtlamak istememişti; gene de olay çıkarmaktan kaçınmak gerekiyordu ve kendisi asla herkesin önünde içmiyordu.[82]

Sarayın ve konakların dışında

Öteki uçta, alkolle ilişkili olaylar nedeniyle kadı karşısına çıkanlar çoğunlukla düşük seviyeli insanlardı. 16. yüzyıl kadı sicillerinde sanıkların çoğu toplumun aşağı kesimlerindendi. Bunların arasında, limanlarla ilişkili pek çok emekçi ve çalışana –denizciler, kayıkçılar, leventler, liman işçileri, hamallar, korsanlar– ve genel olarak şehrin halk tabakasından pek çok insana –zanaatkârlar, küçük esnaf, seyyar satıcılar, arabacılar, civar köylerden gelme köylüler, şehre çalışmaya gelmiş mevsimlik işçiler– rastlanır.[83]

Aynı siciller içki içtiği, sarhoş olduğu ya da alkol ticareti yaptığı için mahkemeye çıkan pek çok Müslümanın mühtedi olduğunu gösterir. Örneğin, başkente şarap tedarik eden büyük bir bağcılık bölgesi olan Trakya'daki Rodosçuk'ta (Tekirdağ) bu yeni Müslümanların yarısının adı ibn Abdullah'tır (Abdullah oğlu).[84] Aynı durum, İstanbul'un Üsküdar semtinde ve Kı-

82 Lady Mary Montagu, *L'Islam au péril des femmes..Une Anglaise en Turquie au VXIIIe siècle*, ed. Anne-Marie Moulin ve Pierre Chuvin, Maspero, Paris, 1981, s. 137-138. Aynı argümana Osmanlı döneminden çok sonraları da rastlanır. 1950'lerde, Richard Tapper küçük bir Anadolu kasabası olan Eğirdir'de aynı gözlemi yapar: Alkol seçkinlere ve akıllı insanlara serbesttir, ama sıradan insanlara yasaktır. Bkz. s. 278, dipnot 1.

83 Tekirdağ için bkz. Özlem Sert Sandfuchs, "Reconstructing a Town from its Court Records: Rodosçuk (1546-1553)", doktora tezi, Ludwig-Maximilians-Universitat München, 2008, s. 133-134; Üsküdar için bkz. M. Akif Erdoğru, "On Altıncı Yüzyılda Üsküdar ve Civarında Şarap ile İlgili Hukuki Uygulamalar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*, VII, Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul, 2012, s. 485-496.

84 Tekirdağ için bkz. Özlem Sert Sandfuchs, *a.g.e.*

rım'da da görülür. Trabzon'da, 16. yüzyılda içki içme suçundan kadı karşısına çıkanların % 57'sinin İslâm'a dönmüş eski Hıristiyanlar olduğu hesaplanabilmiştir.[85] Bu yeni Müslümanlar ilk başlarda alışkanlıklarını bırakmakta ve Şeriat'ın buyruklarına uymakta zorlanmışçasına, bu olgu bir bölgeden ötekine tekrarlandı. Mühtediler müeyyideleri yumuşatmak için yeni dinlerinin kurallarını bilmeme mazeretine sığınmaya meyletmiş gibidir. Osmanlı yönetiminin bütün pragmatizmiyle bu dönmelere belli bir müsamaha göstermiş olması da ihtimal dahilindedir.[86] Müslümanların çoğunun mühtedi Rumlar olduğu Girit'te tıpkı Ortodoks komşuları gibi onlar da nesilden nesle şarap içmeyi sürdürdüler.[87]

Meyhanelerin müşterileri arasında pek çok bekâr da bulunurdu; aslında bunlar ailelerini taşrada bırakıp başkente çalışmaya gelmiş yalnız erkeklerdi.[88] Müşteriler arasında köleleri, Siyahları ve Çingeneleri de saymak gerekir.[89] Kadın ve erkek fahişeleri, muhabbet tellallarını, paralı askerleri, serseri ve kabadayıları da.[90] Mustafa Âli'ye göre meyhanelere iki tip müşteri giderdi: içmek ve kızlarla ya da oğlanlarla fuhuş yapmak için

85 Muhammed Yazıcı, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)", *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, V/8, 2012, s. 1317-1332, burada s. 1327-1328; Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *a.g.e.*

86 Örneğin, Coşkun Üçok kanıt göstermeksizin bu iddiada bulunur ("Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV/1, 1947, s. 139). Ayrıca bkz. Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law. Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 22.

87 Robert Pashley, *Travels in Crete*, cilt 1, John Murray, Londra, 1837, s. 10.

88 Bkz. Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, *a.g.e.*

89 Bkz. M. Akif Erdoğru, "On Altıncı Yüzyılda Üsküdar ve Civarında Şarap ile İlgili Hukuki Uygulamalar", *a.g.e.*

90 Bkz. Faika Çelik, "Community in Motion". Gypsies in Imperial State Policy, Public Morality and the Sharia Court at Üsküdar (1530s-1585s)", yayımlanmamış doktora tezi, McGill Üniversitesi, Montréal, 2013; Faika Çelik, "The Many Faces of the 'Gypsy' in Early Modern Ottoman Discourse", Hakan T. Karateke, H. Erdem Çıpa ve Helga Anetshofer (ed.), *Disliking Others. Loathing, Hostility and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, Academic Studies Press, Boston, 2018, s. 215-243 [*Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme, Düşmanlık ve Nefret (16.-18. Yüzyıllar)*], çev. Alptuğ Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022].

gelen kanı kaynayan gençler ve hayatlarını şarap içmekle geçirenler. Kendisi, mahremiyete uyulması ve İslâm'ın kutsal günü olan cumaları düzenlenmemeleri şartıyla işret meclislerine peşinen karşı değildi.[91]

Osmanlı elitine mensup kişilerin içki içmesi onları marjinalleştirmez. Ama toplumsal hiyerarşinin öteki ucundakiler, Mouradgea d'Ohsson'un deyişiyle "sonuncu sınıf"tan Osmanlılar için durum farklıdır. Efkâr-ı umumiyeyi daha az dert eden, cemaat baskısına daha duyarsız marjinal bir kesim... Onlar hem yoksul hem de içkici olmakla toplumun çifte marjinalleriydi.

Bu aristokrat ve avam iki tüketici kategorisi arasında başka pek çok toplumsal grup kendini ama az ama çok düzenli bir şekilde Dionysos kültüne vermiştir. Eskinin Farsça ya da Arapça şiirlerinde de olduğu gibi şairler sarhoşluğa Osmanlıca övgüler düzdüler; müellifler işret âlemleri düzenlediler; esnaf, kâtipler, bürokratlar kendilerini içkiye verdiler. Din adamları, ulema, imamlar da bazen içerken basıldılar. 16. yüzyılda, şarap iptilası cemaat tarafından gayet iyi bilinen, Edremit kasabasının Hacı İlyas Mahallesi'nin müezzini bir gün camiye sendeleyerek ve ağzı şarap kokarak gelir; müminler derhal kadıya şikâyetçi olurlar ve adam görevinden azledilir.[92] Aynı kasabada, Mekke'ye hacca gitmiş pek saygın bir kişi olan, ama davacılara göre "sabah akşam içen" bir hacı için de aynı şikâyette bulunulur.[93]

Ya kadınlar? Aynı dönemde Batı'da da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da içmek bir erkek işiydi, meyhaneler eril mekânlardı ve kadınların cesaret edip de meyhanelere girdiği nadir görülürdü. Gene de, kaynaklarımızda az da olsa izlerine rastlanır. Yüksek tabakalardan Müslüman kadınlar sık sık gittikleri Bektaşi tekkelerinde şarap içerlerdi.[94] Hıristi-

91 Mustafa Âli, *The Ottoman Gentleman of Sixteenth Century...*, *a.g.e.*, s. 131-132.

92 Edremit kadı sicillerinden akt. Fikret Yılmaz, "What About a Bit of Fun?", *a.g.e.*, s. 158-159, sırasıyla 1577 ve 1580 tarihli siciller.

93 *A.g.e.*

94 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B. Tauris, Londra-New York, s. 65

yan kadınların meyhanelerde işletmeci ya da garson olarak çalıştıklarını,[95] Halep'te alkollü içeceklerin damıtımı, satışı ve dağıtımıyla uğraştıklarını da biliyoruz.[96] Müslüman kadınlar kadı sicillerinde sarhoş erkeklerin taciz ve tecavüzlerinin kurbanları olarak boy gösterir. 1575'te İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde sıkça yaşandığı anlaşılan bu şiddet eylemleri anlatılır:

> dayima serhoşlar hammama giden havatîn tayifesine yapışub (...) meyhanelerden bazı fasık çıkub avretler hammamına girüb hatunlara yapışub hattâ bir defa bir serhoş bir hatunu iç halvetde tutup tayife-i havâtîn mesie kadir olmıyub cemaat-ı kesire gidüb halâs itdiler.[97]

Şikâyetçi kadınlar arasında içki içen, kendilerini döven ya da içki içmeye zorlayan kocalarını ihbar etmek için mahkemeye gelen evli kadınlar da görülür. Gene de kadınlar aynı kaynaklarda en sık müşteri bulmak için meyhanelere giden ya da sokaklarda içki içip rezalet çıkarırken iş üstünde yakalanan fahişeler olarak boy gösterirler.[98] 1744'te Şam'da sarhoş ve çarşafsız bir fahişe sokakta bıçakla kadıya saldırır; olaydan sonra müftü bütün "günah ve arzu kerimeleri"nin idamına icazet veren bir fetva çıkarır, ama bu kadınların çoğu tedbirli davranıp

[*İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014].

95 Mehmet Semih Gemalmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınlara, Çocuklara ve Azınlıklara karşı Ayrımcılık, Şiddet ve Sömürü*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 1570.

96 Elyse Semerdjian, "Sinful Professions: Illegal Occupations of Women in Ottoman Aleppo, Syria", *Hawwa*, I/1, 2003, s. 60-85; fuhuş için bkz. Mark David Vyers, "Selling Sex in Istanbul", Magaly Rodriguez Garcia, Lex Heerma van Voss ve Elise van Nederveen Meerkerk (ed.), *Selling Sex in the City. A Global History of Prostitution, 1600s-2000s*, Brill, Leiden-Boston, 2017, s. 278 vd.

97 Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 141-142; bkz. Stéphane Yerasimos, "La réglementation urbaine ottomane (XVIe-XIXe siècles)", *Hommes et idées dans l'espace ottoman*, İsis Press, İstanbul, 1997, s. 217-288, burada s. 275.

98 Kadı sicillerinin transkripsiyonları tarandığında, içki içen 154 (%˙87) erkeğe karşılık, 23 (% 13) kadının kaydına rastlanmıştır: İhsan Erdinçli, "Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)", doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2019, s. 84.

şehri terk etmiş ya da saklanmışlardır.[99] Bir bakıma, bu tip kaynaklar izlendiğinde, içki içen kadın ancak bir fahişe, fahişe de ancak bir alkolik olabilir. Bu özdeşleştirme 19. yüzyılın sonuna kadar devam edecekti.

Dervişler ve yeniçeriler

Zaten birbiriyle kısmen bağlantılı olan iki içici grubunun, dervişlerin ve yeniçerilerin durumuna ayrı bir yer ayırmak gerekiyor. Bunlar farklı nedenlerle, birinciler kutsiyet taşıdıkları iddiasıyla, ikinciler ise silahlarından aldıkları güçle kendilerini İslâm hukukundan bağımsız addederler. Mutasavvıflar arasında pek çok içici tipi vardır. Örneğin, halktan topladıkları sadakayla yaşayan gezgin dervişler olan Kalenderiler ve Rindler içki dışında her şeyden vazgeçmişlerdir. Erzurum yakınlarındaki bir kasabanın sakinleri böyle bir avuç dervişin "namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları, sürekli sarhoş gezdikleri ve mahrem yerlerini saklamadıkları"ndan ve cinsiyetler arası ilişkilerde kabul edilebilir sınırları aştıklarından yakınmışlardı.[100]

En başta Bektaşiler gelir. 13. yüzyılda Anadolu'da yaşamış Hacı Bektaş Veli adında bir evliyanın yolunu takip eden tarikat 15. yüzyılda örgütlendi ve Anadolu toplumunda seçkin bir yer edindikten sonra İstanbul'a ve Balkanlar'a yayıldı.[101] Rufai dervişler zikir yoluyla kendilerinden geçer, Mevleviler bu vecd haline sema ederek girer, Bektaşiler ise ayinlerinde şarap ve rakı içerek aynı hale erişirler. Elmalı'daki Abdal Musa Bektaşi zaviyesinin mal defterinden dervişlerin Ege kıyılarında bağlara sa-

99 James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, *a.g.e.*, s. 134 (Kaynak: Alexander Russell, *The Natural History of Aleppo*, cilt 1, Londra, 1794, s. 118); Elyse Semerdjian, "Sinful Professions: Illegal Occupations of Women in Ottoman Aleppo, Syria", *a.g.e.*, s. 76.

100 Akt. Douglas A. Howard, *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s. 117.

101 Bu derviş tarikatı için özellikle bkz. Irène Mélikoff, *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars*, E. J. Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998 [*Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe Türk Halk Tasavvufunun Doğuşu ve Evrimi*, çev. Onur Bülbül, Monografi Yayınları, İstanbul, 2022]; Alexandre Popovic ve Gilles Veinstein (ed.), *Bektachiyya-Études sur l'ordre mystique des Bektachis*, İsis Press, İstanbul, 1995.

hip oldukları, şaraplarını bizzat kendilerinin ürettikleri ve fıçıları zaviyede depoladıkları anlaşılıyor.[102] Dinî şekilciliği ve yalancı müminlerin riyakârlığını reddeden, hakiki bir Batini din arayışı içindeki bu anti-konformist dervişler dinsel ve toplumsal edep kurallarını ihlal ediyorlardı: Kuran yasaklarını göz ardı edip namazdan ve oruçtan geri duruyorlardı. Kadınların erkeklerin eşiti olarak kabul edildikleri meclislerinde şarap dolu kupayı elden ele birbirlerine geçirirlerdi; bu, sarhoşlukla ilahi vecd haline geçip Tanrı'yla bir olmalarını sağlardı. Büyük bir popülariteye sahip olan Bektaşilerin kışlalarda tekke babası rolünü oynadıkları yeniçeriler üzerinde özellikle büyük bir etkisi vardı.

Osmanlı ordusunun seçme askerleri olan ve imparatorluğun fetihlerinden pek çoğunu borçlu olduğu yeniçeriler de sıkı içiciler olarak tanınır. Şaraba ve rakıya olan bu eğilimleri çocukluklarında Balkanlar'ın Hıristiyan ailelerinden devşirilmiş olmalarından mı kaynaklanır? Öyle ya da böyle, askerî rollerinin yanı sıra ticari faaliyetlere de atılmaya başladıklarında ve saflarında disiplin gevşediğinde onları pek çok meyhanenin başında görmüşüzdür.[103] Vakanüvis Ahmed Cavid'e inanacak olursak, 18. yüzyılda her üç yeniçeriden ikisi düzenli meyhane müdavimleriydi.[104] Kuşkusuz kendi kahvehanelerindeki kadar olmasa da, bunların meyhanelerde kumpaslar planladıklarından ve isyan kararları aldıklarından şüphe edilir. Yeniçerilerin meyhaneleri çıkan karışıklıklar, kavgalar ve sık sık patlak veren şiddet nedeniyle herkesin gitmekten çekindiği, kötü şöhretli mekânlardı.[105] Bu şiddet –özellikle İstanbul için geçerliydi– kamusal alanlara taşardı: Sokaklarda sarhoş gezen ve dehşet saçan yeniçeri imgesi geleneksel bir edebiyat teması haline gelmiştir. Yeniçerilerin yerel Hıristiyan cemaatlerden zorla şarap ve rakı aldıkları da oluyordu. Şehirde asayişi sağlamaktan

102 Suraiya Faroqhi, *Subjects of the Sultan. Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I.B. Tauris, Londra, 2005, s. 216.

103 Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns...*, *a.g.e.*, s. 32-33.

104 *A.g.e.*

105 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapukulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 515.

sorumlu oldukları halde içkinin etkisiyle en sık karışıklık çıkaranlar onlardı.[106]

Bir imaj sorunu: İslâm dünyasının içicileri Türkler?

İmparatorluğun kurucusu olan Türklerin Müslüman nüfus içinde özel bir konumu vardı. Siyasi olarak devlete hâkim grubu temsil eder, ordunun çekirdeğini oluşturur, Arap vilayetleri de dahil idari ve asker kadroların çoğunluğunu sağlarlardı; en çok Anadolu'da ve Balkanlar'da yoğunlaşmışlardı, Türkçe konuşmalarıyla ayırt edilirlerdi. Avrupalılar tarafından sıklıkla Müslümanların bütünüyle bir tutulurlardı – ihtida etmek anlamına gelen "Türkleşmek" tabirinin işaret ettiği gibi. Böylece, bazen Arnavutlarla, Kürtlerle ya da Kafkasyalılarla karıştırılsalar da Türkler kendilerini –kısmen, varsayımsal olarak– Arap olmayan Müslüman Osmanlılar olarak tanımlarlardı. Tanımlanışlarındaki bu kısmi bulanıklığa rağmen var oldukları kesindir: Araplar ve Avrupalılar onlarla karşılaşmıştır...

Ayıklık mı sarhoşluk mu?

Türkler gerek Arapların gerek Avrupalıların gözünde alkol konusunda çok çelişik bir imaja sahipti; kâh örnek alınacak kadar ayık ve itidalli insanlar, kâh iflah olmaz içiciler ve ayyaşlar olarak temsil ediliyorlardı.

Kuran geleneği müminlere her konuda itidal tavsiye eder; toplum içinde başkalarına eşit davranmak, fazla konuşmamak, ağırbaşlı ve ölçülü olmak icap eder.[107] Birçok Arap vakanüvis bu nitelikleri Türklere de atfederek onların yetingen, itidalli

106 Bu konuda bir örnek için bkz. James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in 18th Century Damascus*, *a.g.e.*, s. 134; Ekrem Işın (*İstanbul'da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 46) bu konuda bir çifte standarttan bahseder.

107 Kathryn Kueny, *The Rhetoric of Sobriety: Wine in Early Islam*, State University of New York Press, Albany, 2001. Ayrıca bkz. Hattox, *Coffee and Coffehouses*, *a.g.e.*, s. 115-116.

ve ayık insanlar olarak tanınmalarını sağlamıştır. Türk ahlâkçılara gelince, onlar da "haysiyet"i, "vakar"ı en büyük erdemler olarak görürler. Bu değerlendirmeleri yankılarcasına, Türklerin alkollü içecekler konusundaki itidali bazı Batılı seyyahların anlatılarında ve Şarkiyatçı edebiyatta karşılaşılan geleneksel bir temadır. 1559 yılında Habsburg İmparatoru I. Ferdinand'ın sefiri olarak bir ay süreyle bir Türk ordugâhında kalan Ogier Ghiselin de Busbecq ordunun disiplinini takdir etmiş ve bunu öncelikle askere yaraşan itidale bağlamıştır.[108] Ondan bir yüzyıl sonra, II. Charles'ın Sultan IV. Mehmed'e gönderdiği olağanüstü elçilik heyetinin mensubu İngiliz Paul Rycault daha da ileri gitti: Belgrad yakınlarında konaklayan Türk ordusunun hazırlıklarını ve 1655 yılında Edine üzerine yürüyüşünü hayranlıkla gözlemledi. Ona göre Osmanlıların askerî başarılarını açıklayan en önemli unsur askerlerin seferdeyken içkiden uzak durmalarıydı:

> Onların ordularında güya yoksun oldukları söylenen askerî bilgiyi telafi eden olağanüstü bir düzen var; ben bunu esas olarak Türk askerlerine seferde oldukları sürece şarap içmenin ölüm cezasıyla yasaklanmış olmasına bağlıyorum; biraz şarap getirmişler diye idam edilen iki adam gördüm; askerin içkiden uzak durması canlı, uyanık ve itaatkâr olmasını sağlıyor, öyle ki, ordugâhlarında en ufak bir gürültü, en ufak bir kavga sesi duyulmuyor [...]. Türkler şarap içmenin ordularında neden olabileceği karışıklıklardan o kadar korkuyorlar ki, bunların önüne geçmek için ordunun yürüyüşe geçmesinden iki-üç gün önce rütbeli askerler yollayarak yol üstündeki bütün meyhaneleri kapattırıp kapılarına mühür vurduruyorlar ve boru sesiyle, her kim olursa olsun, ordunun geçişi sırasında şarap satmayı ölüm cezası tehdidiyle yasaklıyorlar.[109]

Bu imaj sonunda Türklerin üzerine "yapışıp kaldı", öyle ki, onları görüp tanımamış olanlar tarafından bile başkalarına yayıl-

---

108 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Les Lettres turques*, *a.g.e.*, s. 255-256.

109 Paul Rycaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, Fr. çev., Paris, 1670, s. 628-630.

dı. Örneğin, doğal hukukun savunucusu ünlü hukukçu Samuel von Pudendorf (1632-1694) Osmanlı ordusunun içki konusundaki itidalini teyit etmiştir: "Yemede ve içmede aşırıya kaçmayan Türkler azla yetinirler ve tabiatın kaçınılmaz taleplerini karşılamaları onlara yeter, ki bu da savaş için avantaj oluşturur" demiş ve daha ileride, "su, pirinç, hatta ekmek onlara yeter" diye eklemiştir.[110] 18. yüzyılda Kont de Marsigli, *État militaire de l'Empire ottoman* başlıklı kitabında "seferdeki Türklerin doğal ayıklığı"ndan bahsetmiştir.[111] Ondan birkaç yıl sonra, 1748-1749'da Osmanlı Yunanistanı, Mısır ve İstanbul'a kadar uzanan bir seyahate çıkan İrlandalı genç aristokrat Lord Charlemont Osmanlı başkentini Londra ya da Paris'e kıyasla çok güvenli bulmuştu: "Türklerin şarap tüketme yasağına bağlı ayıklığı şüphesiz bu iç barışın başlıca nedenlerinden biri" diye belirtmişti.[112] 1800'e doğru İtalyan Alfio Grassi Türkler hakkında, "Genelde ayık oluyorlar; hali vakti yerinde olanlar bol bol kahve içiyor ve dondurma yiyor" diye yazmıştı. Yeniçeriler için de, "Bu birliği gerek kahramanlık gerek ayıklık açısından Osmanlı ordusunun eliti olarak görmek gerekir; bu ikinci özellik büyük ölçüde Türk ordusunun tamamı için geçerlidir" diye de eklemişti.[113] Avrupalılar Türklerin oturduğu mahallerde Rum, Ermeni ya da Yahudilerin yaşadığı mahallerden daha az içki içildiğini –dolayısıyla da buraların daha güvenli olduğunu– kaydetmişlerdir.[114]

Bu argümanlara karşılık Osmanlı vakanüvisleri Hıristiyan ordularının disiplinsizliğine ve ayyaşlığına dikkat çekmekten hoşlanırlar. Gazavat denen fetih edebiyatında ve Osmanlı seyahat anlatılarında Avrupalı askerler iflah olmaz şarap müptelaları olarak betimlenir. Örneğin, Barbaros Hayreddin Paşa'nın ha-

110 Samuel von Pufendorf, *Introduction à l'histoire politique et générale de l'univers*, cilt 4, Amsterdam, 1732, s. 489, 492.

111 Le Comte de Marsigli, *L'État militaire de l'Empire ottoman, ses progrès et sa décadence*, Lahey, 1732, s. 32.

112 Akt. Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, University of California Press, Berkeley, 2010, s. 133-134.

113 Alfio Grassi, *Charte turque ou organisation religieuse, civile et militaire de l'Empire ottoman*, cilt 1, Paris, 1825, s. 86.

114 E.C.A. Schneider, *Letters from Broosa, Asia Minor*, Chambersburg, 1846, s. 49.

tıratı *Gazavat-ı Hayreddin Paşa*'da Şarlken'in 1541'deki Cezayir Seferi hakkında şu satırlar yer alır:

> Bir gün kâfirlerin büyük festesi [bayram, şenlik] oldu. O gün gemilerden sandallarla şarap fıçıları çıkarıp, o gece yeme içme edip sabaha kadar eğlendiler, gülüp oynadılar. Ertesi gün de meclisleri ortada kaldı. Hınzırlar [domuz] gibi horlayıp yatarlardı. Hatırlarına asla "Kim bilir, biz böyle mest halde yatarken, belki Negro Hasan Ağa bu gecelikte gelip baskın eder" diye gelmezdi.[115]

Evliya Çelebi 1657'deki Oçakof (Özi) Kalesi kuşatmasını anlatırken kâfir askerlerin "şarap, boza ve rakıdan sarhoş" ve "kıpkırmızı kesilmiş" halde olduklarını yazar.[116]

Ne var ki, bu temsilin tersine, Arap ve Batılı yazarların Türklerin içki içme ve haddinden fazla içme eğilimini kınayan birçok tanıklığı vardır. Halka dehşet saçan sarhoş Türk imajı Arap edebiyatında 10. yüzyıldan itibaren mevcuttur.[117] Bu imaj da neredeyse tüm Osmanlı tarihi boyunca Türklerin peşini bırakmayacaktı. Keykavus bin İskender'in Farsça "prenslere ayna"sı *Kâbusname* (1082-1083) 1432'de Türkçeye uyarlandığında tercüman, "Türkler" hakkındaki yargıları yinelemiştir: Güzelliklerinin altını çizer, ama onları "yontulmamış", "sahte kabadayı" ve "acımasız" olmakla suçlamış ve "kolayca körkütük sarhoş oldukları"na işaret etmiştir.[118] I. Selim'in birlikleri 1517'de Kahire'yi ele geçirdiğinde alkol su gibi akmaya başlamış, Kahireliler bu Türklerin, özellikle de sokaklarda çekinmeden içki içen askerlerin görüntüsü karşısında şoke olmuşlardı.[119] Guil-

115 *Gazavat-ı Hayreddin Paşa* (1541-1546), akt. Arda Ekşigil, "Ottoman Visions of the West (15th-17th Centuries)", yüksek lisans tezi, McGill Üniversitesi, 2014, s. 78.

116 Evliya Tchelebi, *La Guerre des Turcs, récits de batailles extraits du Livre de voyage*, ed. ve çev. Faruk Bilici, Sindbad Actes-Sud, Arles, 2000, s. 85.

117 Bkz. Ibn Fadlān, *"Récit de voyage"*, *Voyageurs arabes*, *a.g.e.*, s. 25 vd.

118 Benjamin Lellouch, "Qu'est-ce qu'un Turc? (Égypte, Syrie, VXIe siècle)", *European Journal of Turkish Studies*, 2013.

119 Pauline B. Lewicka, *Food and Foodways of Medieval Cairenes*, *a.g.e.*, s. 96-97, 501, 547-549; Bernadette Martel-Thoumian, "Plaisirs illicites et châtiments dans les sources mamloukes", *a.g.e.*, s. 318.

laume Postel 16. yüzyılda, "Sarhoşlar ve yasaya [Kuran yasası] itaat etmeyenler içki bulduklarında sanki günah değilmiş gibi dibine kadar içerler" diye not düşmüştü.[120] Ondan bir asır sonra, Rycault bir yandan seferdeki Osmanlı ordusunun ayıklığını överken, "Türkler yaradılıştan o kadar ayyaştırlar ki, şarap içmeleri yasaklandığı halde onu arasından ayyaş olmayan biri zor bulunur" diye yazmıştı.[121]

Mağrip'te Türklerin Hıristiyan yazarlar tarafından temsili de hiç farklı değildir: Türkler, özellikle de ocak (garnizon) yeniçerileri oğlanlardan hoşlanmakla itham edilmenin yanı sıra, devamlı meyhanelere giden iflah olmaz içiciler olarak betimlenmişlerdir. 1640'tan 1642'ye kadar Cezayir şehrinde tutsak kalan İspanyol Emmanuel de Aranda Türklerin "Alcoranlarının [Kuran] emrine düpedüz aykırı olmasına rağmen, kendilerini şarap ve *brandewijn* [şaraptan üretilen saf alkol] içmek için meyhaneye gitmekten mahrum etmedikleri"ni yazmıştı.[122] Mağrip'teki bu Türk imajı imparatorluk tarihi boyunca devam etti. 20. yüzyılın başında Trabluslu Arap gençler şehirde görevli Türklere özenerek içki içmeye başladılar.[123]

Bu kadar çelişik yargıları nasıl yorumlamalı? Çevrelerindeki Türkleri gözlemleyenlerin gördüklerine kendilerinden çok şey kattıkları kesindir. Filanca kişi, Hıristiyan olduğu için, Türkleri İslâm'ın yasasını çiğnerken yakalamaktan hınzırca bir zevk alacaktır – meğer ki, kendisini iyi bir Müslüman olarak görmesin; bir başkası, onlar üzerinden kendi ülkesindeki ölçüsüz şarap tüketimini eleştirmek isteyecektir. *Seferdeki* Osmanlı ordularının ayıklığına düzülen övgüleri de bu çerçevede değerlendirmek, bunların Osmanlıların Hıristiyan ordular karşısındaki üstünlüğünü ucuz yoldan açıklamaya hizmet ettiğini not etmek gerekir...

120 Guillaume Postel, *De la république des Turcs*, Poitiers, 1560, s. 17.

121 Paul Rycaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, *a.g.e.*, s. 630.

122 Emmanuel d'Aranda, *Relation de la captivité et liberté du sieur Emmanuel d'Aranda*, Paris, 1665, s. 62.

123 *Revue du monde musulman*, 1907, s. 368.

İçme biçimleri

Türkleri içkici olarak gören Avrupalıların çoğu onları içmeyi bilmemekle, aşırı içmekle, işi ayyaşlığa vardırmakla da suçlamıştır. Örneğin, 17. yüzyılda İngiliz seyyah Henry Blount, "Türklerin rezilce sarhoş olmalarını"nı kınamıştı.[124] Nicolas de Nicolay İslâmi yasağa rağmen Türklerin "sıklıkla, kaldıramayacakları kadar çok [şarap] içme" alışkanlığı olduğunu kaydetmişr ve "Yasaları onları bundan menettiği için içkilerini yavaş yavaş, tadını çıkara çıkara yudumlarlar" diye eklemiştir.[125] Eric R. Dursteler'ın belirttiği gibi, Rönesans Avrupası'nda itidali vurgulayan bir "içme kültürü" gelişmiştir.[126] Bu yeni "kültür"ün etkisi altındaki Avrupalı seyyahlar Türklerin içme tarzında "medeni" olmayan, "barbarca" bir şey olduğunu düşünüyorlardı. Yukarıda gördüğümüz gibi, Hans Dernschwam Türkler için, "zil zurna sarhoş oluncaya kadar içerler" diye yazmıştır. Seferdeki Osmanlı ordusuna övgüler düzen aynı Busbecq içme fırsatını çok az yakalayan Türklerin muazzam miktarlarda, tıksırma noktasına gelinceye kadar şarap içtiklerini de not etmiştir: "Kendilerinden geçip yere serilinceye kadar şarap içmeyi bırakmazlar" diye de eklemiştir.[127] Ondan bir yüzyıl sonra, İngiliz Sefareti'nin papazı John Covel şöyle yazmıştı: "Sıradan Türkler kör kütük sarhoş olmayacaklarsa asla içmezler."[128] Pitton de Tournefort bunu Kıbrıs Müslümanları için teyit etmişti: "Bir kez [şaraba] başladılar mı fıçının dibini bulmadan durmazlar."[129]

Dernschwam'a göre içki içmelerine izin verilseydi Türkler dünyanın en ayyaş milleti olurdu.[130] Alman seyyahın anlamadığı ve bir şekilde içenlerin "Türklüğü"ne bağladığı şey, bu iç-

124 Eric R. Dursteler, "Bad Bread...", *a.g.e.*, s. 212.

125 Nicolas de Nicolay, *Dans l'empire de Soliman le Magnifique*, *a.g.e.*, s. 179.

126 Bkz. Eric R. Dursteler, "Bad Bread...", *a.g.e.*

127 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Les Lettres turques*, *a.g.e.*, s. 47.

128 John Covel, *Voyages en Turquie, 1675-1677*, ed. ve çev. J.-P. Grélois, Lethielleux, Paris, 1998, s. 91; Eric R. Dursteler, "Bad Bread...", *a.g.e.*

129 Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage fait au Levant*, *a.g.e.*, s. 90.

130 Hans Dernchswam, "*Voyage en Asie mineure* (1555)", *a.g.e.*, s. 122.

me ve sarhoş olma biçiminin Müslümanların mahkûm edildiği gizlilikle sıkı sıkıya bağlantılı olduğudur: İnsanların zaman kaybetmeden, çabuk çabuk içmeleri gerekir zira her an yakalanmaları riski vardır. Yasak insanları aşırılığa ve sınır bilmezliğe iter. Bu tablo imparatorluğun sonuna kadar devam etti ve aynı görüşler bizzat Türkler tarafından da tekrarlandı. 1909 yılında *Tanin* gazetesinin muhabiri olarak bir Anadolu gezisine çıkan ve izlenimlerini mektuplarla gazetesine aktaran gazeteci Ahmet Şerif Bolu halkının içme tarzını betimlerken bu yargıların pek de uzağına düşmemiştir: "Dirhemce yirmi beşini, ellisini *birden mideye indiriyorlar*. Çünkü onlar bilir ki *İngiliz usulü yanılmaz. Vakit nakittir...*"[131]

131 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, ed. Mehmed Çetin Börekçi, cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 414, 425-428. Altını ben çizdim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASKI VE İHLAL ARASINDA (16.-18. YÜZYILLAR)

Macaristan'dan Kafkasya'ya, Anadolu'dan Mağrip'e çok verimli bağlar; Bosna'nın eriğinden Arabistan'ın hurmasına ve Akdeniz'e özgü zengin türlere çeşit çeşit meyve; arpa, darı, pirinç dahil her türlü tahılın ekimine elverişli topraklar: Düşük alkollü boza ve şıradan ispirtoya türlü çeşitli içki ve şarabın, fermante ya da damıtılmış her türlü alkollü içeceğin üretilmesine izin veren hammaddeler imparatorluğun hemen her yerinde bol miktarda mevcuttu. İmparatorluk bir alkol severler cenneti olmak için gereken her şeye sahipti...

Bu pembe tablonun karşısına dikilen üç unsur vardır. Elbette, getirdiği yasaklarla egemen din olan İslâm. Şeyhülislâm ve onun dini yasaya harfiyen uyulmasını vazeden fetvalarından mahkeme kürsüsündeki kadıya ve "bütün kötülüklerin anası" içkiye karşı esip gürleyen cami vaizine bütün bir dinî hiyerarşi, alkol tüketimine karşı seferberlik halindeydi. Ve bütün bunlar Şeriat, daha genel olarak da İslâmi örf ve âdetler, ahlâk ve edep adına yapılıyordu. Ne var ki, dinî hiyerarşi hükümlerini uygulatmak için devlete bağımlıydı. Ve devletin din müessesesininkiyle her zaman örtüşmeyen kendine ait bir ajandası vardı. Kuşkusuz, devlet için en başta taşıdığı İslâmi kimlik geliyordu – sultanın ilk görevlerinden biri Şeriat'a uymak ve uyulmasını

sağlamak, her tür sapma ve gevşemeye karşı mücadele etmekti. Devletin bir diğer zorunluluğu da kamu düzeni ve asayişi sağlamak ve doğurduğu taşkınlık ya da şiddet riskleriyle alkol kullanımı da dahil düzen ve asayişi tehdit eden her şeyle mücadele etmekti. Buna karşılık, sık sık savaşa giren bir imparatorluğun askerî çarklarını döndürmek için devletin mali kaynaklara da ihtiyacı vardı ve ispirtolu içeceklerin hazineye getirisi yüksekti. Alkollü içecekler aleyhine işleyen üçüncü bir faktör de toplumsal baskı, ahlâkçılık ve konformizmdi; bu baskı aile içinde yaygın ve örtük biçimde mevcuttu ve geleneksel mahallelerde, çarşılar, hamamlar, berber dükkânları ya da kahvehaneler gibi kamusal mekânlarda kendini hissettirirdi.

Günlük yaşamdaki riskler

Alkollü içecekleri üreten, satan ya da tüketen Osmanlılar ne gibi riskler alıyorlardı? Bu riskler insanların inandıkları dine, ait oldukları toplumsal zümreye, iktidarla aralarındaki yakınlığa, icra ettikleri mesleğe göre büyük değişkenlik gösteriyordu; zamana ve yere göre de değişiyordu. Ve tabii ki, basit bir tekdir konusu olabildiği gibi adamı ipe de götürebilen suçun ciddiyetine göre de... Kadıların özgür iradesi de hesaba katılması gereken faktörlerdendir.

Mahkeme tehdidi altında

Osmanlı'nın klasik döneminde prensipte alkollü içecek üreten ya da satan Müslümanlar yoktu. Örneğin, Osmanlı Macaristanı'ndaki Budin eyaletinin 16. yüzyıl ortalarına ait gümrük defterlerine göre Müslümanlar ticari faaliyetlerin % 68'ini (Hıristiyanlar % 26'sını, Yahudiler % 6'sını) yürüttükleri halde hiçbiri şarap ticaretiyle uğraşmıyordu; içki ticaretinin % 92'si Hıristiyan, % 8'i Yahudi tüccarların elindeydi.[1] Yasağa neredeyse

1 Benjamin Braude, "Venture and Faith in the Commercial Life of the Ottoman Balkans, 1500-1650", *The International History Review*, 7/4, 1985, s. 519-542, burada s. 535.

imparatorluğun sonuna kadar uyulmuşa benzer.[2] O halde, polisin pençesine düşme riski olanlar esas olarak alkollü içecekleri satın alıp içen, evlerinde şarap ve rakı depolayan, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Ermeniler ya da Yahudiler tarafından işletilen meyhanelere devam eden tüketicilerdi; alenen içen, sarhoş olan, sokakta gürültü yapan ve alkolün etkisiyle kavga çıkararak, hatta suç ve cinayet işleyerek kamu düzenini bozanlar için durum daha da vahimdi.

Bu ihlalci davranışları incelemek için başvurulacak temel kaynak kadı sicilleridir. Bu belgelerde sayılan kabahat ve suçlar arasında alkolle ilgili vakalar büyük yer tutar. Ege Bölgesi'ndeki küçük Manisa şehrinde 1566-1567 yıllarını kapsayan 10 aylık zaman diliminde mahkemeye intikal eden vakaların % 37'si içki içme, % 16'sı cinsel suçlar, % 15'i hırsızlık, % 14'ü de müessir fiillerle ilişkilidir.[3] Teoride, Hanefi kadıların şarap içme ya da sarhoşluk için belirledikleri ceza özgür insanlar için 80, köleler için 40 değnekti. Ne var ki, pratikte bu cezanın uygulanması güçtü, zira mahkemede her türlü şüpheden ari en az iki Müslümanın şahitlik etmesi, davalının nefesinin içki kokması ya da kadının önünde itirafta bulunması gerekirdi.[4] Osmanlı hukuku pek çok başka alanda olduğu gibi burada da belli bir esneklik gösteriyordu ve Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve III. Murad'ın çıkardıkları kanunnamelerin işaret ettiği gibi bedensel cezanın para ya da hapis cezasına çevrilebilmesi öngörülüyordu.

Kadılar şeri müeyyideleri uygulamak yerine çoğunlukla takdir yetkilerini kullanıp "taẓir" cezaları verirlerdi. İki kırbaç ye-

---

2 Macaristan'ın bir bölgesi bunun istisnasını oluşturur: Ömer Lütfi Barkan, *Kanunnâmeler*, I, *Kanunnâme-i Re'aya-i Budin ve Liva-i Estergon ve Liva-i Hatvan ve Liva-i Novigrad*, s. 302. Bernard Lory, gene imparatorluğun Rumeli topraklarında yer alan Manastır'da (Bitola) 1830'ların sonunda faaliyet gösteren 14 meyhaneden yedisinin Müslümanlar tarafından işletildiğini belirtir (*La Ville balkanissime*, *a.g.e.*, s. 766).

3 Muhammed Yazıcı, "1566-1567 Yıllarında Manisa Kazasında İşlenen Suçlar", *Geçmişten Günümüze Manisa*, cilt 1, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2018, s. 331-342.

4 Bir meyhanede uygulanan falaka cezasının resmedildiği minyatür için bkz. Taeschner, *Alt-Stambuler Hof- und Volksleben, Ein türkisches Miniaturenalbum aus dem 17. Jahrundert*, Hannover, 1925, Levha 23.

rine bir akçe para cezası, falaka, mahalleden ihraç,[5] teşhir,[6] hapis, malların müsaderesi: Kadıların verebileceği cezaların listesi uzundur. Kadı adı çıkmış ya da sabıkalı bir ayyaşı kürek[7] ya da sürgün cezasına da çarptırabilirdi.[8] İstisnai olarak sanık ölüme de mahkûm edilebilirdi. Örneğin, Ramazan ayında alenen içki içerken yakalanmışsa;[9] zira, İstanbul'daki İsveç Sefareti'nin tercümanı Mouradgea d'Ohsson'un belirttiği gibi kişi bu durumda üç suç işlemiş olur: Şeriat'ı ihlal etmiş, Ramazan ayının kutsiyetine halel getirmiş ve büyük bir rezalete sebep olmuştur.[10] Tahrik amacıyla, içki içmenin meşru bir şey olduğunu ileri sürerek bununla böbürlenen Müslüman'a gelince, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye göre bu kişi dinden çıkma suçunu işlemiş olurdu ve onun da ölüm cezasına çarptırılma riski vardı. Gene de, idam hükmünü kadı değil bizzat sultan veya bir vali ya da komutan verebilirdi.[11] Ceza suçüstü yakalanan kişinin toplumsal statüsüne bağlı olarak da değişirdi: Kadı sicilleri incelendiğinde davalıların çoğunun toplumun alt sınıflarından olduğu görülür;[12] toplumsal hiyerarşinin üst ba-

5 Bkz. Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/1, 2005, s. 155-173.

6 Ahmet Kılınç, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Teşhir Cezası", *International Journal of Science, Culture and Sport*, 4, 2015, s. 447-456.

7 *TDVIA*, "Kürek Cezası" (Mehmet İpşirli); Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 1892, s. 204-248; Neşe Erim, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürek Cezası", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Ankara, 2005, s. 179-188.

8 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V. L. Menage, Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 304.

9 Savaşkan Cem Bahadır, "Şarap Yasağının XVI. Yüzyıl Divanlarındaki İzleri ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Şarap Yasağı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 2013, s. 71-101, burada s. 83 ve dipnot 19.

10 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, *a.g.e.*, cilt 4, s. 306.

11 Colin Imber, *Ebu's-su'ud. The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1997, s. 92 [*Şeriat ile Kanun Arasında Ebussuûd Efendi*, çev. Murteza Bedir, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2022]; Colin Imber, *DEO*, "Ebussuud".

12 Bkz. Marinos Sariyannis, "'Mob', 'Scamps' and Rebels in Seventeenth-Century Istanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary", *International Journal of Turkish Studies*, 11/1-2, 2005, s. 1-15.

samaklarında bulunanlar için adaletten kaçmanın pek çok yolu vardı.

Ne var ki, kadı sicilleri hikâyenin tamamını anlatmaz – sanığa hangi cezanın verildiği ve bu cezanın infaz edilip edilmediği nadiren belirtilir. Verilen hükümler sicillere, başka bir açıklamaya gidilmeksizin "tazire hükm olundu", "tedib ve tazir olundu" ya da "mucibince hükm olundu" şeklinde kaydedilmiştir. Bazı istisnalar hariç: Örneğin, 1587'de Trabzon'da değnek cezasına çarptırılan bir şahsın cezasını çektikten sonra "içkiye tövbe istiğfar ettiği"ni öğreniriz.[13] Başka kaynaklar daha fazlasını da öğrenmemizi sağlar. 16. yüzyılda Alman seyyah Dernschwam Ramazan ayında bir meyhanede içki içerken yakalanan gençlere verilen teşhir cezasının nasıl uygulandığını anlatır:

> 15 Ağustos'ta [1554] üç genç erkek, dört genç kadınla birlikte bir Rum meyhanesinde içki içerken yakalandılar. Meyhaneci ve bu müşterileri sekiz eşeğe ters yüz bindirilmiş ve eşeklerin kuyruklarını elleriyle tutmuş vaziyette şehirde dolaştırıldılar. Daha önce, kadının emriyle elbiseleri de soyulmuş, don gömlek bir vaziyettelermiş. Onlara temiz bir dayak atılmış ve para cezası da verilmiş. Ramazan'da içenlerin başına gelen budur.[14]

Görsel tasvirler bu ceza türünün uygulandığını teyit eder. Gravürlerde teşhir sahneleri canlandırılmıştır. 17. yüzyıla ait

---

13 Muhammed Yazıcı, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)", *Journal of Academic Social Science Studies*, 5/8, 2012, s. 1317-1332, burada s. 1329; Ahmet Kılınç, "The Offence of Drinking Alcohol in Old Ottoman", *6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, Bildiriler, 1, s. 203-215, burada s. 212.

14 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s. 119-120. Teşhir cezası için bkz. Uriel Heyd, *Studies in Old Criminal Law*, *a.g.e.*, s. 304-307. Stephan Gerlach adında başka bir Alman seyyah da 1575 yılında, mutat olandan daha küçük ekmek satmakla suçlanan bir ekmekçiye uygulanan teşhir cezasına tanık olur: Suçlunun başından ortası delik olan çok büyük bir et kıyma tahtası geçirilip etrafına zincirlere bağlı üç sığır çanı asılmış, başlığının üzerine de iki boynuz takılmıştır. Ekmekçi bu vaziyette bütün sokaklardan geçirilir (Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, cilt 1, *1573-1576*, cilt 2, *1577-1578*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 180).

bir minyatürde subaşıların bir meyhaneye yaptıkları baskın resmedilmiştir: Meyhaneci falakaya yatırılmıştır ve bir yeniçeri adamın tabanlarına sopasını indirir.

Bir meyhanede çekilen falaka. Fıçılar boşaltılmış ve devrilen tepsinin içindeki şarap yere dökülüyor. [Franz Taeschner, *Alt-Stambuler Hof- und Volksleben, Ein türkisches Miniaturenalbum aus dem 17. Jahrundert*, Hanover, 1925, Levha 23.]

Gene de, suçluların başına gelebilecek en kötü şey ille de kadı mahkemesine çıkarılmak değildi; en kötüsü kamu düzenine ve genel ahlâka –özellikle de içki yasağına– uyulup uyulmadığını görmek için çoğunlukla tebdil-i kıyafet ederek şehirde teftiş gezilerine çıkan sultana ya da sadrazama yakalanmaktı.[15] Zaman zaman böyle asayiş denetçisi rolüne bürünen Osmanlı sultanlarına örnek olarak bahçıvan kılığında İs-

15 *DBİA*, "Tebdil gezmek" (Necdet Sakaoğlu).

Bir teşhir sahnesi. [Avusturya Milli Kütüphanesi, Viyana, codex Vindobonensis 8626.]

Teşhir gravürü. [Avusturya Milli Kütüphanesi, Viyana, codex Vindobonensis 8626.]

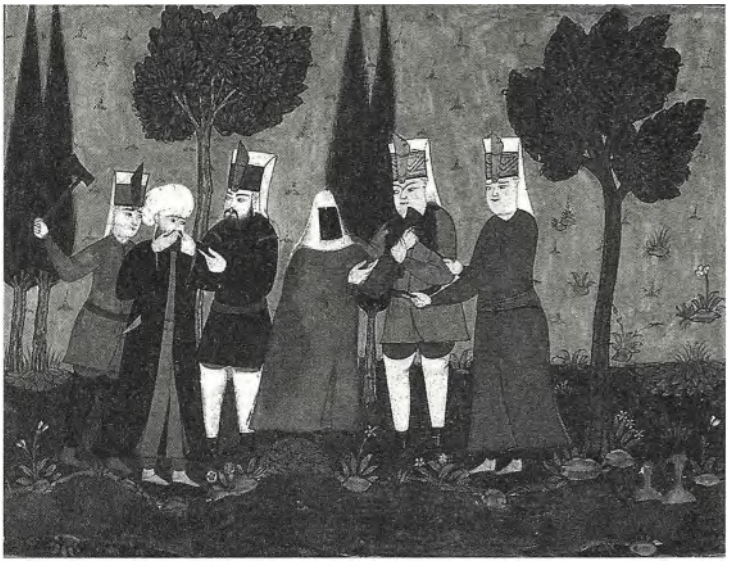
tanbul'u dolaşan II. Osman (1618-1622) verilir. IV. Murad da (1623-1640) bu sultanlardandır: Geceleri bostancıbaşı ve cellatla birlikte saraydan çıkıp kaçak meyhanelere ve bozahanelere baskınlar düzenlediği olurdu; bu baskınlar tütün ya da içki içerken yakalananların anında idam edilmesiyle sonuçlanırdı. 18. yüzyılda I. Mahmud (1730-1754) ya da III. Osman (1754-1757) gibi sultanlar ve bazı sadrazamlar da tebdil gezme geleneğini sürdürdüler. Her şeye rağmen bunlar istisnai karşılaşmalardır.

İçki içenlerin en çok korkması gereken kişi, görevi çarşı ve pazaryerlerini denetlemek olan muhtesipti. Tartı ve ölçü ayarlarını ve fiyatları kontrol etmekten sorumlu olan muhtesip[16] ayrıca asayişi ve genel ahlâkı gözetmekle, özellikle de alenen içki içenlerin ya da sarhoş olup karışıklık çıkaranların peşine düşmekle görevliydi. Kadıya müracaat etmeksizin şarap küplerini kırma, hatta meyhaneyi kapatma ve suçüstü yakalananları derhal falakaya çektirerek, hapse atarak ya da teşhire çıkararak cezalandırma yetkisine de sahipti.

Muhtesibe yakalanmamayı başaran içki severin, mahallede asayişi sağlamakla görevli olan subaşı, geceleri ortalığı karıştıranları (sarhoşlar dahil) yakalamak için sokaklarda dolaşan ases ve şahne (inzibat amiri) gibi başka görevlilerden de kendini sakınması gerekirdi. Yeniçeri ağası da korkulacak kişilerdendi: Kendi adamları sık sık ölçüsüzleşen şarap düşkünlükleriyle nam salmış oldukları halde ağa sokakta karşılaştığı sarhoşun gözünün yaşına bakmazdı. İstanbul'da bir de inzibat görevi gören ve içerken yakalanan erkek ve kadınları acımasızca döven bostancıbaşı vardı.[17] Dört Anadolu şehrinin (Bursa, Manisa, Kayseri ve Trabzon) 16. yüzyıla ait yaklaşık 15 kadı siciline dayanarak yapılan bir hesaplamaya göre vakaların % 77'sinde kanuna karşı gelenleri adalete teslim edenler bu kamu görevlileriydi. O halde, içki içenler en başta bunlardan sakınmak du-

16 *DEO*, (Işık Tamdoğan); *EI2*, "Hisba" ve Khaled Fahmy, *In Quest of Justice. Islamic Law and Forensic Medicine in Modern Egypt*, University of California Press, Oakland, 2018.

17 17. yüzyıl Ermeni vakanüvisi Eremya Çelebi'ye göre (bkz. *İstanbul Tarihi. XVII. Asırda İstanbul*, ed. Hrand Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, tarihsiz).

Yeniçeriler soğuması için şarap testilerini dereye bırakmış bir çifti yakalıyor. Sağda iki testinin sudan çıkan boyunları görülüyor (18. yüzyıl sonu).
[*İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kataloğu*, 5502 1793-94, Y. 41a.]

rumundaydı. Alkol severlerin bu kişilere hiçbir şekilde muhabbet beslemediğini söylemeye gerek yok...

Aynı istatistiğe göre vakaların % 16'sında kabahatliler, kuşkusuz hafif bir ceza alma umuduyla, kadının karşısında suçlarını itiraf ederlerdi. Vakaların % 7'sinde suçlu olduğuna hükmettikleri kişiyi ihbar edip mahkemeye verenler komşularıydı. Kaynaklarımızın bütünü göz önüne alındığında bu düşük bir orandır; komşular şahsen mahkemeye gitmeden evvel elbette önce asayiş görevlilerine başvuruyorlardı. Her ne olursa olsun mahallenin dar sınırları içinde herkes birbirini tanır ve başkalarının hareketlerini gözetlerdi. Bir mahallelinin içme alışkanlığı olduğu, evine kadınlar getirdiği ve birkaç ahbabıyla içkili âlemler yaptığı ve bunu çevre sokaklarda sarhoş gezenlerin ve gürültünün takip ettiği gözlerden kolay kolay kaçmazdı. Ortak bir sorumluluk ilkesinin varlığı komşuları kabahatliyi ihbar etme konusunda daha da cesaretlendirirdi: Mahalle, sa-

kinlerinin hal ve gidişatından sorumlu tutulurdu ve bu konuda hesap vermek zorundalardı. Dilekçe vermekte ya da kadının önünde şahitlik etmekte en hızlı davrananlar ihtiyarlar, yobazlar, hacılar, peygamber soyundan geldiğini iddia eden seyyidler ya da mahallenin imamı, caminin müezzini veya mektebin hocasıydı. Akrabaların birbirlerini mahkemeye verdiği de olurdu; sarhoş bir adamın karısının, sarhoşluğun tespit edilmesi halinde eşinden boşanma talebinde bulunma hakkı vardı.[18] Örneğin, 17. yüzyılda Bursa'da bir kadın kocasını –hacı olduğu halde– eve durmadan şarap ve alkollü boza getirmekle ve kendisini de birlikte içmeye zorlamakla suçlamıştı. Ama kanıt olmadığından başvurusu reddedildi.[19] Dava görülmeden önce koca, kadının önünde, "Bir daha şarap, rakı ya da alkollü boza içersem karımı boşayacağım" diye yemin de edebilirdi.[20]

Mahalle içinde yaşanan ve kadı mahkemesine intikal eden olaylar sık sık suçlunun mahalleden ihraç edilmesiyle sonuçlanırdı. 16. yüzyılda Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin verdiği bir fetva bu uygulamayı meşrulaştırdı; mahalle halkının içki içen, evine yabancılar getiren ya da sefahate dalan birini mahalleden ihraç etmeye hakkı olup olmadığı sorusuna verilen cevap netti: "İhracı caizdir."[21]

Kötü şöhret

Alkol severlerin sadece asayiş görevlilerinin eline düşme riski yoktu, itibarları için de korkmak durumundaydılar. Değerlerin İslâm, Şeriat'a uyma ve çok güçlü bir konformizm tarafın-

18 Bkz. Colin Imber, "'Involuntary' Annulment of Marriage and Its Solutions in Ottoman Law", *Turcica*, 25, 1993, s. 39-73.

19 Mehmet Semih Gemalmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, *a.g.e.*, s. 1579.

20 Akt. Priscilla Mary Işın, *Bountiful Empire. A History of Ottoman Cuisine*, Reaktion Books, Londra, 2018, s. 196 [*Bereketli İmparatorluk: Osmanlı Mutfağı Tarihi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020].

21 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, akt. Işık Tamdoğan-Abel, "Les Modalités de l'urbanité dans une ville ottomane: les habitants d'Adana au XVIIIe siècle d'après les registres des cadis", doktora tezi, EHESS, Paris, 1998, s. 167-168; "yabancı" burada mahalleden olmayan anlamına gelmektedir.

dan belirlendiği bir toplumda kanunları ihlal eden, bu örnekte içki içen Müslümanlar neredeyse herkes tarafından ayıplanırdı. Birinin itibarını zedelemenin onun ayyaş olduğu dedikodusunu çıkarmaktan daha kolay bir yolu yoktu.

Ayrıca, bu ayıplama olayı mahalle uzamının çok ötesine uzanırdı. Devlet erkânı, sadrazamlar ve paşalar da dedikodulardan masun değildi. İşret âlemleri mi düzenliyorlar, hemen halk arasında kendilerini zevk ü sefaya verdikleri söylentileri dolaşmaya başlardı. Felaketler –kıtlıklar, salgınlar, kuraklıklar, büyük yangınlar, ciddi karışıklıklar, sınırlardaki tehlikeler ya da askerî yenilgiler– yaşandığında halk suçu içki içerek Allah'ın buyruklarına karşı gelmiş olan yöneticilerin üzerine atmakta gecikmezdi.[22] Osmanlı vakanüvisleri bu şekilde, II. Bayezid'in 1402'de Ankara'da Timur orduları karşısında uğradığı yenilgiyi sultanın içkiye olan düşkünlüğüne bağlamakta duraksamamışlardır. Ulema ve vaizler de konuşmalarında bu aşırılıkları kınayarak müminleri iktidara karşı kışkırtmaktan geri durmadılar.[23] Yüksek makamlardaki kişilere sık sık takılan sarhoş, mest, ayyaş, bekri gibi lakaplar bunların kamuoyunda nasıl algılandıklarını, bütün meşruiyetlerini kaybetme noktasına geldiklerini gösterir.[24] Böyle lakapların sultanlara bile takıldığı olurdu: Yukarıda gördüğümüz gibi II. Selim Osmanlı tarihinde "Sarhoş Selim" olarak tanınır.

Bu ithamlar sultandan mahalledeki komşuya varıncaya kadar kişinin itibarını lekelemeyi amaçlıyordu. Sapkın ya da heterodoks olmakla suçlanan bütün bir cemaat ya da tarikat da hedefe konabilirdi. Bektaşiler gibi bazı tarikatlar ile ayinlerinde şarabın merkezî bir yeri olduğundan kuşkulanılan Kızılbaşlar ve Aleviler böyle topluluklardandı. Örneğin, 1698 yılında İç Anadolu'daki Çankırı bölgesinin bir köyünde üç kişi köy sakinleri tarafından sapkın olmakla suçlanmıştı. Köylü-

22 Halil İnalcık, *Has-Bağçede*, *a.g.e.*, s. 208.

23 *A.g.e.*, 297-298.

24 Tanrı aşkıyla "sarhoş" ya da "sekran" olduğu söylenen, Ramazaniyye tarikatından şair ve müfessir Sarhoş Bâlî İbrahim Efendi gibi çok dindar kişilere bile sarhoş lakabının takıldığı olmuştur.

ler kadının önünde, bunları içki içerken gördüklerini, ayinlerinde livata yaparak ve karılarını değiş tokuş ederek dinen günah sayılan cinsel ilişkilere girdiklerini iddia ettiler.[25] Bu, ortodoks Sünnilerin, gizli ayinlerinde (ayin-i cem) sözde toplu seks yapan heterodoks cemaatlere mensup komşularının ahlâk dışı farz edilen davranışlarına yönelttikleri "klasik" denebilecek bir ithamdı.

Gayrimüslimler: Sınırlı bir müsamaha

Gayrimüslimlere gelince, Kuran yasağı onları ilgilendirmiyordu. Gene de, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar, Sırplar ya da Hıristiyan Araplar alkollü içecek üretmekte, satmakta ya da tüketmekte tamamen serbest miydiler? Bunlar en önce ait oldukları topluluğa (cemaat, tayfa, millet) hesap vermek zorundaydılar. Bu çerçevede, alkolün etkisiyle dindaşlarına karşı kabahat ya da suç işlemeleri halinde kendi cemaatlerinin adaletine ve mahkemelerine tabiydiler. Daha genel olarak, içlerinden her biri kendine ait değerleri olan ve sapkın davranışlara sınırlar getiren bir aidiyet grubunun bağrında yaşıyordu. Hiçbir din, hiçbir cemaat içkide aşırıya kaçmaya iyi gözle bakmıyordu.

Halep'te Melkit –Bizans ayin usullerini uygulayan ve 18. yüzyılda Vatikan'a bağlanan bir Hıristiyan cemaati– din adamları, cemaat mensuplarının kendilerini alkole vermeleri karşısında endişeye kapıldılar; 17. yüzyıl sonuna ait bir günah listesinde sarhoşluk ve ayyaşlarla düşüp kalkma ilk sırada yer alıyordu, şarap ve rakı satışı yasadışı addedildi ve haftalık oruç günleri olan çarşamba ve cuma günleri içki içmek yasaktı.[26] Tokat'ta yazları ailecek şehir çevresindeki bağ ve bahçelere gidip rakı içen Ermeniler nerede duracaklarını çok iyi biliyorlardı:

25 Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Brill, Leiden, 2003, s. 164-167.

26 Bernard Heyberger, "Morale et confession chez les melkites d'Alep d'après une liste de péchés", Geneviève Gobillot ve Marie-Thérèse Urvoy (ed.), *L'Orient chrétien dans l'empire musulman. Hommage au professeur Gérard Troupeau*, Éditions de Paris, Versailles, 2005, s. 283-306.

Şaka yollu, "*Hıristiyan görünmek* için kışın geri gelmesini bekliyoruz" demişlerdi.[27]

Bu cemaat boyutunun ötesinde, gayrimüslimler "Ehl-i Kitap" olarak resmen şarap üretme ve satma hakkına sahip olsalar da Osmanlı kanunlarının belirlediği bazı kurallara uymak zorundaydılar:[28] Alenen içki içmeleri, Müslümanlara içki satmaları ve Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallelerde meyhane açmaları yasaktı. Çeşitli nizamnamelerle bunlara başka kısıtlamalar eklenmişti: Cuma namazı vaktinde İstanbul'a şarap getirme, gündüz vakti ve tulumla şarap nakletme, büyük caddelerde, camilerin civarında ve Müslümanların sık sık gittiği yerlerde şarap satma yasağı gibi.[29] Bir şehre, şarap vergisini toplayan meyhane emininin müsaadesi olmadan içki de getiremiyorlardı.[30] Patrikhanelere gelince, normalde kendi din adamlarının kullanımı için gümrüksüz şarap getirtme hakları vardı, ama o kadar.[31]

Bu kuralları ihlal eden gayrimüslimlerin de kendilerini kadı mahkemesinde bulma riski vardı. Kadı elbette ki onlara İslâm hukukunu uygulayamazdı, ama takdir yetkisini kullanıp ceza verme yetkisine sahipti. Duruma göre bu basit bir azar olabileceği gibi sürgün gibi çok daha ağır bir tedip cezası da olabilirdi. Örneğin, III. Selim döneminde Galata'da meyhane sahibi olan Arapoğlu Yanaki adında bir Rum, sultanın koyduğu içki satış yasağına uymadığı için ailesiyle birlikte Samos (Sisam) Adası'na sürülmüştü.[32]

---

27 Christiane Babot, "Missions jésuites et assomptionnistes en Anatolie à la fin de l'Empire ottoman et au début de la République turque", doktora tezi, Marc Bloch Üniversitesi, Strasbourg, 2000, cilt 1, s. 150. Altını ben çizdim.

28 Bu kurallar, örneğin mühimme defterlerinde tekrar tekrar hatırlatılır; bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi. Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2017, s. 355 vd.

29 Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, *a.g.e.*, s. 48-51, 141-142; Macit M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, *a.g.e.*, s. 361-362.

30 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal*, *a.g.e.*, s. 42.

31 Macit M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, *a.g.e.*, s. 364.

32 Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler. Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2016, s. 154.

Alkolün yanıcı özelliğinden ötürü, Hıristiyan ve Yahudilerin Osmanlı şehirlerinde çok sık çıkan yangınları başlatmakla itham edildikleri de olmuştur. Ama Müslüman komşularının onlara en sık yönelttikleri suçlamalar evlerini meyhaneye çevirmeleri, olağan bir şekilde ibadet etmelerine mani olmaları ya da hamama ya da camiye giderken mahallenin kadınlarını taciz etmeleriydi. Müslümanların çoğunlukta olduğu İstanbul'un Kocamustafapaşa semti sakinleri 1618'de kadıya şikâyete geldiler. Önceden mahallelerinde meyhane olmadığını, sonra Hıristiyanların Abdi Çelebi Camii'nin yakınında bulunan evlerini meyhaneye çevirdiklerini söylediler; orada gece gündüz içiyorlar, fısk u fücur ediyorlar, Müslüman komşularına rahatsızlık veriyorlar, kötü kötü kokan şarap fıçılarını sokağa taşıyorlardı. Yanında Müslüman şahitlerle olay mahalline giden kadı durumun şikâyetçilerin beyanlarına uyduğunu tespit etti. Hıristiyanlardan meyhaneyi kapatmalarını ve bundan böyle fıçıları sokağa taşımamalarını istedi.[33] Bazen, verdiği rahatsızlık nedeniyle dindaşlarından şikâyetçi olmaya giden Hıristiyan ya da Yahudilerin yanına Müslüman komşuların katıldığı da olurdu. 16. yüzyılın ortalarına doğru Trabzon'da gayrimüslimler, içlerinden birine ait bir meyhanenin, içeriden çıkanların çeşmeye su almaya gidenleri rahatsız ettiği gerekçesiyle kapatılmasını istediler.[34] 18. yüzyılda Şam'da Yahudi mahallesinin Yahudi ve Müslümanlardan oluşan temsilcileri şarap satan ve mahallenin itibarını lekeleyen beş Yahudi'yi kadıya şikâyet ettiler ve sonunda davalılar mahalleden ihraç edildiler.[35]

Yabancılar ve diplomatlar Kapitülasyonlar rejimiyle korunduklarından onlar için kadı mahkemesine çıkarılma riski yoktu. Gene de, kısıtlama, yasaklama ve genel içki yasağı dönem-

---

33 Timur Kuran, *Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, cilt 1, *Esnaf ve Loncalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Istanbul, 2010, s. 528-530.

34 Muhammed Yazıcı, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme... ", *a.g.e.*, s. 1323, dipnot 33'te aktarılan 1558 tarihli bir Trabzon sicili.

35 Abdul-Karim Rafek, "Public Morality in the 18th Century Ottoman Damascus", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, no. 55-56, *Villes au Levant*, 1990, s. 180-196.

lerinde zaman zaman gözde içeceklerinden mahrum kaldıkları oluyordu – sefirler sık sık şarap temin edememekten yakınırlardı. Öte yandan, yolculuklarında hep konfor arayışında olan Avrupalı seyyahlar sıkıntılar, hatta kötü tecrübeler yaşayabiliyorlardı. Fransız seyyah Jean-Baptiste Tavernier'nin (1605-1689) aktardığı bir anekdot bu duruma tanıklık eder. O ve yol arkadaşları Efes yakınlarındaki bir köyde düşüncesizlik edip yemek içmek için bir caminin gölgesine oturduklarında ansızın yeniçeriler tarafından basılırlar. Yeniçerilerden biri bağırır:

> Hıristiyan köpekleri, caminin içinde yiyip içseydiniz bari, kutsal mekâna böylesi bir zamanda [Ramazan ayında] saygısızlık etmek suçunuzu katmerlendiriyor. Köpekler, şarap içiyorsunuz.[36]

Uyanık davranıp değerli içkiyi saklayan Tavernier bu iddiayı şiddetle reddeder ve yeniçerilerin ceplerine biraz para sıkıştırarak küçük kafilenin paçasını kurtarmasını sağlar.

Kanuni Sultan Süleyman'dan III. Selim'e: İçki yasağı dönemleri

Alkollü içeceklere el sürenlerin günlük yaşamda karşı karşıya kaldıkları riskler dışında devletin Müslümanlara alkol tüketme yasağı getirdiği çok daha korkunç dönemler vardı; bu yasaklar bazen gayrimüslimlerce gerçekleştirilen alkol üretimini, satışını ve nakliyatını da kapsayabiliyordu. 16. yüzyıldan önce alınmış böyle hiçbir genel yasak kararı bilinmiyor.[37] Bâb-ı Âli nezdindeki Venedik sefirlerinin raporlarına göre Sultan II. Bayezid şarap içmeyi ölümle cezalandırmaya ve içki satılan yerlerin tamamını kapatmaya niyetlenmişti,[38] ama burada söz ko-

36 Jean-Baptiste Tavernier, *Les Six voyages de Turquie et de Perse*, ed. Stéphane Yerasimos, Maspero, Paris, 1981, s. 145-146.

37 Abraham Marcus, *The Middle-East on the Eve of Modernity. Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York, 1989, s. 232 [*Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, çev. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul, 2014].

38 Kaynak: Joseph Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, cilt 4, 1836, s. 102.

nusu olan sadece Bursa vilayetini ilgilendiren bir nizamnameydi. Ondan sonra, 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonuna kadar geçen iki buçuk asır içinde imparatorlukta pek çok içki yasağı dönemi yaşandı. Bunlardan ilki Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının (1520-1566) son yıllarına rastlar. 1555'te, gücünün zirvesindeki sultan imparatorlukta alkollü içecek üretiminin ve satışının yasaklanmasını ve bütün meyhanelerin kapatılmasını buyurdu.[39] İstanbul'a şarap ithalatını engellemek için tedbirler alındı; şarap yüklü gemiler ateşe verildi, diğer alkollü içeceklerle birlikte şarap satan dükkânlar mühürlendi ya da yıkıldı, şarap satışından ya da üretiminden sorumlu kişiler sert bir şekilde cezalandırıldı.[40]

Bu ani sertleşme, ihtiyarlayan sultanın dindarlaşmasına ve bağnazlaşmasına bağlanır. Saltanatının ilk dönemlerinde bir kadeh şarabı geri çevirmemiş gibi duran Kanuni, yaşlandıkça sofulaştı, sade ve yetingen bir hayat sürmeye başladı. Pek sevdiği zengin ipek kaftanları giymeyi bıraktı, kendisini eğlendiren sazende ve hanendelerden uzaklaştı, çalgıları yaktırdı, gümüş sofra takımlarını reddedip yemeğini pişmiş toprak kaplarda yemeğe başladı. Busbecq'in belirttiği gibi, "sultan din konusunda günden güne titizleşti".[41] Burada, 1545'ten başlayarak yaklaşık 30 yıl boyunca şeyhülislâmlık yapan Ebussuud Efendi'nin sultan nezdinde oynadığı rolü de hesaba katmak gerekir.[42] Osmanlı adalet sisteminde reform yapan bu büyük fakih birçoğu alkollü içecekleri ilgilendiren kanun hükmünde fetva-

39 Bazı şairlerin bu tedbirlere gösterdikleri tepkiler için bkz. Savaşkan Cem Bahadır, "Şarap Yasağının XVI. Yüzyıl Divanlarındaki...", *a.g.e.*; örneğin büyük şair Bâki şöyle yazar: "Reh-i mey-haneyi kat itdi tig-i kahrı sultanun / Su gibi arasın kesdi Sitanbul u Kalatanun" (Sultanın kahir kılıcı meyhane yolunu katetti / İstanbul ve Galata'nın arasını su gibi kesti) (*a.g.e.*, s. 93).

40 Bkz. Nicolas Vatin, Claudia Romer, "L'Empire ottoman est-il soluble dans l'alcool?", *Les Ottomans par eux-mêmes*, Les Belles Lettres, Paris, 2020, s. 295-298. Mouradgea d'Ohsson'a göre, bunların ağızlarına eritilmiş kurşun dökülürdü (*Tableau général de l'empire othoman*, *a.g.e.*, cilt 4/1, Paris, 1791, s. 56-57).

41 Ogier Ghiselin de Busbecq, *Les Lettres turques*, *a.g.e.*, s. 292.

42 Bkz. Colin Imber, *Ebu's-su'ud. The Islamic Legal Tradition*, *a.g.e.*; *DEO*, "Ebussuud".

lar çıkardı. Evinde şarap içen bir Müslüman'ın Şeriat'a ve örfi hukuka göre cezalandırılması (sırasıyla had ve tazir) gerektiğini buyurdu.[43] Şarabın tıbbi amaçlarla kullanılmasına da izin vermedi. Fetvalarından birinde Kuran yasağına açıkça meydan okuyan bir Müslüman'ın mürtet kabul edilmesi gerektiğini belirtti. Şeyhülislâmın sultan nezdinde oynadığı rolün ötesinde, daha genelde, özellikle Şii İran'la olan çatışmaların etkisiyle dini ortodokside, yani resmî Osmanlı Sünniliğinde bir katılaşmaya tanık olundu. Devletin "Sünnileşmesi" olarak anılan bu süreç Şeriat'ın daha sıkı bir şekilde uygulanmasıyla sonuçlandı.[44]

Süleyman'dan sonra alkollü içecekler konusunda izlenen politikada iniş çıkışlar oldu. Savurgan bir sultan olan oğlu II. Selim döneminde (1566-1574) alkol, haklarını geri kazandı. Müslümanlara şarabı yasaklayan fermanlar ilan edilmeye devam etse de sarayda yeniden işret meclisleri düzenlenmeye başladı. Selim'in yerine geçen III. Murad (1574-1595) Nisan 1575'te yeni yasak tedbirleri ilan etti. Alman seyyah Gerlach sultanı bu kararı almaya iten sahneyi şöyle anlatır:

> Sultan Murad bir gün kupa arabasıyla has bahçesine giderken deniz kenarındaki bir Rum meyhanesinde acemi oğlanlar içki içiyorlarmış. Sultan Murad'ın oradan geçtiğini fark edince kadehlerini pencereden uzatıp padişaha doğru kaldırmışlar ve "Bu kadehi Sultan Murad'ın sağlığına içiyoruz" diye seslenmişler, sonra da çekip gitmişler.[45]

Bu manzaradan dehşete kapılan sultan genel bir içki yasağı ilan etti – yasak, sipahilerin direnişi sonucu bu kararından dönmek zorunda kalmasına kadar devam etti. Sonra, şaraba kar-

---

43 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, *a.g.e.*, s. 231.

44 Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns as Public Places in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, *a.g.e.*, s. 68; Derin Terzioğlu, "How to Conceptualize Ottoman Sunnitization: A Historical Discussion", *Turcica*, cilt 44, 2012-2013, s. 301-338.

45 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, cilt 1, *1573-1576*, cilt 2, *1577-1578*, *a.g.e.*, s. 185.

şı bir hatt-ı hümayun çıkarma ve meyhaneleri yıktırma sırası III. Mehmed'e (1595-1603) geldi. Dindarlığıyla ünlü bir sultan olan I. Ahmed (1603-1617) –meşhur Sultanahmed Camii'ni inşa ettiren padişah odur– hazineyi büyük gelir kayıplarına uğratmayı göze alarak işi emanet-i hamr denen şarap gümrüğü binasını yıktırmaya kadar vardırdı.[46] II. Osman (1618-1622) ise başkent sokaklarında dolaşmaya çıktığında öfkesini meyhanelerde bulduğu Müslümanlardan çıkarırdı ve içki içmiş yeniçerileri şiddetle cezalandırırdı: Bunların ulufeleri kesilir, dövülür, bazen küreğe gönderilir, hatta denize atılırlardı.[47] Ama Osman'ın sonu kötü oldu; 1622 yılında vahşice tahttan indirildi ve boğularak öldürüldü.[48]

17. yüzyılda köktenci ve püriten bir tepki: Kadızadeliler

Bütün bu yasakların çok az etkisi oldu; zaten tekrarlanmaları etkisiz olduklarını anlatmaya yeter. Gene de, şu ya da bu şekilde alkollü içeceklerle ilgisi olan herkes için en kötüsü 1633'ten 1683'te Viyana önünde uğranan yenilgiye kadar süren ve bir yasaklamalar dalgasının oluştuğu yarım asır içinde yaşanacaktı. Bu defa iktidarın gazabına uğrayan sadece alkollü içecekler olmadı: Kahve ve tütün tiryakileri –ulemanın mahkûm ettiği iki bida– uyuşturucu kullananlar, talih oyunları oynayanlar, hatta rakkaslar, musikişinaslar ve kadın ve erkek fahişeler de iktidarın baskıcı politikasının kurbanı oldular.

Eski nedenlere yenileri eklendi. Hâlâ Girit'in Venediklilerden alınması gibi başarılar kazansa bile, imparatorluğun Balkanlar'da ve Karadeniz'de, ayrıca İran'la olan doğu sınırında sürdürdüğü pek çok savaş, sultanların halli, yeniçeri ve sipahi ayaklanmaları, ekonomik ve mali güçlükler, eyaletlerdeki çal-

46 Ayşe Saraçgil, "Generi Voluttuari e Ragion di Stato: Politiche Repressive del Consumo di Vino, Caffè e Tabacco nell'Impero Ottomano nei Secc. XVI e XVII", *Turcica*, cilt 28, 1996, s. 163-193, burada s. 171.

47 Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé*, Fayard, Paris, 2003, s. 224.

48 Marinos Sariyannis, "'Mob', 'Scamps' and Rebels in Seventeenth-Century Istanbul", *a.g.e.*, s. 14.

kantılar, Osmanlı elitlerinde imparatorluğun altın çağı mertebesine yükseltilen Kanuni Sultan Süleyman dönemine göre bir gerileme yaşandığı duygusunu uyandırdı. Bazıları bu gerilemeyi kurumların yozlaşmasına, yolsuzluğa, saray darbelerine bağladı; başkaları ise suçu dinden ve İslâm örf ve âdetlerinden uzaklaşmakta buldu. Bu halet-i ruhiye içinde, adını kurucusu Kadızade Mehmed'den (1582-1635) alan Kadızadeliler hareketi önem kazandı.[49] Söz konusu köktendinci ve püriten hareket, iktidarın Sünniliğini çok gevşek bulup eleştirdi ve Peygamber'in İslâmı'na geri dönüşü savundu. Kadızadeliler mutasavvıfları ve sapkın pratiklerini (ayinlerde tütün, şarap ve uyuşturucu kullanımı, müzik ve dans), kahve ve tütün gibi yenilikleri ve elbette ki alkollü içecekleri mahkûm ettiler.

Mehmed Kadızade'nin etkisinde kalan Sultan IV. Murad (1623-1640) tasavvuf geleneğine bağlılığını sürdürürken bir yandan da başkentin kahvehanelerini kapattırdı ve tütünün yasaklandığını ilan etti –pek çok tütün tiryakisi idam edildi–, suç ve fesat yuvası oldukları gerekçesiyle başkentin bütün meyhanelerini yıktırdı. İstanbul'da yıllarca kahve, tütün, şarap, boza ve rakı bulunmadı. Bu yasaklar Murad'ın halefi İbrahim (1640-1648) tarafından da sürdürüldü. Kadızadelilerin başlıca yöneticilerini tutuklatıp Kıbrıs'a sürgüne gönderen Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlık dönemindeki (1657-1661) belli bir yumuşamanın ardından Kadızadelilerin bu defa Vanî Efendi'nin şahsında sarayda tekrar nüfuz sahibi olmasıyla IV. Mehmed (1648-1687) yasakları yeniden başlattı.[50] Vanî Efendi 1662'de

49 Kadızadeliler için bkz. Madeline Zilfi, *The Politics of Piety. The Ottoman Ulema in the Post-Classical Age (1600-1800)*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1988; David Baer, *Honored by the Glory of Islam. Conversion and Conquest in Ottoman Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2008; Marinos Sariyannis, "The Kadızadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a 'Mercantile Ethic'?", Antonis Anastopoulos (ed.), *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire*, Crete University Press, Resmo (Rethimno), 2012, s. 263-289 ve *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, Brill, Leiden, 2019; Mustapha Sheikh, *Ottoman Puritanism and its Discontents. Aḥmad al-Rūmī al-Āqḥisārī and the Qāḍīzādelis*, Oxford University Press, Oxford, 2016.

50 Bkz. Caroline Finkel, *Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923*, John Murray, Londra, 2005, s. 277-278 ve bir önceki dipnotta sa-

sultana İstanbul Suriçi'nde şarabı tekrar yasaklattı ve meyhanelerin yanı sıra kahvehaneleri de kapattırdı. Vaizler her cuma vaazında bu içecekleri şiddetle mahkûm ettiler. 1670'te sultan alkol satmayı ve tüketmeyi herkese yasakladı; dolayısıyla, özel kullanım için bile olsa içki ticaretini yasaklayan bu tedbirden Hıristiyanlar ve Yahudiler de etkilendi. İçki yasağı başkentte ve pek çok taşra şehrinde uygulandı.

18. yüzyılda müsamaha ve sınırları

Alkol sevenler için kâbus gibi geçen bu kara yılların ardından 18. yüzyıl başında "Lale Devri" denen daha müsamahalı bir dönem başladı. Bu dönem III. Ahmed'in saltanat yıllarına (1703-1730), özellikle de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın 12 yıllık sadaret dönemine (1718-1730) denk gelir. Uzun süredir Edirne'de kalan saray halkı başkente döndü. "Zevk ü sefa şehri" saraylılara yeni mesire yerleri, geziler, bahçeler, mimarisi daha hoş saraylar sundu.[51] Sultanın ve sadrazamının himayesinde fener alayları, şenlikler, şölenler düzenlendi. Şarap sarayda olduğu gibi ileri gelenlerin evlerinde de yeniden itibar kazandı. İbrahim Paşa, Fransa'da naiplik döneminde (1715-1723) Bâb-ı Âli'nin olağanüstü elçisi olarak Versailles Sarayı'nda bulunan Mehmed Çelebi'ye bin şişe şampanya –o dönemde şampanya Fransa'da yeni piyasaya çıkmıştır– ve 900 şişe Bourgogne şarabı sipariş etti.[52] Bu, "lükse, hatta zevke düşkünlüğün verdiği rehavete" dost olan Voltaire'in, *Le Mondain* (1736) başlıklı şiirinde, "Müslümanları yenen Fransa şarapları / sarhoş eder sultanları" diye böbürlendiği bir dönemdi. Yönetici sınıftan olanlar sa-

---

yılan çalışmalar [*Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı-Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007].

51 Shirin Hamadeh, *The City's Pleasures. Istanbul in the Eighteenth Century*, University of Washington Press, Seattle-Londra, 2007 [*Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010].

52 Fatma Müge Göçek, *East Encounters West. France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 79; Mehmed Efendi, *Le Paradis des infidèles. Un ambassadeur ottoman en France sous la Régence*, ed. Gilles Veinstein, Maspero, Paris, 1981, s. 49.

kınımlı davranarak ve çoğunlukla geceleri de olsa başkent civarında, kırlarda, konaklarda ya da Boğaziçi'ndeki yalılarda "âlemi ab"lar düzenlediler.[53] Hıristiyanlar ve Yahudiler de daha büyük bir serbestiden yararlandılar. 18. yüzyıl ortalarında Şam'da Hıristiyan aileler bağlarda ve bahçelerde endişelenmeden şarap ve rakı içtiler.[54]

Zamanın ruhuna uygun olarak 17. yüzyılın sonlarına doğru kahve ve tütün etrafında yürüyen polemikler yatıştı.[55] İki uyarıcı da toplumun bütün kesimlerinde yaygın bir şekilde tüketildi, kamusal alanlara girdi, gelişen bir ticaret ve ekonomiyi besledi. Ama ne şarap ne rakı ne de boza bu şansa sahip oldu: 18. yüzyıl boyunca bu içecekleri tüketenlerin, hatta gayrimüslim meyhanecilerin tepesinde kara bir bulut dolaşmaya devam etti.[56] Aslında, Işıl Çokuğraş'ın gayet iyi gösterdiği gibi 18. yüzyılın sonlarına doğru devletin gözü içkilerden de çok, içenlerden de çok meyhanelerin üzerindeydi.[57] Oysa meyhane sayısı giderek artıyordu: 1790 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da 500 civarında meyhane vardı.[58] Bu artış büyük ölçüde, İstanbul'a göç dalgalarından kaynaklanan nüfus artışına karşılık geliyordu. Başkent iş ya da eğlence arayışı içindeki giderek artan sayıda insanı, "bekâr odaları" denen mekânlarda kalan yalnız ya da bekâr erkekleri kendine çekti; bunlar limana ya da kervansaraylara yakın meyhaneler için hazır bir müşteri kitlesi oluş-

53 *DBİA*, "Ab âlemi" (Necdet Sakaoğlu); Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece. Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Denizbank/Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.

54 James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, *a.g.e.*, s. 135.

55 Tütün için bkz. James Grehan, "Smoking and 'Early Modern' Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries)", *American Historical Review*, 111/5, 2006, s. 1352-1377; Ayşe Saraçgil, "Generi Voluttuari e Ragion di Stato", *a.g.e.*

56 *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat*, ed. Ahmet Kal'a, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997.

57 Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, *a.g.e.*; Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Esnafı", Fatmagül Demirel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7-20, burada s. 8, dipnot 3.

58 Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, *a.g.e.*, s. 154 vd.

turdu. Öte yandan, askerlik mesleği dışında her türlü faaliyetle uğraşmaya başlamalarından beri giderek daha da kural tanımaz hale gelen yeniçeriler meyhanelerin şaşmaz müdavimleri olmuştu. Vakanüvis Ahmed Cavid'e göre yüzyıl sonlarına doğru yeniçerilerin üçte birinden fazlası meyhanelere gidiyordu.[59] Devletin endişeleri büyüdü. Fuhşun yaygınlaşmasıyla birlikte bu ahlâksızlık yuvalarından, bu karışıklık, şiddet ve suç mahallerinden hiç olmadığı kadar korkar oldu.[60]

İktidar özellikle kahvehanelere özgü olan, ama meyhanelerde de gelişen ve 18. yüzyılda güçlenen bir başka olgudan da ürküyordu: Bu, etnik, dinî ve toplumsal bir yakınlaşmaya yol açan yeni tip bir sosyalleşmeydi. Söz konusu müesseselerin müşteri kitlesi giderek daha karma bir nitelik kazandı. Bu durum cemaatler, loncalar, siviller ve askerler, devletin temsilcileri ve dinî hiyerarşi arasında gözle görülür –özellikle, farklı renkler ve giysiler aracılığıyla– ayrımlara dayanan Osmanlı düzenini tehlikeye sokuyordu. Müslümanlar ve gayrimüslimler, farklı mesleklerden, muhtemelen de farklı toplumsal kesimlerden insanlar bir şarap ya da rakı şişesinin etrafında buluştular mı –bunların, gruplar arasındaki duvarları yıkmaya yatkın içecekler olduğu bilinir–[61] Osmanlı sisteminin dayandığı zümre bölünmelerinin anında bulanıklaşmaya yüz tutması bizzat devleti tehdit ediyordu.[62] Aniden biraz daha serbestleşen kadınların daha fazla sokağa çıkması da iktidarın önüne benzer zorluklar çıkardı.

Daha ziyade yerel nitelikli içki yasakları devam etti. 1738'de Halep'te dört içki satış yerinin kapatılması gerekti.[63] 1746'da

---

59 Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekāyi'*, ed. Adnan Baycan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 111.

60 Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, II/1, 2007, s. 104-123, burada s. 116 vd.

61 Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns...*, *a.g.e.*, s. 38.

62 Bkz. Ayşe Saraçgil, "Generi Voluttuari e Ragion di Stato", *a.g.e.*

63 André Raymond ve Robert Mantran (ed.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989, s. 348 [*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 2000].

bir hatt-ı hümayunla İstanbul ve civarında şarap yeniden yasaklandı.[64] III. Osman (1754-1757) tahta çıkar çıkmaz Pera ve Galata'daki bütün meyhaneleri kapattırdı. Ve III. Selim döneminde (1789-1807) tekrardan, bu defa genel bir yasak geldi. Avusturya ve Rusya'yla patlak veren yeni bir savaşın devam ettiği sırada tahta çıkan sultan, imparatorluğun ahlâki bir çöküntü içinde olduğu, ayaklar altına alınmış İslâm örf ve âdetlerine ve geleneksel değerlere geri dönülmesi gerektiği kanaatindeydi. Yenilgi haberlerinin İstanbul'a ulaştığı ve başkentin iaşesinin tehdit altına girdiği bir sırada şehrin neredeyse bir eğlence mekânı haline geldiğini görmek gücüne gitti. Topkapı Sarayı'ndan, gecenin karanlığında açıktan geçen kayıklarda naralar atarak içip eğlenen insanların seslerini duydu.[65] İnfiale kapılarak toplumun ahlâkını bozan her şeye, en başta da fuhuş, kumar ve içki tüketimine karşı sert önlemler aldı.

Bunu bir tartışma izledi: Meyhanelerin hepsi mi kapatılmalıydı, yoksa Müslümanların girmesini engellemek için kapılarına bekçiler koyup bekâr gayrimüslim erkekler için birkaç tanesi açık mı bırakılmalıydı? Sonuçta sertlik yanlıları kazandı: 1789'dan itibaren, fuhşun yasaklanmasıyla birlikte bütün meyhanelerin kapatılması ya da yıkılması için de önlemler alındı. Bu kararı uygulamaktan sorumlu sekbanbaşının dediği gibi, "meyhane isminin ortadan kalkması" ancak meyhane olarak kullanılan binaların kömür mağazasına veya başka bir işyerine tahviliyle mümkün olabilirdi.[66] Gene de, rüşvet karşılığı ihlallere göz yummayı seçen bazı devlet görevlilerinin kötü niyeti kararın uygulanmasına mani oldu. Sultan bunların görevlerinden azledilip sürgüne gönderilmelerini ve mal varlıklarına el konmasını istedi. Örneğin, emirlerini gereken sertlikle uygulamadığı için bostancıbaşını Rodos'a sürgün ettirdi.[67] Birkaç yıl

64 Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 163-164.

65 Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *a.g.e.*, s. 117.

66 A.g.m., s. 119.

67 Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM*, 19, 1990, s. 283-341;

boyunca meyhane işletmecileri ve içenler için durum zorlaştı; bazıları kürek cezasına çarptırıldı.

Ama bu yeni yasak Kırım'ın kaybedilmesiyle sonuçlanan 1767-1774 savaşının ve süren 1787-1792 savaşının zaten sıkıntıya soktuğu devlet bütçesini iyice zorladı. Ayrıca, III. Selim hayata geçirilmesi pahalıya patlayan iddialı bir askerî reform programı (Nizâm-ı Cedîd) başlatmıştı; meyhanelerin kapatılmasıyla kayba uğrayanların zararlarının tazmin edilmesi de gerekiyordu. Hazine acilen yeni kaynaklar bulmak zorundaydı.[68] Çok geçmeden alkol üretimi ve ticareti yeniden başladı, içki satış yerleri ve içenler başkent sokaklarında yeniden boy gösterdi – vergi tahsildarları yeniden işe koyuldular. III. Selim'in bütün meyhaneleri kapatma girişimi –Osmanlı tarihinde bu yöndeki son girişim– yeni bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Başarısızlık ve direniş

Çeşitli içki yasağı tedbirlerinin kısa ya da uzun vadede uğradığı bu çok sayıda başarısızlık nasıl açıklanabilir? Doğrusunu söylemek gerekirse, tepede alınan kararların uygulamada başarısız olduğu tek alan bu değildir. Türkçede "Padişah yasağı üç gün sürer" diye bir deyiş vardır; başka bir halk deyişi "öğleden ikindiye" diyerek yasağın ömrünü daha da kısaltır. Osmanlı vakanüvis Naîmâ, I. Ahmed'in yürüttüğü baskı politikasına değinirken hayal kırıklığı içinde şu gözlemde bulunur: "Lâkin, insan tabiatinde şer ve fesat galiptir, çok geçmeyüp gerû evvelce olduğu gibi içülür oldu."[69] Bedeli ne olursa olsun gayrimüslimler şarap üretip satmaya, Müslümanlar da satın alıp içmeye devam ettiler. Yetkililerin bir meyhanenin kapatılmasını sağlamaları bazen yıllar aldı. Bursa'da Setbaşı Mahallesi'nde bulunan daha

---

Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Esnafı", *a.g.e.*, s. 8, dipnot 3.

68 Frederick F. Anscombe, *State, Faith and Nation in Ottoman and Post-Ottoman Lands*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 48 [*Osmanlı Dönemi ve Sonrası Ülkelerde Devlet, İnanç ve Millet*, çev. Ceren Can Aydın, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017].

69 Naima, *Annals of the Turkish Empire*, çev. Charles Fraser, Londra, 1832, s. 411.

önce kapatılmış bir meyhane 1551'de tekrar açıldı; kadı İstanbul tarafından tekdir edildikten sonra aynı yıl yeniden kapatma emri verdi, ama meyhanenin diğer şarap satış yerleriyle birlikte faaliyetine son vermesi 1554 yılının Kasım ayını buldu.[70] Ve benzer çabalar sık sık sonuçsuz kaldı. Çoğunlukla sert ve "ibret olsun" diye alınmış adli tedbirlere rağmen gündelik baskı alkollü içeceklerin kökünü kazımayı neden başaramadı? Taşıdığı risklere rağmen 18. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek daha fazla içki tüketilmesi nasıl açıklanabilir?

Bütün meyhaneleri kapatmak?

En başta, genel bir içki yasağını uygulatmanın güçlüğünü hesaba katmak gerekir. Devlet şarap satışlarını tamamen engellemek için yeterli imkânlara sahip değildi. Şarabın nüfusun tamamına yasaklandığı durumlar dışında gayrimüslimlerin şarap üretme ve kendi aralarında satma izni vardı. Özellikle, imparatorluğun en büyük "içicileri" olan liman şehirlerinde kontrolü sağlamak zordu. Marmara ve Ege kıyılarındaki bağcılık bölgelerine yakın olan İstanbul'un etrafında deniz trafiği nasıl denetlenecekti? Şarap dolu fıçıların ya da amforaların kaçak yollardan sahile çıkarılması nasıl engellenecekti? Aynı durum iki büyük liman şehri İzmir ve Selanik için de geçerliydi. Ayrıca, imparatorluğun büyüklüğü ve yerel koşullar nedeniyle merkezî otoritenin kontrolünün büyük ölçüde dışında kalan ve çok fazla riske girmeden yasağı ihlal etmenin mümkün olduğu yerler vardı. İstanbul'da ilan edilen içki yasaklarının başkentin çok uzağındaki Kıbrıs'ta üretim ve tüketim üzerinde çok az etkisi olmuş gibi görünüyor.[71] Aynı buyrukları Belgrad'da, Halep'te ya da Bağdat'ta uygulatmanın ne kadar güç olduğu hayal edilebilir.

Ayrıca, imparatorluk yöneticileri arasında izlenecek politika konusunda görüş ayrılıkları vardı. Daha mülayim bir İslâm'ın

70 Macit M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, *a.g.e.*, s. 359.

71 Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York, 1993, s. 161-162.

havariliğini yapan bazıları alkolün dikkat çekmeden satılması ve tüketilmesi koşuluyla daha müsamahakâr bir yaklaşım izlenmesi çağrısında bulunuyordu. Büyük ulema arasında dahi belli bir serbestiden yana olanlar vardı. IV. Murad'ın saltanatı sırasında, Kadızadeli Mehmed'in etkisinin en güçlü olduğu dönemde bile, sufi çevrelere yakın seçkin bir fakih olan, dinî hiyerarşinin en tepesindeki Şeyhülislâm Zekeriyazade Yahya Efendi (1552-1644) resmî politikayı kabul etmediğini dile getirmişti. İlhamını tasavvuftan alan bir anlayışla, ortama hâkim olan püritenizmi eleştirmiş ve meyhanenin erdemlerini yüceltmekte duraksamamıştır:

Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı
Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyi.[72]

Başkaları, önde gelen bir Kadızadeli olan ve gizli gizli içtiği halde yasağı savunan Vanî Efendi'nin ve 1676'da, henüz 40 yaşındayken aşırı alkolden ölen Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın ikili oynamalarını kınadılar.[73] III. Selim'in arzuladığı bütüncül yasak politikası da yakın çevresinde herkesten onay görmedi.

Ayrıca, bazılarının gözünde meyhaneler kahvehanelerden daha az tehlikeli yerlerdi. Kahvehaneleri halkı camilerden soğutmakla itham eden ulema, sonuç itibarıyla meyhanelerin buralara tercih edilir olduğunu söylemişti.[74] Siyaset adamları da başka nedenlerle aynı düşüncedeydi: Kahvehaneler serbestçe konuşup tartışan, asılsız söylentiler yayan, şu ya da bu veziri, hatta sultanın kendisini eleştiren müşterileri ağırlıyordu. Onları en çok ürküten devlet sohbetleri denen siyasi nitelikteki tartışma-

72 Kenan Bozkurt, "Şeyhülislâm Yahyâ'nın Şiirlerinde Püritenizm Eleştirisi", *Anadolu Kongreleri, 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Ubak Yayınevi, Diyarbakır, 2019, s. 560-576.

73 Bkz. Muhammed Fatih Çalışır, "A Virtuous Grand Vizier. Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)", doktora tezi, Georgetown Üniversitesi, Washington DC, 2016, s. 13 ve dipnot 30.

74 İbrahim Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, cilt 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1283 [1866], s. 364.

lardı.[75] Meyhaneler ise fikir teatisinde bulunmaktan çok bir arada içmenin zevki için, keyif yapmak ve alkolün verdiği sarhoşluğu yaşamak için buralara giden müdavimlerin uğrak yerleriydi.[76] İngiliz diplomat ve tarihçi Paul Rycaut Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın kahvehaneleri kapattırma kararını böyle açıklar:

> Sadrazam Köprülü Konstantinopolis'te *Coffé* [kahve] satan dükkânları lağvettiğinde şarap satılan kabarelere hiç dokunmadı; ona göre bu birinciler siyasi konuşmalarla fitne tohumlarının atıldığı buluşma yerleriyken, diğerlerinde kişiyi utandıracak ya da şahsına zarar verecek hiçbir şey söylenmeden, sadece hoşça vakit geçirmekten ve keyiflenmekten söz ediliyordu.[77]

Montesquieu'nün 1721'de, Fransa'ya kahvenin gelişinden yarım asır sonra buna çok benzer bir söylem tutturmuş olması ilginçtir:

> Ben bu ülkenin [Fransa] hükümdarı olsam kafeleri kapatırdım; zira bu yerlere sıkça giden insanlar beyinlerini fena halde hararetlendiriyorlar. Onları kabarelerde sarhoş görmeyi yeğlerdim. O zaman en azından sadece kendilerine zarar verirlerdi, oysa kahvenin yarattığı sarhoşluk onları ülkenin geleceği için tehlikeli hale getiriyor.[78]

İslâm'a karşı devlet: Şarabın ve alkolün vergilendirilmesi

Gene de, içki yasaklarının başarısızlığa uğramasının başlıca nedeni maliydi: Alkollü içeceklerin üretimi, ticareti ve perakende satışı devlet için çok kazançlı faaliyetlerdi ve her yasak tedbiri hazine gelirlerine hızla vergi kayıpları şeklinde yansıyordu.

---

75 Bkz. Selma Akyazıcı Özkoçak, "Coffehouses...", s. 973; Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18-26.

76 Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns...*, *a.g.e.*, s. 11.

77 Paul Rycaut, *Histoire de l'état présent de l'Empire*, *a.g.e.*, s. 522.

78 Akt. Benoît Lecoq, "Le café", Pierre Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*, cilt 3, Gallimard, Paris, 1997, s. 3787.

Osmanlı Devleti alkolü vergilendirme pratiğini hem kendisinden önceki İslâm devletlerinin mirasına hem de boyun eğdirdiği halkların yerel âdetlerine uydurmuştu. İlk İslâm devletleri, bu faaliyetler sadece gayrimüslimler tarafından yürütüldüğü müddetçe alkollü içeceklerin üretiminden ve ticaretinden vergi almakta duraksamamıştır. Her şeye rağmen, cevaplanması gereken bir soru vardır: Müslüman bir devlet Kuran'ın yasakladığı ürünlerden nasıl vergi alabilir? Nitekim, Müslümanlar buna karşı seslerini yükseltmiştir. Örneğin, 17. yüzyılda Halveti tarikatından Abdülmecid Sivasi adında bir şeyh bunu Kuran'ın gayrimeşru saydığı vergilerden biri olarak eleştirmişti.[79] Aynı şekilde Kadızadeli Vanî Efendi gibi muhafazakârlar Sadrazam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'ya baskı yaparak 1689-1691'de gayrimüslimlerden alınan alkol vergisi "def-i hamr"ı kaldırmasını sağlamışlardı.

Osmanlıların Viyana önündeki başarısızlığının peşinden Kutsal İttifak'a karşı yürütülen Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında, çatışmaya kaynak sağlamak için konan bir alkol vergisi aynı sadrazam tarafından gayrimeşru olduğu gerekçesiyle kaldırıldı. Hatta Hamr Emini Ahmed Efendi herkesin önünde idam edildi![80] Bütün bunlar, Marinos Sariyannis'in Osmanlı vergi sisteminin "şerileşmesi" olarak adlandırdığı, İslâmi olmayan vergilerin ilgasıyla sonuçlanan sürecin parçasını oluşturur.[81] 19. yüzyılda bazı muhafazakârların gene aynı iddiayı öne sürdükleri görülecektir: Eski Londra Sefiri ve Irak Valisi Namık Paşa (1804-1892) Müslüman bir devletin hazinesinin şarap ve domuzdan alınan vergilerle beslenmesini akıl almaz bulmuştu; Sadaret Mektub-i Kalemi kâtiplerinden Yeni Osmanlı siyaset adamı ve yazar Ziya Paşa ona şu sert cevabı verecekti: "Lakin senin maaşını bu vergiler ödüyor!"[82]

İmparatorluğun kuruluşundan başlayarak Bizans İmparator-

79 Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, Brill, Leiden, 2019, s. 259-260.

80 *A.g.e.*, s. 274.

81 *A.g.e.*, s. 264.

82 Ahmet Nuri Sinaplı, *Şeyhül Vüzera, Serasker Mehmet Namık Paşa*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1987, s. 250-251.

luğu'nda yürürlükte olan vergilerin çoğunun korunduğu görülür. Fetihler ilerledikçe imparatorluk alkolü vergilendirme sistemini yerel koşullara uydurmaya çalıştı. Balkanlar'da Osmanlı politikası yürürlükteki Bizans mevzuatını uygulamaya devam etti. Kırım'da 16. yüzyılda dört tür vergi alınıyordu:[83] Müslüman bağcıları da ilgilendiren, şarap üretimine ayrılmış bağların büyüklüğüne göre ödenen resm-i dönüm; aşağıdakiler gibi sadece gayrimüslimlerin, özellikle de Ortodoksların üretilen şarap miktarı üzerinden ödedikleri öşr-i şıra;[84] Cenevizlilerin uygulamasını devam ettiren, şarap ithalatından ve ihracatından alınan bir vergi ve çarşıda fıçı içinde şarap satışlarından alınan bir başka vergi. Bu vergiler tımar ya da iltizam sahipleri tarafından toplanıyordu.

III. Murad döneminde savaşlar, özellikle de İran'la yapılan uzun savaş (1578-1590) hazineyi kuruttuğundan hükümet sadece gayrimüslimlerden alınacak, "müskirat resmi" denen yeni bir ispirtolu içki vergisi saldı. Gayrimüslimler bunun yerine cizyeye ilave olunacak bir verginin koyulmasını sağladılar.[85] 17. yüzyılda Galata'da meyhanelerden büyüklüklerine göre vergi alınıyordu: Büyük meyhaneler 80 akçe, orta büyüklüktekiler 50 akçe, küçükler 30 akçe vergi ödüyordu. Vergileri genellikle bir kethüda ya da mahalleden bir Yahudi olan muhassıl topluyordu – bu öylesine kazançlı bir işti ki, tahsildar kılığına bürünen dolandırıcılar peydahlandı ve bu durum resmen bu işle görevli olanlarda büyük öfke yarattı.[86] 18. yüzyılda üzüm ve şaraba sevkiyat sırasında alınan çeşitli vergiler kondu. III. Selim tahıl ekmek için bağların sökülmesine, pekmez kıtlığının oluşmasına ve gayrimüslimler lehine bir karaborsa-

83 Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *JESHO*, 47/4, 2004, s. 507-547.

84 Şıra üzüm suyu anlamına gelir, ama Halenko'nun gösterdiği gibi (bkz. *a.g.e.*, s. 515-518), burada şarap için kullanılan bir örtmece söz konusudur. Alkollü içeceklerle ilgili örtmeceler için bkz. Birinci Bölüm, s. 29.

85 Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Brill, Leiden-New York-Köln, 1996, s. 110 [*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk-Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019].

86 Galata Kadı sicillerinden akt. Timur Kuran, *Mahkeme Kayıtları Işığında...*, *a.g.e.*, s. 92-93 ve s. 113-115.

nın gelişmesine yol açan yasak girişimlerinin ardından ordusunu modernleştirme programını (Nizâm-ı Cedîd) finanse etmek için kaynak sıkıntısına düşünce, 1792'de, alkollü içeceklerden alınacak zecriye resmi (zecriye terimi yasak olan anlamına gelen Arapça zecri sözcüğünden türetilmiştir) denen yeni bir vergi koydu. Çarşıda satılan bütün şaraplardan ve ispirtolu içkilerden kesilen bu vergi başlıca şehirlerde gayrimüslimler tarafından toplandı.

Bu gelirler devlet için o kadar önemliydi ki, yereldeki görevlilerin hazine için çok önemli olan içki satış yerlerini kapatmakta tereddüde düştükleri oldu. 16. yüzyıl ortalarında Bursalılar kadıdan mahallelerinde kurulmuş dokuz meyhanenin kapatılmasını istediler, ama kadı bu meyhanelerin her yıl 15.000-16.000 akçe vergi ödediklerini hatırlattı ve kapatılmalarının sorumluluğunu üstüne almak istemediği için davayı İstanbul'a havale etmeyi yeğledi.[87] Aynı şey 1817'de İstanbul'un Sarı Demirci Mahallesi'nde de yaşandı: Mahalleliler caminin yakınında alenen şarap satan, akşamları oyun, çalgı ve içki âlemleriyle halkın camide ibadetini engelleyen ve çocuklara kötü örnek olan bir içki satış yerinin açılması üzerine kadıya şikâyetçi oldular. Söz konusu işletme mukataa olarak verildiği ve devlete pek çok vergi borcu olduğu için kadı burada da kararını ertelemeyi ve konuyu Başmuhasebe Kalemi'ne havale etmeyi tercih etti.[88]

16. yüzyılda Kırım'da öşr-i şıra gelirleri zirai ürün vergilerinin %20'sinden fazlasını oluşturuyordu.[89] Genelde, alkolden elde edilen gelirlerin yeri o kadar önemliydi ki, 18. yüzyılda defterdar alkol vergilerinin "hazinenin en büyük gelirlerinden birini" oluşturduğunu yazabilmişti.[90] Devlet içki içenlerin peşine düşmekten ve meyhaneleri kapatmaktan vazgeçtiğinde, söz konusu olan müsamaha ya da göz yummadan ziyade nerede olduğu iyi anlaşılmış çıkarlardı. Oleksander Halenko'nun

87 Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns...*, *a.g.e.*, s. 65.

88 Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, *a.g.e.*, s. 158.

89 Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *a.g.e.*, s. 512, 529.

90 Akt. Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space. Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", doktora tezi, Binghamton Üniversitesi, 2000, s. 58.

dediği gibi, "Osmanlı bürokrasisi Şeriat'ın gerektirdiği şarap yasağı ile devletin bu önemli gelir kaynağını kullanmaktaki çıkarı arasındaki çelişkiyi çözmek için çok incelikli bir yaklaşım sergiliyordu".[91] Bize Osmanlı politikasının pragmatizmini hatırlatan bir yaklaşım: Kemal Karpat bu konuda dinî ve ahlâki mülahazalar karşısında ekonomik ve mali zorunluluklara öncelik vermekten oluşan bir "pratik sekülerlik"ten bahseder.[92]

Dahası, alkollü içeceklerin yasaklanmasının ekonomi üzerinde olumsuz etkileri oluyordu. Meyhaneler yerel ticareti besliyordu, çeşitli gıda maddeleri –sebze, meyve, balık– için talep yaratıyordu. Buraları denetlemekten sorumlu devlet görevlilerinin ceplerini doldurmalarını sağlıyordu. Gerlach bir subaşının nasıl da hızla zenginleşebildiğini anlatır:

> Sarhoş birilerine rastladığında adam başına 10-12 duka ödemelerini ister. Adamlar da hapse atılmamak için ellerinden ne geliyorsa yapıp bu parayı temin ederler. Genç delikanlılarla fahişeleri bir arada yakalarsa parmaklarındaki yüzükleri, başlarındaki taçları, mücevherleri, giysilerindeki altın düğmeleri, üstlerindeki her şeyi alır.[93]

III. Osman'ın (1754-1757) kadınların sokakta dolaşmalarının günlere bağlanması ve gayrimüslimlere kendileri için tayin edilmiş kıyafetleri giyme mecburiyetinin getirilmesiyle İslâmi bir ahlâk düzenini yeniden tesise matuf ilk icraatları arasında, meyhanelerin kapatılması da yer alır; bu son uygulama yeniçeri ağası, bostancıbaşı, topçubaşı ve Galata voyvodasının gelirlerinin aniden azalmasına neden oldu ve Hammer'in deyişiyle "homurdanmalara yol açtı".[94]

---

91 Oleksander Halenko, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *a.g.e.*, s. 545.

92 Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam. Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 156 [*İslâm'ın Siyasallaşması-Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, çev. Şiar Yalçın, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013].

93 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, *a.g.e.*, s. 522.

94 Joseph von Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, *a.g.e.*, cilt 15, s. 273-275.

İçenler direnişe geçiyor

Fernand Braudel "İslâm'da şarabın karşısına çıkarılan inatçı engel"den bahseder, ama alkollü içeceklerle ilişkisi olan Osmanlılar da riskler, tehditler ve yasaklar karşısında en az o kadar "inatçı" bir direniş sergilediler. Bu direniş çok çeşitli biçimler aldı. Bunlardan birincisi yerel ya da genel bir içki yasağı ilan edildiğinde hızla gelişen ve gayrimüslim tüccarlara vergi dışı büyük kazançlar sağlayan karaborsaydı.[95] Levantenler ve yabancılar da bu işin dışında kalmadılar. Sefarethaneler tarafından korunan ve bir koruma beratına sahip oldukları için "beratlılar" diye anılan pek çok Rum, Ermeni ve Yahudi de bu korumadan aldıkları güçle, yasakların çevresinden dolaşmak, yasakları kaldırmak ve alkol kaçakçılığı yapmak için kapitülasyonlar rejiminden faydalandılar – 18. yüzyıldan itibaren görülme sıklığı artan bir senaryo. Bunların bazı işletmelerin kapatılmasını ya da vergi tahsildarlarını protesto etmek için yetkililere arzuhaller gönderdikleri de oluyordu.[96] Meyhane yasağının üstesinden gelmenin bir başka yolu da prensipte alkolsüz boza satan bir bozahanede ya da kahvehanede gizlice şarap servisi yapmaktı.[97]

Şarap, boza ya da rakı tüketicileri, özellikle de gizliliğe mahkûm edilmiş Müslümanlar gözde içkilerini içebilmek için her türlü taktiğe başvurdular. Bunların en basiti ve görünüşte en risksiz olanı kamusal alanın dışında, evde içmekti. Gene de, bu değerli içeceği komşulara ve zabıtaya fark ettirmeden edinmek, eve girdikten sonra da eşin –veya eşlerin–, çocukların, varsa da hizmetkârların bakışlarından korumak gerekirdi. Bir Müslüman bir gayrimüslim tarafından işletilen bir depo ya da dükkândan şarap satın aldığında şişeyi pantolonunun cebinde saklamak zorundaydı – bereket versin ki, Osmanlı giysileri şişe saklamaya elverecek kadar genişti! Aynı kişi içmek için bakkal dükkânlarının arka taraflarına da sığınabilirdi; buralar-

95 Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, *a.g.e.*, s. 154.

96 Cengiz Kırlı, *The Struggle over Space*, *a.g.e.*, s. 62.

97 Gamze Yavuzer, *Istanbul Wine-Taverns...*, *a.g.e.*, s. 44.

da görenleri aldatmak amacıyla şarap için şeffaf olmayan kupalar, rakının şeffaflığını korumak için de iki bardak kullanılırdı – günümüzde de devam eden, birine su diğerine rakı koymak için iki bardak kullanma âdeti buradan gelir.

İçki arayan Müslümanlar gayrimüslim mahallelerine gidip bu defa kılık değiştirme taktiğine başvurarak kalabalığa karışmayı da deneyebilirlerdi. Kişilerin cemaatlerine ya da loncalarına göre farklı kıyafetler ve renkler kullanmasını gerektiren Osmanlı sistemi pek çok imkân sunuyordu: Erkekler Hıristiyanlar ya da Yahudiler için tayin edilmiş kıyafetlere bürünürdü, Müslüman kadınlar da Hıristiyan kadınların kılığına girerlerdi. Zabıta durduğunda Rum, Ermeni ya da Yahudilerin konuşma şeklini ve şivesini taklit edip kendilerini gayrimüslim gibi göstermeye çalışırlardı. Cezadan kurtulmak için bazen de kendilerini içmeye mecbur eden tıbbi bir zorunluluktan dem vururlardı.

Vakanüvis Câbî Ömer Efendi 1789-1814 arasını kapsayan tarihinde aşırı karışık üslubuyla yetkilileri atlatmak için kullanılan, bazen şaşırtıcı da olabilen başka taktikler sayar:

> ... bir kimesne bir bülbül kafesi içine bağırsaklar vaz' ve bağırsaklar a'râk dolu, gûyâ sabahen bülbülü gez[dir]meye çıkarmış renginde, lâkin kafesin ağırlığından tefahhus olunup zâbit ahz ve mezbûru, Ağa kapusuna irsâlinde, hafi bir iki kimesnelerin recâ vü şefâ'atini ve "senin yüzünden birkaç kimsenin helâkine bâ'is olur" deyü, bir mikdâr nukud ile Petro Kapusı'nda [Cibali yakınlarında] ta'lîm, ortanın çorbacısından halâs olduğu istimâ' olunduktan başka, ba'zı mecbûrîn işci kefere karıları renginde, karılar peydâ ve bağçelerine yatak ve gayrı musannna' kaplar ile hânelerine işret getürtmeğe şürû' ve tenekeci, boru satan yahûdî, birkaç zirâ' kadlû teneke borunun alt tarafını lehimleyüp, içine a'râk ü şarâb koyup, yanında birkaç dâne boş, kazâen müşteri çıkar ise, duyulmaması içün, bor[u] satarak ve ba'zı müşteri zuhûrunda 'ısmarlamadur' deyü, 'avk birle, ıtmâ'ğı kâra cesâret ile mübtelâlarına fürûht ve kâr-vâre kesb ve ba'zı hânelerinde inbikler peydâ edüp, ecnâsı nesneden a'râklar ve ihrâc ve bağçevânı olanlar "bağçevânın-

dır" diye def ėderim kuvvet-i kalbi ile, bağçesinin, etrafa kurbiyyeti olmayan mahallinde, hamr ü a'râk tertîbinde şürû' ve Sultan Bayezid [Camii civarındaki] bakırcılarında, bu kadar seneden berü mübâya'a olunmayan inbik makülesinden bir danesi kalmayüp furûht ve ba'zı bakırcıdan "sende inbik var mıdır?" deyü su'âlinden hicâba düşülmüşdür. Bakırcılar dahi inbik sual edene muktezâ-yı lazlıkları [ile] "sarhoşlar, inbikleri meyhâneciliğe hevesleriyle yağma eylediler."[98]

Britanya sefiri olarak 15 yıl İstanbul'da kalan Sir James Porter (1710-1176) ise üst mertebeden kişilerin içerken yakalanmamak için başvurdukları bazı kurnazlıkları anlatır:

> Sarayın ve Bâb-ı Âli'nin önde gelen görevlilerinden birkaçının bu likör [şarap ya da rakı] o kadar büyük bir düşkünlüğü var ki, en sadık hizmetkârlarına bile sırlarını açmak mecburiyetinde kalmadan eve içki götürmek için küçük deri kaplar icat etmişler. Belki de hayatlarını riske atıp saraya gizlice içki sokmak için vücutlarına doladıkları bükülgen uzun meşin boruları içkiyle dolduranları da gördüm.[99]

Ama bu kurnazlıklar her zaman işe yaramazdı! Zira mahkûm edilmek için şarap kokmak yeterliydi: Peki, ağız kokusu nasıl bastırılacaktı? Ya çok içmişseniz "içki mahmurluğu" nasıl giderilecekti? Osmanlılar bu iki durumda da sınırsız bir hayal gücü sergilediler. Ağız kokusu için tercihe göre çubuk tarçın,[100]

---

98 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, ed. Mehmet Ali Beyhan, cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 22; Ebru Boyar ve Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 199-200; Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, *a.g.e.*, s. 156.

99 Sir James Porter, *Observations sur la religion, les loix, le gouvernement et les moeurs des Turcs*, cilt 2, Neuchâtel, 1770, s. 121.

100 Faika Çelik, "'Community in Motion. Gypsies in Ottoman Imperial State Policy, Public Morality and the Sharia Court at Uskudar (1530s-1585s)", yayımlanmamış doktora tezi, McGill Üniversitesi, Montreal, 2013, s. 83; Hatice Aynur ve Jan Schmidt, "A Debate between Opium, *Berş*, Hashish, *Boza*, Wine and Coffee; the Use and Perception of Pleasurable Substances among Ottomans", *Journal of Turkish Studies*, 31/1, 2007, s. 87; Savaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 346.

kişniş ya da kereviz veyahut karanfil çiğnemek gerekirdi. Şair Aynî 4.000'i aşkın mısradan oluşan *Sâkînâme* başlıklı muazzam eserinde içki içenlere bazı tavsiyelerde bulunur: Ağızdan şarap kokusunu silmek için andız otu, tarçın, soğan, nane, adaçayı ve enfiye kullanılmasını önerir; çabuk sarhoş olmayı engellemek için de ceviz, safran, afyon, lüffah otu ve baldıran otundan kaçınılmasını tavsiye eder.[101] Evliya Çelebi "pek çok fakirin" ayılmak için başvurduğu bir başka yöntemden bahseder: "Akşam olunca, fazla içkinin tesirinden kurtulmak amacıyla işkembe ya da paça çorbası içmek için dükkânlarda buluşurlar."[102]

Bütün bu taktikler bir yere kadar işler. Neyse ki, ihlalcileri koruyan gece vardır...[103] 19. yüzyılın sonlarına doğru büyük Osmanlı şehirlerinde sokak aydınlatmasının başlamasından önce sokaklar karanlıktı ve ışık nadir görülürdü – şehirler geceleri sadece, alkolün Müslümanlara zaten kesinlikle yasak olduğu Ramazan ayında ışıklandırılırdı.[104] Kuşkusuz, şurada burada, sokakta dolaşanların taşıdığı fenerlerin, evlerde yakılan mumların, camilerin girişindeki gaz lambalarının, devri-

101 Aynî, *Sâkînâme*, ed. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, Istanbul, 2003, s. 337.

102 Akt. Tülay Artan, "Forms and Forums of Expression. Istanbul and Beyond, 1600-1800", Christine Woodhead (ed.), *The Ottoman World*, Routledge, Londra-New York, 2012, s. 390 [*Osmanlı Dünyası*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, Istanbul, 2018]. İşkembe çorbası içmek Türkiye'de bugün de sarhoşluğu gidermenin iyi bilinen bir yoludur.

103 Bkz. Cemal Kafadar, "How Dark is the History of the Night, How Black is the Story of Coffee, How Bitter the Tale of Love: The Changing Measure of Leisure and Pleasure in Early Modern Istanbul", Arzu Öztürkmen ve Evelyn Birge Vitz (ed.), *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, Brepols, Turnhout, 2014, s. 243-269; Avner Wishnitzer, "Into the Dark: Power, Light and Nocturnal Life in 18th-Century Istanbul", *IJMES*, 46, 2014, s. 513-531; Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul'da sokak aydınlatması için bkz. Nurçin İleri, "Allure of the Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siècle Istanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 37/2, 2017, s. 280-298; Jens Hanssen, "Public Morality and Marginality in *Fin-de-Siècle* Beirut", Eugene Rogan (ed.), *Outside In. On the Margins of the Modern Middle East*, I.B. Tauris, Londra, 2002, s. 183-211.

104 Bkz. François Georgeon, *Le Mois le plus long. Ramadan à Istanbul de l'Empire ottoman à la Turquie contemporaine*, CNRS Éditions, Paris, 2015, s. 30 [*Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018].

ye gezen bekçilerin taşıdığı meşalelerin ışığı karanlığı delerdi: Ama bunlar İstanbul'u ışıklı bir şehir yapmaya yetmiyordu. Dolayısıyla gece ailenin, komşuların, mahallenin, loncanın, devlet görevlilerinin gözetiminden kurtulmak, kendini zevk ü sefaya vermek, yasakları ihlal etmek, muhtemelen de kabahat ve suç işlemek için ideal bir zamandı.

Pitton de Tournefort Girit'te Türklerin "hiç değilse geceleri" kendilerini şarap içmekten alamadığını söyler.[105] Gece özellikle, zabıtanın, gece bekçilerinin ve mahallenin namusunu koruyan kabadayıların gözünden kaçmayı başardıkları takdirde gizlice meyhanelere dalıveren Müslümanlara kaçamak yapma fırsatını verirdi.[106] Yazları açık havada, bahçelerde ya da kırlarda gerçekleşen dost buluşmalarında insanlar içmeye başlamak için havanın kararmasını beklerlerdi. İstanbul'da üç yıl geçiren Britanyalı subay Charles White'ın 19. yüzyıl başında Boğaz kıyılarında düzenlenen bu âlemler hakkında bize anlattıklarını dinleyelim:

> Ortalık aydınlık olduğu sürece tütün içmekle, gevezelik etmekle, tespih çekmekle, kavun yemekle ve kahve ya da su içmekle yetinirler. Ama gece üzerlerine perdesini indirip mütecessis gözler artık ne yaptıklarını gözetleyemez olduğunda gönüller bayram etmese bile şarap su gibi akmaya başlar.[107]

Mehtaplı yaz gecelerinde Boğaziçi'nde çıkılan daha aleni "kayık sefaları" da vardı. Akşamcılar bu âlemlerde raks edip şarkı söyler, yer ve içerlerdi.[108]

Kuşkusuz, şarap ya da alkol tüketen pek çok kişi yetkililerin ya da komşuların dikkatini çekmeden içmeyi başarıyordu. Bunlar belki de çoğunluğu oluşturdukları halde tarihte hiçbir izine rastlayamadığımız anonim içicilerdir. Michaud 1830'da Galata voyvodasının zindanını ziyaret eder ve zindancıya sorar:

---

105 Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage fait au Levant*, *a.g.e.*, s. 90.

106 Cemal Kafadar, "How Dark is the Night", *a.g.e.*

107 Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, cilt 3, Londra, 1845, s. 101.

108 Avner Whisnitzer, "Into the Dark", *a.g.e.*

– Sarhoşluk ve zina nedeniyle size zindana atılacak birilerini getirdikleri olur mu?

– Birinin bu yüzden tutuklanması büyük tesadüf eseridir. Bugün, zina ve sarhoşluk derya içindeki balıklar gibi; yakalanmamak için ağların gerildiği yerlerden uzak durmak yeter.[109]

"Ağların gerildiği yerlerden uzak durmak yeter": Gerçekten de bilgece bir tavsiye. Kaldı ki, hiçbir ağın şarap ve alkol severleri tutamayacağı ya da hiçbir şeyin onları engelleyemeyeceği bir yer vardır: Hayal dünyası.

Osmanlı hayal dünyasında şarap

Şeriat ve devletin kanunları, şarabın üretimi ve satışıyla uğraşanlar ve şarap içenler için tehdit oluştursa da, toplumsal baskı caydırıcı bir güç olarak bu tehdide eklense de, hiçbir kanun Müslüman'ın şarabı düşünmesini de hayal etmesini de engelleyemez – neticede Kuran ona cennette şaraptan ırmaklar vaat etmiyor mu? Osmanlı toplumunda az ya da çok açık bir biçimde alkollü içecekler üretilip nakledilmekle, satılıp içilmekle kalmadı: Fıkralara, birbirleriyle kıyaslandıkları fikir tartışmalarına, yüceltici manzumelere konu oldu. Matrak fıkralar, içkilerin yararlarının ve zararlarının tartışıldığı münazaralar, gerçek ve sembolik değerlerini anlatan manzumeler, hepsi zihniyetlere daha derinden nüfuz etmeyi ve yasak meyvenin algılanma biçimini görmeyi sağlayan birer külliyat oluşturur.[110]

İçenlerin tarafında olanlar: Gülenler

Bu külliyatlardan birincisi zengin bir sözlü edebiyat repertuarından –gülünç öyküler, fıkralar, kulaktan kulağa aktarı-

109 M. Michaud ve M. Poujoulat, *Correspondance d'Orient*, cilt 2, Paris, 1833, s. 333-334.

110 Bu bölümde sadece Osmanlıca metinlerin değerlendirildiğini belirtelim. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum, Ermeni ve Yahudi edebiyatları üzerine de paralel bir çalışma yapılması gerekir.

lan popüler hikâyecikler– oluşur.[111] Bunların en ünlüleri Nasreddin Hoca ve Tıflî hikâyeleridir.[112] Gölge oyunu Karagöz'ün de her zaman bir elinde kılıç diğerinde şarap sürahisiyle temsil edilen Tuzsuz Deli Bekir adında bir sarhoş karakteri vardır: Aslında, Deli Bekir kefili olduğunu iddia ettiği mahalle düzenini bozan bir kabadayıyı temsil etmediğinde ya bir yeniçeri ya da leventtir.[113] Bu malzemeyi kesin olarak tarihlendirmek güç olmakla birlikte genelde, şayet daha da gerilere gitmiyorsa Osmanlı'nın klasik dönemine aitlerdir.

Bu mizah repertuarına iki tip hâkimdir: Bekri Mustafa hikâyeleri ve Bektaşi fıkraları. Bekri Mustafa yarı efsanevi bir kişiliktir; sonunda nedimi olacağı Sultan IV. Murad'ın saltanat döneminde (1621-1640) yaşadığı söylenir. "Ayyaş" anlamına gelen lakabının da işaret ettiği gibi sıkı bir içicidir. En tanınmış hikâyelerinden biri olan aşağıdaki fıkrada Boğaz'da kayıkçılık yapar:

> Bekri Mustafa, Üsküdar İskelesi'nde kayıkçılık yaparken, bir gün Sultan Murad ile Sadrazam Bayram Paşa tebdil gelirler ve mahsus, koca ayyaşın kayığına binerler. Sahilden bir hayli açılınca, kayıkçı rakı testisini dikip birkaç yudum içer. Sultan Murad:
>
> – Baba destiyi uzat, bir yudum da ben içeyim! der. Mustafa güler:
>
> – Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı! der. Padişah:
>
> – Niye içmeyelim? deyince:
>
> – Tahammül edemezsin, belli mi olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız! der.
>
> Beriki ısrar edince testiyi uzatır. Yol aladursunlar, testi elden ele dolaşır. Bir ara Sultan Murad:

111 Esma Şimşek ve Ömer Faruk Elaltuntaş, "Osmanlı Devlet'inde Uygulanan İçki Yasağının Fıkralara Yansıması", *Akra. Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 16/6, 2018, s. 21-38.

112 David Selim Sanders, *Tıflî Hikâyeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

113 Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz. Son histoire, ses personnages, son esprit mystique et satirique*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s. 22-24.

L'IVROGNE
(Tuzsuz Deli Bekir)

Gölge oyunu Karagöz'ün ayyaş karakteri Tuzsuz Deli Bekir
[Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz. Son histoire, ses personnages, son esprit mystique et satirique*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961].

– Baba, sen Padişah yasağından korkmaz mısın? diye sorar. Bekri Mustafa:

– Korkarım, amma Padişah beni burada nasıl görecek? der. Padişah:

– Ya ben haber verirsem? deyince:

– Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber düşer! cevabını verir. Bunun üzerine, çakır keyif olan hükümdar:

– Ya ben padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise! deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar:

– Seni köftehor! Ben demedim mi tahammül edemezsin diye! Şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz padişah, biriniz vezir olmaya kalktınız![114]

Bekri Mustafa fıkraların çoğunda sultan tarafından –bazen, burada olduğu gibi sultanın tebdil gezdiği sırada– iş üstündeyken yakalanır. Sultan ona gereken cezayı vermeye hazırlanırken Bekri Mustafa kıvrak zekâsı ve hazırcevaplığıyla muhatab-ı şahanesini tavlamayı başarır. İşin püf noktası sultanı güldürmektir: Padişaha müsamaha göstermekten başka seçenek kalmaz. Bekri Mustafa bir yandan kellesini kurtarırken sultana da iyi adam rolünü, sabır ve tahammül gösterme becerisine sahip bağışlayıcı bir hükümdar rolünü verir.

Bekri Mustafa zamanla bir çeşit halk kahramanı, yarı efsanevi bir kişilik haline gelmiştir. Eminönü Balıkpazarı yakınındaki meyhanelerin ortasına gömüldüğü rivayet edilir: 20. yüzyıl başlarında bile insanlar buraya türbesini ziyarete geliyordu.[115] Bekri Mustafa lakabına rağmen aslında bir ayyaş değildi, o Hanefi fakihlerin tanımladığı anlamda sarhoş olmazdı. İçki içse de kendini kaybetmezdi. Tam tersine zihni bulanmaz, zekâsı azalmazdı. O popülerliğini ayyaş olmasına borçlu değildi: Kendisini içkinin zevkine verirken örf ve âdetlere ve sultanın yasasına karşı çıkardı ve bu şekilde dayatılan normlar karşısında derin bir özgürlük arzusunu ifade ederdi. Kısacası o di-

114 Bkz. Kemal Sülker, *Osmanlıdan Günümüze İçki ve Toplum*, Süreç Yayınları, İstanbul, 1985, s. 65-66. Hikâyenin kuşkusuz daha yakın tarihli versiyonlarında şarap rakıyla değiştirilmiştir.

115 Sabri Koz, "Bekri Mustafa", *DBİA*.

ne de, iktidara da, "Başkaları ne der!"e de meydan okuyan ideal ihlalciydi.

Bazı Bektaşi fıkralarında da benzer bir sahneye rastlanır. Örneğin:

> İçkinin yasak olduğu günlerde, Bekri Mustafa ve iki arkadaşı tenha bir köşede demlenmektedirler. Padişah tebdili kıyafet ederek yasakların iyi uygulanıp uygulanmadığını görmek için İstanbul sokaklarında gezmektedir. Bekri ile arkadaşlarını ansızın yakalar. Bekri'ye sorar:
>
> – İçkinin yasak olduğunu bilmiyor musunuz?
>
> Bekri Mustafa, bir kadeh daha yuvarlayarak cevap verir:
>
> – Biz yasağı bildiğimiz için, şarabı imha ediyoruz.[116]

Bektaşilerde şarap içmekle ilgili gülünç hikâyeler saymakla bitmez ve bunlar yıllardır derlemelere konu olmuştur.[117] Bu hikâyelerin çoğunda riyakâr ve küstah fakihlerle ve din âlimleriyle dalga geçen kişi Bektaşi tarikatından bir dervişti. Çok popüler olan başına buyruk, içkici ve keyif ehli Bektaşiler İslâm'ın namaz kılmak ve oruç tutmak gibi şartlarını her zaman yerine getirmezler ve Rabelais'nin Thélème Manastırı'ndaki keşişlerle ilgili hürmetsiz sözcük oyununu tekrarlarsak, *service du vin*'i *service divin*'e, yani şaraba ibadeti, dinî ibadete tercih ederler.[118]

Şarap ve boza kendilerini savunuyor

İkinci bir külliyat da tıbbi ya da edebi çeşitli metinlerden oluşur. Bunların arasında eskinin Latince *disputatio*'su ("fikir mücadelesi", "belagat müsabakası") anlamında yazılı münazaralar da bulunur. Bu, klasik Osmanlı edebiyatında güçlü bir şekilde temsil edilen bir edebiyat türüdür. Bazı metinlerde yaz ve kış mevsimleri kendilerini üstün göstermek için birbirleri aley-

---

116 Sinâ Cimcoz, *Adamın Biri Bir Gün... Bektaşi ve Bekri Mustafa Fıkraları*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 211.

117 Örneğin, Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

118 Bu ifadeyi Michel Balivet'den aldım.

hinde argümanlar yarıştırırlar; kendi üstünlüklerini tartışanlar ok ve yay da olabilir. Hatice Aynur bu metinlerden 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında kaleme alınmış 36 tanesinin dökümünü yapmıştır; en büyük grubu oluşturan 12 adet metinde her biri kendi meziyetlerini öven ve diğerlerini sert bir şekilde eleştiren sarhoş edici ya da keyif verici maddeler sahne alır – başoyuncular afyon, haşhaş ve kahvenin yanı sıra alkollü içeceklerdir.[119] Bu türden ilk yazılı kaynaklardan biri Fuzulî'nin esrar ile şarabı (beng ü bâde) birbiriyle tartıştırdığı bir mesnevidir; sonunda münazarayı bade kazanır. Leiden'de muhafaza edilen, muhtemelen 1700 yılı civarında kaleme alınmış anonim bir yazma bu türün mükemmel bir örneğini oluşturur.[120] Metinde altı oyuncu sahne alır: Afyon, berş (keten yaprağı ve afyon ruhuyla hazırlanan şurup ya da macun), esrar, boza, şarap ve kahve. Şarap diğer münazırlar tarafından fena halde hırpalanır: Muhakeme yetisini tamamen kaybettiren, "akşamdan kalma"lık denen sersemliğe, baş ağrılarına ya da nevazile yol açan şeytani bir içecek olmakla itham edilir – burada şarabı şeytan işi olarak niteleyip mahkûm eden Kuran ayetine gönderme vardır.[121] Daha da vahimi, Hıristiyanların dostu olan, tam da putperestlere ve Yahudilere layık bir içecektir.

Ama şarap savunmaya geçer ve kendisine methiyeler düzer: O ikinci bir ruh (ruh-i sani) olmak ister, cömerttir, neşe ve sevinç verir, ıstırabı ve kederi yok eder, güç ve cesaret verir, askerleri yiğitlik göstermeye teşvik eder ve kahramanlar yaratır; âşıkları birleştirir, müptelalarını çiçeklerle donatılmış sazlı sözlü işret meclislerinde bir araya getirir. Ayrıca, diğer uyarıcılardan farklı olarak imparatorluk hazinesini keselerce paray-

119 Hatice Aynur, "A Survey of Disputation Texts in Ottoman Literature", Enrique Jiménez ve Catherine Mittermayer (ed.), *Disputation Literature in the Near East and Beyond*, De Gruyter, Berlin, 2020, s. 283-306; ayrıca bkz. Neslihan Koç Keskin, "Kahve ile Bâde Âresinde 17. Yüzyıl Divân Şairlerinden Yükselen Sesler", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Türk Kahvesi Kitabı*, Kitabevi Yayınları, Istanbul, 2012.

120 Hatice Aynur ve Jan Schmidt, "A Debate between Opium, *Berş*, Hashish, *Boza*, Wine and Coffee; the Use and Perception of Pleasurable Substances among Ottomans", *Journal of Turkish Studies*, 31/1, 2007, s. 51-117.

121 Kuran, 5: 90-91. Bkz. s. 43-44.

la doldurur – burada devlet bütçesi için endişelenenlerin savunduğu aynı mali argümanla karşılaşıyoruz... Şarap gibi hücuma uğrayan boza misillemeye geçer ve meziyetlerini ortaya koyar: O, şarap ya da rakının aksine cürümlerden sorumlu olmayan yumuşak, ucuz ve kolay içilen bir içecektir. Münazaranın sonunda hüküm açıklanır: Afyon, berş ve kahve kazananlar olur, esrar Hindistan'a, şarap Avrupa'ya, boza da Orta Asya'ya sürgün edilir.

Bu metinlerde çarpıcı olan, öne sürülen argümanların çoğunun sağlık ve afiyetle ilgili olması, farklı maddelerin uyarıcı ve sağaltıcı meziyetlerinin öne çıkarılmasıdır; alkollü içeceklerin devlete mali faydası üzerinde de ısrarla durulur. Üstü kapalı dinî gönderme sadece şarabı ilgilendirir – ve belirleyici olmaktan uzaktır. Yani bakış açısına damgasını vuran pragmatizmdir. Rakiplerinin yabancı bir köken isnat ederek adeta itibardan düşürmek istedikleri iki içecekten boza münazaranın sonunda Orta Asya'ya, şarap da Avrupa'ya sürgün edilirken (başka bir metinde rakı da aynı akıbete uğrar), afyonun Afyonkarahisar bölgesinden gelmekle övünerek kökeninin Anadolu'da olmasından gururlandığını görmek ilginçtir. Öte yandan, bunlar gerçeklerden uzak basit sözel müsabakalar değildir. Başka kaynaklar –örneğin, tıbbi risaleler ya da Evliya Çelebi'nin tanıklığı– bütün bu maddelerin bazı Osmanlıların günlük yaşamının parçası olduğunu açık bir şekilde gösterir.

Şarap şiirlerinin zenginliği

Üçüncü ve son külliyatı Divan şiirleri oluşturur. Bunlar saraya ve dar bir edebiyat çevresine hitap eden, Arapça ve Farsça terimlerle bezeli bilgelik şiirleridir. Bu şiirlerde şarap ve sarhoşluk istisnai bir yer tutar; öyle ki, eserinin bir kısmını bunlara ayırmamış bir Osmanlı şairi bulmak zordur. Bu şairlerden bazıları Arapça ve Farsça hamriyat (şarap) şiirleri[122] geleneğini takip ederek tamamen şaraba ve sarhoşluğa hasredilmiş şiir-

122 Bkz. *EI2*, "Khamriyyat"; Philip F. Kennedy, *The Wine Song in Classical Arab Poetry. Abū Nuwās and the Literary Tradition*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

ler (sakinameler ve işretnameler) kaleme almıştır; İslâm'ın ilk yüzyıllarında Arapçada Ebu Nüvas, Farsçada Ömer Hayyam tarafından parlak bir şekilde temsil edilen bu geleneğe, Divan şairleri bir Osmanlı dokunuşu eklemeyi bilmiştir.[123] 15.-19. yüzyıllar arasında Osmanlıca olarak yazılmış böyle 60 kadar şarap şiiri vardır (türün en parlak dönemi 16.-18. yüzyıllar arasıdır). Şaraba, kadehe, sakiye ve meyhaneye düzülen bu övgülerin olağanüstü sözcük zenginliği en çarpıcı yönlerindendir: Bu türün 16. yüzyıla ait örneklerini inceleyen Savaşkan Cem Bahadır şarap demek ya da şarabı çağrıştırmak için kullanılan 100'e yakın sözcük ve deyim saptamıştır: Listede alışılmış terimler olan şarap, mey, bade ve hamrdan başka İsa'nın suyu şaraba dönüştürme mucizesine (Kana Düğünü) atıf yapan âb-ı Mesihâ (Mesih suyu) ya da yakut-i seyyâl (akıcı yakut) gibi tabirler yer alır.[124]

Örneğin, en ünlü Divan şairlerinden Nef'î'nin (1572-1635) Sultan IV. Murad'a ithaf ettiği bir kasidenin başlangıcını alalım:

Esdi nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun Câm-ı Cem
Erdi yine ürd-i behişt oldu havâ anber-sirişt
Âlem behişt-ender-behişt her küşe bir bâğ-ı İrem
Gül devri ayş eyyâmıdır zevk u safâ hengâmıdır
Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem
Dönsün yine peymâneler olsun tehî hum-hâneler
Raks eylesin mestâneler mutrıbler etdikçe nagam.[125]

---

123 Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

124 Savaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, a.g.e., s. 30-64. Ayrıca bkz. *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, "şarap", Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

125 Bkz. Mehmet Fuat Köprülüzade, *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s. 415-418. [Günümüz Türkçesiyle: İlkbahar rüzgârı esti, sabahleyin güller açıldı / Bizim de gönlümüz açılsın, saki, Cemşid'in kadehini sun. / Yine Nisan ayı geldi, hava amber kokularına büründü Dünya bir katmerli cennet haline geldi, her köşe bir cennet bağı oldu. / Gül devri, yeme içme günleridir, zevk ve safa zamanıdır, Bu mübarek mevsim, âşıkların bayramıdır. / Yine büyük kadehler dönsün, meyhaneler boşalsın / Çalgıcılar ahenkle çalarken sarhoşlar raks etsin.]

Şair burada kendi zamanında güzel havalarda, bahçelerde, çiçekler ve hoş kokular arasında, bir neşe ve sarhoşluk havası içinde gerçekleşen o âlem-i ablardan (işret meclisi) birini anar – bu, şairleri bir araya getiren ve saki şarap dolu kupaları cömertçe dağıtırken raks ve musikinin de icra edildiği âlemlerden biridir.

Bu beyitlerde her şey ya da hemen hemen her şey mevcuttur. En başta, şarap şiirlerinde sarhoş edici içeceklerin şahı durumunda olan şarap. Belki de şairlerin gözünde temsilcisi olma iddiasında oldukları yüksek edebi tür için yeterince soylu olmadığından, boza şarabın yanında silik bir varlık gösterir. Rakıya gelince –şiirlerde adı esas olarak "arak" diye geçer– kuşkusuz o da şairlere ilham verir, ama şarap kadar değil.[126] Rengin bununla bir alakası olduğuna kuşku yoktur. Rakının sütümsü beyazı inciyi, gümüşü, beyaz gülü ya da yasemini çağrıştırma gücüne sahip olsa da bütün şarap şiirlerine rengini veren kırmızının çağrışım gücüne sahip değildir.[127] Kırmızı rengi anlatmak için kullanılan sözcükler de çok çeşitlidir. Fransızcaya "cramoisi" şeklinde geçen ve görülen rengin adı olan Arapça kökenli "kırmızı"ya, daha sembolik değerli "kızıl" ve "al" ya da Arapça "ahmer" ve Farsça "sürh" sözcükleri eklenir. Sadece gülü ve laleyi değil, sevgilinin lal rengi dudaklarını, sakinin gülrengi yanaklarını, kanlı gözyaşlarını, efsunlayıcı sarhoşluğun mora çalan kızıllığını, sevdalıları yanıp tutuşturan ateşin akkor kırmızısını anlatmak için kullanılan koca bir lügat. Ay tutulması rengindeki kahvenin karşısında güneşi temsil eden şarap yer alır.[128]

Şarabın bütün özellikleri sayılır. Kuvvet, iştah ve cesaret verir, ağrıları geçirir, gönül kapılarını açar, başkalarına açılmayı

126 Bkz. Erdem Sarıkaya, "Meyhanenin Beyaz Gülü 'Arak'", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 385-458.

127 Recep Demir, *Divan Şiirinde Renkler*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016; Recep Demir, "Divan Şiirinde Kırmızı Renk", *Türkiyat Mecmuası*, cilt 25, 2015, s. 57-91; Abdullah Eren, "Baki Divanında Kırmızı Renk", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 37, 2008, s. 31-68.

128 Neslihan Koç Keskin, "Kahve ile Bâde Âresinde 17. Yüzyıl Divân Şairlerinden Yükselen Sesler", *a.g.e.*, s. 32.

sağlar. Sağlık üzerinde olumlu etkileri vardır ve şair Nev'î'nin (1553-1599) dediği gibi gamı ve kederi defeder:

Def' itmege gubâr-ı gamı hâr-ı gussayı
Bâd-ı sabâ vü ateş-i seyyâle vaktidür.[129]

Sakinin şarap doldurduğu kaplar da "cam-ı Cemşid"den (şarabın mucidi olduğu söylenen efsanevi Pers hükümdarı Cemşid'e atfen) büyük şarap kupaları için kullanılan "deve tabanı"na kadar uzanan pek çok isimle anılır. Aşk bu işret âlemlerinin değişmez refakatçisidir; maşuk sıklıkla bazı müşterilerin göz süzdüğü güzel bir delikanlı olan sakinin kendisidir. Alınan bütün zevklerin aynı mutluluk ve esrime anında ve mekânında birleşmesi için sahne rakkaslar ve sazendelerle tamamlanır.

Nef'î meyhaneler hariç her şeyden söz eder. Yapabilenler, yaz aylarında mesire yerlerine ya da bağlara gitmek üzere meyhaneleri terk ederler; şair, "olsun tehî hum-hâneler [...] meyhaneler bağa reşk [gıpta] eder" der.[130] Meyhaneler de "meygede", "harabât", "humhane", "hane-i hammar" (şarapçıhane) gibi pek çok isimle anılır. Meyhane kişinin dertlerini unuttuğu, sağlığına kavuştuğu bir yerdir. Necâtî'nin (ö. 1509) nasihat ettiği gibi:

Şol şehr içinde durma ki hazîk tabîb yok
Bir dahi şol mahalle meyhâne olmaya.[131]

Şarap aşk acısının tek ilacıdır. Şairler şarapta dış dünyanın hengâmesinin dışında, sofuların ve yobazların riyasından uzak bir sığınak bulurlar. Şair Şeyhî (1375-1431) kendisini şöyle ifade eder:

---

129 Savaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, *a.g.e.*, s. 32. [Günümüz Türkçesiyle: Gam tozunu ve keder dikenini defetmek için / Saba rüzgârı ve akıcı ateş (gibi olan şarap) vakti gelmiştir.]

130 Nimet Arzık'ın çevirisinde ilk ifade yer almaz; ikinci ifade ise birkaç beyit aşağıda geçer.

131 Bkz. Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 503.

Tutdu cihanı zerk ü riya âfiyet bulan
Meyhâne kûşesindeki halvet-nişîn ola.[132]

Fuzulî (1483-1556) ise şöyle der:

Medrese içre müderris virdügi min dersten
Yegdürür mey-hânede bir câm virmek bir güzel.[133]

Ve aynı Fuzulî'nin müptelaları bir ay boyunca içkiden uzak durmaya mahkûm eden Ramazan'la ilgili mısraları:

Ramazân ayı gerek açıla cennet kapusı
Ne revâ kim ola mey-hâne kapusu bağlu
Feth-i mey-hâne içün ohuyalım Fâtiha'lar
Ola kim yüzümüze açıla bir bağlı kapu
Âf-tâb-i kadeh etmez ramazân ayı tulû'
Ne belâdur bize yâ Rab ne kara gündür bu.[134]

Son derece gerçek bir dünyayı anlatan bütün bu terimlerin ve imgelerin, şairlerin üzerinde oynadığı, şarap ve meyhanenin mistik bir yorumunu açığa vuran sembolik bir anlamı da vardır. Bazı sufi şairlerin kaleminde şarap, içeni Tanrı sarhoşluğuna götüren ilahi aşk şarabı anlamına gelir. Muhibbî'ye kulak verelim:

Beni mest eyledi 'ışkun şarâbı
Beni sanur görenler içmişem mül.[135]

Somut anlamda maşukun dudaklarına ya da sinesine gönderme yapan meyhane tasavvuf şiirinde "tekke"yi simgeler. Ya da Figânî'nin (ö. 1531) şu mısraının tanıklık ettiği gibi Kâbe'nin Hacerü'l-Esved'ini:

Câm-ı mey tesbîhüm ü mey-hânedür Beytü'l harem.[136]

132 *A.g.e.*, s. 502.

133 Savaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, *a.g.e.*, s. 305.

134 Nurgül Çelik, "Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki Gazellerde Edebî Sanatlar", yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu, 2019, s. 206.

135 Savaşkan Cem Bahadır, *a.g.e.*, s. 75.

136 *A.g.e.*, s. 270.

Meyhane camiyi ve dünyayı simgeler.[137] Hamdullah Hamdi (1449-1503) şöyle der:

Muhtesib mey-hâneye mühr urdu amma bilmedi
Âlemün her guşesi âriflere mey-hânedür.[138]

Tasavvufi belagatte bir şahsiyete özellikle değer verilir: Kendini, şarap ve meyhanenin önemli bir rol oynadığı, zevklerle dolu bir hayata adayan rint.[139] Rint, siyasi ya da dinî hiçbir otorite tanımayan ve hiçbir kurala boyun eğmeyen basit bir kişidir. Zevk arayışıyla sık sık meyhaneye gider ve tam zıttı olan zahiti eleştirir. Şair Nedim onun felsefesini güzel ifade eder:

Zâhid ölür gider gam-ı havz-ı behişt̲den
Biz bir kadeh şarâb ile def'-i gam eyleriz.[140]

Melamilere ve Bektaşilere yakın olan rintle, şarap şiirlerinin mistik boyutuna erişilir. Toplumsal ve kültürel bir gerçekliği dile getiren Divan şiirinin seferber ettiği lügatin tamamı aynı zamanda dünyaya mistik bir bakış atmayı telkin eder. Derviş için sarhoşluk Tanrı aşkının sarhoşluğu, meyhane Kadir-i Mutlak'la karşılaşılacak bir tekkedir. Muhibbî şöyle der:

Şarâb-ı 'ışkı içürdün velî mest eyledün gayet
Meze diyü özin bilmez lebünden bûse kand ister.[141]

Hayâlî ise şöyle yazar:

Bir âleme ermiş durur erbâb-ı harâbât
Kim düşde dahi görmez anı ehl-i münâcât.[142]

---

137 Nagehan Uçan Eke, "Klasik Türk Şiirinde Meyhane Metaforu", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 67-84.

138 *A.g.e.*, s. 74.

139 Mustafa Yunus Gümüş ve Cafer Mum, "Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi", *Birey ve Toplum*, 8/2, 2018, s. 109-138

140 A.g.m., s. 120.

141 Savaşkan Cem Bahadır, *a.g.e.*, s. 75.

142 Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı, *The Age of the Beloveds. Love and the Beloved in Early Modern Ottoman and European Culture and Society*, Duke University Press, Durham-Londra, 2005, s. 256.

Öyleyse, Kuran yasağına rağmen, devletin kanunlarına rağmen, alkol yasağı dönemlerine ve taşıdıkları kötü şöhrete rağmen, alkollü içecekler Osmanlı toplumunda, ayaktakımının devam ettiği meyhanelerden Osmanlıların hayal dünyasına varıncaya kadar her yerde mevcuttu. İçenlerle eğlenen bir halk kültürünün yanında şarap etrafında yüksek bir kültür gelişmişti. Bu kültür için önemli olan şarabın lezzetinden, şaraplık üzüm türlerinin ve mahsulün çeşitliliğinden çok bu içkinin beden ve ruh, zevk ve aşk üzerindeki etkileri ve şaraba isnat edilen sembolik değerdir. Bu bakımdan burada Fransız kültüründen çok farklı bir kültür söz konusudur. Bu kültürde buke, gövde, rob gibi şarap analizinde kullanılan en yaygın terimler bulunmaz, ama şarabı çağrıştırmak için kullanılan şiirsel sözcüklerden ve tabirlerden geçilmez. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1820'lerde Paris'e gönderdiği Mısırlı Rifâa et-Tahtâvî *L'Or de Paris* (1834) başlıklı eserinde bu farkı ustalıkla not etmiştir:

> [Fransızlar] şarap içmelerine rağmen şiirlerinde hiç söylemezler. Şarabı anlatmak için Araplarda olduğu kadar çok sözcükleri yoktur.[143] Hayalî bir anlam aramadan, metaforlara başvurup abartıya kaçmadan şarabın zevkini tadarlar.[144]

Tahtâvî Fransızların şarap konusunda yayımladıkları eserlerin "hiçbir bakımdan edebiyat sınıfına girmediğini" de ekler. Osmanlıca şarap şiirleri ise Osmanlı edebiyatının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Klasik dönem edebiyatının en büyük isimleri tarafından yazılan bu şiirler asırlar boyunca okunacak ve Osmanlıları derinden etkileyecektir. Çağdaş tanıklıklar bunların zihinler ve ruhlar üzerinde devam edegelen tesirini hatırlatır.[145] Sözgelimi, yazar ve vekil Ömer Besim [Atalay] 1924'te, Ankara'da başlatılan alkol yasağını eleştirdiği bir Meclis konuş-

143 Bu tespit Osmanlıca (ve Farsça) için de aynı derecede geçerlidir.

144 Tahtawi, *L'Or de Paris. Relation de voyage. 1826-1831*, çev. ve notlar Anouar Louca, Sindbad, Paris, 1988, s. 149.

145 Alkol düşmanı bir yazar 1927'de "Münevverler bile içki hakkında neşideler dinleye dinleye onlar da içmeğe başladılar" diye yazar. Şükrü Hazım, "Alkol!", *Muallimler Mecmuası*, 5/47-48, 1927, s. 2025-2031.

masında şöyle der: "Sonra arkadaşlar, bir kere edebiyatımızı açınız, hele bugünkü neslin taht-ı tesirinde bulunduğu edebiyatı [...], senin ruhuna tamamen hulul etmiş olan şarâb-ı nâbı birdenbire nasıl atıp çıkaracaksın? [...] Sonra bizim Nedim edebiyatı, Fuzulî edebiyatı, Nef'î edebiyatı düne kadar sürüp gelen edebiyatımız tamamen bu vadide idi. Biz bu edebiyatın taht-ı tesirinde büyümüşüz, arkadaşlar! Bunun birdenbire yıkılması atılması kabil ve mümkün değildir."[146]

146 Besim Ömer [Atalay], Meclis konuşması (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 31. İçtima, 2. Celse, 7 Nisan 1340 [1924]. Şarabın katıksız, halis bir şey olduğunu ima eden *şarâb-ı nâb* şarap şiirlerinin klişe tabirlerindendir; bkz. Savaşkan Cem Bahadır, *Divan Edebiyatında Şarap*, *a.g.e.*, s. 59-60.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GİZLİLİKTEN VE MARJİNALLİKTEN ÇIKIŞ (19. YÜZYIL)

Osmanlı İmparatorluğu bir asır içinde köklü değişimler geçirdi. Büyük güçlerin baskısı altında –meşhur "Doğu Sorunu"– ve gayrimüslim cemaatlerin özerklik temayüllerine cevap vermek için 1830'lu yıllardan itibaren bir dizi köklü reforma girişti. Reformlar ordu, merkezî kurumlar ve taşra idaresi, eğitim, hukuk ve adalet alanlarını kapsıyordu. Yeni iletişim biçimlerinin ortaya çıkışı, buharlı deniz taşımacılığı, demiryolu, telgraf, limanların geliştirilmesi, karayolu ağının iyileştirilmesi, basının gelişmesi sonuçta imparatorluğa yeni bir çehre kazandırdı. Hedefinde merkezileşme, modernleşme ve sekülerleşmenin yer aldığı bu reformlarla birlikte devletin toplum üzerindeki hâkimiyeti daha belirginleşti. Batılılaşma hızla ilerledi ve en azından Doğu'nun Limanları'nda ve büyük şehirlerde günlük yaşamı dönüştürdü. Giyinme, döşeme, yolculuk etme, yeme-içme ve davranış biçimleri değişti. Alkollü içecek kullanımı da bu büyük genel hareketin parçasıydı.

Bu alanda değişimler olağanüstüydü. 1800 yılında içki üretimi ve pazarlaması hâlâ zanaatkâr faaliyetleriydi ve Hıristiyanlar ile Yahudilerin elinde toplanmıştı. Levantenlerle ve yabancılarla birlikte en büyük içki tüketicileri de onlardı. Nezih mahallelerin dışında içki tüketimi sınırlıydı, sıkı biçimde denetleniyor-

du, yasaklanıyordu, kısıtlanıyordu, kınanıyordu ve belli mahallerin dışında gerçekleşmiyordu. Müslümanlar alkole çoğunlukla gizli yollardan, dikkat çekmeden ve kamusal alanlarda nadiren erişebiliyorlardı. En popüler alkollü içecekler listesinde şarap büyük farkla başı çekiyordu.

Bir asır sonra, 1900'de manzara çok değişmişti. Şarap, o "ezeli kaçak" marjinallikten çıkmıştı. Artık sınai yöntemlerle büyük ölçekte üretiliyordu, büyük şehirlerin en modern mahallelerinde neredeyse güpegündüz tüketiliyordu. Müslümanlar da bu dönüşümlerin içinde yer alıyordu, eskiden olduğu gibi kendilerini gizlemiyorlardı. Ayrıca, şarabın yerini artık "milli içki" statüsünü edinmek üzere olan rakı ve Osmanlı pazarına muhteşem bir giriş yapan, yüz yıl önce bilinmeyen bira almıştı. Hâlâ sınırlar olsa da içki tüketimi artık müsamaha ve kabul görüyordu, yaygınlaşıyordu – küçük şehirler ve kırsal kesimler bu hareketi takip etmekten uzaktı ve kadınlar neredeyse tamamen dışarıda tutulmaya devam ediyordu. Bu noktaya nasıl gelinmişti?

Reformlar: İçmek ve modernlik

Birkaç kronolojik kilometre taşı alkollü içecekler sorununun evrimini imparatorluğun genel tarihiyle bağlantılı olarak takip etmemizi sağlar: Önce, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, sonra Sultan II. Mahmud'un 1830'lardaki rolü, imparatorluğun liberalizme yelken açması, 1839'dan itibaren girişilen Tanzimat reformları ve son olarak Kırım Savaşı (1853-1856). İmparatorlukta alkolün akıbeti üzerinde belirleyici etkisi olan onca hadise...

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması

Başlangıç noktası 1826 yılıdır. Disiplinsiz yeniçeri askerlerinin ordunun modernizasyonu ve planladığı reformlar önünde en büyük engeli oluşturduğuna kanaat getiren Sultan II. Mahmud (1808-1839) o yıl işlerinin bitirilmesi ve katledilmeleri

emrini verdi. İmparatorluk tarihinde gerçek bir dönüm noktası... Peki, bunun alkollü içeceklerle ne gibi bir ilgisi vardır? Büyük miktarlarda alkol tüketen yeniçeriler pek çok meyhanenin müdavimiydiler. 1829'da, yani ortadan kaldırılmalarından üç yıl sonra gerçekleştirilen bir sayıma göre İstanbul'da sayımı yapılmış 554 meyhaneden sadece 215'i hâlâ açıktı.[1] Sayılardaki bu büyük düşüş kuşkusuz yeniçerilerin işlettikleri ya da müdavimi oldukları meyhanelerin yok olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, 1826'da, yeniçerilerle az çok sıkı ilişkileri olan Bektaşi tarikatına da yasak getirildi; Bektaşi tekkeleri kapatılırken buralarda şarap stokları bulunduğu söylenir.[2] Böylece, imparatorluğun Müslüman nüfusu arasındaki tüketici sayısı bir o kadar eksildi. Burada yeni bir içki yasağı mı söz konusuydu? Aslında, yeniçerilerin ortadan kaldırılması içki içmeleriyle değil reformlara muhalif bir güç olmalarıyla ilişkilidir.

Bununla birlikte, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması –resmî tarihte nitelendiği şekliyle "Vaka-i Hayriye"– Osmanlı başkentinin tarihinde yeni bir sayfa açtı. Müdavimi oldukları kötü şöhretli meyhaneler karışıklıkların ve şiddet olaylarının yaşandığı, sık sık kumpasların kurulduğu ve isyan kararlarının alındığı fesat yuvalarıydı. Yeniçerilerin bu şiddeti –bu durum özellikle İstanbul için geçerlidir– kamusal alanlara taşıyordu. Bu nedenle, yok olmaları daha medeni bir şehir yaşamına, yeni bir kentliliğe alan açtı. Daha fazla sayıda kadın ve yabancı sokağa çıkmaya başladı, boş zaman faaliyetlerine daha çok zaman ayırmak, çakırkeyif, saldırgan ve şedit yeniçeriler tarafından kışkırtılma ya da saldırıya uğrama endişesi taşımadan sokaklarda ya da meydanlarda dolaşmak, sakin sakin gezinmek mümkün hale geldi. Yeniçerilerin ortadan kaybolmasıyla alkolün imajı vahşi ve kaba asker imajından ayrıştı: Hâlâ açık olan meyhanelere gitmek artık eskisi kadar riskli değildi. Daha sivil, daha "medeni" bir içki tüketiminin yolu açılmıştı.

---

1 A. Hezarfen, "H. 1245'te (1829) Başmuhasebeye Gedik Olarak Kayıtlı İstanbul Meyhaneleri", *Tarih ve Toplum*, no. 129, 1994, s. 36-39.

2 [Esad Efendi], *Précis historique de la destruction du corps des janissaires par le sultan Mahmoud, en 1826*, çev. A. P. Caussin de Perceval, Paris, 1838, s. 317.

Sultan içiyor...

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra II. Mahmud'un saltanatı farklı bir yol tuttu. Türkiye'nin "Büyük Petro"su olarak anılan sultan bir reform, merkezileşme ve modernleşme politikası başlattı. Yeni kurumlar kurdu, Avrupa tarzı üniformaları benimsedi, başkentte sokağa çıktı, imparatorluğunda seyahat etti, resmî binaların açılışına katıldı, portresini kamu binalarına astırdı – bunların hepsi eski düzenden kopuşu temsil eden yeniliklerdi. Kendisi de alışkanlıklarını değiştirdi, Avrupai tarzda giyinyordu, masada çatalbıçakla yemek yiyordu. Ama o zamana kadar içkide aşırıya kaçmayan bir hükümdarken kuzeni III. Selim gibi kendini içkiye vermeye başladı.

Bu konuda en güvenilir tanıklıklardan biri 1820'lerin başında uzun süre Britanya Sefareti'nin papazlığını yapan ve bu sırada sıkı bir istihbarat şebekesi çalıştıran Robert Walsh'ınkidir. 1835'te İstanbul'a tekrar gelen Walsh kitabında şöyle der:

> Eskiden çok mutedil bir adam olan sultan [...] şarap müptelası olmuş. Onu ev halinde görenlerden hiçbir şeye aldırış etmeksizin içtiğini öğrendim. Şampanyayı özellikle seviyor ve her gün akşam yemeğinde yanına bir şişe şampanya koyuluyor.[3]

Charles White[4] ya da Episkopal Kilise mensubu Amerikalı misyoner Horatio Southgate gibi başka Batılı gözlemciler de Walsh'ın sözlerini doğrular. Southgate II. Mahmud'un "şüphesiz, büyük bir şarap meraklısı" olduğunu ve doğum günlerini ve cülus yıldönümlerini "gözde şarabı" olan şampanyalı büyük içki âlemleriyle kutladığını yazar.[5]

Bunlara bir Fransız diplomatının, özel misyonla İstanbul'daki Fransa Sefareti'ne gönderilen Baron de Boislecomte'un canlı

---

3 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople*, cilt 2, Londra, 1836, s. 275.

4 Charles White, *Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of the Turks in 1844*, cilt 1, Londra, s. 96 vd.

5 Horatio Southgate, *A Narrative of a Tour in Turkey and Persia*, 2 cilt, New York, 1840, s. 321 ve "Remarks of the Use of Wine and Distilled Liquors along the Mohammedans of Turkey and Persia" başlıklı ek bölüm, s. 315-331.

tanıklığı eklenir. Baron, 1833'te sultanın Kâğıthane'de kordiplomatiğe verdiği bir davete katılmıştı:

> Bütün şaraplar Fransız malıydı. Türkler bunları lıkır lıkır içiyordu. Bir tek sadrazam ilk başta, bardağına şarap konduğunda sadece su içiyordu ve reddetmeye cesaret edemiyor, içiyormuş gibi yapmak için elini bardağın önüne koyup gözden kaybettiriyordu, zira burada şarap içmenin insanların canını tehlikeye attığı zamanlar olmuştu, ama şimdi içmemek makamını tehlikeye atmak olurdu. Tahir Paşa yaşlı Müslüman'ın tedirginliğini ve numara yaptığını fark etti ve eğlenmek için onu sıkıştırdı: "Zat-ı âlileri neden içmiyor?" Davut Paşa sefirin hanımına bakarak cevap verdi: "Hanımefendinin yanında olunca sarhoş olmaya hacet kalmıyor."[6]

O sırada sultan arz-ı endam etti, misafirlerini selamladı, sonra kendi tarafında yemeğe oturmak için dışarı çıktı. Arkasından içeri üç çeşit Fransız şarabı geldi, ama o bu defa ölçüyü kaçırmadan içti. Yemek kaldığı yerden devam etti, Türkler içtikçe içti. Sonunda sadrazamın kendisi de biraz beyaz şarap tadıp hanımefendilerin sağlığına kadeh kaldırdı. Boislecomte şöyle devam eder:

> Bütün bu yaşananlar, bunların bu ülke için yepyeni, pek tuhaf şeyler olması, Müslüman örf ve âdetlerinden her an biraz daha belirginleşen bu mutlak sapma, orada bulunan herkeste karışık ve farklı hisler uyandırıyordu. [...] Orada bulunuşuyla bu ihlali [dinî yasanın ihlalini] tasdikleyen dinin ve devletin başı padişah, hanımefendilerin sağlığına şarap kadehi kaldıran imparatorluğun ondan sonraki birinci adamı sadrazam; bu manzaradan Türkiye'nin artık o güne kadar olduğu şekliyle var olmadığı anlaşılıyordu.

Öte yandan, Osmanlı kaynaklarının çoğu II. Mahmud'un 1839'da 55 yaşındayken ölümünü vereme bağlasa da, son aylarında sağlığıyla ilgilenen bazı hekimler (içlerinde Müslüman

6 *Archives du ministère des Affaires étrangères, Mémoires et Documents*, 21, Folyo 31. Beni bu belgeden haberdar etme nezaketini gösteren Edhem Eldem'e teşekkür ederim. Bkz. Edhem Eldem, "In vino modernitas: une fête à Kâğıthane en 1833", *Turcica*, 52, 2021.

olanlar da vardı) ölüm nedeni olarak deliryum tremens krizini göstermişti. Her halükârda, sultanın alkol bağımlılığının sağlık durumunu ağırlaştırdığı kesindir.[7] Onun ölümünden sonra, Valide Sultan Nakşidil'in, daha 16 yaşında olan torunu Sultan Abdülmecid'in de babası gibi günaha girmemesi için sarayda depolanmış fıçıları denize attırdığı anlatılır...[8]

II. Mahmud elbette kendisini Dionysos kültünün zevklerine kaptıran ilk sultan değildi. Ama o bazı seleflerinden farklı olarak herkesin gözü önünde ve bilgisi dahilinde içiyordu. Dahası, bazı tanıklıklara göre çevresindeki vezirleri ve ileri gelenleri de içmeye teşvik ediyordu. Robert Walsh'ın tanıklığına yeniden kulak verelim: "Vezirleri onu örnek alıyor";[9] Walsh'ın aktardığına göre, kâtibi ve gözdesi Mustafa namlı bir "ehlikeyif" o kadar çok içiyordu ki, sultan onu içtiği için değil aşırıya kaçtığı için azarlamak zorunda kalıyordu.

Sarayın ya da Bâb-ı Âli'nin yüksek bürokratları ve vezirler arasında içki kullanımı hızla yayıldı. Bunlar zat-ı şahanelerinin oluşturduğu örnekten güç alarak artık içmelerinin meşru görüldüğünü hissediyorlardı. Yeni ve önemli olan da buydu. Mouradgea d'Ohsson 18. yüzyıl sonunda şöyle yazar: "Farklı makam ve mevkilerdeki devlet memurları arasında şarap kullandığı bilinen az insan var: Onları din ve ikbal korkuşu da tutuyor." Bundan yarım asır sonra, din bazılarını hâlâ "tutsa" da başkalarının artık "ikbal"leri için korkmalarına gerek kalmamıştı. Fransız diplomatın ironiyle kaydettiği gibi tam tersine, şimdi riskli olan içmemekti... Diğerleri arasında bir örnek de 1830'ların sonunda Osmanlı ordusunu eğitmek için bir süre Türkiye'de kalan Teğmen Helmuth von Moltke'nin imparatorluğun sultandan sonraki "en güçlü adamı" olarak gördüğü ve

7 Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 4, 2001, s. 49-84. Sultanın ölümü hekimler arasında polemiğe yol açmıştır; bkz. E. de Cadalvène ve E. Barrault, *Deux années de l'histoire d'Orient*, cilt 2, Paris, 1840. Bu isimlere, J.W. Mac Carthy ve Constantin Carathéodory, *Relation officielle de la maladie et de la mort du sultan Mahmoud II* (Paris, 1841) başlıklı metinle karşılık vermiştir.

8 Charles White, *Three Years in Constantinople*, *a.g.e.*, s. 100-101; Ami Boué, *La Turquie d'Europe* ..., cilt 2, Arthus Bertrand, Paris, 1840, s. 250.

9 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople*, *a.g.e.*, s. 275.

"kendisini ıslahatın baş destekçilerinden biri gibi gösteren" Serasker Hüsrev Paşa hakkında yazdıklarıdır:

> Memleketten geçen mevki sahibi herhangi bir Frenkle, kendisinin bütün eski Türk batıl düşüncelerinden nasıl tamamıyla sıyrılmış olduğunu göstermek için şampanya içer ve bunun bir gazete bendine konu olacağını pekâlâ bilir. Fakat Çamlıca'nın meşhur pınarlarından gelme bir bardak suyu tercih eder.[10]

Tanzimat döneminin büyük reformcularının çoğu şarap ve rakı meraklısıydı. En başta, "reformların babası" olarak kabul edilen Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) olmak üzere: 1838'de Londra'ya sefir olarak atanan paşa Britanya Dışişleri Bakanı Palmerstone'dan sipariş ettiği ama Douvres gümrüğüne takılan 600 şişe Fransız şarabını ülkeye getirtmesine izin vermesini talep etmişti...[11] Halefi olan iki büyük devlet adamı Âli Paşa (1815-1871) ve Fuad Paşa (1814-1869) ile 1876 Osmanlı anayasasının ilham kaynağı Midhat Paşa (1822-1884) hepsi kafayı çekerlerdi. 1870'lerde bir vezirin işret âlemlerine katılması tamamen normal karşılanırdı.[12]

Serbestiye doğru

II. Mahmud, saltanatının sonunda Büyük Britanya'yla Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı (1838) imzaladı. Büyük Britanya'nın bu antlaşmayı imparatorluğun elinden koparabilmesini sağlayan, merkezî iktidara meydan okuyan ve Suriye'yi işgal eden Mısır Hidivi Mehmed Ali'nin tehditkâr girişimleri karşısında sultanın bu ülkenin desteğine duyduğu ihtiyaçtı. Antlaşma Büyük Britanya'nın mamul mallarını satmak ve hammadde elde etmek için yabancı pazarlara girmeye çalıştığı bir döne-

---

10 *Lettres du Maréchal de Moltke sur l'Orient*, Fr. çev., Paris, 1877, s. 28.

11 Harold Temperley, *England and the Near-East. The Crimea*, Longman, Londra, 1936, s. 98, akt. Turgut Subaşı, "Anglo-Ottoman Relations in the Nineteenth Century: Mustafa Reşid Paşa's Memorandum to Palmerstone", *International Journal of Human Sciences*, VIII/1, 2011, s. 1731-1746.

12 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, cilt I, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 137 ve dipnot 2.

me denk geldi. Majestelerinin hükümeti bundan birkaç yıl sonra Afyon Savaşı sırasında, hâlâ dışarıya kapalı olan Çin'i daha büyük bir şiddetle, hoyratça dışa açacaktı. Osmanlı İmparatorluğu uzun zamandır Avrupa ticaretine açıktı, ama İngiliz liberallerinin gözünde yeterince açık değildi: Bunlar iç pazara yaklaşabilmeyi istiyorlardı. Antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretini serbestleştirerek bu talebi karşıladı. İmparatorluk inhisarları kaldırmak ve İngiliz tüccarlarının ve temsilcilerinin Osmanlı tüccarlarından daha yüksek vergiler ödemeksizin bütün Osmanlı pazarına (sadece Doğu'nun Limanları'na değil) girmesine müsaade etmek zorundaydı.

Antlaşmanın imparatorluk ekonomisi ve alkollü içecek ekonomisi üzerindeki etkileri kendini hissettirmekte gecikmedi. Arz çeşitlendi: Örneğin, imparatorluğa girmeye başlayan Antiller romu piyasayı istila etti. Gedik sistemi sarsıntı geçirdi, meyhaneciler perakende şarap ve alkol ticareti üzerindeki tekellerini kaybettiler. Artık Osmanlı olmayanların da girebildiği pazar başta Maltalılar ve İyonyalılar olmak üzere Büyük Britanya'nın koruması altındaki unsurlara açıldı. Bunlar, fırsattan istifade ederek Galata'da meyhaneler ve "punççi" denen dükkânlar açtılar.[13] Bundan büyük zarar gören çoğu Rum ve Ermeni Osmanlı işletmeciler yeni dükkân sayısının sınırlanması için Bâb-ı Âli'ye şikâyette bulundular.[14] Son olarak, bu noktayı kesin olarak belgelemek zor olmakla birlikte, piyasanın serbestleşmesi fiyatları düşürerek alkollü içeceklerin çok daha fazla kişinin kesesine uygun hale gelmesini sağladı.

Tanzimat reformları[15]

Bu ticari açılım Tanzimat reformlarının oluşturduğu siyasi bir açılımla onaylanıp derinleşti. Antlaşmadan bir yıl sonra,

13 Steven T. Rosenthal, *The Politics of Dependency. Urban Reforms in Istanbul*, Greenwood Press, Westport ve Londra, 1980, s. 113-115.

14 İlber Ortaylı, "İstanbul'un Meyhaneleri", *İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s. 181-186.

15 Yakın tarihli bir güncelleme için bkz. Özgür Türesay, *Le Moyen-Orient, 1839-1876*, Atlande, Paris, 2017.

1839'da II. Mahmud öldü ve yerine oğlu Abdülmecid geçti. Yeni sultan 30 yıldan uzun süre devam edecek reformlar döneminin başlangıcını belirleyen Gülhane Hatt-ı Şerif'ini [Tanzimat Fermanı] ilan etti. Böylece, Mehmed Reşid Paşa, Âli ve Fuad paşalar gibi enerjik isimlerin itkisiyle imparatorluğun 30 yıllık modernleşme süreci başlamış oldu. Reformlarla daha liberal ve müsamahakâr bir iklim yerleşti.

Devlet, tebaasının günlük yaşamında varlığını daha fazla hissettirdi, ama başka bir biçimde. Bu yeni tutum bir yönüyle genel olarak kamusal alanları –ve yetkililer tarafından artık böyle görülen meyhaneleri– ilgilendiriyordu. İktidar geçmişte zaman zaman yaptığı gibi meyhaneleri kapatmak ya da yıkmak yerine göz hapsine aldırdı.[16] Cengiz Kırlı Osmanlı arşivlerinde Abdülmecid'in saltanatının (1839-1861) ilk yıllarına ait 1.350'nin üzerinde havadis jurnali tespit etmiştir. Bâb-ı Âli'nin hafiyeleri çeşitli yerlerde –kahvehaneler, berber dükkânları, camiler, hamamlar, Boğaziçi ya da Haliç kayıkları, mezarlıklar, kervansaraylar ve meyhaneler– yapılan konuşmaları dinlemekle görevlendirildi. Artık "devlet sohbetleri" denen siyasi içerikli konuşmalar yapanların cezalandırılması ya da para cezasına çarptırılması değil, neler söylendiğinin bilinmesi, kamuoyunun nabzının tutulması söz konusuydu.[17] Jurnallerin yarısı kahvehanelerden gelirken hepsi de gayrimüslimler tarafından işletilen sadece bir düzine kadar meyhane için jurnal verilmişti: Bu da iktidar için en tehlikeli odaklar olarak görülmediklerini teyit eder. Her halükârda, genel kapatmalar ya da yıkımlar son bulmuştu. Hükümet en fazla, özellikle bir Müslüman mahallesinde ya da dinî yapıların çok yakınında bulunuyorsa şu ya da bu işletmeye karşı özel önlemler alıyordu.

Bir diğer önemli değişim hukuk alanında yaşandı. Tanzimat

16 Bkz. Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 110, 177, 207, 233, 298, 303, 313, 319, 340, 346, 363.

17 Kamuoyunun doğuşu için bkz. Murat R. Şiviloğlu, *The Emergence of Public Opinion: State and Society in the Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

yöneticileri Avrupa'yla giderek artan alışverişlere yanıt vermek için Napolyon kanunlarından esinlenen yeni yasaları yürürlüğe koydular. 1840, 1851 ve 1858'de birbirinin peşi sıra üç ceza kanunnamesi kabul edildi. Bunlardan hiçbirinde, ister bir Müslüman'ın alkol üretmesi ya da tüketmesi, ister bir gayrimüslimin alenen alkol içmesi ya da Müslümanlara satması söz konusu olsun, suç ve kabahatler arasında alkolle ilgili olgulardan bahsedilmiyordu. Sadece 1851 Kanunnamesi'nde sarhoş birinin sokakta çıkardığı gürültüye dair hükümler içeriyordu, ama çok geçmeden bunun yerine, artık buna atıfta bulunmayan 1858 Kanunnamesi geçirildi.[18] Bir diğer olumlu faktör, ilk başta hakkında hiçbir içtihat bulunmayan yeni içki birayla ilgili herhangi bir mevzuatın olmamasıdır. O tarihte İstanbul'da yaşayan Alman bir bira üreticisi mesleğinde "fevkalade avantajlar"dan yararlandığını teslim eder: Biradan alınan özel vergiler yoktur, ruhsat sistemi bulunmaz, üstelik hammaddeler Avrupa'dakinden daha ucuzdur![19] Vergilere gelince, Tanzimat reformları vergi sistemini de düzene soktu ve üreticiler için daha avantajlı hale getirdi. 1861 Nizamnamesi, şaraptan ve ispirtolu içeceklerden alınan verginin oranını % 20'den % 10'a indirdi.[20]

1860'larda ilk belediyelerin kurulmasından sonra, belediye nizamnameleri de –her halükârda, bunların İstanbul şehri için çıkarılanları– içenlere oldukça müsamahakâr yaklaştı. 1871 ve 1872 tarihli talimatnameler belediye çavuşlarından sokakta sarhoş gezenlerin yoldan geçenleri rahatsız etmemesini sağlamalarını, itaat etmedikleri takdirde de en yakın karakola ha-

18 Gabriel Baer, "The Transition from Traditional Western Criminal Law in Turkey and Egypt", *Studia Islamica*, 45, 1977, s. 139-158, burada s. 154; Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law. Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century*, *a.g.e.*, s. 129-132; İhsan Erdinçli, "Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)", doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2019, s. 120 vd.

19 Malte Fuhrmann, "Beer, the Drink of a Changing World: Beer Consumption and Production on the Shores of the Aegean in the 19th Century", *Turcica*, 45, 2014, s. 79-123, burada s. 87.

20 Stanford J. Shaw, "Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", *IJMES*, VI/4, 1975, s. 421-459.

ber vermelerini istiyordu:[21] Tartışma götürmez bir yumuşama. Müslümanlar için içmenin riski azalmıştı.

Yeni bir dönüm noktası: Kırım Savaşı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ve Büyük Britanya'yla ittifak halinde Rusya'ya karşı yürüttüğü Kırım Savaşı (1853-1856) imparatorluğun dışa açılma, modernleşme ve sekülerleşme sürecinde yeni bir aşama oluşturdu. Savaş sırasında önemli ekonomik, mali ve toplumsal değişimler yaşandı: İlk Osmanlı dış borcunun alınması, ilk bankanın kurulması, ilk demiryolu hattının açılması. Ayrıca, savaşın ardından imparatorluğu Avrupa Uyumu olarak da bilinen Viyana Kongresi Sistemi'ne dahil eden Paris Antlaşması imzalandı ve Osmanlı devlet sistemini daha da liberalleştiren ve gayrimüslimlere en azından kâğıt üzerinde mutlak eşitlik tanıyan 1856 Hatt-ı Hümayûn'u [Islahat Fermanı] ilan edildi.

Alkollü içeceklere gelince, her şeyden önce müttefik Fransız ve İngiliz askerlerinin Osmanlı başkentine yerleştirilmesinin doğrudan etkileri oldu. Bunların varlığı aniden talebi artırdı, meyhaneler pıtrak gibi çoğaldı. 1860'larda tutulmuş bir defteri inceleyen Christoph Neumann nicel bir sıçramadan bahseder: 1840'larda İstanbul genelinde 500 civarında olması gereken meyhane sayısı, 20 yıl sonra sadece Suriçi İstanbul, Hasköy ve Kasımpaşa'da –yani Pera, Galata, Anadolu yakası ve Boğaz köyleri dışında– 1.152'ye ulaştı. Alkol tüketilen yerler daha görünür hale geldi. Bahçeli ya da teraslı gazino ve lokantalar açıldı, artık buraların meyhane olduğunu açık bir şekilde gösteren tabelaları vardı.[22] Öte yandan, İstanbul'da artık alkol, özellikle

21 "Devâir-i Belediyye Çavuşlarının Vezâifine Dâir Talimatnâme", Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediyye*, cilt 4, yeniden basım, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, İstanbul, 1995, s. 1802.

22 Christoph Neumann, "Rakı Consumption and Production in Istanbul in the Nineteenth Century and Today", Arkadiusz Blaszczyk ve Stefan Rohdewald (ed.), *From Kebab to Ćevapčići. Foodways in (Post-) Ottoman Europe*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s. 224-240; Christoph Neumann, "A Contribution to the Social Geography of Alcohol in Mid-Nineteenth Century Istanbul", Yavuz Köse (ed.), *Şehrâyîn: die Welt der Osmanen, die Osmanen in der*

de rakı damıtımına müsaade ediliyordu, bu da şehirde küçük ölçekli bir üretim yapılmasına izin veriyordu.

Toplumsal dönüşümler: Bürokrasi

Ele aldığımız dönemde bu değişimlerin yanı sıra yeni bir toplumsal zümre olan Bâb-ı Âli bürokratlarının belirişine tanık oluruz. Reformlardan dolayı çok sayıda yeni nazırlığın ve idarenin kurulmasıyla devlet memurlarının sayısı şişti. Kaynaklara göre imparatorlukta, çoğu İstanbul'da olmak üzere 35.000 ila 100.000 bürokrat bulunuyordu. Tanzimat fermanları herkesin kamuda istihdam edilebileceğini ilan ettiğinden, bu siyasi ve idari personel artışında gayrimüslimler sınırlı da olsa pay sahibiydi.[23] Bürokratlık mesleği modernleşti. Bürokratlar siyasi planda, devlet içinde yeni bir yer talep ettiler.[24] Mülkleri müsadere pratiklerine son verilmesini istediler, özel olarak da can, mal ve namus güvenliği –bu, 1839 Hatt-ı Şerif'inde en sık tekrarlanan ibaredir– talebinde bulundular. Hem yeni hem de sayıları çoğalan eğlence-dinlence imkânlarına gıpta ettiler, toplumsal ve kültürel planda daha fazla serbesti istediler – 1860'lı yıllarda fikir gazeteciliği de gelişti.[25] Reformların genel ruhu, bunu takip eden modernleşme, dış dünyaya açılma, toplumun ve kültürün Batılılaşması, onları yeni ve "modern" alışkanlıklar

---

Welt: Wahrnehmungen, Begegnungen und Abgrenzungen. Festschrift Hans Georg Majer, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2012, s. 173-184.

23 Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, cilt 1, *The Central Lands*, Homes & Meier, New York-Londra, 1982, s. 339-368.

24 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton, 1980 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform-Babıâli 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019]; Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officialdom. A Social History*, Princeton University Press, Princeton, 1989 [*Kalemiyeden Mülkiyeye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020].

25 Malte Fuhrmann, "Beer, the Drink of a Changing World", a.g.m., s. 89-90; Mehmet Altun, "Yüz Yıl Önce "Alaturka" İstanbul'unda "Alafranga" Eğlence Alternatifleri", *İstanbul*, no. 43, 2000, s. 90-95; "Loisirs", *DEO* (Suraya Faroqhi).

edinmeye sevk etti: alafranga giysiler, mobilyalar, talih oyunları gibi yeni eğlenceler, balolar, dans etme, gazete okuma, bir yerden bir yere atlı arabayla gitme alışkanlığı gibi.

İşte bu bağlamda alkollü içecek tüketiminde belli bir sıradanlaşma yaşandı. İktidar çevresinin ötesinde, değişim başlamıştı. Robert Walsh'ın 1835'te İstanbul'a döndükten sonraki tanıklığını bir defa daha okuyalım: "[Türklerin] ev içi alışkanlıklarındaki en belirgin değişim şarap içmeye başlamalarıdır."[26] Aynı şekilde, 17 yıl boyunca Osmanlı donanmasına hizmet veren İngiliz deniz subayı Adolphus Slade 1854'te şöyle yazar: "Sultan [II. Mahmud] onları ıslah etmeye başladığından beri Osmanley'ler [Osmanlılar] çok içiyor."[27] Selanik'teki İngiliz Konsolos Blunt da aynı tespiti yapar: "Türkler arasında alkol tüketimi giderek yaygınlaştı [...] 1845 Ramazan'ında Vasıf Paşa [vali] ile molla defalarca sarhoş görüldü."[28]

Şarap ya da alkol içmek artık bir modernlik ya da imparatorluğun şehirli elitleri arasında yerleşen yeni bir sözcükle "medeniyet" işareti olarak görülüyordu.[29] Medeniyet bu kesimlere bir sınama ya da buyruk gibi geliyordu: Medeni olunacak mı olunmayacak mı? Bu yeni temayüle dikkat kesilen imparatorlukta ikamet eden Avrupalılar, Müslümanları içerken yakalamaktan hınzırca bir zevk alıyorlardı.[30] İskoç seyyah McFarlane (1799-1856) İzmir bölgesinde antik bir yerleşmeyi gezerken Türklerin alkol tükettiğini gördüğünde bunu "medeniyet yolunda ilerlemelerinin kanıtı" olarak değerlendirmişti.[31] Adolp-

---

26 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople*, *a.g.e.*, s. 272-273.

27 Adolphus Slade, *Records of Travel in Turkey, Greece, etc. and of a Cruise in the Black Sea*, Londra, 1854, s. 48.

28 Bülent Özdemir, "Being a Part of the Cinderella Service. Consul Charles Blunt in Salonica in the 1840s", Colin Imber, Keiko Kiyotaki ve Rhoads Murphey (ed.), *Frontiers of Ottoman Studies*, cilt 2, I.B. Tauris, Londra, 2005, s. 249.

29 Bkz. Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, s. 24-25.

30 Tuncer Baykara, "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 191-207.

31 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828*, cilt 1, Londra, 1829, s. 215.

hus Slade de aynı düşüncededir: İçmek medeniyet istikametinde atılan bir ilk adımdı; bu Rusya'da atılmış, Türkiye'nin ise atmakta olduğu bir adımdı. 1835'te Boğaz'a demirlemiş bir İngiliz gemisinde verilen baloya katılan Slade şampanyanın su gibi aktığını, Osmanlıların çok içtiğini kaydeder: "Şunu söylemek lazım ki, içlerinden bazıları içmekten sarhoş olmanın eşiğine gelmişti." Bu da onu Osmanlıların birkaç saat içinde medeniyet yolunda üç büyük adım attığı gibi ironik bir gözlem yapmaya sevk eder: "Alenen içmek, kadınlarla dans etmek ve kumar oynamak."[32]

Avrupalılarca "medeniyet"in temel göstergelerinden biri olarak takdim edilen içkiye, tam da bu "medeniyet"in peşinde olan Osmanlı elitlerinin bu kadar istekle başlamasına şaşırmalı mı? Ayrıca, ilk başlarda, "züppelik" olarak nitelenebilecek bir refleksle tercihlerini yerli şarap ya da alkoller yerine ithal bir içkiden (şampanya) yana yapmaları da manidardır. Ve kısa bir süre sonra kesin tercihleri rakıdan yana olacaktı.

Alkollü içeceklerde yeni olan

19. yüzyılda alkollü içecekler alanında meydana gelen en dikkat çekici değişimlerden biri tüketimi ok gibi fırlayarak şarabınkini geçme noktasına gelen, 1900'e doğru da "milli içki" olarak boy gösteren rakının yükselişidir.

Rakı başa geçiyor

Rakının başa geçmesinin sebepleri nelerdir? Araştırmaların geldiği bu noktada söz konusu nedenleri belirlemek güç olduğundan varsayımlarla yetinmek durumundayız. Damıtma *tekniğinde* bir ilerleme mi olmuştu? Osmanlı İmparatorluğu'nda imbiklerin tarihi hâlâ aydınlatılmamıştır. İlk başlarda imbikler kuşkusuz mükemmel olmaktan uzaktı ve rakı çoğunlukla

32 Adolphus Slade, *Records of Travel in Turkey, Greece...*, *a.g.e.*, s. 252-253. Mısır konusunda bkz. Khaled Fahmy, *In Quest of Justice. Islamic Law and Forensic Medicine in Modern Egypt*, University of California Press, Oakland, 2018.

evlerde artizanal yöntemlerle imal ediliyordu. Avrupa'da, 18. yüzyılın sonlarına doğru ve 19. yüzyıl başında alkol damıtma işi, örneğin borulu sürekli damıtma imbiklerinin icat edilmesiyle büyük ilerlemeler kaydetti. Bu ilerlemeler Osmanlı İmparatorluğu'na ne ölçüde ve hangi tarihlerde yansımıştır? Bu konuda bilgi sahibi değiliz.

Rakının büyüyen popülaritesinin bir diğer nedeni de 19. yüzyıl boyunca *fiyat*ının sürekli düşmesiyle ilişkili olabilir.[33] Fiyatlardaki düşüş kuşkusuz tekniklerin mükemmelleşmesinden, aynı zamanda yerel üzüm cibreleri yerine çok az vergilendirilen ithal alkollere giderek daha fazla başvurulmasından kaynaklanyordu. Bağcılık üzerindeki çok ağır vergiler göz önüne alındığında şekerpancarı, patates, hububat temelli ithal alkollerden rakı üretmek üç kat ucuza geliyordu.[34] Öte yandan, geleneksel sakız rakısı mastika, yani Hios (Sakız) Adası'nda üretilen, anason ve reçineyle (sakız) aromalandırılmış alkol, yerini yavaş yavaş rakı (düz rakı, düziko) olarak anılan, sadece anasonla aromalandırılmış alkole bıraktı – bugün, Türkiye'de tüketilen rakı budur.[35] Bu yüzden rakının üretimi ve tüketimi ucuzladı. Son olarak, 1880'lerde İstanbul-Tekirdağ yolundaki Umurca'da ilk fabrikanın açılmasıyla rakı imalatı *sınai bir boyut* kazandı. Fabrikanın kurucusu, Sultan Abdülhamid'in yakın adamlarından olan, sarayın başmabeyincisi ve Maliye Nazırı Sarıcazade Ragıp Paşa'dır. Neticede, 1900'de bir kadeh rakı çok ucuzdu: 30 para, yani büyük bir bardak dolusu biranın yarı fiyatı.[36]

Rakının başarısında hiç şüphesiz bütün bu faktörler rol oynadı. Kuşkusuz, bunlara daha derin bir başka neden eklendi. Bizim hipotezimiz rakının şarap karşısındaki zaferinin Bâb-ı Âli bürokratlarının oluşturduğu yeni toplumsal zümrenin yük-

33 "Raki et autres apéritifs", *RCL*, II, Temmuz 1903, s. 117-131.

34 Edhem Eldem, "A French View of the Ottoman-Turkish Wine Market, 1900-1925", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines*, Peeters, 2017, Leuven, s. 169-209.

35 Bkz. Christoph Neumann, "Rakı Consumption and Production in Istanbul in the Nineteenth Century and Today", a.g.m.

36 "Bière", *RCL*, I/1900, s. 378-379.

selişiyle bağlantılı olduğudur. Modernleşen bir imparatorluğun bu yeni memurları II. Mahmud döneminden beri "medeniyet"e erişmeyi ve kimliklerini ispatlamayı arzuluyolardı. İlkin şarap ve şampanyanın cezbettiği bu insanlar hızla, tanıdıkları, ucuz ve yerel bir içeceğe yöneldiler. Rakıya bu eğilimi giyim tarzlarıyla paralel değerlendirmek gerekir: II. Mahmud gibi onlar da başlık olarak Osmanlı kimliğinin simgesi haline gelen fesi korurken alafranga kostümü –"setre" denen redingot– benimsediler. Aynı şekilde, Avrupalılar gibi alkol içmeye başlarken tercihlerinin yerli bir içecekten yana olduğunu gösterdiler. Halk arasında "aslan sütü" olarak anılan alkollü *ve* yerli bir içecek olan rakı, taşıyıcısı oldukları ikili ideale mükemmel bir şekilde uyuyordu: Geleneklere sadakat ve yeniliklere açıklık. Başka bir deyişle kimlik ve modernlik.

Rakı içenler böylece "medeni" ve "modern" Osmanlı kimliklerini sergilerken bir yandan da kendilerini hem muhafazakâr toplum kesimlerinden –içkiye kötü gözle bakan Müslümanlardan– hem de Tanzimat reformlarının tetiklediği nüfus artışı ve şehirleşmeyle birlikte sayıları çoğalan, ayaktakımının devam ettiği, serseri yatağı meyhanelerin müdavimlerinden ayrıştırmış oldular.[37]

Nevzuhur bir içecek: Bira[38]

Yüzyılın ortalarına doğru boy gösteren bira da son derece hızlı bir başarı elde etti. Osmanlı İmparatorluğu'nda biranın adı ilk kez 1830'larda geçmeye başladı: İzmir'de ithal bira satan dükkânlar bulunuyordu; saklama yöntemlerinin henüz gelişmediği o yıllarda buharlı gemilerle şehre getirilen biranın iz-

37 Mısır örneği için bkz. Omar Foda, "The Pyramid and the Crown: The Egyptian Beer Industry from 1897 to 1963", *IJMES*, cilt 46, 2014, s. 139-158.

38 Malte Fuhrmann, "Beer, the Drink of a Changing World", a.g.m.; Ercan Eren, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005; İhsan Erdinçli, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı'da Birahaneler ve Birahanecilik (İstanbul ve İzmir Örneği)", yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2012; "Consommation de la bière à Constantinople", *RCL*, Mayıs 1894, s. 3-6; "Bière", *RCL*, I, 1900, s. 370-382.

leyen birkaç gün içinde tüketilmesi gerekiyordu. Almanya ve Avusturya'dan ithal edilen biraların dışında küçük ölçekli yerel imalathanelerde de bira üretiliyordu. 1860'ların sonlarında biranın pastörize edilmesi ve soğutma yöntemlerinin gelişmesi bu içeceğin üretimine, taşınmasına ve tüketimine yeni bir ivme kazandırdı.

Malte Fuhrmann 19. yüzyılda İstanbul'da ve Ege Bölgesi'nde biranın gelişimi konusunda yürüttüğü araştırmalardan hareketle dört evre tespit eder: Biranın ortaya çıktığı dönem (1830-1868), sessiz atılım dönemi (1869-1886), kitlesel tüketim ve imalat dönemi (1887-1904) ve zirve dönemi (1904-1922).[39] *Annuaire oriental du commerce*'in 1891 baskısında daha o tarihte İstanbul'da perakende bira satışı yapan 40'tan fazla işletme sayar. Bunlardan 16'sı Galata'da, 20'si Pera'daydı; şehrin kuzeyinde yeni gelişen Şişli, Feriköy ve Nişantaşı semtlerinde birer birahane vardı. Suriçi'nde sadece üç birahane bulunuyordu ve hepsi Sirkeci Garı'nın yakınlarındaydı. Birahanelerin yarısı Rumlar, kalanı Ermeniler, Yahudiler ya da yabancılar tarafından işletiliyordu. O günlerin en meşhur birahanesi Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) üzerindeki Yanni Birahanesi'ydi. Bu coğrafi dağılım şık ve moda bir içki olan biranın en çok şehrin modern kesiminde, yabancılar, Levantenler, gayrimüslimler ve Müslüman elitlerden oluşan bir müşteri kitlesince tüketildiğini açık bir şekilde gösterir. Selanik'te düşük gelirli insanların Beyaz Kule bira bahçesine gitmeleri söz konusu değildi.

1887'de Şura-yı Devlet yedek azası Esad Bey diye biri İstanbul'da, Sirkeci Garı yakınında açtığı birahanenin kapatılması üzerine tekrar açılmasını sağlamak için bir itiraz dilekçesi verdi. Hakkını savunma şekli özellikle ilginçtir. Bundan birkaç yıl önce işletmesi için usulüne uygun biçimde ruhsat aldığını ve kaidelere riayet ettiğini hatırlatır. Biranın içki çeşitlerinin en hafifi ve seçkini olduğunu, kendi birahanesinin bütün dinî yapılardan uzakta bulunduğunu ve bir hanın iç avlusunda faaliyet gösterdiği için dışarıdan görülmediğini belirtir. Özellikle de, "ayaktakımı"nın devam ettiği adi meyhanelerin tersine, bi-

39 Malte Fuhrmann, "Beer, the Drink of a Changing World", a.g.m.

rahanelerin öteden beri "ekâbir-i nas"ın, yani büyük insanların uğrak yeri olduğunu ekler.[40]

Çok geçmeden, kendini belli etmeme argümanı birahaneler için geçerliliğini yitirdi. İmparatorluğun büyük şehirlerinde hiç şüphesiz Alman *Biergärten*'a öykünen "bira bahçeleri" moda olmaya başladı. Bu şehirlerin ilki olan İzmir'de, meşhur Kafe Krämers giriş katında yer aldığı otel binasının bitişiğine bira içilen açık bir mekân ilave etti ve Kordon boyunda birahaneler açıldı. Selanik'te Hotel Olympos Palace ve Beyaz Kule civarındaki birkaç birahane de müşterilerine kamusal alanlar sundu. Bu şehirleri Tepebaşı'ndaki Petit-Champ des Morts'un ["Küçük Mezarlık"; Tepebaşı] yakınında birahanelerin açıldığı İstanbul izledi. O halde birahaneler açık havada faaliyet gösterme engelini aşan ve kendilerini yoldan geçenlerin bakışlarına sunan, alkollü bir içeceğin servis edildiği ilk müesseseler oldu. Bu büyük birahanelerin bir başka özelliği de kadın ve erkeklerden oluşan karma bir müşteri kitlesini ağırlamaya başlamalarıydı; bunlar masalarda oturmuş biralarını içerken, çocuklar da yanlarında tadını çıkara çıkara dondurmalarını yiyorlardı. Diğer içecekler de görünürlük akımına kapılmakta gecikmeyecekti: Selanik'te 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren sahil boyundaki bahçelerde biraya ilaveten şarap ya da rakı da içilebilmeye başladı.

Yüzyıl sonunda imparatorlukta üç büyük bira fabrikası bulunuyordu: Selanik'teki Allatini biraderlere ait Olympos Birahanesi, İzmir'deki Prokop ve Bomonti biraderler adında İsviçreli iki Alman'ın 1892'de açtığı İstanbul'daki Bomonti Birahanesi.[41]

Boza ve şarabın akıbetleri

Peki, diğer alkollü içeceklere ne oldu? İlkin, 19. yüzyılda boza tüketiminin önceki yüzyıllarda olduğundan çok daha küçük bir yer tuttuğu görülür. Biraya ve rakıya direnemeyen

40 İhsan Erdinçli, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı'da Birahaneler ve Birahanecilik", a.g.m., s. 144-148 ve belge no. 12, s. 234.

41 Mısır'daki durumla karşılaştırmak için bkz. Omar Foda, "The Pyramid and the Crown", a.g.m.

alkollü boza sonunda ortadan kayboldu. Bozahaneler kahvehane ve meyhanelerin çifte rekabeti karşısında ayakta kalamadı – boza üretilen yerler için kullanılan bozahane teriminin kendisi bile belgelerden silindi.[42] 19. yüzyılda hâlâ rastlanan boza, kahvenin sıkı bir rekabet içinde olduğu tatlı boza denen alkolsüz bozaydı. 1870 yılında İstanbul'da hâlâ boza üreten ve satan 200 kadar Ermeni vardı.[43] Seferdeki Osmanlı orduları artık bozadan hazzetmez gibi görünüyordu, ama kuşkusuz pazarda, küçülmüş de olsa boza için hâlâ bir yer vardı: İstanbul'un en meşhur bozahanesi olan Vefa Bozacısı 1876'da Fatih yakınlarındaki Vefa semtinde dükkân açtı ve bilhassa kış aylarında tatlı boza tüketme geleneğinin devam etmesini sağladı.

Osmanlı şaraplarına gelince bunlar da bir dizi iniş çıkış yaşadı.[44] Yaklaşık 1870'te Fransız bağlarını etkileyen asma biti krizi Fransa'yı İspanya, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi Akdeniz ülkelerinden şarap ithal etmek zorunda bıraktı. Bu, Osmanlı bağcılığı için bir şans oldu. Ege Bölgesi'nde bağ ekili araziler on kat genişledi, bağcılar birdenbire muazzam kazançlar elde ettiler. *Revue commerciale du Levant*, bölge bağcıları için bir "altın çağ"ın yaşandığından bahseder.[45] Ama bu dönem uzun sürmedi. 1890'lı yıllarda asma biti Osmanlı bağlarını da etkilemeye başladı ve hükümetin ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin –1881'de Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış borçlarını idare etmek üzere kurulan, başkalarının yanı sıra şarap vergilerini de yöneten kurum– çabalarına rağmen olay hızla felaket boyutuna ulaştı.[46] Fransa'da gümrük vergilerini yükselten 1892 tarihli Méline tarifesinin Osmanlı şaraplarının ihracatına ağır darbeler

42 Işıl Çokuğraş, "İstanbul'da Marjinalite ve Mekân (1789-1839): Bekâr Odaları ve Meyhaneler", doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 3, dipnot 2.

43 Ercan Eren, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, *a.g.e.*, s. 57.

44 Edhem Eldem, "A French View of the Ottoman-Turkish Wine Market, 1900-1925", a.g.m., s. 169-209; *RCL*, 1891, s. 32-34; *RCL*, 1900, s. 94 vd.

45 "Vins du pays", *RCL*, Ocak-Haziran 1900, s. 116-136.

46 Donald Quataert, "Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia, 1876-1908", doktora tezi, California University, Los Angeles, 1973, s. 217-244.

indirmesi[47] üreticileri Balkan ülkelerinde yeni pazarlar aramaya ve iç pazarı yeniden canlandırmaya yöneltti. Ayrıca, bağcılar ağır bir şekilde vergilendirildi: Sıklıkla rüşvetçi tahsildarlar tarafından toplanan öşrün yanı sıra Düyun-u Umumiye'nin aldığı %15 oranındaki vergileri ödemek zorundalardı.

19. yüzyılın ikinci yarısında gösterdiği artışa rağmen şarap tüketimi çok sınırlı kaldı.[48] Şaraba meraklı birçok farklı kesim bulunuyordu. Yabancılar, Levantenler ve zengin Osmanlılar en şık otellerin barlarında ya da meyhanelerde, çoğunlukla Fransa'dan ithal şişelenmiş şarapları içerlerdi – bu, şık semtlerde birkaç mağazada perakende olarak satılan lüks bir üründü. Bu mağazalarda Saint-Julien, Château-Lafitte, Margaux ve

"Şimdiden kışlık odunla kömür tedariki."
[*Tiyatro*, no. 59,
11 Teşrin-i Evvel 1290 (23 Ekim 1874).
İmza: Berberyan.]

47 Charles Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago-Londra, 1981, s. 264.

48 Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 84 vd.

Graves marka kaliteli şarapların yanı sıra şampanya çeşitleri de bulunuyordu.[49] Orta sınıflar Yunanistan'dan ya da Marmara Denizi'nden gelerek Haliç kıyılarına yanaşan yelkenlilerin büyük fıçılar içinde karaya indirip perakendeci küçük esnafa sattığı sıradan şarapları içerlerdi. Aşağı sınıflar ise içki satış yerlerinde ve düşük seviyeli meyhanelerde bulunan ucuz şarapla yetinirlerdi.

Genel eğilim şarabın yerini rakı ve biranın alması yönündeydi. Zamanın alâmeti, şarap şiirleri hâlâ yazılsa da bunlar önceki yüzyılların parlaklığını taşımıyordu ve zaman zaman rakıyı da şarap kadar yücelttikleri oluyordu. Nihayet, büyük şehirlerde diğer her tür alkollü içecek (likör, *eau-de-vie*, vermut, ardıç rakısı, absent, konyak vs.) bulunuyordu, ama bunların tüketimi son derece marjinal kalmaya devam etti.

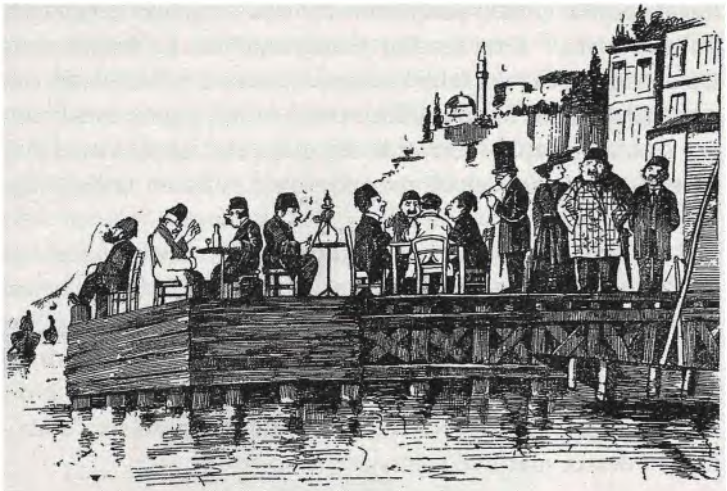
Bir meyhane kültürü: İstanbul ve taşra

İstanbul'da içme mekânları çoğalıyor

Tanzimat'la birlikte içme mekânlarının sayısı hızla arttı. "Ayaklı meyhane" denen ve her zaman ruhsatı ("koltuk") olmayan en ilkel meyhaneler ile çinko kaplı tezgâhta bir tek atılan mahalle meyhaneleri gibi bazı geleneksel mekânlar varlığını sürdürürken, Abdülaziz döneminde (1861-1876) bunlara, özellikle yabancı denizcilerin uğrak yeri olan Karaköy'deki "baloz"lar[50] ve daha çok müşterisi olan ruhsatlı ("gedikli") tavernalar eklendi. Artık lokantalarda, otellerde, halk bahçelerinde, büfelerde, kulüplerde, "punççi"lerde de alkollü içecekler bulunabiliyordu. Bu mekânlara bira ya da rakı içilen teraslı gazinolar eklendi. Ve geciken vapurun sabırla beklendiği Boğaziçi iskelelerinde az çok derme çatma kahvehaneler boy gösterdi; buralarda kâğıt oynanır, Anadolu yakasını seyrederek düşlere

49 *Ceride-i Havadis*, no. 870, 6 Cemaziyelahir 1274 [28 Ocak 1858].

50 *DBIA*, "Balozlar"; Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece. Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Denizbank/Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 239-241.

بوغاز ایچی اسکله‌لرینك اوزرنده‌وا پوردلرك ورودینی بکلمك ایچون یوکسك طرفندن قهوه خانه‌لر تأسیسیله تسکین آتش انتظار مقصدیله تارکیله وقهوه کبی مکیفات استعمالی فائده‌دن خالی دکلدر .

"Boğaziçi iskelelerinin üzerinde vapurları vürudunu beklemek için yolcular tarafından kahvehaneler tesisiyle teskin-i ateş-i intizar maksadıyla nargile ve kahve gibi mükeyyifat istimali faideden hali değildir." Boğaz vapurlarının sık sık rötar yapması ima ediliyor. Gerçekten de, solda masa başında oturan iki kişi şarap ya da rakı içiyor. [*Geveze*, no. 25, Şubat 1324 (1909).]

dalınır, şapka takmış Avrupalı bir kadının kolunda caka satılır, nargile çekilir ve vakit öldürmek için bir kadeh şarap ya da rakı içilirdi... Böylece, alkolün görünürlüğü yavaş yavaş kendini empoze ediyordu. Az sayıda içiciyle sınırlı olmasına rağmen –ya da sınırlı olduğu için– bu görünürlük sokaktaki adamı infiale kaptırma riskini taşırdı.

İnsanlar artık evlerinde de daha çok içiyorlardı. Alkollü içecekler orta sınıf Müslümanların sofralarında boy göstermeye başladı. İlk Osmanlı romanlarından birkaçı buna tanıklık eder. 1875'te yayımlanan Ahmed Midhat'ın *Felatûn Bey ile Râkım Efendi*'sinde evde "mastika", punç ve rakı içilir. Aynı şekilde, Namık Kemal'in ertesi yıl yayımlanan *İntibah*'ında roman kahramanı hem Mahpeyker adında bir kadının hem de alkolün tutsağıdır. Kurmaca eserlerin yanında, 1883'te yayımlanan ve Müslüman elitlere yönelik ilk Osmanlıca yemek kitaplarından

biri olan *Ev Kadını* başlıklı rehber kitap alkollü içeceklerin popülaritesini ortaya koyar: Yazar Ayşe Fahriye rakı ve şarap yapma tarifleri verir ve karadut, kayısı, şeftali ya da erik gibi meyvelerle nasıl likör yapılacağını anlatır.[51]

İstanbul'da meyhane sayısında olağanüstü bir artış gözlendi. 1829'da, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından üç yıl sonra faaliyette olan 200'ün biraz üzerinde meyhane varken, 40 yıl sonra alkollü içeceklerle ilişkili müesseselerin sayısı 1.000'in üzerine yükselmiştir.[52] Yarım asır daha ileriye gidelim: Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde *İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası*'nda şarap ve alkol tüketilen ya da satılan 2.284 adet "mahal" olduğu belirtilir.[53] Bunlardan 709'u meyhane (405'i Beyoğlu'nda, 150'si Üsküdar'da, 118'i Kadıköy'de), 350'si lokanta ve birahaneydi (270'i Beyoğlu'nda) – buna karşılık şehirde 2.472 kahvehane ve çay salonu bulunuyordu. Kullanılan terimler belgeden belgeye değişiyordu, kâh mağaza, kâh ardiye ya da gazino ve şerbethane terimleri kullanılıyordu. Müşterilere çeşitli içkiler temin eden bakkal ve berber dükkânları da vardı. Her şeye rağmen, başkentte alkollü içecek satan müesseselerin sayısının yarım asır içinde muhtemelen üç kat arttığı açıktır; aynı dönemde nüfus sadece iki kat artmıştır.

Gözle görülür bir başka değişim de meyhanelerin mahallerinde oldu. Şehir merkezinde bulunan kahvehanelerden farklı olarak, klasik dönemde meyhaneler sıklıkla Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin çoğunlukta olduğu semtlerde bulunuyordu ya da şehrin varoşlarına itilmişlerdi. Artık bu durum değişmişti. 1880'li yılların başlarında yayımlanan *İstanbul'da bir sene* başlıklı bir risalede Mehmet Tevfik şehrin belli başlı meyhanelerinin listesini verir: Suriçi'nin gayrimüslimlerin yaşadığı semtlerinde (Samatya, Langa, Balat, Cibali, Fener, Yenika-

51 Ayşe Fahriye, *Ev Kadını*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1300 [1883], s. 379-388 ve 408 (ilk basım); kitap yakınlarda Latin harfleriyle tekrar basılmıştır: Ayşe Fahriye, *Ev Kadını*, ed. Turgut Kut, İstanbul, Çiya Yayınları, 2017, s. 200-203, 210.

52 Christoph. Neumann, "A Contribution...", a.g.m.

53 *1330 [1914] Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası*, Matbaa-ı Arşak Garvinyan, Der Saadet, 1331 [1915].

pı) uzun zamandır mevcut olan meyhaneler artık Mahmutpaşa, Tavukpazarı gibi şehrin daha karışık kesimlerine (özellikle hanlara), Beyazıt yakınındaki Gedikpaşa gibi eğlence semtlerine[54] ya da Sirkeci Garı civarına da giriyordu. Fatih gibi Müslüman ve muhafazakâr bir semtin ortasında bile, Fatih Sultan Mehmed Camii'nin etrafında içki satılan yerler açıldı. Bu duruma büyük öfke duyan gazeteci Basiretçi Ali Avrupalıların sarhoşluğu engellemek için çözüm yolları aradığını, ama Müslümanların Şeriat'a rağmen hiçbir şey yapmadıklarını belirtmişti. Prensipte, meyhaneler dinî yerlerden, mezarlık, türbe, tekke ve camiler ile sefarethanelerin çevresinden her zaman uzak duruyorlardı.[55] Gene de, bu kurala uyulmadı: Eminönü'nde Yeni Valide Camii'nin çevresinde alkollü içecek servisi yapılan on kadar müessesenin bulunması bunun kanıtıdır – gerçi burası çok kalabalık bir çarşı-pazar yeriydi.[56] Bunun anlamı meyhanelerin sonunda başkentin en simgesel yerlerini bile istila etmiş olduğudur. Meyhane artık kamusal alanın parçasıydı.

"Selatin" meyhaneler

Büyük Osmanlı şehirlerinde, özellikle de başkentte bu devrin bir yeniliği de şık meyhanelerin boy göstermesiydi. Bunlara, "selatin camiler" denen sultan camilerine göz kırpışla, "selatin" meyhaneler denir.[57] Buralar nasıl yerlerdi?[58] Önce sağlam bir bina, girişte meyhane sahibinin adının veya mekânın meyhane olduğunu gösteren bir grafik ya da çizimin bulundu-

54 Mehmed Tevfik, *İstanbul'da bir sene. Beşinci ay, meyhâne yâhûd İstanbul akşamcıları*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1300 [1884].

55 İlber Ortaylı, "İstanbul'un Meyhaneleri", *İstanbul'dan Sayfalar*, *a.g.e.*, s. 183.

56 Uğur Akbulut, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler", *Karadeniz Araştırmaları*, no. 49, 2016, s. 219. Ayrıca bkz. 183-184.

57 *New Redhouse Turkish-English Dictionary*, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1968, bu meyhaneleri şöyle tanımlar: "Name of certain class of great wine shops."

58 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, ed. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 178-183; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, cilt 1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 306 vd.

ğu ahşap ya da bakır bir levha. İçeride üzerinde rakı ya da şarap kadehlerinin, bira kupalarının ve piyaz, leblebi, turşu gibi birkaç meze tabağının dizili olduğu bir tezgâh. Tezgâhın arkasında raflarda cam sürahiler, rakı şişeleri. Salonda irili ufaklı fıçılar ve 1870'lerden itibaren eskinin yer sinilerinin yerini alan ahşap masalardan ibaret bir mobilya. Bazen üzerine beyaz bir örtü örtülen masalar ve etraflarında eskinin bağdaş kurularak oturulan sedirlerinin yerini almış hasır sandalyeler ya da tabureler. Bir fark da batakhanelerin aksine insanların buralara eski günlerdeki gibi duvar diplerine sine sine değil, başları dik gitmeleriydi.

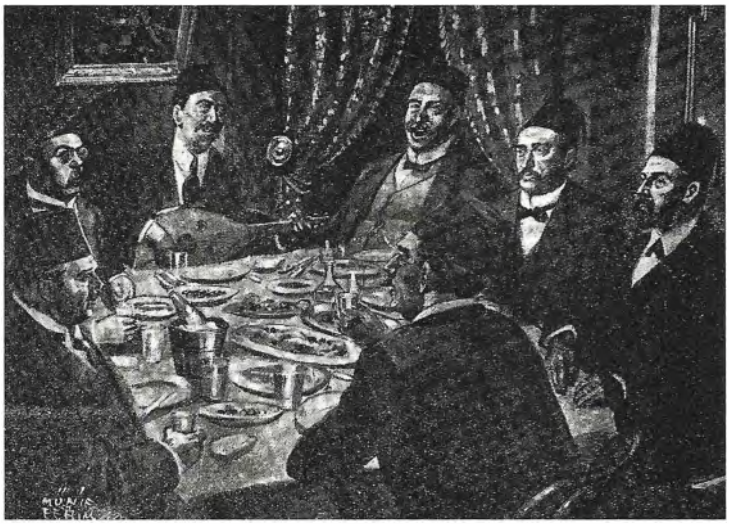
Mekân sahibinin Müslüman, hatta Müslüman bir kadın olduğu görülebilirse de[59] meyhaneci neredeyse her zaman bir gayrimüslim, çoğu zaman da bir Rum'du. Selanik'te meyhanecilerin tamamı Rum'du.[60] Rum meyhaneci sosyal bir tip gibiydi, tıpkı sütçünün sadece Bulgar, domuz yetiştiricisinin Sırp olabilmesi gibi. Bazen, cemaatin daha yoğun olduğu semtlerde Ermeniler ya da Yahudiler de dükkân işletirdi. Meyhanecilik bir loncaya bağlı olarak icra edilen uzmanlaşmış bir meslekti; el verme kuralları –çıraklıktan başlayıp ustalığa terfi ederek meyhaneci olunurdu– ve bir hiyerarşisi vardı: Ustanın etrafı, bardakları ve nargile közlerini taşıyan, mezeleri alıp masalara götüren çıraklarla çevriliydi. Ayaklı meyhanelerle karşılaştırıldığında selatin meyhanelerin müşterileri daha yüksek bir sosyal çevredendi. *Revue commerciale du Levant*'ın devrin kolonyal ideolojisini yansıtan sözcüklerini tekrarlayacak olursak, bu meyhanelerin müşterileri "vakarlarının baccal'a [bakkal] gitmeyi yasak ettiği yerlilerdi".[61]

Bunların arasında en kalabalık grubu çeşitli devlet hizmetlerini gören Bâb-ı Âli bürokratları oluşturuyordu; bunlar biraz da İngilizlerin *job*'dan [işten] sonra *pub*'lara uğramalarına benzer

59 Christoph Neumann, "A Contribution...", *a.g.e.*

60 Meropi Anastassiadou, *Salonique, 1830-1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes*, Brill, Leiden-New York-Köln, 1997, s. 314, 321, 324, 329 [*Selanik-Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912*, çev. Işık Ergüden, Alfa Yayınları, İstanbul, 2022].

61 "Raki et apéritifs", *RCL*, II, 1903, s. 125.

1900'e doğru bir meyhane: Bir masanın etrafındaki sandalyelere oturmuş yedi kişilik bir akşamcı grubu; şarap şişesi, rakı karafı, çeşitli mezeler, sohbet, müzik (ud), şarkılar. Keyifli bir ortam, zengin döşeme. Müşteriler arasında Ahmed Rasim seçiliyor (soldaki gözlüklü kişi). [Münif Fehim, *Resimli Tarih Mecmuası*, no. 6, Haziran 1950, s. 220.]

biçimde mesai bitiminde dışarıda bir tek atma alışkanlığı edindiler. İlk defa, önemli sayıda Müslüman, muhtemelen Rum ya da Ermeni mesai arkadaşlarının eşliğinde bir kadehin etrafında toplanıyordu. Kuşkusuz bu bürokratların hepsi içki içmiyordu; ama içenler tutarlı ve önemli bir grup oluşturuyordu. Yüzyılın ilk yıllarında Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de görev yapan kıdemli bir memur, rakı içtiği zamanları ajandasına kaydeder: Her zaman evinin dışında, mesai saatlerinden sonra, barlarda, meyhanelerde ya da bazı otellerin teraslarında buluştuğu mesai arkadaşları ya da ahbaplarıyla birlikte içmektedir.[62] Sırtında setresi, başında fesiyle Osmanlı memuru yüzyıl başında adeta meyhanelerin "ruh"unu oluşturuyordu. Dönemin Osmanlı toplumunda o bir tür öncü konumundaydı. Subaylarla birlikte büyük mekteplerin talebelerine, yeni serbest meslek sahiplerine,

62 Paul Dumont ve François Georgeon, "Un bourgeois d'Istanbul au début du XXe siècle", *Turcica*, cilt 17, 1985, s. 127-182.

reformlarla birlikte sayıları artan gazeteci, yayıncı, avukat ve hekimlere, münevver, yazar ve şairlere yolu açan oydu. Bütün bu sosyete kendini içkiye, özellikle de rakıya veriyordu.

1860'ların ortalarından itibaren bunlara ilk siyasi muhalifler olan Yeni Osmanlılar da eklendi. Hareketin liderlerinden Ziya Paşa ve Namık Kemal içkiye olan düşkünlükleriyle bilinirler. Özellikle Namık Kemal en temsilî örneği oluşturur. 1867-1870 arasında sığındığı Londra'da konyağı "pek âlâ" bulur ve "Londra'da, günde yarım şişe konyak içilmedikçe, midede kuvve-i hâzime mümkin olamıyor" der...[63] Önce Kıbrıs'taki Famagusta'da (Magosa), sonra Midilli, Rodos ve Hios (Sakız) adalarındaki sürgün yıllarında alkol bağımlılığı giderek artar.[64] Aralık 1877'de Plevne'nin Rus ordularının eline düştüğünü öğrendiğinde delirecek gibi olur: Durmadan içerek, "Artık işretin de vakti yok (...) Ah Vatan, ah mübârek Vatan, sen gittin mi? Sen öldün mü? Lânet bizlere, lânet, lânet" diyerek feryat figan eder.

Meyhane kültürü

Bu müesseselerde İlber Ortaylı'nın "meyhane kültürü" dediği şey gelişti.[65] Bu kültür yavaş yavaş şarabın yerini alan rakının etrafında şekillendi.[66] O tarihlerde rakı Türkiye'de bugün çoğunlukla olduğu gibi yemeğe eşlik eden bir içki olarak değil *aperitif* olarak tüketiliyordu.[67] Boş zaman ve vakit gerektiren

63 *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, *İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, ed. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 100.

64 *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 112-116.

65 İlber Ortaylı, "İstanbul'un Meyhaneleri", *a.g.e.*

66 A. Nedim Atilla, *İlkçağdan Günümüze Rakı*, Türk İçki Kültürü Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40.

67 Beyrutlular, eskiden beri, rakının yemekten önce, şarabın ise yemekle birlikte iyi gittiğini düşünürler. Bkz. Jens Hansenn, *Fin de Siècle Beirut. The Making of an Ottoman Provincial Town*, Clarendon Press, Oxford, 2005, s. 203 ve "Public Morality and Marginality in *Fin-de-Siècle* Beirut", Eugene Rogan (ed.), *Outside In. On the Margins of the Modern Middle East*, I.B. Tauris, Londra, 2002, s. 183-211, burada s. 203.

bir ritüelin doğmasına yol açtı – devlet memurları bu ikisinin de eksikliğini çekmiyorlardı: Zorunlu mesainin günde dört buçuk ile altı buçuk saat arasında değiştiği olurdu.[68] Bu ritüel dekor –meyhanenin içi–, mobilyalar, eşyalar (bardaklar, karafakiler), birlikte içilen kişiler, garsonun gördüğü hizmetler, başroldekiler, içme adabı, sohbet ve içkiye eşlik eden mezelerle ilgiliydi. Etrafında rakı içilen masa bir tiyatro sahnesi gibiydi. Şarabın menüye göre seçildiği Fransa'daki şarap kültürünün aksine burada önce rakı gelir ve meze seçimi bunu takip ederdi. Kuruyemişler (leblebi, şamfıstığı), turşu, sucuk, pastırma, deniz kabukluları (yengeç, ıstakoz, karides, midye tava), çiroz, havyar, yeşil ve siyah zeytin, peynirler, turp, beyaz fasulye piyazı, dolma, marul, mevsim meyveleri ve daha nicesi: Gösterinin parçasını oluşturan ve müşterilerin masalarının üzerinde rengârenk bir tablo gibi duran, küçük tabaklar içinde servis edilen türlü çeşitli meze.[69]

Meyhanenin kendi dili, hatta genellikle İtalyanca ya da bozulmuş Yunanca bir argosu vardı – patrona "barba", tezgâhın arkasındaki barmene "mastori", genç garsona "miço" denirdi. Meyhanenin folkloru da vardı: Mekânın yakınlarında hamallar ayakları üzerinde duramayan sarhoşları "küfe" denen büyük sepetlerle evlerine götürmek için gecenin kör karanlığında sabırla beklerlerdi... Türkçede "küfeyle getirilmek" ve "küfelik olmak" tabirleri hâlâ kullanılır.

Bir başka âdet de Müslümanların meyhanelerden ellerini ayaklarını çektikleri –şayet tamamen kapatılmamışlarsa– Ramazan ayının sonunda patronun sadık müşterilerine müdavimi oldukları müessesenin yolunu hatırlatmak için "unutma bizi midyesi" denen bir tabak midye dolması göndermesiydi... Müdavimler ayrıca yıl boyu el üstünde tutulurdu: "Beğendik-

68 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, *a.g.e.*, s. 192; Nil Birol, "Managing the Time of an Ottoman Bureaucrat", *Archivum Ottomanicum*, 30, 2013, s. 217-246; Ahmet Yüksel, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-19. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 16/1, 2014, s. 19-49.

69 "Raki et apéritifs", *RCL*, II, 1903, s. 126-127: Makalede bu mezelerden 30 kadarı sayılır ve listeyi tamamlamak için on satır daha gerekeceği belirtilir...

"Kâğıthane dönüşü." Hamallar içkiyi fazla kaçırmış iki kişiyi küfeyle evlerine taşıyor... Üstteki sarhoş, "Varda!" diye bağırıyor; bu, normalde, yol açmak için hamalların kullandığı bir tabirdir. Haliç'in ucunda bulunan Kâğıthane meşhur bir mesire yeriydi. [*Tiyatro*, no. 15, 8 Mayıs 1290 (20 Mayıs 1874).]

leri kalitede mastika seçilir, tercih ettikleri mezeler hazırlanır, patron gelip hallerini hatırlarını sorar ve onları ihtimamla sarıp sarmalar."[70] Müşterilerden biri çağrıya üst üste birkaç gün cevap vermezse patron durumunu soruşturması için garsonu gönderirdi...

Bu meyhane kültürünün bir de köşe yazarı vardı: Gazeteci, yayıncı ve romancı Ahmed Rasim (1864-1932). Ahmed Rasim yazılarında aktörü ve tanığı olduğu yüzyıl dönümü İstanbulu'nun bu küçük içiciler dünyasını betimler. İçki dünyasına ilk adımını idadi öğrencisiyken bir berber dükkânında konyak içerek atmış, sonra Eminönü'ndeki Balıkpazarı meyhanelerine devam etmeye başladığında tabiri caizse "üstat-ı azam"ı olacağı rakıya geçmiştir. Bu meyhane müdavimi başkentteki bütün içkili mekânları bilir. İçmekle ve içiciler muhitini en ince ayrıntılarına kadar betimlemekle yetinmez; içme adabının esasları-

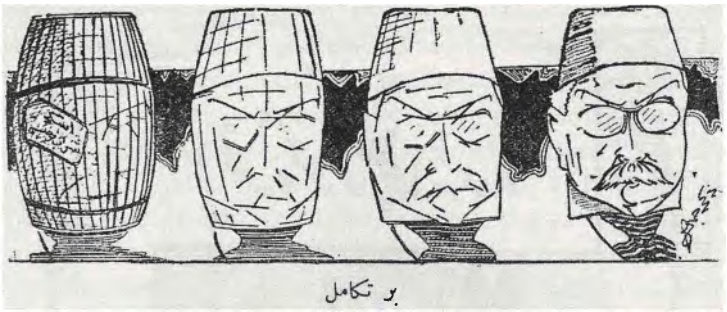
70 A.g.m.

nı belirleyen de odur.[71] Rakının yarısı rakıyla yarısı suyla doldurulan bir bardaktan, bardak bardak değil yudum yudum ve ağır ağır içildiğini söyler. Rakı asla susuz –ona göre bu yavaş yavaş intihar etmek anlamına gelir– ve bir dikişte içilmemelidir; burada kuzeyli büyük komşu Rusların votkayı bir dikişte bitirme âdetinin tam tersi söz konusudur... Rakı asla yalnız başına ya da kalabalıkla içilmez; bir grup dost, birkaç "kadehdaş" yeterlidir. Onun tercih ettiği rakı Selanik'te üretilen Namyas'tır. Ve meze olarak meyve, salata ya da beyaz peyniri, olursa da taze balık tavsiye eder. İçme konusunda kendine has bir lügati vardır: Örneğin, "içmek" değil "çakmak" der. Üstat yaşlandıkça içkiyi azaltır: "Ben buna esir olmadım. Bunu kendime esir ettim" der.

Ahmed Rasim'e göre içmeyi bilmek çok içmemeyi, alkolizme düşmekten kaçınmayı da bilmek demektir. Hatırlanırsa, Türkler vaktiyle mümkün olduğunca çabuk kafa bulmak için içmekle, 16. yüzyılda Alman seyyah Derschwam'ın kullandığı ifadeyle "zil zurna sarhoş oluncaya kadar içmekle" itham edilirdi. Kuşkusuz, kötü şöhretli batakhanelerde insanlar kana kana içmeye devam ediyordu. Ama "selatin" meyhanelerde kadehdaşlarla ağır ağır içilen içkide asıl aranan buna eşlik eden sosyalleşmeydi. O halde, içmeyi bilmek alkolün etkilerini kontrol altında tutmaktan oluşur. Bu bakımdan erkekliğin alâmeti değişmiştir: Artık körkütük sarhoş oluncaya kadar içmek yerine içkiye "iyi dayandığını" göstermek gerekmektedir.

Dolayısıyla, meyhane kültürüne, her şeye rağmen başa gelirse sarhoşluğu gidermek için başvurulan yöntemler eşlik eder. Gazeteci ve yazar Ahmed Midhat (1844-1912) *Musahabat-ı Leyliye* başlıklı tefrika eserinin bir bahsinde içkiyi fazla kaçırmış olanlara bazı tavsiyelerde bulunur: Kahve içmeli, başa ve yüze soğuk su çarpmalı, bir testi dolusu su içmeli, geceyi geçirmiş olduğu odadan başka bir yere yatak yaptırarak içine girme-

71 Örneğin bkz. içme adabı konusunda kaleme aldığı "Rakı nasıl içilmeli?" başlıklı yazı dizisi (*Resimli Ay*, no. 2-4, Nisan-Haziran 1927). Ahmed Rasim bu yazılarında zevk olmaktan çıkıp ihtiyaç haline gelmemesi için rakının nasıl içilmesi gerektiğini ayrıntılarıyla anlatır.

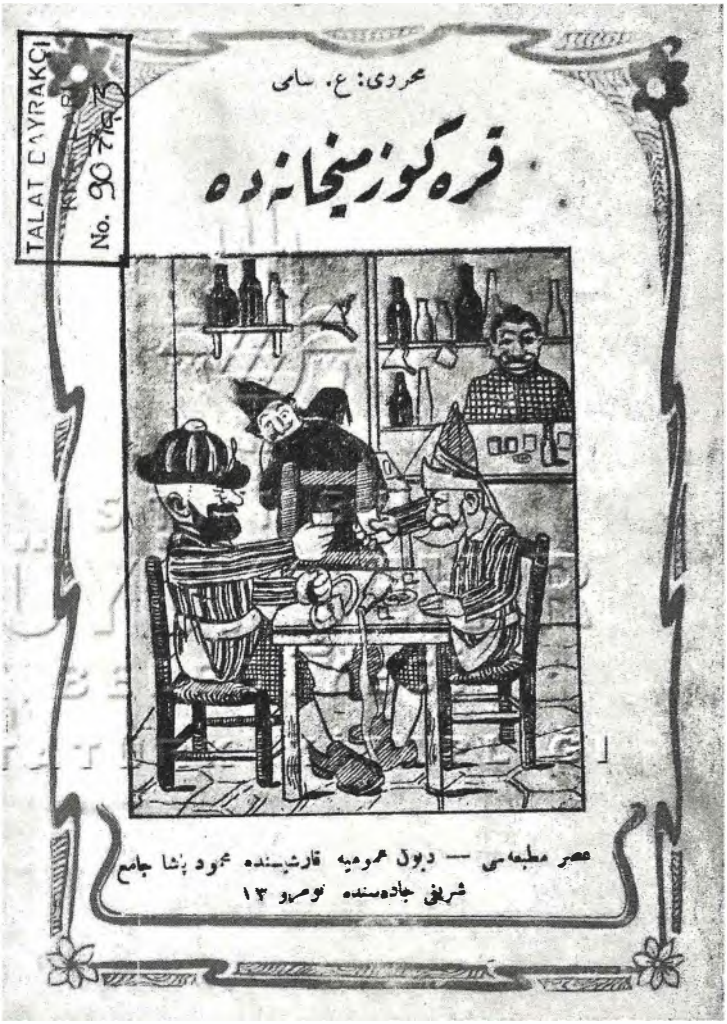
"Bir tekâmül": Yavaş yavaş fıçıya dönüşen Ahmed Rasim. Karikatüre sağdan sola bakılmalıdır. Soldaki fıçının üzerinde "Eski şarab fuçısı" yazıyor. [*Aydede*, no. 10, 2 Şubat 1922.]

li, ekşili bir çorba –herhalde işkembe çorbası– içmeli ve gezmeye yürümeye iktidarı var ise kırlık bahçelik ve açıklık yerlerde bir saat kadar gezip dolaştıktan sonra ekşili çorbaya devam etmelidir.[72] Bir sonraki nesilde, yazar Refik Halid Karay (1888-1965) akşamdan kalma olanlara sabah limon suyu sıkılmış son bir kadeh rakı içmelerini salık verir. Nefesteki alkol kokusunu gidermek için de –aksi takdirde içmiş kişi kendisini kadı mahkemesinin önüne bulabilir ya da en azından eve dönüşte karısından dayak yiyebilir– en iyisi maydanoz çiğnemektir.[73]

19. yüzyılın ortalarına doğru gelişen bu meyhane kültürü nereden geliyordu? Osmanlı elitlerini konaklarda ve taraçalı bahçeli Boğaziçi yalılarında gözlerden uzak bir araya getiren "ab âlemleri" kültürünün, reformlar sonucunda ortaya çıkan yeni orta sınıflara tamamen farklı bir bağlamda –meyhaneler–. ve başka bir tür sosyalleşme çerçevesinde aktarımı mı söz konusuydu? Bir *top-down effect*, yani yukarıdan aşağıya tepeden inme bir etki mi? Yoksa yatay bir olgu, önceden esas olarak gayrimüslimlerin uğrak yeri olan meyhanelerin birdenbire orta sınıf Müslümanlardan oluşan daha kalabalık bir müşteri kitlesini cezbederek daha fazla meşruiyet ve görünürlük kazanmala-

72 Ahmed Midhat, *Musahabat-ı Leyliye, Yedinci Musahabe: Tedkik-i Müskirat*, İstanbul, 1304 [1888], s. 20-23.

73 Refik Halid Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1338 [1922].

"Meyhane'de Karagöz". Gölge oyunu Karagöz'ün iki kafadarı Karagöz (solda) ve Hacivat (sağda) bir meyhanede kadeh tokuşturuyor. Masanın üzerine devrilmiş karafın, arkalarındaki müşterinin ve tezgâhının arkasındaki meyhanecinin endişeli bakışlarının tanıklık ettiği gibi, daha şimdiden iyice kafayı bulmuş durumdalar. Meyhanede masa ve sandalyeler olduğuna dikkat ediniz. [A. Sami, *Karagöz Meyhanede*, Asır Matbaası, İstanbul, tarihsiz.]

rıyla gerçekleşen bir "aktarım" mı? Bu soruları cevaplamak güçtür. Kesin olan bir şey varsa o da bu meyhane kültürünün aşağı yukarı aynı tarihlerde yerel nüanslarla Akdeniz'in önemlice bir kısmında mevcut olduğudur; bu kültürün merkezinde çerezler ya da çeşitli isimlerle anılan mezeler –İspanya'da *tapas*, İtalya'da *anti-pasti*, Tunus'ta *kemia* ya da Yunanistan'da ve Balkanlar'da Türkçe meze sözcüğünden gelen *mezedes*– eşliğinde aperitif olarak içilen farklı anasonlu içkiler (rakı, arak, uzo, pastis) yer alır.

Bu değişimleri yaratan şartlar ne olursa olsun kesin olan bir şey vardır: Osmanlı İmparatorluğu'nda alkollü içeceklerin tarihindeki en önemli hadise bazen söylendiği gibi Kemalist Cumhuriyet sırasında değil, 19. yüzyılın ortalarına doğru meydana gelmiştir; Kemalist Cumhuriyet'in tek yaptığı yarım asır önce varlığına gayet iyi tanıklık edilen bir hareketi sürdürmek, nihayetinde de büyütmek olacaktı. Bu dönüm noktasına farklı faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda varılmıştır: Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, ama gayrimüslimlerin de göz ardı edilemeyecek bir yer tuttuğu daha kalabalık bir bürokrasinin oluşması; elitlerin kibar işret âlemleri ile limanların ve kötü şöhretli mahallelerin batakhaneleri arasındaki boşluğu dolduran nezih meyhanelerin açılması; üretimi kolaylaşıp ucuzlayan ve şarabın yerini almaya meyleden rakının zaferi; devletin alkole gösterdiği daha büyük müsamaha; bir içme kültürünün gelişmesi. Bu dönüşümlerin hepsi İstanbul'da kendini apaçık ortaya koymuştur. Ya taşra, orada durum neydi?

Taşrada içmek

İmparatorluğun diğer iki büyük şehri İzmir ve Selanik'te de durum başkenttekine yakındı; ancak buralarda içmenin modernleşme sürecini, bürokrasiden çok yerel burjuvazi –büyük Ege limanı İzmir'de Rum ve Levanten burjuvazi, Makedonya şehri Selanik'te Yahudi burjuvazi– başlatmıştır.[74] Ay-

74 Bu iki şehirde alkol üzerine çok az çalışma yapılmıştır; A. Nedim Atilla'nın ince kitabı *İlkçağdan Günümüze Rakı* (Türk İçki Kültürü Yayınları, İstanbul, 2003) İzmir ağırlıklıdır.

nı olgu taşra şehirlerinde de yaşandı, ama zaman farkıyla. Ayrıca, buralarda alkollü içecek tüketimindeki artışı belgelemek daha zordur.

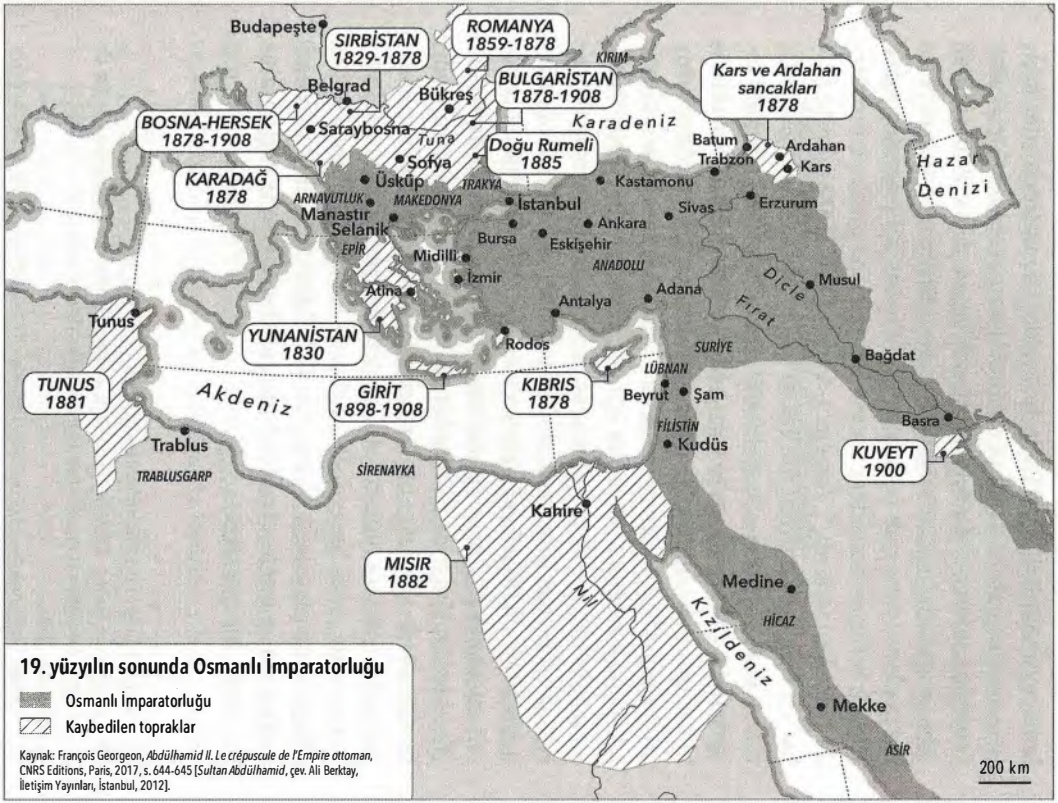
Osmanlı salnameleri zaman zaman meyhaneler hakkında spesifik bilgiler verir. Halep'te 1881'de 17 olan meyhane sayısı 1896'da 38'e, 1906'da 40'a yükseldi – kahvehane sayıları da aşağı yukarı aynı oranlarda arttı. Bu salnameler bazen meyhaneler ile kahvehaneler arasındaki oranı saptamamızı da sağlar: Edirne'de meyhane sayısı daha fazlaydı (33 kahvehaneye karşılık 55 meyhane). İçki tüketimi özellikle liman şehirlerinde artış gösterdi. Karadeniz kıyısındaki Sinop'ta genç bir devlet memuru alkolün yayılmasından korkuya kapılmıştı: "Memurlarımızdan, kâtiplerimizden ve iş sahiplerinden, öğle yemeğinden sonra rakı, şarap kokmaksızın yanıma gelen kimseler pek azdı" diye yazmıştı.[75] Hac için Mekke yolunda olan İranlı bir seyyah gene Karadeniz kıyısındaki Trabzon'da telgraf memurlarını "şarap içip içip sersemlemiş gibi" görmekten infiale kapılmıştı. Endişe içinde, "Görevleri göz önüne alındığında, sırları ifşa etme riskini almıyorlar mı?" diye sormuştu.[76] Beyrut'ta Amerikalı bir misyoner 19. yüzyıl sonunda, şehirde 120 adet ruhsatlı meyhane olduğunu kaydetmiş ve şöyle demişti: "Toplumun iki ucundaki Müslümanlar, Türk memur ve askerler ile aşağı sınıftan kayıkçı ve zanaatkârlar, Yanyalı ecnebi Rumlar ve sözümona Hıristiyan yerli tarikat mensupları kadar içerler."[77] Alkol, İslâm'ın kutsal mekânlarına giriş limanı olan Kızıldeniz kıyısındaki Cidde'ye bile girmişti; Osmanlı memurları gizli gizli içiyorlardı, hatta sonunda uyuşturucu ve kumarla birlikte alkolü de Medine'ye sokmuşlardı.[78]

75 Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, yeniden basım, Elips Kitap, Ankara, 2020, s. 103.

76 Farahani, *A Shi'ite Pilgrimage to Mecca, 1885-1886. The Safarnâmeh of Mirzâ Mohammed Hosayn Farâhâni*, ed. ve çev. Hafez F. Farmayan ve Elton L. Daniel, University of Texas Press, Austin, 1990, s. 101-103.

77 Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, cilt 2, New York, 1910, s. 730-731.

78 William L. Ochsenwald, *Religion, Society and the State in Arabia. The Hijaz under Ottoman Control, 1840-1908*, Ohio State University Press, Columbus, 1984, s. 125 ve dipnot 17, s. 127.

Budapeşte
SIRBİSTAN 1829-1878
ROMANYA 1859-1878
KIRIM
Belgrad
Bükreş
BULGARİSTAN 1878-1908
Kars ve Ardahan sancakları 1878
BOSNA-HERSEK 1878-1908
Saraybosna
Tuna
Karadeniz
Doğu Rumeli 1885
Batum
Ardahan
Trabzon
Kars
Sofya
KARADAĞ 1878
Üsküp
TRAKYA
Kastamonu
Hazar Denizi
ARNAVUTLUK
MAKEDONYA
İstanbul
Sivas
Erzurum
Manastır
Selanik
Ankara
Bursa
Eskişehir
EPİR
Midilli
ANADOLU
İzmir
Dicle
Musul
Atina
Adana
Antalya
Fırat
Tunus
YUNANİSTAN 1830
Rodos
SURİYE
Bağdat
LÜBNAN
TUNUS 1881
Akdeniz
GİRİT 1898-1908
KIBRIS 1878
Beyrut
Şam
Basra
FİLİSTİN
Kudüs
Trablus
KUVEYT 1900
TRABLUSGARP
SİRENAYKA
Kahire
MISIR 1882
Medine
Nil
Kızıldeniz
HİCAZ
Mekke
ASİR
200 km
19. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu
Osmanlı İmparatorluğu
Kaybedilen topraklar
Kaynak: François Georgeon, Abdülhamid II. Le crépuscule de l'Empire ottoman, CNRS Editions, Paris, 2017, s. 644-645 [Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012].

İç kesimlerde de alkol tüketimi hızla yayıldı. Balkan şehri Manastır'da 1910 yılında 40 meyhane ve 5 gazino bulunuyordu ve bazı müesseseler Müslümanların, Yahudilerin ve Hıristiyanların uğrak yeriydi.[79] 1912'de Konya'da Asompsiyonistler misyonunun başrahibi belediye memurlarının katıldığı bir akşam yemeğine gitmişti: "Davetli Türklerin genci yaşlısı Polonyalılar gibi şarap içti. Yanımda oturan kişiye göre şampanya Türklerin madensuyuna çok benziyordu."[80] Tokat'ta Ermeniler yazın ailecek şehir çevresindeki meyve bahçelerine gider ve buralarda mastika içerlerdi.[81] Gazeteci Ahmet Şerif 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmî yayın organı *Tanin* gazetesinin muhabiri olarak çıktığı büyük Anadolu gezisi sırasında İstanbul ile Ankara arasında yarı yolda yer alan birkaç bin nüfuslu bir kasaba olan Bolu'da mola vermişti. Orada alkolün durumunu araştırdı: "Gerçekten, Bolu'da açık bir meyhâne yoktur. İçki açıkça satılmaz" diye not etmişti. İnsanlar gizli gizli, "İngiliz usulü", yani çok hızlı bir şekilde ve suya da mezeye de gerek duymaksızın içiyorlardı.[82] Aynı şekilde, alkol Anadolu'nun doğusunda da bilinmeyen bir şey değildi. Urfa'da yerleşik İsviçreli misyoner Andreas Vischer'in 1915'te yayımlanan raporuna göre Müslümanlar da dahil şehir halkı arasında rakı revaçtaydı; bunlar gözde içkilerini bir Hıristiyan'ın dükkânından satın alıyorlardı ve akşam olunca çalıp söylemek, yiyip içmek için kuytu bir yerde, uzak bir evde, bir bahçede ya da ağaç altında erkek erkeğe toplanıyorlardı.[83] 16. yüzyılda Edremit'te olup bitenleri anımsatan ve bugün Anadolu'nun çeşitli yerlerinde karşılaşabileceğimiz bir manzara...

---

79 Bernard Lory, *La Ville balkanissime*, *a.g.e.*, s. 710, 766.

80 Christiane Babot, *Missions jésuites et assomptionnistes en Anatolie à la fin de l'Empire ottoman et au début de la République turque*, *a.g.e.*, cilt 1, s. 300.

81 *A.g.e.*, s. 150.

82 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, ed. Mehmed Çetin Börekçi, cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 414, 425-428.

83 Dr. Andreas Vischer, "Einiges über den Alkoholgenuss im Innern des asiatsche Türkei", *Sonderabdruck aus der Internationalen Monatsschrift zur Erforschung des Alkoholismus und Bekämpfung der Trinksitten*, Basel, 1915, s. 1-3.

Alkole karşı yeni tedbirler, yeni söylemler

Tanzimat reformlarıyla birlikte alkol üreticileri, toptancıları, perakendecileri ya da basitçe tüketiciler kesinlikle daha büyük bir müsamaha gördüler. Lakin ne devlet ve mülki idareyle, ne din adamları ve muhafazakârlarla, ne de genelde kendilerine düşmanlığı sürdüren –bu özellikle Müslümanlar için geçerlidir– kamuoyuyla sorunları bitmişti.

Tanzimat reformlarından Abdülhamid'e

Özellikle İstanbul'da asayişin korunması konusunda endişeleri olan Tanzimat yöneticileri işe 1845'te düzeni korumakla görevli bir zaptiye teşkilatı kurmakla başladılar; ama teşkilatın etkin bir işleyişe kavuşması ve imparatorluğun diğer şehirlerine yayılması için Abdülhamid'in saltanatını beklemek gerekecekti.[84] Sonra, mevzuattaki bulanıklığa son vermek için 1860'lı yıllarda alkollü içeceklerle ilgili bir dizi nizamname çıkarıldı: Bunlar alkollü içecek satan yerlerin açılması için önceden izin alma şartını getirdi, bu mahaller ile dinî yapılar arasındaki zorunlu mesafeyi önce 200, sonra 100 arşın olarak belirledi,[85] ödenecek rüsum miktarlarını tayin etti, zaptiyelere içeride şüpheli şahıslar olup olmadığına bakmak için (buraların kamusal mekânlar olduğu gerekçesiyle) meyhanelere girme izni verdi, kumar oynanmasını yasakladı, kapanma saatini alaturka saatle 12, yani günbatımı olarak belirledi ve seyyar içki satışını yasakladı.[86] 1858 tarihli Ceza Kanunu'na göre hüküm veren Nizamiye mahkemelerinin yanında, başlarında kadıların bulunduğu

84 "Police", DEO (Noémi Levy) ve Noémi Levy-Aksu, *Ordre et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909). De l'État au quartier*, Karthala, Paris, 2017 [*Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş*, çev. Serra Akyüz Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017]; Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis - Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

85 Bir arşın yaklaşık 0,7 metredir.

86 Bkz. *Düstur*, I/2, 15 Ağustos 1283 [27 Ağustos 1867], s. 716-720; Fransızca çev. Aristarchi Bey, *Legislation Ottomane*, cilt 3, *Droit administratif*, Konstantinopolis, 1874, s. 87-95.

dinî mahkemeler şeri esaslara göre çalışmaya devam etti (ve bu durum 1917'de Adliye Nezareti'ne bağlanarak devreden çıkarılmalarına kadar sürdü). Hukuk mahkemelerinin verdiği hükümlerde –Avrupa içtihadının aksine– sarhoşluk hali ağırlaştırıcı bir sebep olarak görüldü.[87] Kötü şöhret, içenlerin, özellikle de içkiye düşkünlüklerini alenen sarhoş olma noktasına kadar vardıranların üzerine yapışmaya devam etti.

En büyük şehirlerde Tanzimat reformlarından beri yaşanan nispi serbesti mahallelerde, küçük şehirlerde ya da köylerde alkol severler üzerinde ağırlığını hissettirmeye devam eden baskıyı maskelememelidir. Bu insanlar hâlâ büyük ölçüde gizliliğe mahkûmdu ya da meyhaneye gitmek için –eğer yaşadıkları yerde varsa– duvar diplerine sine sine yürümek zorundaydılar. Anadolu'da alkole karşı tuhaf tepkilerle karşılaşılırdı. Nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman olan, Doğu Karadeniz'in kıyı kasabası Hopa'da halk 1895'te bir çeşit yerel alkol yasağı ilan etti.[88] Antik Pisidya bölgesindeki Isparta'da çok sert geçen 1874 kışında şehir halkı ekim yapmayı engelleyen soğuk, don ve kuraklıktan ve kapıda bekleyen kıtlıktan içki içenleri – devlet memurlarını ya da Râfizî tarikatına mensup sufileri– sorumlu tuttu.[89] Yaklaşık 1850'de bir vali iki Müslüman'ı fazla rakı içtikleri için pestilleri çıkana kadar dövdürebilmişti.[90] İstanbul'da bile 19. yüzyılın sonunda sarhoşlar sopa yiyebiliyordu: Beşiktaş'ta semtin polis komiseri meşhur sopasıyla bunları bir temiz dövmekten çekinmezdi – Beşiktaş'ın, her türlü karışık-

87 A. Heidbornn, *Manuel de droit public et administratif de l'Empire ottoman*, C. W. Stern, Viyana-Leipzig, 1909, I/2, s. 382.

88 Hamdi Özdiş, "Lazistan'da Müskiratın Men'ine Dair: Hopa'da İçki Yasağı", *Kebikeç*, 31/2011, s. 197-208.

89 Râfizîler sapkın addedilen ve Osmanlı döneminde ağır baskı gören, Bektaşiliğe yakın bir tarikatın mensuplarıydı; Yeter Öztürk, "XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları", yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2017, s. 44; Ahmed Refik, *Onaltıncı Asırda Râfizîlik ve Bektâşîlik*, yeni baskı, İstanbul, 1994; Küçük Asya'da 1873-1874 kışını takip eden kıtlık için bkz. *The Famine in Asia-Minor. Its History, Compiled from the Pages of the "Levant Herald"*, Konstantinopolis, 1875, yeni baskı, İsis Press, İstanbul, 1989.

90 Charles Mac Farlane, *Turkey and its Destiny*, cilt 2, John Murray, Londra, 1850, s. 588-589.

lıktan korunması gereken Abdülhamid'in Yıldız'daki sarayına yakın bir semt olduğunu belirtelim.[91]

1880'lerden itibaren Tanzimat döneminin sekülerleşme sürecinden kopan aynı Sultan Abdülhamid İslâm'ı öne çıkardı. Halife olarak Kuran hükümlerine uyulmasını sağlama ve hilafetin merkezi olan başkente İslâmi ideale uygun bir imaj kazandırma derdindeydi.[92] İnziva hayatı yaşadığı Yıldız'daki sarayında, nümayişler düzenlenmesinden, söylentilerin yayılmasından endişe ederek kamusal alanları büyük bir hafiye ve jurnalci ağına gözetlettirdi. Taşkınlıklardan, geceleri çıkan gürültülerden, kavgalardan korkardı. Zaman zaman bir kadeh konyağı reddetmese de (hatıratında rakıyı Osmanlıları zehirleyen tütün ve kahveye kıyasla ehven bulur) bütün bu nedenlerle Müslümanlar arasında alkollü içecek kullanımını azaltmak için önlemler aldı, ortalık yerde alkol tüketimiyle mücadele etti, meyhane ve kabarelerin sayısını sınırlamaya çalıştı.[93]

Abdülhamid'in saltanat döneminde Müslümanların meyhanelere gitmelerini, içmek için Galata ya da Pera'ya uzanmalarını engellemek, ayrıca Müslüman mahallelerinde içki satış yerleri açılmasını yasaklamak ve mevcut olanları kapatmak için pek çok irade çıkarıldı.[94] İçerken ya da sarhoş halde yakalanan asker ve memurlar görevlerinden azledilecekti. Faaliyetlerini gece daha ileri saatlere kadar sürdürmeyi arzulayan meyhanecilerin verdikleri çok sayıda dilekçeye rağmen 1882'de günbatı-

91 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 218.

92 Abdülhamid ve alkol için bkz. M. Metin Hülagü (ed.), *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri. Hususi Doktoru Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 36, 37, 113-114, 255-256.

93 Engin Vahdettin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, Simurg Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 62-66.

94 Örneğin, Müslümanlara alkolü yasaklayan 13 Temmuz 1319 (26 Temmuz 1903) tarihli bir iradenin metni için bkz. *Düstur*, I/7, 13 Temmuz 1319 [26 Temmuz 1903], s. 1048-1049. Ayrıca bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, *Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 228-229; *Sabah*, 22 Aralık 1902; "Mesures contre l'alcoolisme", *RCL*, no. 189, 31 Aralık 1902, s. 939-940.

mından bir buçuk saat sonraya sabitlenen meyhanelerin kapanış saatine uyulmasını sağlamak da söz konusuydu.[95]

Sultan meyhaneler ile dinî yapılar arasındaki mesafe şartına uyulmasına da önem verdi.[96] Bu, meyhanelerin çoğalmasıyla çözümü giderek daha zorlaşan eski bir sorundu. İstanbul'un Eminönü semtindeki Yeni Camii'nin etrafında camiye kuralları çiğneyecek kadar yakın olan en az 14 meyhane vardı! Sultan özellikle Fatih Camii'ni ve külliyesini çevreleyen alanı korumak istiyordu. Bu Müslüman ve muhafazakâr semtte medrese hocaları ve talebeleri meyhanelerin ve alkollü içecek satan yerlerin bulunmasından yakınıyorlardı; bu şikâyetler bazı gazeteler tarafından haberleştirilmişti.[97] Abdülhamid bu tedbirlerle başkent üzerindeki gücünü –ya da bu güçten geriye kalanı– kanıtlamaya ve Batılı ve seküler bir şehirliliğin giderek daha fazla istila ettiği kentsel bir uzama İslâm toprağı damgasını vurmaya çalıştı. İçki içmek her zaman olduğu gibi, Müslüman kadınların kamusal alanda örtünmekte kusur etmesinden fuhşa, kumardan uyarıcı ve uyuşturucu madde kullanımına kadar uzanan bir dizi ihlal ve sapkınlıkla ilişkilendiriliyordu. Bu kısıtlayıcı ve baskıcı önlemler taşrada da etkisini hissettirdi.

İzmit'te 20. yüzyılın ilk yıllarında rakı yasaktı, ispirtolu içecek depolarının kapılarına asma kilitler vurulmuştu; şarap ya da konyak satın almak istendiğinde önceden belediye reisine haber vermek ve içki almaya iki zabıta eşliğinde gitmek gerekiyordu. Bu durum esnafta büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı.

---

95 Avner Wishnitzer, *Reading Clocks Alla Turca. Time and Society in Late Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, 2015, s. 145-147 [*Alaturka Saatleri Ayarlama-Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum*, çev. Ercan Ertürk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019].

96 Uğur Akbulut, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler", *Karadeniz Araştırmaları*, no. 49, 2016, s. 211-224; Burcu Kurt, "19. Yüzyılda Fatih Sultan Mehmed Külliyesi Civarında İçki Tüketimi ve Satışını Önleme Çabaları", Ayşenur Bilge Zafer (ed.), *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2016, s. 449-464.

97 Bkz. Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Nuri Sağlam (ed.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 112, 132.

Bir misyoner, "Bilhassa Türkler çok öfkeli" diye yazmıştı.[98] Abdülhamid'in saltanatında jurnalciliğin ve muhbirliğin oynadığı rolü bilen bazıları sarhoş halde yakalanan şu ya da bu memuru saraya ihbar etmekte duraksamıyorlardı.[99] Gerisini sansür ve otosansür hallediyordu. Örneğin, Ayşe Fahriye'nin *Ev Kadını*'nın 1907 yılında yapılan yeni baskısında içki tarifleri kaybolmuştu: Geriye sadece okuru alkolün tehlikeleri konusunda uyaran bir mesaj kalmıştı.[100]

Ulemadan hekimlere

Pratikte fazla bir etkisi olmayan bütün bu önlemler alınadursun, 19. yüzyılın sonlarına doğru alkol karşıtı söylem güçlendi ve çeşitlendi. O vakte kadar alkol karşıtı söylem ağırlıkla sözeldi ve cami vaazlarına mahsustu. 1860'lardan itibaren alkol teması basına ve yayın dünyasına giriş yaptı. Konuyu ele alan gazeteler dinî ihlalden çok, alkolün yol açtığı ahlâki ve bedensel yıkıma ve toplum için oluşturduğu tehlikelere vurgu yaptılar.[101] Cemiyet haberlerine ayrılan sütunlar sarhoş kişilerin sebep olduğu olaylarla doluydu: Meyhanelerin içinde veya civarında bazen bıçakla yaralanma, hatta ölümle sonuçlanan, sırf bir yan bakış nedeniyle yok yere çıkan kavgalar, gece vakti atılan naralar ve kopan yaygaralar, sokakta kadınlara yapılan taciz ve saldırılar, sarhoşların havaya açtığı ateşler, pencereden düşen ya da Boğaz'da boğulan sarhoşlar.[102] Bu karışıklıklardan

98 Christiane Babot, *Missions jésuites et assomptionnistes en Anatolie à la fin de l'Empire ottoman et au début de la République turque, a.g.e.*, cilt 1, s. 239.

99 Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Tarih Kütüphanesi, 1955, s. 48-49, 76-77.

100 Bkz. s. 166-167. Eserin ikinci ve üçüncü baskılarında (1894 ve 1907) yazarın adı Ayşe Fahriye olarak değil, sadece Fahriye olarak geçer.

101 Yeter Öztürk, "XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları", *a.g.y.*, s. 144-145; örneğin bkz. "İçki", *Servet-i Fünûn*, 11 Ağustos 1893.

102 *A.g.y.*; Roger A. Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder: Violence in Istanbul under Abdülhamid II*, Libra Kitap, İstanbul, 2010 [*Namus Cinayetleri, Sarhoş Kavgaları: II. Abdülhamid Döneminde Şiddet*, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017].

aşırı derecede rahatsız olan gazeteci Basiretçi Ali Efendi endişe içinde meyhanelerin derhal kapatılmasını istedi.[103]

Kervana kitaplar da katıldı. Alkol kullanımına karşı seküler argümanlar ileri sürüldü. 1893'te, Vanizâde Halid adında biri alkollü içecekler hakkında, yalnızca alkolün sağlık üzerindeki etkilerini anlatan uzun bir risale yayımladı.[104] Yazar ve yayıncı Ahmed Midhat da ilk olarak kendi gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika ettiği *Musahabat-ı Leyliye*'nin bir bahsini alkolü incelemeye ayırdı.[105] Amacı içki içenleri caydırmak değil, alkollü içeceklerle ilgili bazı tıbbi çalışmaları ve bu içeceklerin etkilerini nesnel bir şekilde ve basitleştirerek okurlarına iletmekti. Henüz Avrupa ve ABD'de gelişmekte olan alkol karşıtı hareketlere benzer bir hareketten söz etmek mümkün olmasa da içki içenler –en başta da içki içen Müslümanlar– hedef tahtasındaydı.

Aynı tarihlerde Avrupa'da seyahat eden Osmanlılar dehşet içinde alkolizmin yükselişine tanık oldular. 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan alkolizm teriminin çevirisi Osmanlılar için sorun oluşturdu: Bu yeni hastalığa ne ad verilecekti? Küûlperestlik mi (alkole tapma), dâ-ül-küûl mu (alkol hastalığı), bekrilik mi (sarhoşluk), yoksa basitçe alkolizm mi? İleride Osmanlı entelijansiyasının önemli isimleri arasına girecek genç gazeteci Ali Kemal (1867-1922) 1887-1888 yıllarında Fransa'da kaldığı sırada kaleme aldığı *Paris Musahabeleri* başlıklı eserinin bir bölümünü "alkolizm ve ondan kurtulmanın yolu"na ayırdı. Neşe ve keyif veren, geçici bir durum olan sarhoşluk ile küûlperestlik dediği ayyaşlığı birbirinden ayırarak birincisini bir dereceye kadar mazur gördü, ama ikincisini kesinlikle kınadı. Alkol üretimini ve tüketimini kontrol etmek için bir devlet tekeli kurulmasını önerdi.[106]

---

103 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, *a.g.e.*, s. 112, 128, 132, 172.

104 Vanizâde Halid, *Müskirât*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1309 [1893].

105 Ahmed Midhat Efendi, *Musahabat-ı Leyliye*, *Yedinci Musahabe (Tedkik-i Müskirat)*, İstanbul, 1304 [1888], s. 141-152.

106 Ali Kemal, *Paris Musahabeleri*, cilt 1, Matbaa-i İkdam, İstanbul, 1329 [1913], s. 157-167. Bkz. Zeki Kuneralp, "Aspects de la vie sociale et littéraire à Paris à la fin du XIXe siècle, d'après un jeune exilé politique turc. Lettres écrites de

Daha sonra, Paul Verlaine'le karşılaşmasını anlattı. Şairin evine girerken, "Fesübhanallah! Ne perişan hal!" diye feryat etmişti. "Berbat bir oda, orta yerde bir şarib-ül leyli ve-n nehar [gece gündüz içki içen biri]. Ne söylediğini bilur ne yazdığını bilur." Sonra ekler: "Bu zata bir gün daha sokakta rast geldimdi. Beni tanımadı. Bir çamaşırcı kızıyla kol kola perişan bir halde sürüklene sürüklene gidiyordu."[107] Gazeteci ve matbaacı Ahmed İhsan da [Tokgöz] 1891'de yayımladığı *Avrupa'da Ne Gördüm* başlıklı kitabında başka bir karşılaşmadan bahseder. Le Havre-Southampton feribotundayken sabahın erken saatlerinde güvertede yaşadığı deneyimi şöyle aktarır: "Güğertede birtakım herifler vardı; fark ettik ki cümlesi zil zurna sarhoş! Heriflerin ayakta durmağa mecali yok! Geceyi soğukta güğertede geçirmeğe mecbur kalınca şişenin ağzını dudak arasından ayırmamışlar! İngiltere amelesinden olduğu anlaşılan bu heriflerin siması, kıyafetleri pek müstekreh idi! Ehl-i işretin bu derece sefalete gelmişleri elhamdülillah bizde yoktur! Vakıa Balık Pazarı'nda birkaç böyle müstekreh herifler vardır ama onlar da *memalik-i ecnebiye döküntüsüdür*."[108]

Bu yüzyıl sonunun başlıca yeniliği alkole karşı bilimsel bir söylemin gelişmesiydi.[109] Modern bir eğitim gören Osmanlı hekimleri hijyenik ve tıbbi argümanlarla ulemaya destek oldular. Onlara göre alkol içmek günah ya da kötülük değil, bireyi, aileyi ve toplumu tehlikeye sokan, yozlaşmaya ve kalıtsal kusurlara neden olabilecek kronik bir hastalıktı.

Paris à l'*Ikdam* par Ali Kemal (1895-1898)", Jean-Louis Bacque-Grammont ve Hamit Batu (ed.), *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, Isis Press, İstanbul, 1986, s. 345-357.

107 Ali Kemal, *a.g.e.*, cilt 2, Matbaa-i İkdam, İstanbul, 1329 [1913], s. 93-94.

108 Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1307 [1891], s. 170. İtalikler bana ait. Kitabın Latin harfleriyle baskısı: Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 155.

109 Bir merak konusu olarak, Sarantis Archigénès'in *Hygionomie ou Règles pour se conserver en bonne santé, à l'usage des habitants de l'Empire ottoman* (Chez l'Auteur, à l'Ambassade ottomane, Paris, 1841) başlıklı eserini analım. Yazar kitabın birkaç sayfasını "ispirtolu likörler"i yermeye ayırmıştır (s. 89-91). Bu eserin Osmanlı İmparatorluğu'nda bir etki yarattığı şüphelidir.

Alkole karşı bir Fransız afişi ve bunun bir Türk dergisindeki kopyası.
Solda Dr. Galtier-Boissière'in afişi *L'alcool, voilà l'ennemi* (Alkol, işte düşman), 20. yüzyıl başı; sağda aynı afişin yazıları Türkçeye çevrilerek basılmış hali, *Hilâl-i Ahdar* (Yeşilay), no. 1, 2 Şubat 1341 (1925).

Bu anlamda alkol kullanımını yeren ilk Osmanlıca eserlerden biri Dr. Besim Ömer'in [Akalın] 1888'de yayımlanan *Müskirat*'ıdır.[110] Bir paşanın oğlu olan, 1862 İstanbul doğumlu Besim Ömer Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi binbaşı rütbesiyle bitirdikten sonra eğitimi tamamlamak üzere Paris'e gitti ve Charité Hastanesi'nde çalıştı. Kadın hastalıkları ve doğum alanında uzmanlaştı, ama toplum sorunlarını unutmadı. Diğer üç keyif verici maddeye (kahve, tütün ve afyon) ayrılmış bir dizinin son cildi olan bu alkol karşıtı kitapçığı Paris'teyken yazdı. Fransız hekim ve psikiyatrların son araştırmalarından yararlanarak o da sarhoşluk ile bekriliği birbirinden ayırdı ve bu ikincisini pek çok hastalığın, suç ve intiharların nedeni olarak gördü; başka bir deyişle, "Bekrilik bir kapıdur, andan harabiyet ve sefalet girer".[111] 1900'de ya-

110 Besim Ömer, *Mükeyyifat ve Müskirat'dan Müskirat*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1305 [1888], s. 102; bu, yazarın keyif verici ve sarhoş edici maddeleri (afyon, kahve, tütün ve alkol) ele aldığı kitapçıklardan biridir.

111 Dr. Besim Ömer için bkz. Meropi Anastassiadou-Dumont (ed.), *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2003, s. 105 vd.

yımladığı *Nevsâl-i Âfiyet* başlıklı tıp salnamesinde de imparatorlukta alkol tüketiminin artmasından duyduğu endişeyi dile getirdi; tüketimdeki artışı esas olarak büyük miktarlarda alkol ithal edilmesine bağladı – kaldı ki, bu alkollerin kaliteleri de düşüktü.

Dr. Besim Ömer'in açtığı yolu başka Osmanlı hekimleri izledi.[112] Bunların hepsi Fransa'da yıkımlar yaratan (özellikle işçi sınıfı arasında) bu yeni hastalıkla baş etmek için seferber olan Üçüncü Cumhuriyet'in alkolizme ve absente karşı verdiği savaştan esinlendi. Alkolün neden olduğu yıkımlar tıbbi, pedagojik ya da ahlâkçı pek çok yayının yapılmasına yol açtı; Osmanlı hekimleri dört elle sarıldıkları bu yayınlardan istatistikleri, ayık kişiyle alkoliği yan yana gösteren korkutucu görüntüleri alıp bastılar, bazen de metinlerin tamamını iktibas ettiler.

Ama gene de 1900 yılına doğru bir Osmanlı alkolizminden söz edilebilir mi? Bu şüphelidir. Kuşkusuz, içenler, hatta düzenli ve giderek daha aleni biçimde içenler vardı; tekinsiz mahallelerde, meyhanelerin çevresinde sık sık sarhoş gezen ayyaşlar, alkol nedeniyle çıkan kavgalar, işlenen cinayetler vardı.[113] Buna rağmen, sorunun büyüklüğü aynı dönemde Fransa'da yaşanan alkolizm problemiyle kıyas kabul etmez; Fransa'da işçi sınıfının ve şehir yaşamının sefaletine, absent tüketimine bağlı olarak gelişen alkolizm gerçek bir toplumsal afet boyutlarını aldı – savaşın hemen öncesinde içki satışı yapan 480.000 işletmenin bulunduğu, yani her 30 yetişkine alkol satışı yapan bir işletmenin düştüğü bir Fransa'ydı bu... Ve imparatorluktaki durumu, "alkolik imparatorluk" olarak nitelenmiş 19. yüzyıl sonu Rusyası'nın durumuyla kıyaslamak da mümkün değildir...[114]

---

112 Alkolün içen kişinin sağlığı, çevresi ve toplum için oluşturduğu tehlikelerin üzerinde duran, İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanmış bir başka kitapçığın yazarı olan Dr. Ahmed Ceyhun gibi (Ahmed Djeyhoun, *Préceptes religieux des musulmans au point de vue de l'hygiène*, Konstantinopolis, 1892).

113 Bkz. Noémi Levy-Aksu, *Ordres et désordres dans l'Istanbul ottomane*, *a.g.e.*; Roger A. Deal, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder*, *a.g.e.*

114 Patricia Herlihy, *The Alcoholic Empire. Vodka & Politics in Late Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Kaldı ki, bu hekimler bir yandan yüksek sesle alkolizm tehlikesine dikkat çekerken, bir yandan da Türklerin örnek alınacak itidalini ve ayıklığını övmekten ve eğer varsa, alkol tüketiminde aşırılıkların nadir görüldüğünü teslim etmekten geri durmadılar. Dr. Besim Ömer'in kendisi Kuran'ın bilgece hükümleri sayesinde Müslüman ülkelerin bu sorundan kısmen kurtulmuş olmasından memnundu ve bu buyrukların tekrarlanmasının alkol bağımlılığının hakkından geleceğine inanmak istiyordu.[115] Aslında, hekimlerin bu seferberliği alkolizmden ziyade imparatorluğun Müslüman nüfusu arasında şarap ve rakı tüketimine yönelikti. Yeni ve modern argümanlarla (tıbbi nedenler, aileye yönelik tehditler vs.) dinî çevrelerin içki karşıtı nakaratını tekrarlamaktan başka bir şey yapmadılar: "İçki bütün kötülüklerin anasıdır." Her ne olursa olsun, bu alkol karşıtı literatür Müslüman toplum kesimleri arasında şarap, bira ve rakı tüketiminin kaydettiği ilerlemelere üstü örtülü biçimde tanıklık etti. Bu kesimler işi Fransız tarzı bir alkolizm noktasına vardırmasalar da endişe uyandırmaktan geri kalmadılar.

115 Ömer Besim [Akalın], *Nevsâl-i Âfiyet, Salnâme-i Tıbbî*, 1316 [1900], s. 271-272.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYET'E: YASAKLARIN SONU MU, İÇKİ YASAĞI MI? (1900-1923)

Osmanlı İmparatorluğu 1900-1923 arasında, çeyrek asırdan kısa bir süre içinde çökerek haritadan silindi. 1908 Devrimi'nin ve Jön Türk siyasetinin temsil ettiği toparlanma hamlesi imparatorluğun parçalanmasının önüne geçemedi – onların bunda payı olmasa da. Toprak kayıpları birbirini izledi. 1908'de Bulgaristan ve Bosna-Hersek de Osmanlı egemenliğinden kurtuldu, 1912'de Trablusgarp ve Oniki Ada İtalya'nın hâkimiyeti altına girdi. Aynı yıl Arnavutluk bağımsızlığını elde etti, 1913'te Makedonya kaybedildi; öyle ki, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde imparatorluğun Avrupa topraklarından geriye sadece İstanbul ve Trakya kalmıştı. Savaş Arap vilayetlerinin terk edilmesi ve Anadolu'nun bir bölümünün İtilaf Devletlerinin işgali altına girmesiyle sonuçlandı. Ayrıca, çatışmalara ekonomik ablukalar eşlik etti ve ticari dolaşım kanalları alt üst oldu. Salgınların, muharebelerin, Jön Türklerin gayrimüslimlere yönelik etnik mühendislik politikasının, yerinden etmelerin, en başta da Ermeni soykırımının yol açtığı, milyonlarla ölçülen korkunç nüfus kayıplarını saymıyoruz bile. 1913'te Osmanlı nüfusunun %20'sini oluşturan Hıristiyanlar on yıl sonra Türkiye nüfusunun en fazla %2,5'ini oluşturuyordu.

Alkollü içecekler sorunu bu devasa alt üst oluşun parçasını oluşturuyordu. İmparatorluğun Makedonya ya da Ege adala-

rı gibi bağcılık bölgelerindeki toprak kayıpları ve Trakya ya da Ege Bölgesi'ndeki bağların tahribi üretimi sert bir biçimde etkiledi. Ayrıca, bu bölgelerin yanı sıra Kapadokya, Pontus ve Doğu Anadolu'dan yapılan sürgünler pek çok şarap üreticisini ve alkol satışıyla uğraşan tüccarı ilgilendiriyordu. Hıristiyan nüfus savaş öncesinde alkollü içeceklerin satıldığı ve tüketildiği işletmelerin müşteri kitlesinin önemli bir yüzdesini temsil ediyordu. Lokanta, otel, birahane, kahvehane, kabare ve meyhane müşterilerinin çoğunluğunu Levantenler ve yabancılarla birlikte –pek çoğu Dünya Savaşı'nın başında imparatorluğu terk etti– Hıristiyanlar oluşturuyordu.

Alkollü içecekler için bir devr-i saadet mi?

Halbuki yeni yüzyıl alkollü içeceklerle ilgisi olan herkes için olumlu beklentilerle açılmıştı. Abdülhamid özellikle Müslümanlar arasında alkol tüketimini sınırlamak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın politikası etkisiz kaldı. Ne sayısız yasaklama kararı, ne asayiş tedbirleri, ne ulemanın nasihatleri, ne imamların vaazları, ne hekimlerin uyarıları, ne de gazetecilerin ve aydınların ikazları alkol üretiminin ve tüketiminin artmasını engelleyebildi. Aslında, Müslümanlar da dahil alkol hiçbir zaman 1900'da olduğu kadar revaçta olmamıştı. Polis memurları bile içiyordu;[1] içki içmeleri resmen yasak olan subaylar alenen alkol tüketmekten çekinmiyorlardı. Geleceği parlak bir kurmay subay olan Mustafa Kemal Selanik'te mesai sonrası birkaç arkadaşıyla Kafe Kristal'de buluşur; orada biralarını ya da rakılarını içerken yurtsever görüşlerini uluorta açığa vururlardı.[2]

Abdülhamid döneminde alkollü içecek üretimi özellikle Bomonti Bira Fabrikası'nın ve Ragıp Paşa'nın Umurca'daki rakı fabrikasının kurulmasıyla zanaat aşamasından sanayi aşamasına geçti. Aynı zamanda, başka vergilerin yanı sıra ispirtolu içeceklerin vergi gelirlerini de yöneten Düyun-u Umumiye'nin de-

1 Nurçin İleri, "19. Yüzyıl Sonu İstanbul'da Sarhoş Polis Hikâyeleri", *Toplumsal Tarih*, no. 194, Şubat 2010, s. 85-89.

2 Meropi Anastassiadou, *Salonique 1830-1912*, *a.g.e.*, s. 4.

netiminde bağcılık ve şarapçılık tartışma götürmez ilerlemeler kaydetti.[3] Yasakların etrafından hiç olmadığı kadar fazla dolaşıldı. Ab âlemlerinin müdavimleri tedbiri elden bırakmadan İstanbul'un merkezinden uzakta, şehrin çeperlerinde, Boğaz kıyılarında buluşurlardı.[4] Meyhanelerde buluşma alışkanlığı olan aydınlar, yazarlar, şairler, musikişinaslar bunun Hamidiye iktidarının gençliği ezmek için kullandığı bir bahane olduğunu bilerek siyasi konulara girmemeye dikkat ederlerdi. Ahmed Rasim, "Siyasattan bahsetmek makbul değildi. İstibdadın gençliği ezmek için bulduğu vesait-i muharrikeden biri de siyasiyat mubaheseleri olduğu bilindiği için biri açsa dahi derhal susturulurdu" diye yazmıştı.[5]

Nizamnameler şiddetli bir dirençle karşılaştı. Alkollü içecekler ekonomisinden gelir sağlayanların itirazlarından ve ihlallerinden başka, uygulanmalarının önüne başka engeller çıktı. Büyük devletler bu konuda haklarını korumak için sürekli müdahalelerde bulundu; alkolle ilgili konularda Osmanlı makamlarıyla sorun yaşayan vatandaşlarını ve himaye ettikleri unsurları canla başla savundular. Osmanlı yetkilileri İngilizlerin, Fransızların ve Rusların sahip olduğu ya da işlettiği müesseseleri kapatmakta büyük zorluklar yaşadılar. Onları yerlerinden etmek daha zordu: Sefarethanelerinin desteğinden aldıkları güçle ticaret özgürlüğüne ket vurulmasını kınadılar, kapitülasyonların ihlal edilmesine karşı seslerini yükselttiler ve Osmanlı adaletinin önüne engel çıkarmakta duraksamadılar. 1860'larda Bâb-ı Âli'nin meyhaneler ile dinî yapılar arasındaki zorunlu mesafeyi 200 arşından 100 arşına indirmesini sağlayanlar muhtemelen bu büyük devletlerdi. Bâb-ı Âli muhtemelen Rus tebaası ya da Rusya Sefareti'nin koruması altında bir Rum olan Sarı Yanni'yi Fatih semtinden ancak dört yıl süren tetkikler, yazışmalar

3 Donald Quataert, "Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia, 1876-1908", doktora tezi, California Üniversitesi, Los Angeles, 1973, s. 217-244 [*Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. A. Z. Gündoğan, N. Ö. Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008].

4 Necdet Sakaoğlu, "Âlem-i âb", *DBİA*.

5 Ahmed Rasim, *Resimli Tarih Mecmuası*, II/23, Kasım 1951, s. 1098.

ve karmaşık hukuki süreçler sonucunda uzaklaştırabildi...[6] Öte yandan, mesafe kuralının karakolları ve hanedan mensuplarının ya da büyük ailelerin konaklarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi, uygulanmasını daha da zorlaştırdı.

Usulüne uygun olarak ruhsat (gedik) almış meyhaneciler direniş gösterdiler ve yapılan soruşturmadan sonra Şura-yı Devlet'in bunları haklı bulduğu da oldu. Kanunlara uyulmasını sağlamakla görevli memurlar sık sık rüşvet karşılığı ihlallere göz yumuyorlardı. Ayrıca, devlet artık vergi sistemiyle oynayamıyordu. 1881 Muharrem Kararnamesi Osmanlı borçları sorununu Osmanlı tahvillerinin sahipleri lehine yeniden düzenleyerek imparatorluğun bazı mali kaynaklarının, özellikle de ispirtolu içecekler üzerindeki vergilerin yönetimini Düyun-u Umumiye'ye devretmişti. Artık, devletin alkollü içeceklerle ilgili politikasına mali tedbirler aracılığıyla yön vermesi söz konusu değildi.[7]

Sarhoşluk anları

1908 Jön Türk Devrimi bu eğilimleri hızlandırdı. Batı Avrupa, Balkanlar ve Kahire'deki siyasi sürgünlerin düşlediği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'daki Üçüncü Ordu saflarında örgütlediği devrim 23 Temmuz 1908 günü patlak verdi. O gün subaylar, sultan 1878'de askıya alınan 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymadığı takdirde İstanbul üzerine yürüyüşe geçecekleri tehdidini savurdular. Ertesi gün pes eden Abdülhamid meclisin yeniden toplanacağını ilan etti. 25 Temmuz'da haber başkentte duyulur duyulmaz bir sevinç patlaması yaşandı: Sokaklarda gösteriler, mitingler, pankartlı ve bandolu yürüyüşler birbirini izler, meydanlar donatılır. Ermeni, Rum, Yahudi, Türk, bütün cemaat mensupları sokaklarda kucaklaştı; imamlar, hahamlar, müftüler, papazlar birbirlerine sarıldılar. İfade, toplantı ve hareket özgürlükleri güvence altı-

6 Camilerin yakınında meyhane açmanın yasaklanması için bkz. Yeter Öztürk, "XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları", *a.g.y.*, s. 64-65, 100-101 ve bkz. yukarıda s. 183-184.

7 Bkz. A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, Arthur Rousseau, Paris, 1903, s. 706.

na alındı, konuşmak serbestleşti, basın patlama yaşadı, karikatür zincirlerinden boşandı. Sultan Abdülhamid'in istibdat rejimi birkaç gün içinde çökerek yerini Osmanlı tarihinde eşi benzeri olmayan bir özgürlük dönemine bıraktı.

Devrim toplumsal enerjiyi açığa çıkardı, hatta büyüttü; Hamidiye istibdadının bastırdığı güçleri birdenbire "serbestleştirdi". Yeni toplumsal katmanlar boy gösterdi: Proletarya ülkeyi iki buçuk ay boyunca sarsan büyük grevlerle varlığını ortaya koydu. Kadınlar sokağa çıktılar, gösterilere katıldılar, bazıları mitinglerde halkın önünde söz aldı. Abdülhamid'in mekteplerinde yetişmiş, otoriteye başkaldıran asi bir gençlik sesini duyurdu. Büyüklü küçüklü talebeler şehri istila ettiler, şamata yapıp sloganlar attılar. Bu siyasi ve toplumsal kaynaşmayı tarif etmek için Osmanlıların o devirde "hürriyet sarhoşluğu"na kapıldıkları söylenir.[8] Peki, bu sarhoşluk içki severler için mutlak bir özgürlüğün habercisi miydi?

Bu soruyu cevaplamak için Manaki Kardeşler olarak bilinen iki Vlah'ın devrimin beşiği Manastır'da (Bitola) o tarihte çekmiş olmaları gereken bir fotoğrafa bakalım. Fotoğraf biraz silikleşmiş olsa da, çoğu fes takmış bir düzine erkeğin bir masanın etrafında oturduğu görülür. Masanın önündeki iki fıçı bunun bir içme sahnesi olduğunu açıkça gösterir. Fotoğrafçı, adamların neşeli bir yüz ifadesiyle şerefe demek için ellerindeki bira kupalarını havaya kaldırdıkları anı yakalamıştır. Fotoğrafın altındaki yazıda belirtildiği üzere bu "Bira içerek 'İlan-ı Hürriyet'i kutlayanlar"ın görüntüsüdür.[9]

Bu esnada, Temmuz 1908'in son günlerinde Jön Türk Devrimi'nin gerçekleştiği ve Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girdiği haberi Avrupa'da sürgünde olan Jön Türkler arasında yıldırım hızıyla yayıldı. Berlin'de, Reich'ın başkentine sığınmış birkaç Türk öğrenci arasında sonradan Adnan Adıvar adıyla tanınacak 26 yaşında bir hekim de vardı. Adnan İstanbul Tıbbi-

8 Bkz. François Georgeon (ed.), *"L'ivresse de la liberté". La révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, Peeters, Leuven, 2012.

9 Makedonya Kinematek Arşivleri'nde muhafaza edilen bu fotoğrafın bir kopyasını bana sağladığı için Saadet Özen'e teşekkür ederim.

1908 Temmuz ayı sonunda Manastır'da (Bitola) bira içerek "hürriyet"i kutlayan bir grup Osmanlı. [Makedonya Kinematek Arşivleri.]

ye Mektebi'ni bitirdikten sonra Avrupa'ya kaçmış, önce Paris'e, ardından Zürih'e, sonunda da tıp fakültesinde asistan olarak çalıştığı Berlin'e yerleşmişti. Bırakalım devamını (ileride karısı olacak) romancı Halide Edib anlatsın:

> Bu devirde Türkiye'de hürriyet ilân edilmiş, bunu gazetelerden haber alan Adnan, diğer Türk arkadaşları ile, eski bir bahriye zabiti olan [...] bir Türkün evinde bu en mukaddes akşamı en taşkın bir şekilde kutlamışlardı. İşte Adnan'ın ilk ve son defa rakı içmesi, daimi kudsî bir hisle bağlı kaldığı "hürriyet"in şerefinedir.[10]

Oysa, Halide Edib'den öğrendiğimiz kadarıyla genç Adnan annesine ağzına bir damla rakı koymayacağına yemin etmiştir... Hürriyet sarhoşluğu rejim değişikliği karşısında yaşanan

10 *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1956, s. 8, 14.

sevinci ifade etmek için kullanılan bir teşbih haline gelmeden önce kelimenin gerçek anlamıyla yaşanmış bir sarhoşluktu.

İçenler için mutlak bir özgürlük mü?

İmparatorluğun üzerinde bir ihlal rüzgârı esiyordu. Jön Türk Devrimi yeni özgürlük alanları açtı. İçki tiryakileri rejim değişikliğinden ve buna eşlik eden özgürlükçü ortamdan cesaret aldılar ve kendilerini meşrulaşmış hissettiler. En azından büyük şehirlerde, kamusal alanda alkol tüketmekten çekinmediler. Müslümanların rakı, bira ya da şaraba düşkün olduklarını göstermek için siyasi ya da dinî otoritelerin müdahalesinden korkmalarına gerek kalmamıştı. Bazıları Paris, Brüksel veya Cenevre'deki kafe ve barlarda özgürce içmeyi alışkanlık haline getirmiş olan sürgünlerin kalabalıklar halinde Avrupa'dan dönüşü de bu özgürleşme hissini güçlendirdi. Bu Batı müdavimleri için o zamanların klas içkisi viskiydi, ama bunlar "milli içki"lerine –rakı– dönmekte gecikmediler.

Başta rakı olmak üzere alkollü içeceklerin üretimi ve tüketimi hissedilir ölçüde arttı. Chambre de Commerce Française de Constantinople [Konstantinopolis Fransız Ticaret Odası] tarafından gerçekleştirilen ve sonuçları 1914'te *Revue commerciale du Levant*'da yayımlanan bir anket bu artışa dair bir fikir verir: 1912-1914 yılları arasında rakı tüketimi 50 milyon litreden 80 milyon litreye yükselmişti.[11] Dergi bu başarıyı rakının fiyatının diğer alkollü içeceklere kıyasla düşük olmasına bağlamıştı – İstanbul'da bir litre rakının perakende satış fiyatı 1,25 Frank'tı ve içkili müesseseler küçük bir kadeh rakıyı 1-2 kuruşa (0,05 Frank) satıyordu; Beyrut'ta bir litre arak 0,55-2 Frank'a, bir kadeh arak ise 1-5 meteliğe satılıyordu. Derginin taşra muhabirleri de aynı tespiti yapmıştı: Kudüs, Selanik, Adapazarı, Halep, Giresun ya da Beyrut'ta "aslan sütü"ne rağbet giderek artıyordu. Eskişehir'de, derginin yerel muhabiri, "Anadolu'da en çok moda olan aperitif" ve "taşralı Osmanlı'nın hayatının en vazgeçilmez unsurlarından biri" dediği rakının neredeyse herkes ta-

11 "Vins et spiritueux" *RCL*, Ocak-Haziran 1914, s. 71-99, burada s. 78.

rafından tüketildiğini bildirmişti: "Neredeyse her ailenin [rakı] hazırlamak için bir imbiği var [...] Türkler içki satan esnafın en iyi müşterileri ve polis Kuran buyruklarına riayet edilmesini sağlamak için akla karayı seçiyor."[12]

Bira da aynı yükseliş grafiğini izledi. 1887-1904 arasının imparatorlukta "kitlesel bir üretim ve tüketim" dönemi olduğunu söyleyen Malte Fuhrmann'a göre 1905'te biranın "zirve" dönemi başlamıştı.[13] Abdülhamid döneminde kurulan İstanbul'daki Bomonti, Selanik'teki Olympos ve İzmir'deki Prokop'tan sonra 1909'da gene İstanbul'da Nektar adını taşıyan dördüncü büyük bira fabrikası açıldı; bu fabrika kısa bir süre sonra "Müttehit [Birleşik] Bira Fabrikaları" adı altında Bomonti'yle birleşecekti. Yerel bira üretimi 1896-1897 ile 1914 arasında büyük bir sıçrama yaparak 12 milyon litreden 90 milyon litreye yükseldi; bu miktarın dörtte üçü artık başkentte üretiliyordu.[14] Osmanlı şaraplarına gelince, bağcılıkta yaşanan krizden sonra Düyun-u Umumiye İdaresi'nin teşvikiyle Amerikan fidelerinin ithal edilmesiyle bu sektör de toparlandı. 1892-1910 arasında üretim 54.000 hektolitreden 72.700 hektolitreye çıktı.[15]

Eski ve yeni içiciler

Peki, bu içkilerin tüketicileri kimlerdi? En alt toplum kesimlerinde eskisiyle aynı profiller yer alıyordu. Aydın (İzmir) vilayetinde 1906-1916 arasında alkolün etkisiyle işlenen cürüm ve kabahatlerle ilgili bir çalışma kadı mahkemelerine ne tip içicilerin çıkarıldığını gösterir.[16] Bu on yıllık süre içinde sarhoşlu-

12 A.g.m., s. 71-74.

13 Malte Fuhrmann, "Beer, the Drink of a Changing World", a.g.m.

14 Ercan Eren, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 87.

15 Rakamlar, Zohrab Efendi [Krikor Zohrab], "Suret-i aleniyede vuku bulan sarhoşluk hakkında İstanbul mebusu Zohrab Efendi'nin teklif-i kanun layihası", *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, II/2, 1326 [1910], s. 548'den alınmıştır.

16 Fatih Öztop, "II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adlî Vaziyet (1906-1916)", doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2014, s. 207-209 ve 26.-29. grafikler.

ğun etkisiyle yılda ortalama 73 cürüm ve kabahat işlenmişti; faillerin %60'ı bekârdı (çoğu çiftçi, zanaatkâr ve işçi olmak üzere); yarısı 20-30 yaş arasındaydı; %77'si Müslüman, geri kalanı ağırlıkla Rum'du. 1.558 failden sadece beşi kadındı. Önceki dönemleri anımsatan, klasik denebilecek bir tablo.

Bununla birlikte, tüketim yeni toplumsal katmanlara giderek daha fazla yayılıyordu; bunların başında da orta sınıflar, gençler ve kadınlar geliyordu. Bu noktada en iyi bilgi kaynaklarımız gene dinî çevrelerden gelen tepkilerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen İslâmi eğilimli *Sırât-ı Müstakîm* dergisine göre talebeler alenen içki içiyor, yabancı ülkelere gönderilen öğrenciler şapka takmak ve içki müptelası olmak gibi kötü alışkanlıklar ediniyorlardı.[17] Kadınlar arasında da içenler çoğalıyordu. Fuhuş ile alkolün hemen her zaman nasıl ilişkilendirildiğini görmüştük; şimdi bu şemada yeni bir figür boy göstermişti: Gece kulüplerinin müşterilere mümkün olduğunca fazla içki içirmekten sorumlu elemanları konsomatrisler.[18] Genelevlerin ve gece kulüplerinin ötesinde, kadınlar arasında alkol tüketiminde genel bir artış da söz konusuydu. *Sırât-ı Müstakîm* kadınların inziva ve tesettür şartına giderek daha az uymalarına yerinirken bazı kadınların alenen içme cüretini göstermesinden infiale kapılmıştı. Dergi bir zaptiye memuru tarafından alenen içki içerken yakalanan ve zaptiyeyi hakaret yağmuruna tutan bir kadını örnek gösterir – bu olay kadının divan-ı harbi örfi tarafından üç yıl küreğe mahkûm edilmesiyle sonuçlanmıştı.[19] "Konyakçı Salime" vakası da böyledir: Kapalıçarşı'da Mişel adında Hıristiyan bir esnafın dükkânında konyak içerken yakalanan Salime[20] birkaç kadeh içki yüzünden Sinop'a üç yıl

17 "Avrupa'da talebemiz. İstanbul'da tesettür ve işret-i aleniye", *Sırât-ı Müstakîm*, 4/94, 10 Haziran 1326 [23 Haziran 1910].

18 Cem Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı. II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019, s. 17, 240-251.

19 *Sırât-ı Müstakîm*, 4/101, 29 Temmuz 1326 [10 Ağustos 1910]; örfi idare İstanbul'da 1909'daki 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra ilan edilmişti; bu yüzden alenen içki içerken yakalananlar artık askerî mahkemelerde yargılanacaklardı.

20 Yavuz Selim Karakışla, *Eski Hayatlar, Eski Hatıralar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Belgelerle Gündelik Hayat*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 307-310 ve

sürgün cezasına çarptırılmıştı.

Kimi Müslüman kadınlar artık çizmeyi aşmaktan çekinmiyorlardı: Moderniteye açılan Osmanlı şehirlerinde içmenin cazibesi iyice artmıştı. Romancı Cahit Uçuk anılarında Selanikli genç bir Türk kadını olan Hadiye örneğini verir. Bir birahanede köpüklü birayla dolu bardağını yudumlayarak kitap okuyan Hıristiyan bir kadının görüntüsünden büyülenen Hadiye –bu, o devirde genç bir Türk kadını için erişilemez bir zevkti– eve dönüşünde babasına, "Bizim evde bulunmayan bir nesneyi içmezsem ölürüm belki" der. Baba, "Neyimiş bizim evde bulunmayan nesne?" diye sorunca, "Bira, babacığım, bira! Öfke içindeyim. Beyaz Kule'deki *gazinoda* bir *madam* gördüm: Bira içiyordu" cevabını verir.[21]

Jön Türk Devrimi'nden sonra, marjinal insanlardan oluşan küçük grupların bedenlerini ve ruhlarını içkiye vermelerinden oluşan bir olgu daha gelişti. Entelektüel, şair, yazar, müzisyen ve filozof Neyzen Tevfik (1879-1953) bunların en iyi örneğidir. Abdülhamid rejiminin muhalifi olan Neyzen sultan aleyhine yazdığı hicviyeleri nedeniyle 1903'te Mısır'a iltica etmek zorunda kaldı. Her türlü düzenli işi reddeden, sık sık sarhoş olduğu meyhanelerin tutkulu bir müdavimi olan filozof, merkezinde musiki, şiir ve rakının yer aldığı bir bohem hayatı sürüyordu. Jön Türk Devrimi'nin ardından sürgünden dönüşünde gidip dosdoğru bir İstanbul meyhanesine yerleşti. Mizahı, ironisi ve hazırcevaplığı nedeniyle çok popüler bir kişiydi ve efsanevi bir kişilik olmaması dışında Bekri Mustafa'yı andırır... Mutasavvıflarla, Mevleviler ve Bektaşilerle de bağlantısı vardı. Hem alkolle ilgili fıkralarla gönül eğlendiren avamın hem de geçmişin elitist rint (ehl-i keyif Epikürüyenler) zihniyetini ete kemiğe büründürürdü. Aynı zamanda, yeni bir marjinallik tipini temsil ediyordu. 20. yüzyılın başında marjinalliği oluşturan artık içki içmek değil, kişinin hayatında şarap ve alkole verdiği yerdi. Marjinal olanlar, içkiyi ve

372-380. Bunun *Sırât-ı Müstakîm*'de anılan olay (bkz. bir önceki dipnot) olma ihtimali vardır.

21 Cahit Uçuk, *Bir İmparatorluk Çökerken... Anılar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 115-116. "Madam" terimi o devirde yüksek sosyeteden Hıristiyan ya da yabancı kadın anlamına gelirdi. Vurgular bana ait.

ona eşlik eden sosyalleşmeyi artık basit bir zaman geçirme faaliyeti ya da geçici bir zevk olarak değil, gerçek bir "yaşama sanatı" olarak gören bu birkaç okumuş ve entelektüeldi.

İçenler gözetimli serbestlik altında

Jön Türk Devrimi hürriyet şerefine kaldırılan kadehlerle neşe içinde kutlanırken olaya bambaşka bir gözle bakanlar da vardı. Bunlar, devrimin silahsız ve barışçıl bir şekilde gerçekleştiğini vurgulayarak bunu Türklerin mizacına bağlıyorlardı. Temmuz 1908'in hemen ertesinde yayımlanmaya başlayan popüler dergilerden *Musavver Muhit*'te çıkan "İnkılabımız ve alkohol" başlıklı bir yazıda Dr. Süleyman Numan kendisini tebrik ediyordu: Birliğin, eşitliğin, adaletin ve kardeşliğin simgesi Jön Türk Devrimi'ne, devrimler sırasında görülen alışıldık korkunçluklar ve cürümler eşlik etmemiş, inkılap hiçbir şiddet nöbetine yol açmamıştı; büyük kalabalıklar sokaklara dökülmüş, binlerce insan bir damla kan dökülmeksizin bir araya gelmişti. Yazara göre bunun tek bir açıklaması vardı: Türklerin dinlerine, yaşam tarzlarına ve terbiyelerine bağlı ayıklığı.[22] Birkaç yıl sonra, 1911'de başka bir hekim, Dr. Hazık da 1908 Devrimi'nin başarısını ve mutedil karakterini Türklerde neredeyse hiç alkol tüketimi olmamasına bağlayacaktı.[23]

1908 su içenlerin devrimi miydi? Aslında, Müslümanların içkiden uzak durmasını öven ve buna barışçıl erdemler atfeden aynı insanlar darbenin faillerini, Jön Türkleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensuplarını her türlü kötülükle suçlamaya başlamakta gecikmediler: Bunlar dinsiz, hatta Allahsız olmanın, kadınların fazla serbest hareket etmesine izin vererek toplumsal ahlâksızlığın sorumluluğunu taşımanın ötesinde, iflah olmaz alkol müptelalarıydı; bazıları meyhanelerin kapatılması çağrısında bile bulunuyordu.

22 Dr. Süleyman Numan, "İnkılabımız ve alkohol", *Musavver Muhit*, I/9, 18 Kanun-u Evvel 1324 [31 Aralık 1908].

23 Doktor Hazık, *Malûmat-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul, 1327 [1911], akt. Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 77.

Jön Türk Devrimi'nin ardından kurulan rejim alkollü içecek tüketimindeki bu olağanüstü artışa kayıtsız kalmadı. Sadece kamu düzeni ve vergilendirme nedeniyle bile olsa (her zaman olduğu gibi) Jön Türkler konuya hiç de ilgisiz değildi. Alkole bağlı karışıklıklardan, meyhanelerin çoğalmasından ve buralarda işlenen suçlardan onlar da endişe duyuyorlardı. Ve yinelenen mali zorluklarla onlar da karşı karşıya kaldıklarından içkiden alınan vergilere ihtiyaçları vardı... Ahlâk ile vergilendirme arasındaki o daimi gerilim yeni bir siyasi bağlamda yeniden karşımıza çıkar.

Jön Türklerin politikası

Meclis-i Mebusan'ın Mart 1909'dan itibaren ispirtolu içeceklerle ilgili bir kanun teklifini müzakere etmesi gerekiyordu.[24] Çok büyük miktarlara çıkmış olan yabancı alkollerin ithalatının engellenmesi söz konusuydu; kâğıt üzerinde sınai kullanım için ithal edilen bu alkoller –%80'i Rusya'dan geliyordu– büyük ölçüde rakı üretiminde kullanılıyordu. Mebuslar bir yandan İslâmi yasağı hatırlatmaktan geri durmazken, üç nokta üzerinde duruyorlardı: İthal edilen bu sınai alkollerden üretilen içecekleri tüketmenin yol açabileceği bedensel hasarlar; ithalatın devlet bütçesine getirdiği yük ve ithalatın, özellikle tahıl ekmek için fidelerin söküldüğü Ege Bölgesi'nde mahalli bağların mahvına yol açan olumsuz ekonomik sonuçları.

Uzun tartışmalardan sonra sınai alkolden ispirtolu içki üretimini yasaklayan kanun meclisten geçti.[25] Ama hükümet büyük siyasi gürültü koparan bir tutum takınarak kanunu uygu-

24 Feroz Ahmad, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 58 [*İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016]; *Takvim-i Vekayi*, 23 Haziran, 15 ve 30 Ağustos 1909; A. Billioti ve Ahmed Sedad, *Législation ottomane depuis le rétablissement de la constitution*, cilt 1, Jouve & Cie, Paris, 1912, s. 364-368; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt III, *İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 61-63.

25 Kanun metni için bkz. A. Billioti ve Ahmed Sedad, *Législation ottomane depuis le rétablissement de la constitution*, cilt 1, *a.g.e.*, s. 364-368.

lamaktan kaçındı. Hangi nedenle? Kutsal ticaret özgürlüğüne aykırı olacağı, kapitülasyonlara ters düşeceği ve ithalata konulan engel büyük güçlerin misillemelerine yol açabileceği için! Meclis ve hükümet arasındaki bu anlaşmazlık Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin birkaç ay sonra, Aralık 1909'da düşmesinde rolü olan siyasi bir krize yol açtı.[26] Ertesi yıl, 1910'da Ermeni mebus Krikor Zohrab, "endroit publics"te [umuma açık yerler] sarhoşluğun önlenmesini amaçlayan yeni bir kanun teklifi hazırladı.[27] Belirsiz nedenlerden ötürü teklif bu defa meclis encümenine bile gelmedi.

1911 baharında rüzgâr döndü. Devletin ve toplumun sekülerleşmesine devrimin ilk yıllarından itibaren karşı çıkılmaya başlamıştı. Dinî ya da sivil otoriteler Avrupai tarzda giyinen Müslüman kadınları eleştiriyordu; gayrimüslimlere camilerin yakınlarına yerleşmelerinin yasak olduğunu hatırlattılar. Kısa bir süre sonra, Eylül ayında Ramazan'da oruç tutma mecburiyeti genel ahlâk ve adabın korunması gerekçesiyle Ceza Kanunu'na dahil edildi.[28] İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bir hizipleşme oluştu. Nisan ayında "Hizb-i Cedid" adı altında birleşen bir grup İttihatçı, partinin Batı'ya fazla meylettiği, terakkiyi reddetmeksizin İslâmi geleneklere saygı gösterilmesi gerektiği görüşündeydi. Bu grup taleplerini on madde halinde kamuoyuna açıkladı; maddelerden altıncısında "ahlak ve adab-ı umumiyye-i diniye ve milliyenin muhafazası"nın gerekli olduğu belirtildi.[29]

Tanzimat reformlarından beri alkollü içeceklerle ilgili hiçbir mevzuat bulunmazken bu yeni ortamda, İttihat ve Terakki Cemiyeti Haziran 1911'de Ceza Kanunu'na kısmen İtalyan Ceza Kanunu'ndan esinlenen bir madde ilave ederek (265. Madde) umuma açık yerlerde sarhoş olmaya ağır cezalar getirdi. Sokak-

26 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 1, *a.g.e.*, s. 61-64.

27 "Endroits publics" terimi metinde Fransızcadır. Bkz. *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, 2/2, İstanbul, Sırât-ı Müstakîm Matba'ası, 1326 [1910], s. 497-504 ve 544-554.

28 Bkz. François Georgeon, *Le Mois le plus long*, *a.g.e.*, s. 196.

29 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 215-218.

ta sarhoş halde yakalananlar para cezasına, hatta suçun tekrarı halinde bir aya kadar hapis cezasına çarptırılacaktı.[30] Bu madde uygulanmış mıydı? Bilmiyoruz. Her halükârda, bu girişim İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu Jön Türklerin seküler olmalarına ve içlerinden çoğunun içki içmesine rağmen alkolle mücadeleyi –belki de kamuoyunun baskısıyla, ahlâk ve asayiş nedenleriyle ve seçim kaygısıyla– tamamen bırakmadıklarını gösterir. Dahası, Cemiyet Ekim 1911'de yalnızca dinî ve muhafazakâr kesimleri tatmin edebilecek başka bir karar aldı: Meyhaneler ile dinî yapılar arasındaki zorunlu mesafeyi 70 metreden 100 metreye çıkardı.[31]

Alkol karşıtı hareketin ortaya çıkışı

Jön Türk Devrimi'nden birkaç ay sonra, Ekim 1908'de şair Mehmed Âkif *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde eski şarap şiirlerinin büyüleyici tasvirlerinden çok uzak ve dehşetengiz bir meyhane tasviri yaptığı bir şiirini yayımladı:

Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim;
Sonunda bir yere saptım ki, önce bilmezdim.
Bitince bir sıra ev, sonra bir de vîrâne,
Dikildi karşıma bir han kılıklı meyhâne:
Basık tavanlı, karanlık, sefil bir dükkân;
İçinde bir masa yâhud civar tabutluktan
Atılma çok ölü görmüş acıklı bir teneşir!
Yanında hurdası çıkmış bir eski püskü sedir.
Sakat, bacaksız on onbeş hasırlı iskemle,
Kırık dökük şişeler, bir de çinko tepsiyle
Beş on kadeh, iki üç testi... Sonra tezgâhlık
Eden yan üstüne devrilme kirli bir sandık.

30 Ahmed Ziya, *Mufassal Kanun-u Ceza ve Teferruat-ı Şerhi*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1329 [1913], s. 723-729; *The Ottoman Penal Code*, çev. J. A. S. Bucknill ve H. A. Utidjian, Oxford University Press, 1913, s. 206-208.

31 Christoph Neumann, "Rakı Consumption and Production in Istanbul in the Nineteenth Century and Today", a.g.m., s. 294; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediyye*, *a.g.e.*, cilt 7, s. 4053-4055, 4050-4062.

Sönük sönük yanıyor rafta isli bir lâmba...
Önünde bir küme: Fes, takke, hırka, salta, aba
Kımıldanıp duruyorken, sefîl bir sohbet,
Bu isli zulmete vermekte büsbütün vahşet:
– Kuzum Dimitri, bu akşam biraz ziyadece ver...
– Ziyâde, anladık amma ya içtiğin şişeler?
– Çizersin...
– Öyle mi? Lâkin silinmiyor çetele!
Bakın tavan tebeşirden görünmez oldu...[32]

Mehmed Âkif örneğinde olduğu gibi alkol muhalifleri devrimden sonra mücadeleden vazgeçmediler. Onlar da seslerini duyurmak için yeni rejimin sağladığı özgürlükten yararlandılar. Artık ellerinde her türlü imkân vardı: 1908'den sonra pıtrak gibi çoğalan gazeteler ve dergiler, broşürler, fotoğraflar, konferanslar, ahlâk ve tıp kitapları, ders kitapları, meclis kürsüsünden yapılan konuşmalar, kurulan dernekler. Alkolle mücadele artık sadece devleti ilgilendiren bir mesele değildi, sivil toplum saflarından da giderek daha fazla mücadele insanı çıkıyordu. Militanları, yayın organları, kurumları ve söylemleriyle artık gerçek bir alkol karşıtı hareketten söz etmek mümkündü.

Dinî çevreler devrimden kısa bir süre sonra Mehmed Âkif'in şiirini yayımladığı *Sırât-ı Müstakîm*, *Beyânülhak* ya da *Cerîde-i Sûfiyye* gibi dergiler çıkararak söylemlerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağladılar. İslâmi akımın liberal kanadını temsil eden *Sırât-ı Müstakîm* gene de, aşırı bulduğu kadın özgürlüğünden alkollü içecek tüketimine modernliğin bazı yönlerini eleştirmekten geri durmadı. Dergi bu konuda ilhamını dinden alan metinlerin yanı sıra hekimlerin yazılarına da geniş yer veriyordu: Bu yazılar okurları modern tıptaki son gelişmeler hakkında bilgilendiriyordu ve alkolle mücadeleye bilimsel destek sağlıyordu. Örneğin, Hamidiye Etfâl Hastanesi'nin eski başhekimi Dr.

32 Mehmed Âkif, "Meyhâne", *Sırât-ı Müstakîm*, 1/9, 26 Ramazan 326/9 Teşrin-i Evvel 324/22 Ekim 1908. İslâmcı düşünür ve şair Mehmed Âkif [Ersoy] (1873-1936) 1921'de bestelenen Türk milli marşının söz yazarıdır. Yukarıda alıntılanan şiire 1911'de büyük şiiri *Safahat*'ta bazı değişikliklerle yer verecekti; bkz. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, ed. M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

Beylerbeyli İbrahim "İşret ve müskiratın vücûda tesiri" başlıklı yazısında[33] İslâm'ın modern bilimden 13 asır önce alkollü içeceklerin tehlikelerini ifşa ettiğini hatırlatmıştı. Dergide yayımlanan bir yazıya göre, "Atesîn ispiritolar insanlara vebadan, koleradan, hummalardan çok muzırdırlar" ve sarhoşluğun kökünü kazımak için tek çözüm içki tüketimini tamamen yasaklamaktı.[34]

Başka dergiler her zaman İslâmi yasağa atıfta bulunmadan ve o kadar kategorik olmadan ara sıra alkol karşıtı kampanyalar düzenledi. Örneğin, 1913'ten 1915'e kadar Fransızca *Revue familiale hebdomadaire illustrée* [Haftalık Resimli Aile Dergisi] altbaşlığıyla yayımlanan *Âfiyet* dergisi bunlardandır. Bazı yazılarda alkol mahkûm edilmeksizin tehlikeleri anlatılıyordu. Örneğin, derginin Eylül 1914 sayısında alkolün tehlike sınırı belirtilmişti: Sağlıklı bir erkek için günde en fazla dört bardak kırmızı şarap.[35]

1908'den sonra okul, içkiyle savaş taraftarları için mücadelelerini duyurmanın ayrıcalıklı yerlerden biri oldu. Ahlâk ya da hıfzıssıhha konulu ders kitapları alkolün zararlı etkilerine karşı korunması ve duyarlılaştırılması amaçlanan çocukları ve genç öğrencileri hedefliyordu – çizimlerden de yararlanılan bu kitaplardan bazıları işi intihar ile alkol arasında bağlantı kurma noktasına kadar vardırmıştı.[36] Mustafa Refet'in 1912'de İstanbul'da yayımlanan *Yeni Hıfzıssıhhat* başlıklı eseri bunun bir örneğidir. Yazar rüşdiye, idadi ve Darülmuallimin Mektebi öğrencilerine yönelik kitabın bir bölümünde, "Memleketimizde bu müdhiş beliyenin istilasına mani olmak" için içki içen ve içmeyenlerin midelerini, karaciğerlerini ve beyinlerini karşılaştıran çizimler yardımıyla öğrencileri korkutmaya çalıştı.[37] İnsan

33 Beylerbeyli İbrahim, "İşret ve müskiratın vücûda tesiri", *Sırât-ı Müstakîm*, 3/67-68, Kanun-u Evvel 1325 [Aralık 1909].

34 Osmanlı Men'-i Müskirat Cemiyeti, "Meyhaneler felaket yatağı", *Sırât-ı Müstakîm*, 4/103, Ağustos 1326 [Ağustos 1910], s. 423-424.

35 *Âfiyet*, no. 42, 19 Eylül 1914.

36 Cüneyd Okay, "War and the Child in the Second Constitutional Period", François Georgeon ve Klaus Kreiser (ed.), *Enfance et jeunesse dans le monde musulman,* Maisonneuve & Larose, Paris, 2007.

37 Mustafa Refet, *Yeni Hıfzıssıhhat,* Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul, 1328 [1912], s. 141; ayrıca bkz. Dr. Besim Ömer, *Hıfz-ı Sıhhat*, İstanbul, 1330 [1914].

kendini Marcel Pagnol'un *La Gloire de mon père*'de [Çocukluk Anıları-Babamın Gururu] çok güzel anlattığı, alkoliklerin kanlı organlarını gösteren korkunç afişleriyle Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın ilkokullarından birinde sanırdı! Aynı şekilde, 1908 yılında kurulan Himaye-i Etfâl Cemiyeti de çocukları alkolün tehlikelerinden korumayı amaçlıyordu.[38]

Ağustos 1909 tarihli bir kanunla (Cemiyetler Kanunu) dernek kurma hakkının tanınmasından sonra amacı alkolle mücadele olan dernekler boy gösterdi. "İspiritosuz bir medeniyet" kurma çağrısında bulunan Osmanlı Men'-i Müskirat Cemiyeti 1910'da İstanbul'da faaliyete geçti.[39] Aynı yıl taşrada, Karadeniz Ereğlisi'nde alkol karşıtı militanlar Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti adında bir başka dernek kurdurlar.[40] Osmanlı kömürünün ağırlıklı bölümünün çıkarıldığı Karadeniz kıyısındaki bu madencilik bölgesinde madenciler –Hırvatlar, Sırplar, Doğu Avrupalılar ve Müslümanlar da dahil Osmanlılar– özellikle biraya düşkünmüş gibi görünüyorlardı: Madene en yakın kasaba olan Zonguldak birçok alafranga birahaneye ev sahipliği ediyordu; buraları kömür tozuna bulanmış genizleri yumuşatmak, çetin çalışma şartlarını unutmak, muhtemelen de gurbette olmanın acılarını hafifletmek isteyen yerel "kara suratlılar"ın uğrak yerleriydi.[41] Kuşkusuz, Avrupa ya da Amerika Birleşik Devletleri'ndekine benzer bir işçi sınıfı alkolizminin gelişmesinden korkan dernek kurucuları "hafif, içimi pek lâtif gelen" bir içecek olduğunu teslim ettikleri ve tam da bu yüzden "içkiler içinde en keskin, en korkunç düşman" olarak belledikleri biraya özel olarak yüklenmeyi kendilerine görev bildiler. Bu nedenle, "Bütün Ereğli sınırları içinde

38 Cüneyd Okay, "War and the Child in the Second Constitutional Period", a.g.m.

39 Osmanlı Men'-i Müskirat Cemiyeti, "Meyhaneler felaket yatağı", a.g.m. Derneğin tüzüğü için bkz. *Osmanlı Men'-i Müskirat Cemiyeti Nizamnâmesi*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1326 [1910].

40 Bu derneğin tüzüğü için bkz. *Sırât-ı Müstakîm*, IV/95, Haziran 1910. Ayrıca bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, s. 25, dipnot 50 ve 23 Haziran 1910 tarihli *Tanin* gazetesi.

41 Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara, 2001, s. 358. Ama yazar kaynak belirtmez.

bir tek meyhane kalmayıncaya kadar" savaşmak gerekiyordu. Gene de, bu dernekler çok faal olmuşa benzemez; daha sonraları hiçbir izlerine rastlanmaz.

Milliyetçilikler, savaşlar, içkiler

İçki, bir kimlik meselesi

Tıpkı yenenler gibi içilenler de nüfusun farklı kesimleri arasına az çok kalın çizgiler atar. İçki her zaman bir kimliği açığa vurur. Müslümanlar içki içtikleri ve Hıristiyanlarla ya da Yahudilerle yan yana geldikleri müddetçe içme olgusu Osmanlı İmparatorluğu'nda dinler ya da kültürler arasında kesin sınırlar oluşturmamıştı; sayısal oranlar değişse de herkes aynı şeyleri içiyordu. Bir kimliği açığa vuran içilen içkiden ziyade içme tarzı, çevre ve nispi içme özgürlüğüydü. Müslüman milleti içinde bile içenler ve içmeyenler arasında net bir sınırdan bahsedemeyiz: İçen bir Müslüman dininden ya da cemaatinden çıkmıyordu; kötü görülebiliyordu, ama bu yüzden toplumdan dışlanmıyordu ya da mürtet ilan edilmiyordu. O halde, alkol severlerin kimliğinin esas belirleyicisi ait oldukları toplumsal katmanlarıydı.

Ne var ki, 19. yüzyıldan itibaren kimlik meselesi yeni boyutlar kazandı. Batı'nın artan etkisi ve yürütülen reformlar toplumda alafranga yandaşları ile alaturkacı olmaya devam edenler arasında yeni sınırlar oluşturdu.[42] Öte yandan, milliyetçilikler de dinler ve cemaatler arasındaki sınırların altına daha kalın bir çizgi çekti. Ekonominin ve modern teknolojilerin etkisiyle modernler ile gelenekçiler arasındaki uçurum genişledi. Yeni çatlaklar gün yüzüne çıktı. Bu kimlik krizi sonunda alkollü içecekleri, tüketildikleri yerleri ve içme tarzlarını da ilgilendirmeye başladı. Bunlar üzerinden pek çok kimliksel tepki türü şekillendi.

Bunlardan ilki Batı'ya ve Osmanlı toplumunun üst sınıflarının Batılılaşmasına gösterilen tepkiydi. Kınanan sadece alkolün

42 Bkz. Edhem Eldem, "Alla Franca-alla Turca/Alafranga-alaturka", *DEO*.

bedensel ve ahlâki zararları değil, içki meraklılarını gözde içkilerine yönelten saiklerdi. Din adamları, hekimler ya da aydınlar içme ediminde mimetik bir etki, Batı'yı taklit etme yönünde bir arzu gördüler ve bunu sorguladılar. II. Mahmud döneminin "içenler"i bunu yapmak onları "medeni" kıldığı ve tarihin akış istikametinde olduklarını kanıtladığı için içiyorlardı. Aradan bir asır geçmeden bu argüman tersine dönmeye başlamıştı. Türklerin ayıklığını öven aynı Dr. Süleyman Numan 1908'de Osmanlı toplumunun en çok içen kesimi olan orta ve üst sınıfları hedef tahtasına koyarak bunları "muktaza-i medeniyet ve terakki" bahanesiyle böyle davranmakla suçladı.[43] *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşad*'ın muhafazakâr yazarları da aynı telden çaldılar: Gençler kendilerini giderek daha fazla alkole veriyorlardı, zira içkiyi "lazime-i medeniyet ve ikram edilen bir kadehin reddini bir cürm-i içtimaî sayıyorlar"dı. "Bir de iki kadeh içki içmek medeniyete taklid sayılır."[44] 1920'de alkolle mücadele için Hilâl-i Ahdar (Yeşilay) kurulduğunda derneğin militanları bu defa genç kadınlar için aynı tespiti yapacaklardı. Derneğe girmeye karşı çıkan bu kadınlar medeniyet arzusunun arkasına saklanıyorlardı, "Bize bir kadeh şampanya ikram edilirse nasıl reddedebiliriz?" diyorlardı.

Aslında, bu eleştiriler Batı'yı taklit arzusunu kınamanın ötesine geçti. Alkollü içeceklerin tüketimini hedef alarak tam da 19. yüzyıldaki reformlardan beri devam eden toplumsal modernleşme sürecini sorguladılar.[45] Batı, Avrupa, Hıristiyanlık ve alafranga olan her şey, talih oyunları oynamak, dans etmek, çocukların eğitimini yabancı bir "matmazel"e (mürebbiye) emanet etmek, metres tutmak, yabancı bir kadınla evlenmek şiddetle kınandı. Batı örf ve âdetlerinin ithal edilmesinin beraberinde getirdiği bu kötülükler kataloğunda alkol tüketimi tabii ki en başlarda yer alıyordu. Hatta, alkol kötülüklerin en kötüsüydü zira yayılmasının arkasında Batı'nın Doğu'yu, İslâm'ı

43 Süleyman Numan, "İnkılabımız ve alkohol", a.g.m.

44 Dr. Mazhar Osman Bey, "İçki hastalığı", *Sırât-ı Müstakîm*, 14/355, Temmuz 1332 [1916].

45 Erdal Kaynar, "Occidentalisation", *DEO*.

ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma arzusu yatıyordu. Tatar kökenli bir ulema olan Abdürreşid İbrahim 1910'da Osmanlıca yayımlanan, Asya seyahatini anlattığı eserinde alkolizmin hemen her yerde, Orta Asya ve Sibirya'da, Buryatlarda, Yakutlarda ve Koreliler arasında neden olduğu yıkımları anlattı; Rusların Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için "kullandıkları birinci vasıta" dediği alkolü bu şekilde kullanmalarını kınadı.[46] Ve ekledi: "Avrupalıların 'medeniyet' dedikleri şey hep maskedir. Medeniyet, zulüm aletidir."

Bu kimliksel tepki başkalarında taban tabana zıt bir şekil aldı: Avrupa'yı taklitten uzak durmak için yapılması gereken içkiden kaçınmak değil, "yerli" içki içmekti. Batı'dan ithal şarap ya da alkollerin yerine "Osmanlı" damgası taşıyan yerli malı içecekler tüketilmeliydi. Burada rakıyı yeniden hem modern hem de Osmanlı olan bir kimliğin işaretleyicisi olarak görüyoruz. Yerel müşterilerin rakıyı tercih etmelerinde tabiri caizse vatanperver bir "direniş" gören yabancılar bu tespitlerinde yanılmıyorlardı. Bu, özellikle imparatorlukta Fransız çıkarlarını temsil eden *Revue commerciale du Levant*'ın savunduğu bakış açısıydı. Dergi "aslan sütü" meraklısı Osmanlıların yerel pazara nüfuz etmekte giderek daha fazla sorun yaşayan Fransız şaraplarının ve ispirtolu içeceklerin ithalatına karşı gerçek bir muhalefet sergilediklerini görmekten duyduğu hayal kırıklığını ifade etmek için rakıyı "milli içki" olarak niteledi.[47] Çoğunlukla Müslüman olmayan elitler ve yabancılar tarafından tüketildiği ölçüde bira bile yabancı bir içecek olarak addedilmeye devam etti.[48]

Alkol sever Türkler rakıya giderek daha fazla rağbet ederken imparatorluğun Rum tebaası Yunanistan Krallığı menşeli bir Yunan içkisini tercih etmekle suçlandı. 19. yüzyılın sonlarına doğru piyasada, konyak meraklısı birkaç Osmanlı'nın uzun

46 Abdurrechid Ibrahim, *Un Tatar au Japon. Un voyage en Asie*, ed. ve çev. François Georgeon ve Işık Tamdoğan-Abel, Sindbad Actes-Sud, Arles, 2004, s. 24-26.

47 "Raki et apéritifs", *RCL*, II, 1903, s. 119 ve "Vins et spiritueux", *RCL*, no. 322, Ocak-Haziran 1914, s. 75-99.

48 Bkz. Malte Fuhrmann, "Beer, the Drink of a Changing World", a.g.m., s. 100.

"Ortaköy'de olan bir münasebetsiz vak'a." Elinden şişesini düşüren bir sarhoş etrafındakilerin hayret dolu bakışları altında, Ortaköy meydanında elini kolunu savura savura nara atıyor. Takım elbisesine, şapkasına, bastonuna bakılırsa Batılı bir adam; soldaki bir kişinin eliyle tabelasını işaret ettiği içki satan bir mekândan çıkıyor. Fes giymiş Osmanlılar ayıpladıkları bu manzara karşısında donakalmışlar; içlerinden biri köpeğiyle kaçıyor... Boğaziçi'nde, Suriçi'ne yakın bir noktada bulunan Ortaköy meyhaneleriyle ünlüydü. [*Geveze*, no. 44, 14 Eylül 1324 (27 Eylül 1908).]

zamandan beri bildiği Fransız konyağının yanında Yunan malı bir konyak boy gösterdi: Metaxa. Adını yaratıcısı Spyros Metaxas'tan alan bu içki, Samos (Sisam) ve Lemnos (Limni) üzümünden ve muskatından elde edilen alkol distilatına Akdeniz bitkilerinin ve çiçeklerinin özütlerinin ilave edilmesiyle üretilir. Metaxa Atinalı elitler arasında hızla sükse yaptı ve dünyanın dört bir köşesine ihraç edilmeye başladı. Spyrox Metaxas çok geçmeden biri Odessa'da diğeri İstanbul'da olmak üzere iki yeni fabrika açtı. Konyak meraklısı Sultan Abdülhamid'in madalya vermesiyle bu içki Yıldız Sarayı'na da giriş yaptı. Metaxa, imparatorluktaki Rum müşteriler arasında büyük bir hızla popülerleşti. Metaxa'nın Fransız konyağına rakip olmasına canı sıkılan *Revue commerciale du Levant* gene "vatanperver bir fikrin" galip gelmesini kınadı ve ekledi: "Helen olan her şeyin mükemmel olduğuna inanan [Osmanlı tebaası] Rumlar Helen konyağına büyük bir zevkle yumuldular – halbuki, enfes bir içki olmaktan

uzaktır [...] Vatanperverlikten içilebilir; şüphesiz zevk için içilmesi de mümkündür."[49] Aynı şekilde, Kudüs'te de Yunan konyağı hâkimdi: "Burada bakkalların ve meyhanecilerin neredeyse tamamı Rum olduğundan müşterilere sattıkları, hatta dayattıkları Yunanistan'da imal edilen üründür."[50] "Çok milletli" bir imparatorlukta "milli" bir içkinin var olduğu fikri tıpkı imparatorluk kavramının kendisi gibi sorgulanmaya başladı...

Bu cemaatler arası gerilim döneminde, imparatorluk Rumları sadece *Revue commerciale du Levant*'ı çıkaran Fransızlar tarafından değil, ekonomide, özellikle de neredeyse tekel konumunda oldukları alkollü içecek sektöründe tuttukları yerden giderek daha fazla rahatsızlık duyan Türkler tarafından da hedef alındılar. Yeri geldiğinde aynı Rumlar içki içen Müslümanların sırtından zengin olmakla itham edildiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmî yayın organı *Tanin*'de yayımlanan bir okur mektubunun yazarı alkol parasının "vatan evlatları" tarafından –burada Müslümanlar ve Türkler demek istiyordu– harcanma biçimini ve bu paranın, "hain" olarak nitelemekte tereddüt etmediği Rumların cebine gitmesini olabilecek en sert ifadelerle kınadı:

> Bugün birkaç tanesi müstesna olmak şartiyle hangi bir birahane tasavvur ederseniz ki kasanın üzerinde bir Yunan kralı ile iki yanında prenslerin resimleri ve kapının üzerinde, Türk toprağında bulunmasına rağmen, Yunan bayrağı bulunmasın? Hangi bir meyhane tasavvur ederseniz ki destgâhı mavi ile beyaza boyanmış, duvarlarında Mora ihtilali zarfında şöyle böyle hizmetler eden bir kapudanın, ihtilal riyasetinde bulunan papasın [...] resimleri muallâk olmasın? [...] Senevî bir milyon liralık mühim bir serveti her gün aleyhimizde silah kullanmak için vesilecû olan bu hain, bu nankör ellere teslim ediyoruz![51]

---

49 "Consommation de la bière à Constantinople", *RCL*, Mayıs 1894, s. 7-8.

50 *RCL*, no. 322, Ocak-Haziran 1914, s. 14.

51 *Tanin*, no. 650, 10 Haziran 1326 [23 Haziran 1910]. Mavi ve beyaz Yunan bayrağının renkleridir; "aleyhimizde silah kullanmak için vesilecû olanlar", 1910'da tamamlanan ve Yunan filosuna Ege Denizi'nde Osmanlı donanması karşısında tartışılmaz bir üstünlük sağlayan Yunan zırhlı kruvazörü Averof

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Enosis'i (Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını) teşvik eden Yunanistan Krallığı'yla büyük bir gerilimin yaşandığı sırada başta İzmir'de olmak üzere ilan edilen Rum boykotunu destekledi.[52]

Alkol meselesi etrafında oluşan bu kimlik kristalleşmesinin izleri Türk milliyetçiliğinin ilk militanları arasında da görülür. Bu isimler "Garpçılar" olarak anılan kesimle pek çok fikri paylaşırken Türk "etnisite"sine ya da "ırk"ına –ırk terimine 19. yüzyılda verilen anlamda– ve milli örf ve âdetlere daha fazla vurgu yaptılar; bu da içlerinden bazılarının alkolü lanetlemesine yol açtı. Alkol karşıtı literatürün başından beri tekrarladığı üzere alkol sadece içki içenler, aileleri ve toplum için değil, Osmanlıca lügate yeni giren kavramlar olan "ırk" ya da "soy" için de yozlaşma tehdidi yaratan bir tehlikeydi. Milliyetçi eğilimli en güzide entelektüelleri bir araya getiren *Halka Doğru* dergisi Nisan 1914'te alkolün zararları üzerine bir yazı yayımladı. Yazıda şu satırları okuruz: "Biz memleketimizde yeni ve hakikî bir inkılab için çalışırken bütün bu fenalıklardan silkinmeği de unutmamalıyız [...] Zehirlenen bir adam değil koca bir soydur. Rakı içen bir adamın zararı sade kendisine değil bütün memleketedir."[53]

Bundan birkaç ay sonra, *Halka Doğru*'dan bayrağı devralan *Türk Sözü* dergisi "Türk'ün beyaz katili" başlığını taşıyan bir tür manifesto yayımladı.[54] Milliyetçi genç bir militan olan Aka Gündüz (1885-1958) adındaki yazar burada okurları uyardı: Türkler Trablus ve Balkan savaşlarını sağ salim atlatmışlardır, lakin bir "beyaz katil"in kurbanı olup yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Yazar Türk'ü bu katilin pençesinden kur-

olayına yapılan bir göndermedir. Bu geminin inşası çok zengin bir Osmanlı olan Yorgo Averof ve imparatorluk Rumlarından toplanan bağışlarla finanse edilmişti. Olay Rumlara karşı bir boykot hareketinin başlamasına neden olmuştu. Bkz. Zafer Toprak, "Osmanlı Donanması, *Averof* Zırhlısı ve Ulusal Kimlik", *Toplumsal Tarih*, no. 113, Mayıs 2003, s. 10-19.

52 Bkz. Evangeli Ahladi, "İzmir'de İttihatçılar ve Rumlar. Yunan-Rum Boykotu (1908-1911)", *Kebikeç*, 26, 2008, s. 175-200.

53 "İçki zehirlerin en fenasıdır", *Halka Doğru*, Nisan 1914, no. 52.

54 "İçtimai derdlerimizden: Türk'ün beyaz katili", *Türk Sözü*, I/12, 26 Haziran 1914 [7 Temmuz 1914].

tarmak için hep birlikte seferber olması gereken şairlere, münevverlere, hekimlere, müderrislere, âlimlere, vaizlere, mebuslara, hatırı sayılır kişilere, nazırlara, devlet adamlarına, zabıtaya ve kadılara mücadele çağrısında bulunur. Ve yazının son kanatlanışında suçlunun adını verir: "Beyaz katil! Bunun kim olduğunu sormağa hacet var mı? [...] Beyaz katil demek ispirito demek. Yani rakı, rakı, rakı!"

Gene militan bir Türk milliyetçisi olan Yusuf Akçura alkol tüketimini bambaşka bir açıdan eleştirdi. Dört yıl önce kurduğu *Türk Yurdu* dergisinde 1915'te yayımlanan "Sarhoşluğa karşı" başlıklı yazısında tezini uzun uzun geliştirdi.[55] Bazılarının savunduğu, eski Türklerin alkollü içecekler tükettiği, şarabı bildiği ve kımız içtiği fikrine itiraz etti.[56] Akçura herhangi bir kanıt sunmaksızın Cengiz Han'ın yasasında sarhoşluk veren içeceklerin yasaklandığını iddia etti. Ayrıca, Türklerin tüm Asya'yı fethetmesini sağlayan ana nedenlerden birinin içkiden uzak durmaları olduğunu belirtti. Sonuçta, Osmanlıların Avrupa'daki askerî başarılarını ayıklıklarına bağlayan iddia tekrarlanmış oldu, ancak bu defa argüman Osmanlılardan Türklere ve Avrupa'dan Asya'ya aktarılmıştı. Yazarın iddiasına göre İslâm dininin mahkûm ettiği alkole *Türk ananesi* de karşıydı.

Savaşlar ve savaş ertesi

Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Kurtuluş Savaşı (1920-1922): Peş peşe gelen bu çatışmalar Osmanlılar arasında kimliklerin kemikleşmesine, alkol tüketimi gibi alkol üretiminin de zarar görmesine neden oldu. 1913'te Balkanlar'da Osmanlı varlığının sona ermesiyle birlikte

55 "Sarhoşluğa karşı", *Türk Yurdu*, cilt VIII/8, 18 Haziran 1331 [1 Temmuz 1915], s. 2651-2655.

56 Akçura burada belki de alkol konusuna taban tabana zıt bir yaklaşımı olan Türk milliyetçiliğinin fikir babası Ziya Gökalp'e dokundurma yapıyor. Gökalp'e göre eski Türkler farklı alkol türlerini, kımızı ve şarabı (süci) biliyorlardı; bu da, içki içmenin İslâm'dan önce *milli bir gelenek* olduğunu kanıtlıyordu. Bkz. Ziya Gökalp, *Millî Tetebbûlar. "Millî Tetebbûlar Mecmuası" Yazıları*, ed. Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 88. Yazının orijinali *Tetebbûlar Mecmuası*, 1/3, Temmuz-Ağustos 1915, s. 385-456'te yayımlanmıştır.

imparatorluk zengin bağcılık bölgelerini yitirdi. Özellikle Dünya Savaşı ülkenin ekonomik ve ticari şartlarını allak bullak etti ve başta İstanbul olmak üzere büyük şehirler abluka altına alındı.[57] Esas olarak Anadolu'da "bağcılığın kalbi" olan Ege Bölgesi'nde cereyan eden Kurtuluş Savaşı ise bağlık alanlarda çok büyük tahribata yol açtı.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen savaşların tüketimi artırmak gibi paradoksal bir etkisi de oldu.[58] Çanakkale cephesinde, askerlere yasak olmasına rağmen, subay ve erler –siperlerdeki Fransız erlerine dağıtılan şarap gibi resmî bir dağıtım olmasa da– içmekten geri kalmadılar.[59] Cephe gerisinde pek çok kişi kendini İslâmi normdan azat edip içki içti. Ahmed Emin Yalman'a göre 1914-1917 arasında rakı tüketimi ikiye katlanmıştı.[60] Bir gazeteci 1916'da bu duruma infial etmişti:

> Ziyafetlerde, sünnet düğünlerinde, velîme cemiyetlerinde, hususî sohbetlerde içkinin vücudu, adetâ, şarttır. İçkisiz eğlence olamıyacağı kanaati o kadar fena yerleşmiştir ki Anadolu köylerinde günlerce süren düğünlerde bile davul zurna ile bayılıncaya kadar içmek gençler için en tatlı eğlence addedilmektedir.[61]

İçki tüketimindeki bu artış emekçi sınıfları ilgilendirdiği kadar yeni zenginleri de ilgilendiriyordu: Bu ikinciler karaborsa sayesinde bolluk içinde yaşıyorlardı ve etraflarında iffetsiz kadınlar, utanıp sıkılmadan işret âlemleri düzenliyorlardı.[62]

Ablukadan ve her türlü kıtlıktan etkilenen İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı ertesindeki durumu bu gidişatı gayet iyi

57 Çiğdem Oğuz, "The Struggle Within. Moral Crisis in the Ottoman Homefront during the First World War", doktora tezi, Leiden Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018.

58 *A.g.y.*, s. 182-184.

59 Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 246.

60 Akt. Çiğdem Oğuz, "The Struggle Within", *a.g.y.*, s. 179.

61 Kâzım Nami, "İçki ve Muallimler", *Donanma Mecmuası*, VII/76, 7 Kanun-ı Sani 1331 [20 Ocak 1916].

62 Bkz. Sedad Simavi'nin *Yeni Zenginler*, Kütübhane-i Sudî, İstanbul, 1918, s. 13'te yayımlanan bir karikatürü.

örnekler:[63] İstanbul'da alkol tüketimi hiç bu kadar yüksek olmamıştı. Şehrin alkol ihtiyacı özellikle ABD menşeli, düşük kaliteli alkollerle karşılanıyordu. Zira artan talebe yanıt vermek gerekiyordu. Talep en başta İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan, on binlerce kişiden oluşan işgal kuvvetlerinin subay ve askerlerinden geliyordu; bunlar kahvehane, lokanta ve meyhanelerden kabare ve gece kulüplerine, şehrin sunduğu tüm eğlence imkânlarından yararlanma arzusu içindeydi. Arşivler sarhoşken sergiledikleri davranışlarla ilintili şikâyetlerle doludur: Hakaretler, kavgalar, suçlar çoğalmıştı.[64] Dönemin İstanbulu'nu anlatan Türk romanları sokaktaki adamı şoke eden alacakaranlık bir sefahat ve çöküş atmosferinde, içkili yabancı askerler tarafından istila edilmiş bir şehir resmeder.[65] İşgal kuvvetlerine bu defa sivil yabancı bir kitle daha eklendi: Sayıları yüz bini aşan ve beraberlerinde yeni âdetler, yeni eğlence biçimleri ve kadınlar için bilinmeyen bir serbesti getiren, Bolşeviklerden kaçan Beyaz Ruslar. Bu insanlar şehri yeni içme biçimleriyle ve –başta votka olmak üzere– yeni içkilerle de tanıştırmışlardı:[66] *Revue commerciale du Levant* Temmuz 1920 sayısında şampanya satışlarının istikrarlı bir şekilde arttığını yazarak bunu "büyük şampanya tüketicileri ve erbabı" olan "Rusların istilası"na bağlamıştı.[67] Rusların gelişiyle birlikte meyhane sayısı da çoğaldı.

Osmanlılar arasında, İtilaf Güçlerinin işgali altındaki şehirde büyük itibar gören Rum ve Ermeniler şarap ve alkol ticaretinin büyük bölümünü hâlâ ellerinde tutuyorlardı. 1920 yılı İstanbulu için yapılan *Constantinople To-Day* başlıklı sosyolojik

63 İlbeyi Özer, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Dergisi*, 14, 2003, s. 247-271; Zafer Toprak, "Mütareke Yıllarında İstanbul'da Hayat. İşgal ve Tramva", *Baykuş*, no. 43, Nisan 2019, s. 2-15.

64 Bkz. Daniel-Joseph MacArthur-Seal, "Sarhoşluk ve Emperializm", *Toplumsal Tarih*, no. 269, Mayıs 2016, s. 84-91.

65 Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

66 Beyaz Ruslar ve alkol için bkz. Aylin Doğan, *"Esir Şehrin" Mutfak Kültürü. Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü (1918-1922)*, Libra Kitap, İstanbul, 2019, s. 154-158.

67 *RCL*, no. 338, Temmuz 1920, s. 78-84.

Üstte: "Paralarımız nereye gidiyor". Altta: Ön planda oturan adam "– Bir tek atıp çıkarız diyorduk halbuki üç şişeyi bitirdik." Kafayı bulduğu belli olan genç adam içkileri tazeleyen Beyaz Rus garson kadına "– Bu gidişle bir tek değil yirmi tek atsam doyamıyacağım Haraşoo!" Türkler Beyaz Rus kadınlara "Haroşo" (Rusça iyi, güzel) lakabını takmıştı. [*Âyine*, no. 32, Mart 1922, imza Mehmed İzeddin.]

bir Amerikan araştırmasına göre İstanbul'da alkollü içecek tüketilen 1.413 yer vardı (lokantalar, kafeler, birahaneler ve toptan satış mağazaları). Bunların 1.169'u Rumlara, 97'si Türklere, 57'si Ermenilere, 44'ü Ruslara, 17'si Yahudilere aitti. Aynı kaynağa göre Pera, Galata ve Tophane'de fahişelerin uğrak yeri olan 58 bar bulunuyordu; diğer barlar Moda ve Kadıköy'deydi. Genelevlerde şarap, rakı, bazen de şampanya içiliyordu.

İstanbul Polis Müdüriyeti bu artışa tanıklık eden farklı rakamlar verir. Bu verilere göre 1921 yılında İstanbul'da %80'i Rumlara, %10'u Ermenilere, geri kalanı yabancılara (%5) ve Türklere (%5) ait 2.023 adet meyhane ve birahane bulunuyordu.[68] Aynı

68 30 Ocak 1921 tarihli *İkdam*, aktaran Yavuz Saç, "Wine Production and Consumption in Turkey, 1920-1940", yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversi-

dönemde yayımlanan *Müskirat Rehberi* bu oranları teyit etmiş ve alkolün ne kadar sıradanlaştığını göstermişti.[69] Rehberde önce alkollü içeceklerin nasıl imal edildiği anlatılıyordu; sonra okurlara içki tüketmek için en iyi yerler tavsiye ediliyor ve 33 bakkaliye, 14 lokanta ya da birahane, 12 fabrika ve 9 depo dahil 50'den fazla işletme seçeneği sunuluyordu. Bu işletmelerin 36'sı Rumlara, 8'i Yahudilere, 7'si Ermenilere aitti. Coğrafi dağılıma gelince, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Beyoğlu (Galata ve Pera) 38 işletmeyle aslan payına sahipti. Suriçi'nde ise dördü Balat, üçü Sirkeci, üçü de Tahtakale, Unkapanı ve Cibali'de olmak üzere sadece on adet işletme bulunuyordu.

Yabancılar ve gayrimüslimlerden başka, sırf şehirlerinde caka satan yabancı askerleri görmenin üzüntüsünü bastırmak için bile olsa pek çok Müslüman kendini içkiye vermişti.[70] Daha önce tanıştığımız Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de görevli memur Said Bey 1919'da yüzyılın ilk yıllarında olduğundan çok daha fazla rakı tüketti: Hemen hemen her gün ve her zaman erkek erkeğe (damatları ya da ahbaplarıyla) öncelikle rakı, bazen evinin yakınındaki Bomonti Birahanesi'nin bahçesinde bira, istisnai olarak da şampanya içiyordu. Yeni olan, artık evinde de içiyor olmasıydı.[71] Cemaatler arası gerginliklerin şiddetlendiği bir şehirde bir yanda yabancılar ve gayrimüslimler arasında diğer yanda Müslümanlar arasında sürtüşmeler ve kırılmalar boy gösterdi. İngiliz ve Fransız askerlerinin ve denizcilerinin uğrak yeri olan Eftalipos Gazinosu'nun önünde yaşanan bir olay buna tanıklık etmişti: Şüphesiz bir Rum olan kapı görevlisi fes tak-

---

tesi, İstanbul, 2010, s. 31; Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi. Men-i Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012, s. 65-66.

69 *Müskirat Rehberi. Müskirat Nasıl İmal Edilir? Kimler Satar?*, Vatan Matba'ası, İstanbul, tarihsiz. Rehberin basım tarihi belirtilmemiştir ama mütareke döneminde yayımlanmış olması muhtemeldir.

70 Bkz. İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 49-52.

71 François Georgeon, "Entre l'aisance et la gêne, le train de vie d'un fonctionnaire d'Istanbul pendant la Première Guerre mondiale", *Sous le signe des réformes. État et société de l'Empire ottoman à la Turquie kémaliste (1789-1939)*, Isis Press, İstanbul, 2009, s. 189-211.

mış bir Türk'ün içeri girmesini kırık bir Türkçeyle "Yok burada sen içecek" diyerek kabaca engellemişti...[72]

İçki satış yerlerinin sayısındaki artış, alkol kullanımının artması, uyuşturucu kullanımının giderek yaygınlaşması[73] İstanbul'a hâkim olan sağlıksız atmosfer, ahlâksızlık ve sefahat sahneleri dindar ve muhafazakâr çevrelerde, hekimlerde ve milliyetçilerde infial uyandırdı. İslâmi eğilimli *Sebilürreşad* dergisi şehirlerde, özellikle de başkentte genç münevverlerin, tüccarların, memurların, silah altındaki askerlerin eşlerinin böyle alkol tüketmelerine esef etti; "dahili düşman" olarak gördüğü alkole karşı cihat çağrısında bulundu.[74] Başkaları alkolün aile ve halk sağlığı üzerinde kendini hissettiren sonuçlarını, meyhanelerde patlak veren şiddet olaylarını, gayrimüslimlerin durumdan sağladığı kazançları yerdi. Bu gerçekleri ifşa etmek için basında çıkan yazılar, konferanslar, istatistikler aracılığıyla büyük bir propaganda faaliyeti gelişti.

Ocak 1919'da Amerikan federal hükümetinin ABD'nin tamamında alkolü yasaklama kararı aldığı, işte bu bağlamda öğrenildi. Anında dünya çapında yankı uyandıran bu sert içki yasağı önlemi Osmanlı İmparatorluğu'nda da dikkatlerden kaçmadı. Uzun zamandır alkollü içeceklerin sınırlandırılmasını ya da yasaklanmasını talep eden din adamları ve muhafazakârlar haberi sevinç çığlıklarıyla karşıladılar. *Sebilürreşad* dergisinin bir yazarı heyecan içinde, ABD gibi modern ve medeni bir ülkenin bu yola girmesinin çok güzel bir örnek oluşturduğunu haykırdı.[75]

72 Hakan Kaynar, "Muhabbet Baki Mahbubân Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 3, 2014, s. 1-21, burada s. 6. İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra bu tavır değişecekti. Fes giyen Türk aynı müessesede büyük bir saygıyla, "Lütfen paşam, buyursunlar" denerek karşılanacaktı...

73 G. Carole Woodall, "Decadent Nights. A Cocaine-Filled Reading of 1920s post-Ottoman Istanbul", Michela Ardizzoni ve Valerio Ferme (ed.), *Mediterranean Encounters in the City. Frameworks of Mediation between East and West, North and South*, Lanham, Lexington Books, 2015, s. 18-36.

74 "İçki beliyyesi. Rusya içki beliyyesini nasıl izale etti?", *Sebilürreşad*, 15/371, Eylül 1334 [1918], s. 131-134.

75 Milaslı İsmail Hakkı, "İçkilerin Amerika'da resmi memnûiyeti: acaba hangisi asrîlik?", *Sebilürreşad*, 16/410-411, Mayıs 1335 [1919], s. 191-193 ve "İçkilerin men'ine çalışmak lüzumu", ay.y., 16/412-413, Mayıs 1335 [1919], s. 206-208.

Aynı dergide Şeyhülislâm Haydarizade İbrahim Efendi de Amerikan içki yasağının "içkinin tahrimi hakkındaki ahkâm-ı islamiyenin isabetini ispat ve teyid ettiği"ni görmekten duyduğu sevinç ve gururu dile getirdi.[76]

Batı'da olduğu gibi alkol karşıtı derneklerin kurulması ya da ABD'dekine benzer bir içki yasağı kanununun çıkarılması çağrısında bulunan sesler çoğaldı – ve bu sesler sadece dinî çevrelerden yükselmiyordu.[77] Münevverler, hekimler ve birkaç ulemadan oluşan bir grup Mart 1920'de İstanbul'da bilimsel argümanları öne çıkararak alkolün tamamen yasaklanmasını isteyen Hilâl-i Ahdar Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyetin kurucuları arasında psikiyatr Dr. Mazhar Osman ve kariyerine bu yasak ikliminde başlayan gencecik bir hekim olan Dr. Fahreddin Kerim de yer alıyordu.[78] Öte yandan, 1912'de kurulan Ermeni Etıbba Cemiyeti 1920'lerin başında İstanbul'da *Tarman* başlıklı bir dergi çıkarmaya başladı; dergi ilk sayılarında okurlarının dikkatini alkolün tehlikelerine çekti ve alkolizmi zührevi hastalıklar ya da veba gibi musibetler arasına koydu: Bu, "sadece alkol severlere bulaşmakla kalmayan, çocukları zehirleyen ve *ırkın yozlaşmasına* yol açan içtimai bir hastalıktır".[79]

Anadolu direnişi ve alkol yasağı

Paradoksal bir şekilde, içki yasağı Anadolu'nun göbeğinde küçük bir şehir olan Ankara'da ilan edilecekti.[80] Mustafa Kemal

76 *Sebilürreşad* 18/450, 4 Kanun-u Evvel 1335 [4 Aralık 1919]. Haydarizade İbrahim, Mart 1920'de alkolle mücadele için örgütlenen Hilâl-i Ahdar'ın (Yeşilay) kurucuları arasında yer alacaktır. Bkz. Dipnot 78.

77 Bkz. Adnan [Adıvar?], "İçkiye karşı", *Büyük Mecmua*, no. 13, 16 Teşrin-i Evvel [16 Ekim], 1919.

78 Serkan Erdal, Hasan Demirci ve Pir Murat Sivri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İçki ile Mücadele ve Hilâl-i Ahdar Cemiyeti (1908-1927)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.

79 Arsen Yarman, *Ermeni Etıbba Cemiyeti (1912-1922). Osmanlı'da Tıptan Siyasete Bir Kurum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 161-162. Alıntı metinde Fransızcadır. Vurgular bana ait.

80 Bkz. Emine Ö. Evered ve Kyle T. Evered, "A Geopolitics of Drinking: Debating the Place of Alcohol in Early Republican Turkey", *Political Geography*, 50, 2016, s. 48-60.

Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin diktasına karşı başlattığı direniş hareketinin karargâhını 1919 sonunda Ankara'ya taşıdı. Yeni bir meclis oluşturmak amacıyla Kemalistlerin kontrolündeki bölgelerde seçimler yapıldı. 23 Nisan 1920'de toplanan meclis, kısmen Ankara'ya ulaşmayı başaran İstanbul meclisinin mebuslarından, kısmen de yeni seçilen isimlerden oluşuyordu. Bürokratların, eşrafın, tüccarların, serbest meslek sahiplerinin, din adamlarının, toprak sahiplerinin yan yana geldiği, başlangıcında 115 vekilden oluşan bir meclisti bu. Bunların ilk işi Mustafa Kemal'i kendilerine başkan seçmek oldu. O dönemde alkollü içeceklerin yarattığı sorunların çoğunu yansıttığından içki yasağının meclis tarafından benimsenme hikâyesi, üzerinde durulmayı hak eder.

Bir kanunun kısa tarihi

Meclisin toplanmasından sadece beş gün sonra, 28 Nisan'da içki yasağı getiren bir kanun teklifi meclise sunuldu.[81] Teklifin sahibi olan İstanbul meclisinin eski Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey girişiminin arkasında yatan nedenleri kısaca açıkladı: Tabii ki İslâmi yasak, ama aynı zamanda alkolün neden olduğu tahribat, insanların bu konudaki cehaleti ve Amerikan örneği.[82] Ali Şükrü memleketi bu beladan korumak için tüm alkollü içeceklerin imalatını, ithalatını, satışını ve tüketimini yasaklamayı teklif etti. Kanun umuma açık yerlerde içki içerken yakala-

81 İçki yasağı kanunu yakın zamanlarda birçok çalışmaya konu olmuştur: Onur Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasağı. Men-i Müskirat Kanunu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008; Aytul Tamer Torun, "Basın ve İktidar İlişkileri: Birinci Meclis'ten Men-i Müskirat Kanunu Üzerine Tartışmalar", *Kebikeç*, 31, 2011, s. 209-232; Canan Balkan, "The Anti-Alcohol Movement in the Early Republican Period in Turkey", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012; Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi. Men-i Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012.

82 Ali Şükrü (1884-1923). Trabzon mebusu; Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in başlıca muhaliflerinden ve onun politikasına karşı duran "İkinci Grup"un kurucularından biri olacaktır. 1923 yılında Mustafa Kemal'in muhafız kıtası komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülecektir. Bkz. Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in* Tan *Gazetesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

nanların ya 50 liradan 250 liraya kadar para cezasına ya da İslâm hukukunun öngördüğü cezaya çarptırılmasını belirlemişti.[83] Bu son madde meclis sıralarından yükselen güçlü alkışlarla karşılandı. Mebuslar teklifin acilen kanunlaşması için ilgili encümenlere havale edilmesini istediler.

Kanun teklifinin görüşülmesine 17 Mayıs'ta yapılan oturumda, encümen raporlarının okunmasıyla başlandı. Encümenlerin görüşleri farklıydı. Sıhhiye ve Şer'iye encümenleri teklife ana hatlarıyla katıldıklarını açıkladılar, ama Adliye Encümeni günün acil meseleleri göz önüne alınarak kanunun çıkarılmasının ertelenmesini, bu arada alenen içki içenlerin para cezasına çarptırılmasını, suçun tekrarı halinde de hapis cezası verilmesini öngören Ceza Kanunu'nun 265. maddesinin sıkı bir şekilde uygulanmasını talep etti.[84] Maliye Encümeni de Ceza Kanunu'nun bu maddesinin yeterli olduğu değerlendirmesinde bulunarak tüketimi azaltmak için alkol vergilerinin artırılmasını önerdi.

Hükümetin (meclis tarafından seçilen icra vekilleri heyeti) tereddütlerinin de eklendiği bu görüş ayrılıkları ve ilk tartışmaların çok sert geçmesi, teklifin görüşülmesinin birkaç defa ertelenmesine neden oldu. Ve ancak 13 Eylül 1920'de tekrar gündeme geldi. Ertesi gün mecliste devam eden müzakereler yedi saatten uzun sürdü. Kanunun taraftarları ve aleyhtarları arasında hararetli söz düelloları oldu: Peş peşe kürsüye çıkan konuşmacıların sık sık kesilen sözleri, engellemeler, çeşitli sesler, hakaretler, "bravo", "yeter artık", "tamam" bağırışları birbirine karıştı; iki mebus neredeyse gırtlak gırtlağa geldi. Bir mebus oturumun bir "meydan muharebesi"ni andırdığını yazdı.[85]

İlk ateşi açan Maliye Vekili Ahmed Ferid Bey oldu.[86] Yasa-

---

83 Şeriat'ın 80 değnek cezası öngördüğünü hatırlayalım (bkz. s. 45-46). Bedensel cezalar Tanzimat döneminde çıkarılan çeşitli kanunlarla hafifletilmiş, sonra da kaldırılmıştı.

84 Bkz. s. 203-204 ve dipnot 30; Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasağı*, s. 28-31.

85 Mahmut Soydan, *Ankaralı'nın Defteri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 67.

86 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 64. İçtima [13 Eylül 1920], s. 112-131; 65. İçtima [14 Eylül 1920], s. 137-154. Ahmed Ferid (1878-1971) Türk siyaset adamı ve

ğa kesinlikle karşı olan vekil Anadolu direnişinin savaşa acilen mali kaynak sağlamak zorunda olduğu bir zamanda bu tedbirin Ankara'nın bütçesinde delik açacağını savundu; yasak, ülkenin en büyük ekonomik kaynaklarından biri olan Anadolu bağlarının geleceğini tehlikeye atacaktı; son olarak ve asıl önemlisi bu yasağın uygulanması imkânsızdı, zira yeterli polis memuru bulunmadığından Ankara yasağın etkin bir şekilde uygulanmasını denetlemek için gerekli maddi imkânlara ve insan kaynaklarına sahip değildi. Bu koşullarda çok geçmeden mücadele edilmesi imkânsız bir alkol kaçakçılığı ve karaborsası gelişecekti. Ahmed Ferid idam cezası tehditlerine rağmen hiçbir Osmanlı padişahının halka tütün yasağını dayatmayı başaramadığını hatırlattı. Tüketimi sınırlamak için –ki, bunun ziyadesiyle arzu edilir olduğu görüşündeydi– ispirtolu içeceklerden alınan vergilerin iki katına çıkarılmasını teklif etti.

Kanun teklifinin sahibi Ali Şükrü Bey maliye vekilinin itirazlarını tek tek cevapladı. Bağlar? Halihazırda bağcılık bölgelerinin neredeyse tamamı Ankara'nın kontrolü dışında, Yunan ordusunun işgali altındaydı.[87] Bir milyon liralık mali kayıp? Alkolizmin maliyetinin yanında bunun esamisi okunmazdı. Karaborsa? Alkol vergileri yükseltilse dahi gelişecekti. Uygulanması mümkün olmayan bir kanun? Dinine çok bağlı olan halkın kendisi kanunun uygulanmasına. "hasbî nigâhan" (gönüllü bekçi) olacaktı. Halk polislik edecekti; asıl mesele "nesl-i âtimiz"i bu korkunç alkol belasından korumaktı.[88]

Bu gerçek "söz düellosu"nun[89] ardından tartışma belli noktalara odaklandı: Ali Şükrü'nün kanun teklifinde belirtildiği gibi içki içenler Şeriat'ın öngördüğü cezaya mı –80 kırbaç– çarp-

---

diplomat; 17 Temmuz 1920-19 Mayıs 1921 arasında Ankara hükümetinde Maliye Nâzırı olarak görev yapmıştır.

87 Kanunun mecliste görüşüldüğü tarihte (13-14 Eylül 1920) hepsi de bağcılık bölgeleri olan İzmir'in hinterlandı, Anadolu'nun kuzeybatısı ve Trakya'nın bir bölümü Yunan ordusunun işgali altındaydı. İşgale Ağustos 1920'de İstanbul hükümeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması yol açmıştı.

88 Ali Şükrü Bey, *TBMM ZC*, I/64/2, 13 Eylül 1920, s. 117-121.

89 Bu tabir meclis kâtiplerinden Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na aittir, *İlk Meclis. Millî Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 97-98.

tırılmalıydı? Bu ceza olduğu gibi korunmalı mıydı, indirilmeli miydi, kaldırılmalı mıydı? Bazı mebuslar cezaya karşı çıktılar, kırbaç sayısının azaltılmasını istediler ya da kararı kadıya bırakmayı önerdiler. Sayıca az olan başkaları Şeriat'ın bu işe karıştırılmasına şiddetle karşı çıktılar.

İçki yasağı tartışmalarında gündeme gelen bir diğer sorun da gayrimüslimlerin oluşturduğu problemdi. Aslında cevap aranan iki soru vardı. Birincisi, kanun onlara uygulanacak mıydı? Dinî ayinlerinde şarap kullanmaları sebebiyle Hıristiyanlar –gayrimüslimler deyince akla sadece onlar gelir– yasaktan muaf mı tutulmalıydı? İslâm'ın diğer dinlere her zaman müsamaha gösterdiğini ve serbestlik tanıdığını savunan bazıları bu görüşteydi.[90] Ali Şükrü'ye göre Hıristiyanları muaf tutmak için bir sebep yoktu: Büyük bir açıksözlülükle, "Hıristiyanların bu hususta ki şikâyetleri dinlenemez, çünkü onların medar-ı istinatları olan, Amerika gibi Hıristiyan bir hükümet [içki yasağını] kabul etmiştir. Ermenilerin makam-ı şikâyeti Amerika idi. O kabul ettikten sonra, makam-ı şikâyet yoktur" dedi.[91]

Kaldı ki, bu tartışmalardan anlaşıldığı üzere, ama az ama çok itiraf edilen hedeflerden birinin, Müslümanlara alkolü yasaklarken gayrimüslimlere –özellikle de alkol sektörünün tamamında hâkim pozisyonda olan Rümlara– ağır bir darbe indirmek olduğu açıktı. Ve "milli iktisat" derdindeki mebusların zihnini örtük bir şekilde meşgul eden, bir önceki soruyla bağlantılı soru da burada yatıyordu. Bu soruyu şu şekilde formüle etmek mümkündü: Gayrimüslimlerin alkol sektöründeki ağırlığını Türkler lehine hafifletmenin en iyi yolu neydi? Maliye vekilinin savunduğu gibi vergileri artırmak mı? Yoksa gayrimüslimleri kanun kapsamına alarak fabrikaları, depoları ve içki satışı yapan müesseseleri kapatmak mecburiyetinde bırakmak mı? Mebuslardan biri özetle, "Senelerden beri sülük gibi [servet-i umumiyeyi] emdikleri" göz önüne alınırsa bunun "bir kısım vatandaşlarımız"a (gayrimüslimlere) büyük bir zarar ver-

90 Bunların başında 1925-1938 arasında hariciye vekili olarak görev yapacak Tevfik Rüştü [Aras] gelir.

91 *TBMM ZC*, 64. İçtima, 2. Celse, 13 Eylül 326 [1920], s. 119.

meyeceğini ifade etti.[92] Meclis çoğunluğu, içki tüketen Müslümanların Rumları ve Ermenileri zenginleştirmekten başka bir şey yapmadığı kanaatindeydi. Bu nedenle bu sonuncular da kanuna dahil edilmeliydi. Ankara sadece büyük bir kasaba olduğu için kanunun şimdilik büyük bir etkisi olmayacaktı, ama daha sonra İstanbul'da uygulanmaya başladığında özellikle gayrimüslimleri hedef alacağı açıktı.

Saatlerce süren tartışmaların ardından 14 Eylül'de oylamaya geçildi: Üç mebus çekimser kalırken, 71 mebus lehte, 71 mebus aleyhte oy kullandı! İnanılmaz bir mutlak eşitlik senaryosu. Dengeyi bozacak olan oturum başkanının iki oy sayılacak oyuydu. Teklife karşı çıkanların şanssızlığına o gün meclise başkanlık eden Mustafa Kemal değil –kim bilir belki de ihtiyatlı davranıp oturuma katılmamıştı– reis vekillerinden din âlimi ve sıkı bir muhafazakâr olan Konya mebusu Vehbi Bey'di.[93] Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde onun da lehte oy vermesiyle kanun meclisten geçti.

Kanunun nihai metni esas itibarıyla Ali Şükrü'nün teklifine dayanıyordu: Alkollü içeceklerin üretiminin, satışının ve tüketiminin yasaklanması; kanuna karşı gelenlerin Şeriat'ın öngördüğü cezaya ya da 50 ila 200 Türk Lirası para cezasına çarptırılması.[94] Mebusların teklifte yaptığı temel değişiklik cezaları ağırlaştırmak olmuştu: Alenen alkol tüketen ya da sarhoş halde yakalanan kişiler bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilecekti. Devlet memuru iseler temyiz hakkı olmaksızın kamu hizmetinden çıkarılacaklardı. Gayrimüslimlere gelince, herhangi bir muafiyet öngörülmediğinden fiilen kanun kapsamına alınmışlardı.

Neden böyle bir kanun?

Meclisten kıl payı farkla geçen bu kanun ister istemez akla birtakım sorular getirir. Ali Şükrü'nün teklifini sunuş hızı (ye-

92 Bu sözler Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'e (1887-1964) aittir: *TBMM ZC*, 65. İçtima, 2. Celse, 14 Eylül 326 [1920], s. 147.

93 Mehmed Vehbi Efendi (1862-1949); bkz. *TDVİA*, "Mehmed Vehbi Efendi".

94 *Ceride-i Resmiye*, 4 (28 Şubat 1921).

ni siyasi rejimi kurma telaşındaki meclisin açılışından sadece beş gün sonra) nasıl açıklanabilir?[95] Mebuslar teklifi neden "müstaciliyet" (acil durum) prosedürü gereği özel encümenlere havale etme kararı almıştır? Anadolu'nun büyük bağcılık ve şarapçılık bölgelerinden ya da Türkiye'nin "içkici" büyük şehirlerinden hiçbirini kontrol etmedikleri halde, alkol Kemalistlerin elindeki topraklarda bu kadar mı acil bir sorun oluşturuyordu? Ve daha genelde, zaten alkole düşkünlüğüyle tanınan Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu direnişinin aldığı ilk önlemlerden birinin bir içki yasağı kanunu olması –direniş hareketine en yakın simalardan biri olan Falih Rıfkı Atay ileride bunu "şeriat kanunu" olarak niteleyecekti–[96] nasıl açıklanabilir?

Aslında, açılışı sırasında meclise dindar bir hava hâkimdi. Meclis Müslümanların kutsal saydığı cuma günü açıldı; mebuslar Ankara'nın en büyük camii Hacı Bayram'da sabah namazını kıldılar; sonra, Kuran'ın ve Buhârî'den hadislerin okunduğu meclis binasının önünde kurbanlar kesildi, halife ve vatanın selameti için dualar edildi.[97] Mustafa Kemal'in 24 Nisan'da meclis başkanlığına seçildikten sonra yaptığı konuşmanın sonunda ettiği, "İnşallah padişah-ı âlempenah Efendimiz hazretlerini sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden azade olarak taht-ı hümayûnlarında daim kalmasını eltaf-ı ilahiyeden tazarru eylerim" sözleri çok güçlü bir alkış aldı.[98] Bundan kısa bir

95 Mustafa Kemal'e yakın isimlerden Yunus Nadi'nin çıkardığı *Anadolu'da Yenigün* gazetesi de oylamadan birkaç gün sonra hükümetin "incir çekirdeğini doldurmayan" meselelerle uğraşmasını kınayan "Talihsiz bir kanun" başlıklı imzasız bir yazı yayımladı. "Talihsiz bir kanun", *Anadolu'da Yenigün*, 17 Eylül 1920, akt. Aytül Tamer, "Basın ve İktidar İlişkileri...", a.g.y, s. 219-220.

96 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984, s. 260 (ilk basım 1961).

97 Bkz. Paul Dumont, *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne*, Éditions Complexe, Brüksel, 2003, s. 71 [*Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Zeki Çelikkol, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005]; M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk. Une biographie intellectuelle*, Fayard, Paris, 2016 s. 101-104; George W. Gawrych, *The Young Atatürk. From Soldier to Statesman of Turkey*, I.B. Tauris, Londra-New York, 2015, s. 104-106 [*Genç Atatürk*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2016].

98 *TBMM ZC*, 1/2, 24 Nisan 336 [1920], s. 45.

süre sonra, 9 Mayıs 1920'de mecliste okunan ve İslâm dünyasına seslenen bir beyannamede şu çağrıda bulundu: "Bu sedayı şer'i-yi siz de işitin."[99] Men-i Müskirat Kanunu işte dindarlığın ve hilafet kurumuna duyulan saygının damgasını vurduğu bu atmosferde meclisten geçti ve anlam kazandı: Anti-Kemalist propagandanın iddia ettiğinin aksine Anadolu direnişinin İslâm'a saygılı olduğuna ve İstanbul'da İngilizlerin tutsağı olan halifenin kurtarılmasını hedeflediğine işaret eder. Aynı zamanda, Anadolu direnişine katılması amaçlanan Anadolu'nun Müslüman ama Türk olmayan unsurları (Kürtler, Çerkesler, Lazlar) arasındaki İslâmiyet bağını vurgulamaya hizmet etmişti.[100]

Öte yandan, Jön Türkler döneminde toplanan meclislerin aksine Ankara meclisinde çıkarlarını savunabilecek gayrimüslim mebuslar yoktu. Meclis homojen olmaktan uzaktı. Oylamada hazır bulunan 145 mebus arasında fes takan çoğunluğun yanında sarıklıların sayısı da oldukça fazlaydı. Men-i Müskirat Kanunu'nun mecliste daha sonra iki grubun –Mustafa Kemal yandaşlarından oluşan "Birinci Grup" (inkılapçılar) ile Mustafa Kemal'in hasımlarından oluşan "İkinci Grup" (muhafazakârlar)– oluşmasıyla ortaya çıkacak muhalefetin ilk tezahürlerinden biri olduğunu söylemiştik.[101] Aslında, durum bundan daha karmaşıktı. Meclis bütününde muhafazakârdı; müzakereler sırasında kendi durumlarından bahseden mebuslar ağızlarına asla bir damla içki koymadıklarına yemin etme mecburiyetini hissetmişlerdi. Daha sonra, kanun lehinde oy kullananlardan 35'inin, yani yarısının Kemalistlerin safında yer aldığı görülecekti. "Lehtar"lar ile "aleyhtar"lar arasında meslek, eğitim ve yaş farkları oldukça azdı. Mebusların çok farklı saiklerle gö-

---

99 *TBMM ZC*, 1/13. İçtima, 4. Celse, 9 Mayıs 326 [1920], s. 288; M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk. Une biographie intellectuelle*, *a.g.e.*, s. 102 ve dipnot 41, s. 228.

100 Arap âlemi sadece dinî açıdan değerlendirdiği bu kanuna alkış tutmuştur. Dönemin Mısır basını "Darısı başımıza!" diye tekrarlamıştı; Orhan Koloğlu, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 130-131.

101 Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa*, akt. Aytül Tamer, "İktidar ve Basın İlişkileri", *a.g.e.*, s. 210-211.

rüş bildirdiklerini ve o tarihte iki grubun da henüz iç bütünlüğünün olmadığını kabul etmek gerekir.[102]

Kanunun hedeflerinden biri de devam eden savaş şartlarında alkolü kamusal alandan çıkararak disiplini güvenceye almaktı.[103] Bazı mebuslar sorunun ekonomik boyutlarını da dert etmişlerdi: İçenlerin şarap, bira ya da rakı tutkularını tatmin etmek için harcadıkları para onlarda infial uyandırmıştı – bu şekilde Rumların ve Ermenilerin ceplerine muazzam paraların girdiğinden yakınıyorlardı. Aynı şekilde, bir tür püritenlikle ve ekonomik kaygılarla hareket eden meclis gereksiz tüm harcamaları kınadı: Alkole bağlı kayıpları hedef aldıktan kısa bir süre sonra Kasım 1920'de, sık sık önemli meblağlar tutan düğün masraflarına sınır getiren bir kanun teklifini kabul etti.[104]

Meclis müzakerelerinde yeni siyasi sistem meselesi de öne çıktı. Ali Şükrü Bey söylendiği kadar muhafazakâr olmamakla birlikte Mustafa Kemal'in ve şahsi iktidarın en erken muhaliflerindendi – Mustafa Kemal'in meclisteki en yaman hasımlarından ve "İkinci Grup"un lafı en çok dinlenen sözcülerinden biri olacaktı. Birçok mebusun ve Maliye Vekili Ahmed Ferid'in kanunu uygulamanın mümkün olmadığı yönündeki karşı iddiasına sözünü esirgemeden cevap vermişti: Meclisin çıkardığı kanunları uygulamakla yükümlü olan hükümet bundan âcizse yapacağı tek şey vardı, o da istifa etmekti. Ona göre meclis kendi içinden seçtiği hükümetin üzerinde yer alıyordu. Birkaç ay sonra, Ocak 1921'de kabul edilen yeni anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) rejimin parlamenter niteliğini onaylayarak Mustafa Kemal'in dediği gibi "halk hükümeti"ni kurdu.[105]

102 Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017 ve "İçki Yasaklandı da Ne Oldu?", *Taraf*, 2 Haziran 2013 (*Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2014, s. 47 vd.'de tekrar yayımlanmıştır).

103 Oğuz Akbay, *Bu Sofrada Ben Varım*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s. 21.

104 Kurnaz Şahin, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek: Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansıması", *Atatürk Dergisi*, 2/1, 2013, s. 25-55.

105 Bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 205 vd.

Men-i Müskirat Kanunu 28 Şubat 1921 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanır yayımlanmaz uygulamaya kondu.[106] Neredeyse tamamı Rumların elinde olan Ankara meyhaneleri kapatıldı, imbiklere el kondu, içki satışı yasaklandı. Kanuna karşı gelenlerin tutuklandığı birkaç nadir vaka mahkemeye intikal etti, ancak mahkûm edilenlerin çoğu meclis tarafından çabucak affedildi.[107]

Aslında, muhaliflerin öngördüğü gibi kanun ezici çoğunluk tarafından dikkate alınmadı. Bazı meyhaneler faaliyetlerine gizlice devam ettiler. Rakı severler gözde içeceklerini evde ilkel yöntemlerle imal ediyorlardı; sağlığa zararlı, hileli bir içecek üretme riskini göze alarak bidon, tencere ve borulardan imal ettikleri derme çatma aygıtları kullanıyorlardı. Bağların ortasına kurulan imbiklerde de rakı damıtılırdı. Rakısıyla ünlü olan Ankara'nın doğusundaki Keskin kasabasından rakı getirilirdi – genellikle paslı yağ tenekelerinde taşınan bu rakının kötü tadını gidermek için defalarca filtre edilmesi gerekirdi.[108] Bir mebusa göre içki fiyatları üç kat artmıştı ve bundan en çok gayrimüslimler istifade etmişti.[109] Başkentli politikacıların, entelektüellerin ve gazetecilerin çoğu gözde içeceklerini tüketebilmek için her türlü yöntemi kullandılar. Ankaralı seçkinler için parolayla girilebilen gizli meyhaneler açıldı.[110] Bunların en ünlüleri Dayko'nun (1908'in hürriyet kahramanlarından Eskişehir mebusu Eyüp Sabri'nin Ankara'da herkes tarafından tanınan kardeşi), Efe Haydar'ın ve Babo'nun meyhaneleridir. Buraları mebusların, memurların, yazarların ve gazetecilerin uğrak yerleriydi. Mebuslar ve politikacılar meclis yakınındaki aşçı dükkânının içki içebildikleri köşesinde toplanırlardı.[111] İçkilerini An-

106 *Ceride-i Resmiye*, 4 (28 Şubat 1921).

107 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923). Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 188-189; Osman Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasağı*, *a.g.e.*, s. 105-139.

108 Oğuz Akbay, *Bu Sofrada Ben Varım*, *a.g.e.*, s. 21.

109 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, TBMM Basımevi, cilt 3, Ankara, 1980, 25/1, 12 Nisan 1338 [1922], s. 217.

110 Ahmet Demirel, *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24-25.

111 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, *a.g.e.*, s. 352.

kara Polis Müdürü Dilâver Bey'in adamlarından biri temin ediyordu! Dahası, Dilâver Bey kendi çiftliğinde şöhreti hızla yayılan bir rakı üretiyordu: Bütün rakıcılar "Dilâver suyu" istiyorlardı... Mustafa Kemal'e gelince, sadık adamlarını, ikamet için kendisine seçtiği Çankaya'da, göründüğü kadarıyla rakının asla eksik olmadığı bir sofranın etrafına davet ediyordu...

ALTINCI BÖLÜM

KEMALİST TÜRKİYE'DE İÇMEK (1923-1939)

Kemalist orduların Yunanlar karşısında kazandığı zaferin ve Eylül ayında İzmir'in alınmasının ardından Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı resmen son buldu. Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra imparatorluğun yerini alan Türkiye'nin toprakları İstanbul ve Doğu Trakya'yla birlikte Anadolu'ya sınırlandı. Ülkenin yeni nüfus yapısı imparatorluk döneminde olduğundan çok farklıydı: Hıristiyanlar ve Yahudiler artık azınlık durumuna gelmişti ve Müslümanlar nüfusun %90'ından fazlasını oluşturuyordu. Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edildi ve Ankara başkent oldu.

İzleyen yıllarda Mustafa Kemal gerçek bir devrim niteliği taşıyan bir dizi kurumsal ve kültürel reformu hayata geçirdi. Bu adımlar her şeyden önce Türkiye'de İslâm'ın mevzilerini zayıflatmayı hedefledi: Hilafetin kaldırılması, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların yasaklanması, dinî hiyerarşi üzerinde tam bir devlet denetimi sağlamak üzere Diyanet İşleri Reisliği'nin ve Evkaf Umum Müdürlüğü'nün kurulması. Hukuk alanında, Şeriat kaldırılarak yerine Avrupa hukukundan esinlenen kanunlar (Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu) geçirildi. 1928'de yapılan bir değişiklikle "devletin

dini İslâm"dır ibaresi anayasadan çıkarıldı. Üç yıl sonra da laiklik ilkesi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında boy gösterdi; bu ilke 1937'de anayasaya da girdi. Reformlar kültür sahasına da uzandı. Yaşam tarzının ve edinilmiş alışkanlıkların değiştirilmesi, İslâmi referansların ve sembollerin dönüştürülmesi söz konusuydu: Miladi takvimin, alafranga saatin, fes ve sarığın yerine şapkanın, Arap rakamlarının ve Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin benimsenmesi, seçme ve seçilme hakkı tanınan kadınları örtünmekten vazgeçmeye teşvik, soyadı alma zorunluluğu vd.

Bu reformlar tek bir hedefte birleşiyordu: Türkiye'yi bir "Ortaçağ" ülkesi olmaktan çıkarıp modern bir devlet haline getirmek. Cumhuriyet Halk Fırkası 1931'de modern Türkiye'nin simgesi haline gelen "altı ok"u kendisine amblem olarak benimsedi; her biri bir ilkeyi temsil eden bu oklar Kemalizmi özetler: milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık, cumhuriyetçilik, devletçilik ve laiklik. Bu altı ok aslında tek bir hedefe, "medeniyet"e yönelmiştir. Mustafa Kemal'in deyişiyle Türkiye "medeni milletler ailesinde yerini almalıdır".

Medeniyet: II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen reformlardan bir asır sonra terim, ideoloji ve siyaset sahnesine tamamen farklı bir bağlamda belirgin bir geri dönüş yapmıştır. Peki, bu medeniyet arzusu alkollü içecekleri üretme, satma ve tüketme özgürlüğünü de kapsıyor muydu?

Türkiye içkisiz rejimde mi?

İlk bakışta, olan bunun tersiydi. Ankara'da ve Anadolu'nun Kemalist direniş hareketinin kontrolü altındaki kesiminde içki yasağı uygulanırken milliyetçilerin hâkimiyetine girmemiş yerlerde neler oluyordu? Özellikle, Türkiye'nin en çok şarap ve alkol tüketilen en büyük iki şehri İzmir ve İstanbul'da durum neydi?

Eylül 1920'de Ankara'da Men-i Müskirat Kanunu çıkarıldığında İzmir yaklaşık bir buçuk yıldır Yunan işgali altındaydı. 1920 yılında Yunanistan Merkez Bankası için hazırlanan bir

rapora göre İzmir bölgesindeki 174 şarap üreticisinin ve 45 damıtımevi sahibinin (biri hariç) tamamı Rum'du.[1] Yunan işgali altında alkol hiç olmadığı kadar serbest bir şekilde tüketiliyordu.

İstanbul'da yasak kanunu içki içenleri hemen hemen hiç endişelendirmedi: Ankara uzaktı, Kemalistlerin zaferi ise daha da uzak görünüyordu. Osmanlı başkenti kendileri de düzenli meyhane müdavimleri olan İtilaf Güçlerinin kontrolü altındayken alkol severler rahat uyuyabilirlerdi. Genel olarak bakıldığında, daha ziyade Kemalist hareketten yana olan İstanbul basını meclis kararına karşı eleştiriler yükseltmemeye dikkat etti. Hedefinde daha çok Osmanlı başkentini "içki içmeyen" bir şehir yapmak için mücadele eden Hilâl-Ahdar militanları vardı.

Türk ordusunun Eylül 1922'de Yunanlar karşısında kazandığı zaferden sonra durum değişti. Ankara meclisinin 1920'den beri çıkardığı kanunlar artık İzmir ve İstanbul da dahil Kemalistlerin işgalden kurtardığı tüm topraklarda yürürlüğe girecekti. Kemalist birliklerin şehre girişiyle birlikte İzmir kendini ansızın bir çeşit fiilî yasak altında buldu. Türk ordusunun İzmir'e girişinden birkaç gün sonra şehrin Hıristiyan mahallerini yok eden büyük yangında içki stokları imha oldu, başkalarına yeni otoritelerce el kondu, daha başkaları da sahipleri tarafından kurtarılıp Yunanistan'a giden gemilere yüklendi. Bununla birlikte, çoğunlukla kaçakçılığa göz yuman gümrükçüler ve Yunanistan'dan yapılan kaçakçılık sayesinde İzmir'de Frenk Gazinosu'nda ya da kafelerde içki içilebiliyordu.[2]

İstanbul'da içki yasağı tehdidi belirginleşti. Yasak ne zaman ve nasıl uygulanacaktı? Alkolün yıllardır su gibi aktığı şehirde neler yaşanacaktı? Uzun zamandır kanunlardan fazla korkmadan şarap, bira ya da rakı tüketmeye alışmış Müslüman bürokratların ve orta sınıfların yasağa tepkisi ne olacaktı? Mizah

1 Çağlar Keyder, "Manufacturing in the Ottoman Empire and in Republican Turkey, ca. 1900-1950", Donald Quataert (ed.), *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey 1500-1950*, State University of New York Press, Albany, 1994, s. 136.

2 "Prohibition in Smyrna", Büyük Britanya Başkonsolosu R. W. Urquhart'ın raporu, 7 Mayıs 1923, Foreign Office, ER152/21/44.

dergisi *Aydede* durumu şöyle özetlemişti: "Bu esnada muzafferiyet haberleri geldi, arkasından memnuiyet meselesi çıktı, ayyaşlar sevinçle keder arasında bir garip hâle, bir neşeli mêlale düştüler."[3] İlk başta, başkentin içkisiz rejime Mart ya da Nisan 1923'te geçmesi öngörüldü.[4] İçki üreticileri, satıcıları ve tüketicileri endişe içindeydi. *Revue commerciale du Levant*'ın Fransız müdürü Émile Giraud içkinin yasaklandığına inanamıyordu: "İçki içilmeyen" bir Türkiye, özellikle de İstanbul fikrinden dehşete kapılmıştı.[5] Alkol sektörüne hâkim olan 120.000 İstanbul Rumu –bunlar 1923'te nüfus mübadelesine tabi tutulmamıştı– hop oturup hop kalkıyordu. Şehrin başlıca bira üreticisi olan Bomonti Bira Fabrikası yasak kanununun şehir sınırları içinde uygulanmamasını talep etti; bu talep Ankara meclisi tarafından anında reddedildi.[6]

Birkaç yanlış alarmdan sonra bir polis talimatnamesiyle yabancı subay ve askerlerin uğrak yeri olan (Türklerin ve Müslümanların girmesinin yasak olduğu) işletmeler hariç, yasağın 15 Haziran 1923'ten itibaren yürürlüğe gireceği duyuruldu. Valiye göre bu önlem içki satışı yapan 2.478 mekânı ilgilendiriyordu. Duyuru derhal, stok yapmak isteyen müşterilerin dükkânlara akın etmesine yol açtı ve rakı fiyatlarında %50 ila %100'lük bir artış oldu. Depolar baskına uğradı. Bazıları kendi tüketimleri için stok yapmak amacıyla, başkaları vurgunculuk yapmak üzere içki satın aldılar. 15-16 Haziran gecesi meyhaneler, barlar ve gece kulüpleri açık kaldı, İstanbul sokakları sarhoş gezen erkeklerden geçilmedi. Çok muhafazakâr bir gazete olan *Tevhid-i Efkâr* bunu "utanç verici bir manzara" olarak niteleyerek rahatsızlığını dile getirdi.[7]

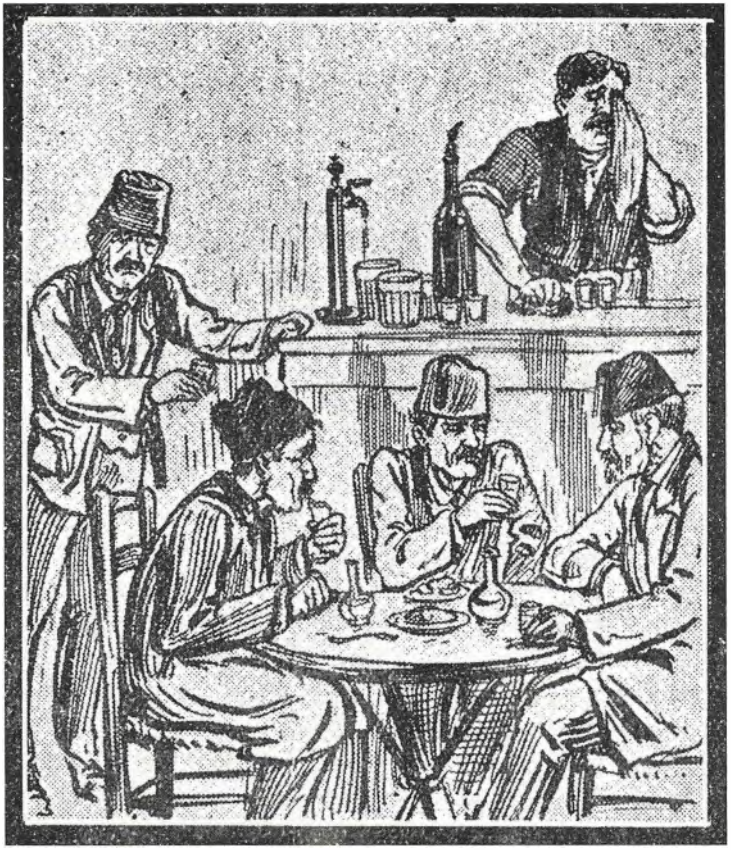
3 *Aydede*, no. 85, 23 Teşrin-i Evvel 1338 [1922].

4 *BPPT*, no. 27, 1 Nisan-15 Mayıs 1923.

5 Edhem Eldem, "A French View of the Ottoman-Turkish Wine-Market, 1890-1925", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines*, Peeters, Leuven, 2017, s. 169-209.

6 Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923). Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 268.

7 *BPPT*, no. 29, 16 Mayıs-31 Temmuz 1923, s. 12-13; ayrıca bkz. "Dün gece bedmestler gecesi idi...", *Akşam*, 17 Haziran 1339 [1923].

İçki yasağının arifesinde: Tezgâhın arkasındaki meyhaneci sıcak gözyaşları dökerken, son kadehlerini içen müşterilerin suratlarından düşen bin parça. [*Karagöz*, no. 1571, 7 Nisan 1339 (1923).]

İçki yasağının İstanbul'da uygulanacağının duyurulması muhafazakâr ve dindar çevrelerde sevinç uyandırdı. *Sebilürreşad* dergisi coştu. 14 Haziran 1923 tarihli bir yazıda "İçki kalkıyor!" başlığıyla zafer narası attı.

> Yarınki cuma günü İstanbul için en mühim bir gündür. Bu günü bütün Müslümanların tes'id etmeleri, bütün ailelerin bayram ittihaz etmeleri iktiza eder. Yarından itibaren artık mey-

hanelerin kapılarına kilitler asılıyor, içki fıçıları yerlere dökülüyor, rakı kadehleri kırılıyor, ayyaş ve nûş âlemleri yıkılıyor.[8]

Lakin sevinmek için henüz erkendi. Vali son anda, kanunun Müslüman tüccarlara ciddi zarar vereceği gerekçesiyle yeni bir erteleme kararı aldı. Muhafazakâr basın ayaklandı: *Tevhid-i Efkâr* bu kararı esefle karşıladı ve şehirde çok az Müslüman meyhaneci olduğundan, ileri sürülen gerekçenin bir latife olduğuna hükmetti; *Sebilürreşad* defalarca infialini dile getirdi;[9] Hilâl-i Ahdar da kararı hararetle protesto etti.[10]

Birkaç ay sonra, işgalci İtilaf Kuvvetlerinin şehirden ayrılışının ertesi günü kanun birdenbire uygulamaya kondu. 7-8 Ekim 1923 gecesi polis fabrikaları, depoları ve içki satış yerlerini bastı. Toplamda 4.000'in üzerinde işletmenin kapısına mühür vuruldu. İşletme sahipleri, meyhaneciler, işletmeciler ve müşteriler bu defa hazırlıksız yakalanmışlardı. Ertesi gün çıkan yasağa muhalif Türk gazeteleri tedbirin ilk kurbanlarının Rumlar olacağı düşüncesinde teselli bulsalar da sıkkındılar... Çoğu, kanunun yürürlükten kaldırılması ya da değiştirilmesi çağrısında bulundu. Cümle âlemin önünde 80 değnek cezasıyla eski İslâm kanunlarına böyle geri dönülmesini kınayan *Akşam* gazetesi bunun bir Ortaçağ kanunu olduğunu söyleyerek isyan etti. "Hırsız[ın] ... şeriat mucibince, herkese ibret olsun diye elini keselim (...) Bu kadınların [fahişelerin] hepsini Sultanahmed meydanına toplıyalım ve 'recm' ettirelim" diye yazmıştı.[11]

Dindar ve muhafazakâr basın bayram ediyordu. *Sebilürreşad* dergisi "âlem-i medeniyet Müslümanlaşıyor" diye haykırdı.[12] Makalenin yazarı, "Biz bütün Garbın, bütün âlem-i me-

8 "İçki kalkıyor!", *Sebilürreşad*, 21/536-537, 14 Haziran 1339 [1923].

9 "İçki memnu'iyetinin tehiri", *Sebilürreşad*, 21/538-539, 21 Haziran 1339 [1923], "Umm el-haba'is. Müskiratın memnu'iyetinin tehiri hakkında", 21/540-541, 28 Haziran 1339 [1923], "Müskirat memnu'iyetinin tehiri etrafında", 22/553-554.

10 *Sebilürreşad*, 22/559-560, 13 Eylül 1339 [1923].

11 "Seksen değnek, hadd-i şer'i", *Akşam*, 25 Kasım 1923.

12 "Garb'ta Şarklılaşmak cereyanı", *Sebilürreşad*, 23/575, 15 Teşrin-i Sani 1339 [15 Kasım 1923], s. 40; bkz. Esther Debus, *Sebilürreşad*, Libra Kitap, İstanbul, 2012, s. 246.

İstanbul'da içki yasağının uygulamaya konmasından sonra rakı karafı masanın üzerinde devrilmiş yatarken kahveyle yetinmek zorunda kalan alkol severin efkârı. Yukarıda: "Eski bir şiirin yeni medlûlü [manası]". Çizer: Ramiz [Gökçe]. Karikatürün üstünde: "Humlar şikeste cam tehî yok vücûd-i mey / Kıldın esir-i kahve bizi hey zamâne hey!" [Küpler kırık, kadehler boş, şaraptan eser yok! / Hey zaman, bizi kahvenin esiri kıldın] yazıyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilan ettiği şarap yasağına gönderme yapan bir 16. yüzyıl şiirinden alıntı (bkz. s. 59) [*Akbaba*, 25 Teşrin-i Evvel 1339 (23 Ekim 1923)].

deniyetin içkiye karşı açmış olduğu mücadeleyi görüyoruz da Müslüman olduğumuza binlerce şükür ediyor ve dinimizle iftihar eyliyoruz. Demek ki bu noktada âlem-i medeniyet Müslümanlaşıyor, Müslümanlığın ezelî ve ebedî bir hikmetini kabul ediyor" diye eklemişti. "Şapka Kanunu"na muhalefeti nedeniyle 1926'da idam edilecek çok saygın bir din âlimi olan İskilipli Mehmed Âtıf (1875-1926) bir risale yayımlayarak var gücüy-

ایچکی یاساغی قالقمیاق

قره گوز — برآزدها صبر ایدك استانبولك کیفجی پاشیلری برآزداها صبر ایدك امر کلیر کمز مهری بوزمجغم !

Altyazı: Karagöz "-Biraz daha sabredin İstanbul'un keyfcibaşıları sabredin emir gelir gelmez mührü bozacağım!" İçenler arasında ilk sırada Ahmed Rasim seçiliyor. [*Karagöz*, no. 1671, Mart 1924.]

le "İslâm dininde içki yasağı"nı hatırlattı.[13] Ancak yasak taraftarlarının sevinci kursaklarında kaldı. İçki yasağı Ankara meclisinin 9 Nisan 1924'te çıkardığı bir kanunla nihayet yürürlükten kaldırıldı;[14] oylamaya 134 mebus katılmış, 94'ü lehte, 35'i aleyhte oy kullanırken 5'i çekimser kalmıştı.

Bu U dönüşünü açıklayan pek çok neden vardı. İçki yasağı Mustafa Kemal'in kendisi de dahil siyasi elit arasında kabul görmemişti. Kanunun kötü bir şekilde uygulanması sağlıksız ve uygunsuz malzemelerle –üzümleri ezmek için kıyma makinelerinin, imbik yerine eski gaz tenekelerinin kullanılması gibi– sahte içki üretenlerin sayısının artmasıyla sonuçlanmıştı. Ayrıca, Yunan adaları ve Bulgaristan'dan büyük miktarlarda kaçak alkol getirildiğine dair raporlar hazırlanmıştı. Ama her

13 İskilipli Mehmed Âtıf, *Din-i İslamda Men-i Müskirat*, İstanbul, 1340 [1924].

14 *Sicill-i Kavanin*, cilt 1, no. 22, s. 12.

zaman olduğu gibi asıl sebep maliydi: Belirleyici olan, vergilerle Hazine'nin gelirlerini artırma umudu olmuştu.

Nitekim, kanun içki yasağını kaldırırken alkollü içeceklerden alınan vergileri dört katına çıkardı.[15] Aynı zamanda, üretimi ve tüketimi daha sıkı bir şekilde denetlemeyi ve düzenlemeyi amaçlıyordu. Ruhsatsız içki imalatını ve satışını, ortalık yerde içmeyi ve sarhoş gezmeyi yasakladı. Yasağı ihlal edenler ağır bir şekilde cezalandırılacaktı: İşletmelerin kapatılması ve sahiplerinin 10 ila 500 Türk Lirası para cezasına ya da bir haftadan bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılması; alenen içki içenlere 10 ila 100 lira, alenen sarhoş olanlara ise 5 ila 50 lira para cezası ya da üç günden bir aya kadar hapis cezası verilmesi. Devletin izin verdiği lokanta ve "emsali mahaller"de bira ve likör gibi "gayri müskir" [sarhoşluk vermeyen] içecekler tüketilebilecekti. Men-i Müskirat Kanunu'nun yürürlükten kaldırıldığını ilan eden 7. madde alkollü içeceklerin üretim, satış ve ithalatı için bir inhisar kurulacağını da duyurdu.

Kanun oylanır onaylanmaz muhafazakâr ve dindar çevrelerin ağır eleştirilerine hedef oldu.[16] *Sebilürreşad* birkaç ay daha yasak lehinde bir kavga yürüttü: Alkole karşı dünya çapında bir mücadele verilmekteyken Türkiye akıntıya karşı kürek çekiyordu ve bu politikanın sonuçları alkolün etkisiyle işlenen suçlardaki artışla görülmeye başlamıştı;[17] o halde, 1920'de çıkarılan "mukaddes" kanunun yeniden yürürlüğe sokulması için bir eğitim ve propaganda faaliyeti başlatılmalıydı.[18] Ne var ki, Mart 1925'te dinî kurumları susturan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanından sonra bu gibi düşünceleri ifade etme imkânı ortadan kalktı.

---

15 *TBMM ZC*, 2. Devre, 32. İçtima, 1. Celse, 8 Nisan 1340 [1924], madde 6, s. 418; *BPPT*, no. 35.

16 Canan Balkan, "The Anti-Alcohol Movement in the Early Republican Period in Turkey", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012.

17 "İçki yüzünden husule gelen müdhiş cinayetler", *Sebilürreşad*, 24/612, 14 Ağustos 1340 [1924].

18 "Mukaddes kanun", *Sebilürreşad*, 23/584, 17 Kanun-u Sani 1340 [17 Ocak 1924].

İçki yasağından tekele

Kanunun yürürlükten kaldırılmasından sonra alkollü içeceklerin üretim ve tüketimi yeni bir bağlamda gelişti. Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiş, Mart 1924'te hilafet kaldırılmış, aynı zamanda laikleşme yönünde adımlar atılmıştı. Ankara meclisi artık Mustafa Kemal taraftarlarının hâkimiyetindeydi. Daha ziyade muhafazakâr ve dindar bir muhalefet yürüten "İkinci Grup" dağıtılmıştı. İçki yasağı teklifini meclise getiren, grubun lideri ünlü Ali Şükrü Bey 1923'te bir suikast sonucu öldürüldü.[19] Şeriat'a hiçbir atıfta bulunmayan çok daha laik bir politikanın yolu açılmıştı.

Bu arada, Cumhuriyet çok ağır maddi ve ekonomik koşullar devralmıştı. Yunan işgali ve Kurtuluş Savaşı sırasında büyük bağcılık bölgeleri olan Trakya ve Ege Bölgesi korkunç zarar görmüştü. Ege'de üzüm hasadı %36 oranında düşmüştü.[20] Asma biti de orada burada bağları kırıp geçirmeye devam ediyordu. Ayrıca, Lozan Antlaşması'nın öngördüğü nüfus mübadelesini takiben aralarında Trakya ve Ege'nin üzüm ve şarap üreticilerinin de bulunduğu bir milyondan fazla Rum Türkiye'yi terk etmişti – İzmir vilayetinde bağların %75'i Rumların elindeydi.[21] Onların yerlerine iskân edilen Yunanistan'dan gelme Müslüman muhacirler gerekli bilgiden yoksun olduklarından kendi bildikleri ürünleri (tahıl, tütün, afyon) ekmek için bağları söktüler. Kapadokya'da da yeni Balkan muhacirleri tütün ekmek için aynı yola başvurdular.[22] Dolayısıyla, Anadolu bağlarını yeniden kurmak muazzam bir çaba gerektiriyordu. Bunun da ötesinde, Cumhuriyet'in yeni yönelimleri doğrultusunda bütün bir sektörün dönüştürülmesi gerekiyordu.

---

19 Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in* Tan *Gazetesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

20 Yusuf Saç, "Wine Production and Consumption in Turkey, 1920-1940", yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2010, s. 82.

21 *Étude sur l'avenir économique de l'Asie mineure*, Union micrasiatique de Smyrne [İzmir Küçük Asya Cemiyeti], Paris, 1919, s. 21.

22 Kapadokya için bkz. Evangelia Balta, "From *Ypolenion* to *Bölüm*: The Viticultural Transition in Cappadocia through Ottoman Sources and Oral Tradition", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines*, *a.g.e.*, s. 164.

1924'te içki yasağını kaldıran kanunla bir devlet tekelinin kurulacağı da duyurulmuştu. İzleyen yıllarda bu tekel adım adım oluşturuldu. 1926'da yeni bir kanunla bütün alkollü içecekler devlet tekeli altına alındı, ama gerçekte devlet birdenbire üretici konumuna gelmedi; üretim haklarını bir Polonya şirketine devretti. Bu şirketin uğradığı başarısızlıktan sonra tekel kendi rakısını üretmeye başladı: Tüketiciler, kalitesiz olduğu için bu rakıya sırt çevirip özel şirketlerden rakı temin etmeyi yeğlediler. 1932'de İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıyla kesin bir devlet tekeli oluşturuldu. TEKEL idaresi, Türk anonim şirketleri olarak kurulmaları ve kendi denetimi altında faaliyet göstermeleri şartıyla özel şirketlere piyasada önemli bir yer açtı. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde bütün Türkiye'de yılına göre 3-4 milyon litre üretim yapan 48 adet özel rakı fabrikası vardı. Alkollü içecekler üzerinde gerçek bir devlet tekeli ancak savaş sırasında, 1944'te kurulacak ve 2003 yılına kadar varlığını sürdürecekti.

Bu tekelleştirme politikası hükümete o vakte kadar üretim kapasitesi düşük çok küçük işletmelerden oluşan sektörü düzene sokma imkânını verdi; hileli alkol imalatını engelleyerek üretimin kalitesini artırmayı, ithalatı kontrol altında tutmayı ve fiyatları ayarlayabilmeyi amaçladı. En önemlisi, devlete alkollü içecek ekonomisiyle ilgili yeni bir politika izleme imkânı sağladı.

Bu politika 1930'ların başında benimsenen ve iç talebe cevap veren milli bir sanayi inşa etmeyi, başka bir deyişle "ithal ikamesi"ni hedefleyen daha genel "devletçilik" politikasının parçasını oluşturdu. Devlet özel sektördeki sermaye açığını kapatmak için girişimci rolünü üstlendi. Bu genel politikanın en dikkat çekici yönü dışa bağımlılığı azaltmak için şeker fabrikalarının kurulmasıydı. Alkol için de aynı yol izlendi. Devlet 1930'ların başında yerli şarap, bira ve alkollü içecek fabrikaları kurma kararı aldı.[23] Böylece, iki büyük tesis doğdu: TE-

23 Bu, 1930'da toplanan Sanayi Kongresi'nin de formüle ettiği bir talepti. *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930, s. 243 vd., 257, 280-283.

KEL 1931'de Tekirdağ'da Tekirdağ Şarap Fabrikası'nı kurdu, 1935'te de İzmir'de başka bir şarap fabrikası açıldı.

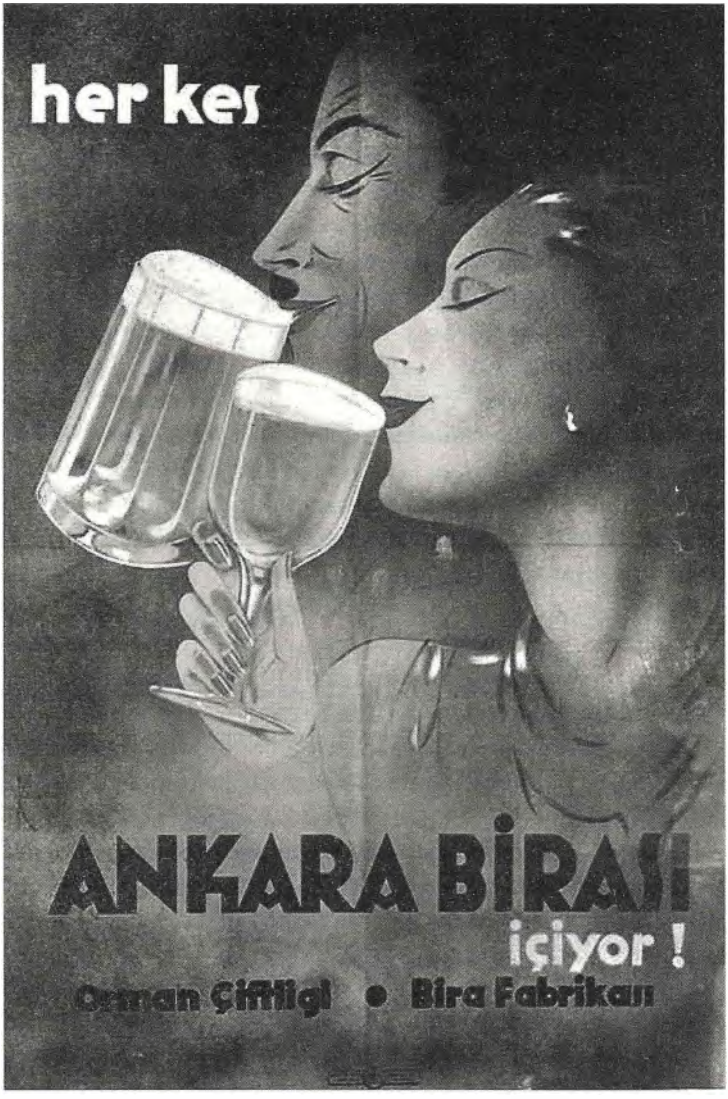
1934 yılında Ankara'da bir bira fabrikasının kurulması biraz farklı bir durumdu. Burada inisiyatifi alan devlet değil, Mustafa Kemal'in kendisiydi. Söylendiğine göre bir gün basında Bomonti Fabrikası'nın birasının "Türkiye'nin yegâne birası" olduğunu gururla ilan eden bir reklam görüp beyninden vurulmuşa dönmüştü. Öyle ya da değil, cumhurreisi "milli" bir bira fabrikası kurmaya karar verdi: Amacı Türkler için gerçekten kendilerine ait bir içecek, bir "halk içkisi" üretmekti. Bunun için arpa ekimine elverişli olan Anadolu'nun göbeğindeki Ankara yakınlarında, sahibi olduğu Orman Çiftliği arazisinin bir kısmını fabrikaya devretti. 1934'ten itibaren fabrika bir buçuk milyon litre bira üretme kapasitesine erişti. Mustafa Kemal'in 1937'de Hazine'ye bağışladığı bira fabrikası bundan iki yıl sonra TEKEL'e devredildi.[24] Bu yeni sanayi tesisinin kurulmasıyla bira yabancı bir içecek olarak yaftalanmaktan çıktı; artık "millileştirilmişti".[25] Bir zamanlar İstanbul'da bir İsviçre şirketi tarafından üretilip "alafranga" büyük birahanelerde tüketilen bira –Kemalist dönemde nefret edilen bir terimle– "kozmopolit" bir içecekti; Ankara'da "halkın" tüketmesi için üretilmeye başlayınca, sihirli bir değnek değmişçesine "Türk" içeceği haline geldi...

Ankara'da bu bira fabrikasının kurulması tekel politikasının ikinci bir amacına da hizmet ediyordu. Tercihini modern tıp ve sağlıklı yaşamdan yana yapan bir Türkiye'de rakı gibi sert alkoller yerine bira ve şarap gibi düşük alkollü içeceklerin tüketimini teşvik etmek söz konusuydu. Bira 1930'lar boyunca resmen "içilen ekmek", "sulu ekmek" diye nitelenip pek çok yararı olan,

---

24 Ercan Eren, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, s. 131. Ankara Bira Fabrikası meselesi 1937'de bozuşan Atatürk ile İnönü arasındaki dargınlığın nedenlerinden biriydi. Bkz. Andrew Mango, *Mustafa Kemal Atatürk*, Fr. çev., Coda, 2006, s. 471-473 [*Atatürk-Modern Türkiye'nin Kurucusu*, çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004]; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 31 vd.

25 Malte Fuhrman, "Beer, the Drink of a Changing World", *a.g.y.*, s. 104-111, 114-115.

Afişte kadının içki içmekten öte modernliğin bütün özelliklerini taşıdığı dikkat çekiyor: makyaj, ruj, küpeler, boyalı tırnaklar. Kadın birayı ayaklı bir kadehten, erkek ise muhtemelen daha eril bir görüntü veren bir bira bardağından içiyor...
[1930'lu yıllardan bir afiş.]

besleyici ve sağlık için rakıdan iyi bir içecek olarak övüldü. Fiyat da bilerek düşük tutuldu. Özellikle Ankara'da küçük orkestraların müziği eşliğinde dans edilen "bira bahçeleri" açıldı.

Şarap için izlenen politika da aynı yöndeydi. Anadolu'daki şarapçılık geleneğinin eskiliğine ve bilimsel argümanlara dayanan, kadim bilgeliğin yanı sıra modern araştırmalara da atıfta bulunan şarap yanlısı literatür, ölçülü şarap tüketiminin sağlığa yararlarını övüyordu. Mustafa Kemal'e yakın isimlerden Yunus Nadi başyazarı olduğu *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarından birinde şarabı savundu: Rakıya tercih edilecek sağlıklı ve besleyici bir içecek olan şarap Hazine'nin gelirlerini de yükseltebilecek bir "neş'e ve sıhhat kaynağı"ydı.[26] Hükümet TEKEL aracılığıyla şarap üretimini ve tüketimini teşvik etmeye yönelik bir dizi önlem aldı – üreticilere verilen teşvik primleri, araç-gereç ve gübre dağıtımı, en uygun şaraplık üzüm çeşitlerinin seçimi, şarap üretiminde uzman yabancılara başvurulması, gazetelere verilen reklam ilanları.

Bu politika meyvelerini verdi mi? Hem TEKEL hem de özel fabrikalar tarafından üretilen şarap ve rakı miktarlarını gösteren aşağıdaki tabloya bakılacak olursa şarap üretiminin 1936'dan itibaren önemli ölçüde arttığı görülür. Buna karşılık, birayı kayıran politika belki de Bomonti Bira Fabrikası'nın 1937'de geçici olarak kapanması nedeniyle aynı sonucu vermemişe benzer.

Grafik 1, 1930'lu yıllarda rakı üretiminde dikkat çekici değişimler olmadığını gösterir. Alışkanlıklarına sadık bir tüketici grubu olduğu izlenimi edinilir. Vedat Eldem daha geniş bir dönem için aynı tespiti yapar: 1913-1965 arasında kişi başına rakı tüketiminin fazla değişmediğini, 1913'te 476 gram olan tüketim miktarının 1965'te 465 gram olduğunu belirtir.[27]

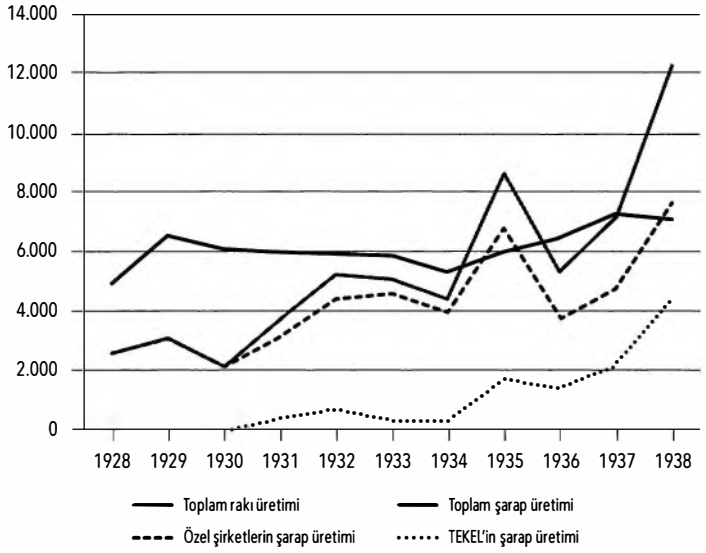
1927 nüfus sayımı ile İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1932 yılı verileri sayesinde Türkiye'de kişi başına saf alkol tüketimi-

---

26 Yunus Nadi, "Şarabın güzelliklerine ve eyiliklerine dair", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1933.

27 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s. 137.

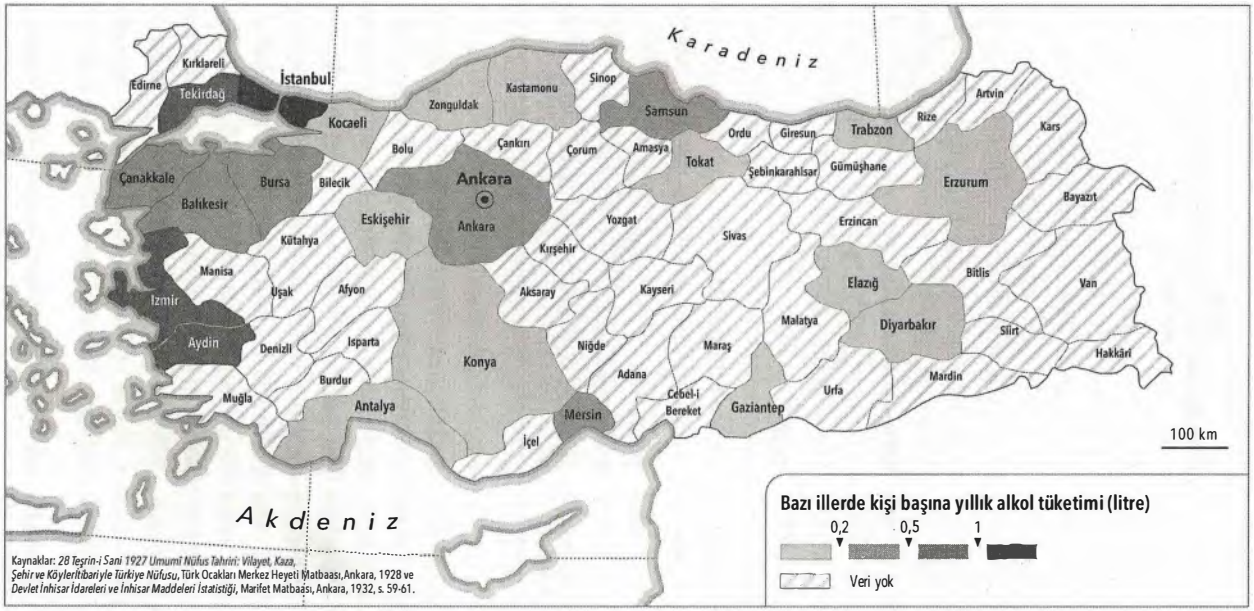
GRAFİK 1
1928-1938 Arasında Şarap ve Rakı Üretiminin Evrimi
(bin litre)

Kaynak: Yavuz Saç, "Wine Production and Consumption in Turkey 1920-1940", yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2010, s. 85.

nin haritasını çıkarabiliyoruz.[28] Bu eksik bir haritadır, zira elimizde Türkiye Cumhuriyeti'nin o zamanki 65 vilayetinden sadece 23'ü için rakam bulunuyor. Gene de, harita "içenler"in coğrafi dağılımı konusunda bir fikir verir. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde kişi başına yıllık saf alkol tüketiminin 1 litreyi geçtiği tek vilayet olan İstanbul tüketimde başı çeker. İstanbul'u 0,5-1 litre alkol tüketilen üç batı vilayeti izler: Tekirdağ, Aydın ve İzmir. Ardından, tüketimin 0,2 litrenin üzerinde olduğu altı vilayet gelir: Bunların dördü Ege ve Akdeniz bölgelerindedir (Çanakkale, Balıkesir, Bursa ve Mersin), biri başkent Ankara, biri de Karadeniz kıyısındaki Samsun'dur. Bu son iki vilayetin do-

28 *Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği*, Marifet Matbaası, Ankara, 1932, s. 59-61.

Kaynaklar: *28 Teşrin-i Sani 1927 Umumi Nüfus Tahriri: Vilayet, Kaza, Şehir ve Köylerİtibariyle Türkiye Nüfusu*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928 ve *Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği*, Marifet Matbaası, Ankara, 1932, s. 59-61.

ğusunda neredeyse hiç içki içmeyen bir Türkiye'yle karşılaşılır: Hiçbir vilayette kişi başına yıllık tüketim 0,2 litreyi geçmez.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vuran bir başka olgu da Müslümanların alkolle ilişkili mesleklerde yükselmesidir. Müslümanlar artık bu mesleklere girebiliyorlardı, sekülerleşme ve laiklikle tabu kısmen kırılmışa benziyordu. Bu kesintisiz bir süreç miydi? Etaplar, yönetmelikler var mıydı? Aslında, konu en çok 1923 nüfus mübadelesine tabi tutulmayan İstanbul Rumlarını ilgilendiriyordu. İçki yasağının uygulanması alkolle ilişkili mesleklerde çalışan çok sayıda Rum'a ağır bir darbe indirmişti. Yasak kalktıktan sonra eski konumlarına geri gelebilmişler miydi? Söz konusu mesleklerde gayrimüslimlerden Müslümanlara bir iş transferi olmuş muydu? Bu, açık olmayan bir noktadır. 1927'de yayımlanan bir istatistiğe göre "müskirat depoları"nın sahipleri arasında Rumlar hâkim pozisyondaydı.[29] Gerçi, bundan bir yıl önce Konstantinopolis Alkollü İçecek İmalatçıları ve Satıcıları Birliği adlı bir dernek kurulmuştu.[30] Bu derneğin aktif ve etkili olup olmadığını bilmiyoruz. Öte yandan, TEKEL tarafından kurulan ve Müslümanlar tarafından yönetilen milli içki fabrikaları gayrimüslimlerdense yabancı uzmanlara başvuruyorlardı.[31]

1950'lerin başında İstanbul'un belli başlı meyhaneleri hâlâ Rumlar tarafından işletiliyordu. Ancak, 6-7 Eylül 1955'teki Rum pogromu, özellikle de Kıbrıs sorununa bağlı olarak 1964'te alınan sınır dışı etme kararı Rumların ülkeyi temelli terk etmelerine neden oldu. Alkollü içecekler etrafındaki Müslüman-gayrimüslim rekabetine sık sık saldırganlaşan bir milliyetçilik damgasını vurdu. Örneğin, Baküs rakısının üreticisi Cemal Baküs diye biri, Rumlar ve Ermeniler tarafından üretilen rakıyı karalamakta duraksamadı ve Türk içkilerini boykot eden

29 Hasan Hulki Bey, *Türkiye Salnâmesi*, Anadolu Matbaası, 1927, s. 1285.

30 *La République*, 8 Nisan 1926 (*La République Cumhuriyet*'in Fransızca versiyonuydu). Birliğin başkanı, Paşabahçe rakı fabrikasının sahibi Hasan Hulki Bey, genel sekreteri ise yine rakı üreticisi olan Tevfik Hayatî Bey'dir. Kuruculardan Adnan Bey de alkollü içecek üreticisiydi.

31 Trakya'da bağcılık ve şarapçılık konusunda ekspertiz yapmak üzere işe alınan Fransız Emile Bouffart gibi.

Beyoğlu bakkallarını (genellikle Ortodoks Hıristiyanlardır) eleştirdi.[32] 1934'te *Hafta* dergisi biraya, dolayısıyla da Bomonti Bira Fabrikası'na karşı bir karalama kampanyası başlattı. Türk hukukuna tabi olduğu halde, "Bomonti şirketi ecnebidir" dedi ve ekledi: "Türk ırkının sıhhati ona vız gelir. Bütün gayesi Türk ırkının kanını kurutmaya bedel, kasasını doldurmaktır."[33]

Dönemin öne çıkan bir başka özelliği de alkollü içeceklerin daha da görünürlük kazanmasıydı. 1924'te çıkarılan kanun *alenen* içki içerken yakalananları cezalandırsa da bu hüküm en azından büyük şehirlerde hiç uygulanmamışa benzer. Alkol yasağının kaldırılmasından sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nde alkollü içecekler daha serbest bir şekilde içildi. Yeni rejimin "laik" vitrininin bunda büyük payı vardı: Artık içenlere dinî argümanlarla karşı çıkmak söz konusu değildi; tam tersine elde bir kadeh içkiyle görünmek kişiyi modern yapıyordu. Artık kamusal alanlarda ve basında büyük yer tutan reklamlar farklı şarap ya da rakı markalarını methederek bu görünürlüğü büyük ölçüde artırıyordu. Müşterinin gözünü daha iyi çelmek için şarap, bira ya da rakı şişelerine yapıştırılan etiketlerin grafikleri, tanınmış çizerlere ya da İhap Hulusi [Görey] gibi yetenekli ressamlara yaptırılıyordu.[34] İçkiler konusunda kitaplar ve broşürler yayımlanıyordu. Örneğin, Ali Haydar Bey diye bir eczacı 1926'da "aslan sütü" imalatı için gerekli tüm teknik bilgileri veren ilk rakı kitabını (*Rakıcılık*) yayımlamıştı.[35] Bir başka kitap da içki bardakları hakkındaydı.[36]

Daha önce bahsi geçen gazeteci ve yazar Ahmed Rasim, 1927'de popüler bir dergi olan *Resimli Ay*'da "Rakı Nasıl İçilmelidir?" başlıklı bir dizi yazı yayımladı. Yazılarında ilk içme

32 Yavuz Saç, *Wine Production and Consumption in Turkey, 1920-1940*, a.g.y. ve *Rakı Ansiklopedisi*, "Baküs".

33 Gökhan Akçura, "Bir Buzlu Bira İç Güzelim", *Ivır Zıvır Tarihi III - Uzun Metin Sevenlerden Misiniz?*, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 57-65.

34 Bkz. Ercan Eren, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005; İhap Hulusi [Görey] en çok Kulüp Rakısı'nın meşhur etiketinin Ziya Paşa yaratıcısı olarak tanınır.

35 Ali Haydar Bey, *Rakıcılık*, Teşebbüs Matbaası, İstanbul, 1926.

36 K. Öner, *Kadeh ve Bardak İçkileri*, Halk Basımevi, İstanbul, 1937.

deneyimlerini aktardıktan sonra okura içmenin zevk olmaktan çıkıp ihtiyaç haline gelmemesi uyarısını yapmıştı. O halde, *içmeyi bilmek* gerekirdi, rakıya bir buçuk katı su katılmalı, yudum yudum içilmeli, bir bardak üç çeyrek saat içinde tüketilmeliydi. Üçüncü yazı içkinin tadım anlarına ve bunlara eşlik eden mezelere ayrılmıştır. Osmanlı döneminde böyle bir yayın düşünülemezdi. Tanzimat döneminde gelişen meyhane kültürü, vaktiyle bir nevi çıraklık gibi pratikle aktarılan Türk usulü "içme bilgisi" artık gazete ve dergi sütunlarında sergileniyordu.

Alkollü içeceklerin kamusal alanda resmî bir yer edinmesine, kadınların daha çok alkol tüketmesinin de katkısı oldu. Elbette ki Türk kadınları içmeye Cumhuriyet'le birlikte başlamamıştı, ama bu eğilim Cumhuriyet'le güçlendi. Buna ikna olmak için bir defa daha İslâmi eğilimli basının bu konuda ne dediğine bakmak yeterlidir. *Sebilürreşad*'ın 1924 yılında basılmış birkaç sayısını açalım; sayfalar yüksek sosyeteden "modern" kadınların tutumlarına yönelik eleştirilerle doludur: Oyunculuk mesleğini icra ediyorlar, Müslümanmış Hıristiyanmış demeden önlerine gelen erkekle dekolte kıyafetler içinde dans ediyorlar, "fuhuş yatakları" olan barlara gidiyorlar, içmek için meyhanelerde oturuyorlar,[37] içmenin medeniyetin parçası olduğunu, bu aynı medeniyet adına bir kadeh şampanyayı reddetmenin imkânsız olduğunu iddia ediyorlardı. *Sebilürreşad*'a göre kadınlar serbesti adına kendilerini utanmadan dans, kumar ve şaraptan oluşan üç kötülüğe veriyorlardı.[38] Hilâl-i Ahdar da genç kadınları üye yazmanın zorluğundan yakınıyordu – üye olmayı sadece eski nesilden olanlar kabul ediyordu.[39] Romancı Hüseyin Rahmi Gürpınar bu görülmemiş durumu hem komik hem de dramatik bir tarzda anlattığı *Meyhanede Hanımlar* başlıklı uzun bir öykü yazmıştı.[40] Resmî kaynaklar Türk

37 "Bazı gençlerin sokaklarda şapkalarla dolaşmaları", *Sebilürreşad*, 24/611, 7 Ağustos 1340 [1924].

38 "Dans, şarap, kumar", *Sebilürreşad*, 25/625, 13 Teşrin-i Sani 1340 [13 Kasım 1924].

39 "İçki afeti", *Sebilürreşad*, 25/631, 25 Kanun-u Evvel 1340 [25 Aralık 1924].

40 Hüseyin Rami Gürpınar, *Meyhanede Hanımlar*, Kitaphane-yi Hilmi, İstanbul, 1340 [1924]; 1947'de İstanbul'da Hilmi Kitabevi tarafından Latin harfleriyle basılmıştır.

"Ümmü'l-habâis" (Kötülüklerin anası). Rakı, kadın, kumar, suç.
[*Akbaba*'daki bir karikatüre atıf yapan *Hilâl-i Ahdar*, 1928.]

kadınının çok ölçülü olduğunu belirtmeye devam ediyordu, ama nafile: Dinî çevreler için yeni bir kaygı konusu çıkmıştı.

İzmir'de skandal: Türk Ocağı'nda rakı içiliyor!

Devlet alkollü içecek üretimini tekeline almış ya da kontrol ediyorken, üretimi de artırma çabası içindeyken Kemalist Cumhuriyet'te içki tüketiminin tamamen serbest olması gerektiği düşünülebilir. Oysa durum öyle değildi: Özgürlüğün sınırları vardı. Devletin kendisi özellikle taşrada alkol kullanımını sınırlamaya çalışıyordu. 1930'da İzmir'de yaşanan, görünüşte önemsiz, ama 1930'ların başında hâkim olan halet-i ruhiyeyi çok iyi gösteren bir olay buna tanıklık eder.

İzmir şehri alkol tüketiminde İstanbul'un hemen arkasından geliyordu. Bu eski bir gelenekti. "Gâvur İzmir" denen, yüzü açık denize dönük bu büyük liman şehri Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve Müslümanlar, ayrıca yabancılar ve çok uzun zamandan beri şehre yerleşik çok sayıda Levanten'den oluşan karma nüfusuyla her zaman farklı olmuştur.[41] Oysa, 1930 yazında alkol tüketimiyle ilgili bir skandal tam da serbestliğiyle ün yapmış bu şehirde patlak verdi.[42] İzmir'in başlıca gazetelerinden biri olan *Yeni Asır*'ın başyazarı 5 Temmuz'da fırtına koparacak bir yazı yayımladı: "Ocaklar meyhane olabilir mi?" başlıklı yazıda şehrin Türk Ocağı'nda rakı içilmesini kınadı![43]

---

41 Bkz. A. Nedim Atilla, *İlkçağdan Günümüze Rakı*, Türk İçki Kültürü Yayınları, İstanbul, 2003.

42 Bu olay için bkz. Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 338 vd. ve Günver Güneş, "'Türk Ocaklarında rakı içilebilir mi?' çekişmesinde İzmir Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi", *Tarih ve Toplum*, no. 129, Eylül 1994, s. 41-46.

43 Türk Ocakları için bkz. Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete-Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, *a.g.e.* ve özellikle İzmir Türk ocağı için: Günver Güneş, "Türk Ocaklarında rakı içilebilir mi?", a.g.m. ve "Serbest Cumhuriyet Fırkası Döneminde Türk Ocakları ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, no. 65, Mayıs 1999, s. 11-18. Ayrıca bkz. François Georgeon, "Les Foyers turcs à l'époque kémaliste", *Turcica*, XIV, 1982, s. 168-215 (tekrar basım, *Des Ottomans aux Turcs. Naissance d'une nation*, Isis Press, İstanbul,1995, s. 67-108).

Ve rakı bu tür işlerde hiçbir zaman tek suçlu olmadığı için ocağın, kötü hayat süren kadınların uğrak yeri olduğunu ve içeride kumar oynandığını ekledi. Üç kötülük bir kez daha buluşmuştu.

Peki, skandalın yaşandığı bu teşkilat neyin nesiydi? Türk Ocaklarının örgütlenmesi bir avuç erken dönem milliyetçi militanın henüz bulanık bir milli ideolojiyi yaymak için güçlerini birleştirmeye karar verdikleri 1912 yılına kadar geriye gider. Cumhuriyet döneminde yeniden örgütlenen, prensipte bağımsız bu teşkilat, ocak sayısını çoğalttı ve milliyetçi ve terakkiperver güzel lafları Anadolu'nun küçük şehir ve kasabalarına kadar yaymaya devam etti – 1930'ların başında ocakların sayısı 270'i bulmuştu. İzmir Türk Ocağı bunların en eskilerinden ve en önemlilerinden biriydi. 1925'te, Osmanlı mimarisini canlandırmayı amaçlayan milli mimarlık üslubunda ("oryantalizan"), etrafı hoş bir bahçeyle çevrili bir binaya kavuşan ocağın yaklaşık 600 erkek ve kadın üyesi vardı. İzmir ve çevresinden hekimler, aydınlar, öğretmenler, memurlar, mühendisler birbirleriyle görüşmek, siyasi faaliyetlerde bulunmak, zaman zaman da temsiller izlemek için ocağa gelirlerdi. 1930 yazına ve o meşhur gazete yazısının çıkmasına kadar ocakta kimseden laf işitmeden rakı içiliyordu.

İstanbul'da haberi duyan Türk Ocakları merkez heyeti reisi, aydın ve siyasetçi Hamdullah Suphi İzmir Türk Ocağı'nda içki içilmesini kınadı. Basın bölündü, İstanbul ve Ankara gazeteleri olayı yerinde soruşturmaları için şehre özel temsilciler gönderdiler. Tansiyon yükseldi. Sonunda Hamdullah Suphi de İzmir'e gitti. Bir konferansta "Türkocağına adi zevkleri aramak için gelinemez" dedi ve ocakta içki içmenin yasak olduğunu söyledi.[44] Başka bir vesileyle de, "Ocakta rakı içilirse namuslu ailelerin oraya gidemeyeceğini" belirtti.

Reisleri tarafından böyle yadsınan Ocak mensupları öfke içindeydi. İçlerinden Zeynel Besim adında bir gazeteci fetvalar dönemine geri dönüş dediği bu tavrı şiddetle eleştirdi:

> Orada [Ankara merkez ocağı] İngiliz viskiyi, Fransız şampanyayı gene tabiyatıyla doğru bulur. Bizim iki kadeh Türk ra-

44 *Vakit*, 25 Temmuz 1930.

kımız göze batar. Bu komedyaya artık nihayet vermek zamanı geldi. Sebil-ül Reşatçılar gibi yemekte şarabı çektikten sonra masa başındaki kar'ilere "işte iz'ü billah.... Elhamr-ü haramün" diye fetvalar yazmak zamanına çoktan veda ettik sanıyorduk? Bu riyayı bu safsatayı kim yaparsa yapsın Türk Ocakları asla yapmazlar.[45]

Ertesi gün de "Burası [Türk Ocağı] milli mâbetmiş, rakı içilmezmiş, çalgı çalınmazmış diyorlar, onların dedikleri yer cami olmalıdır" diyerek kaldığı yerden devam etti.[46] Hamdullah Suphi'nin inkârcı tutumu karşısında İzmir Türk Ocağı İdare Heyeti 5 Ağustos'ta gürültülü bir şekilde istifa etti.

O zamana kadar skandal bir iç mesele olarak kalmıştı, ama işler giderek karıştı. Alkol mevzuunda sık sık olduğu gibi olay siyasi bir boyut kazandı. Tam da rakı skandalının manşetlere çıktığı bir sırada İzmir başka bir çatışmaya sahne oldu. Ağustos 1930'da bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle ve Cumhuriyet Halk Fırkası'yla (CHF) rekabet edip siyasi yaşama demokrasi getireceği varsayımıyla majestelerine muhalefet etmek üzere kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası İzmir'de beklenmedik bir başarı elde etti. Türk Ocağı'nın yerel yöneticilerinin çoğu bu partiye meylederek CHF yandaşlarının karşısına geçti. Karşı atak gelmekte gecikmedi: CHF yandaşları bir şekilde ocağın kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Bu durum eski militanlarda, özellikle de Zeynel Besim'de büyük öfke uyandırdı; Zeynel Besim faşizmle suçlamaktan çekinmediği CHF'nin ocak yönetimine el koymasını çok sert bir dille kınadı.[47]

CHF Kâtib-i Umumiliği 21 Ağustos'ta yayımladığı bir beyannameyle parti lokallerinde ve Türk Ocakları'nda içki içilmesini yasakladı.[48] Kâtib-i Umumi, teşkilat mensuplarına gönderdiği tamimde kararı şöyle açıkladı:

45 *Hizmet*, 29 Temmuz 1930, akt. Günver Güneş, "Türk Ocaklarında rakı...", a.g.m.; *Sebil'ül-Reşad*: 1912-1925 arasında yayımlanan eski İslâmcı dergi.

46 *A.g.e.*, 30 Temmuz.

47 Zeynel Besim, "Cumhuriyet Halk Fırkası ve Faşizm", akt. Günver Güneş, "Türk Ocaklarında rakı...", a.g.m.

48 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 193-194.

> Bundan birkaç sene evvel bâzı mahfillerimizde rakı içildiğini ve kumar oynandığını işitmiş ve bugünkü nesle yol gösteren teşkilâtımızın hariminde halkımızca bu gibi hoş görülmeyecek hâllerin kat'iyetle menini ricâ etmiştim. [...] Gerçi rakı içmek, bizim prensiplerimizce aslâ memnû değildir. Herkes bu zevki hürriyetini istimâlde serbesttir. Ancak bütün millete rehberlik iddiâsile ve hakkile ortaya atılan fırkamızın [CHF'nin] ve bizimle mütevâzi [muvâzi] yürüyen Türk Ocakları'nın resmî mahfillerinde, ağyara meyhâne hissini verecek şekilde rakı içirtmek, bizim nokta-i nazarımıza külliyen münâfi ve memnûdur. Bahusus bizi her fırsatla ve her noktada tenkit arzusile teşekkül etmiş olan ikinci bir fırkanın [SCF'nin] aslan [aslen] talî ve fakat tesir itibârile büyük teferruâta ehemmiyet vermekliğimizi şiddetle âmirdir.[49]

Nihayet, üçüncü aşama: Nisan 1931'de bütün Türk Ocakları kapatıldı. Ertesi yıl yerlerine açılan Halkevleri doğrudan iktidar partisine bağlıydı ve onun popülist volan kayışını oluşturdular. İkinci Dünya Savaşı arifesinde tüm ülkede 400 civarında Halkevi bulunuyordu; kasaba ve köylerde onlardan nöbeti devralan Halk Odalarının sayısı ise neredeyse 4.000'i bulacaktı. İçki buralarda medeni haklarına sahip miydi? Değildi. Halkevleri talimatnamesine göre buralarda bilardo, masa tenisi ve jimnastik dışındaki tüm oyunlar gibi alkollü içecek tüketimi de yasaktı.[50]

Bu yasağa rağmen alkol meselesi anlaşmazlık konusu oldu. Bazı Halkevlerinde içki içen üyeler başka üyeler tarafından ihbar edildi; başka birinde gençler alkol bulunmadığı için olay çıkardı; içtiğinden kuşkulanılan bir Halkevi yöneticisi hakkında partiye ihbarlarda bulunuldu. Taşradaki militanlar arasında başka eğlence imkânı olmadığından ya da can sıkıntısından içmek için başka yerlere gidip meyhanelere takılan çok insan vardı.[51]

---

49 *A.g.e.* (21 Ağustos 1930 tarihli tamim). Ayrıca bkz. Alexandros Lamprou, *Nation-Building in Modern Turkey. The "People's Houses", the State and the Citizen*, I.B. Tauris, Londra, 2015, s. 130-131.

50 *Cumhuriyet Halk Fırkası Halkevleri Talimatnamesi*, [Ankara], Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1932, s. 7.

51 Alexandros Lamprou, *Nation-Building in Modern Turkey*, *a.g.e.*, s. 132-136.

Yazar Cevdet Kudret 1958 yılında yayımlanan *Havada Bulut Yok* başlıklı romanında 1930'larda Kayseri Lisesi'ndeki bir öğretmenin yaşadığı, tüm iş arkadaşları ve şehrin memurları gibi onu da içmeye iten can sıkıntısını ve işsiz güçsüzlüğü anlatır. Bu az çok otobiyografik romanın kahramanı Süleyman bir süre önce liseye öğretmen tayin edilmiştir ve şehirdeki Halkevine gidip gelmektedir. Dersler bittikten sonra öğretmen arkadaşlarıyla buluşur. İçki içmemesi onları çok şaşırtır:

> Kullanmaz mısınız? Ya nasıl vakit geçireceksiniz? Her gün üç buçukta okuldan çıkacaksınız, gece saat on bire kadar ne yapacaksınız? Kitap deseniz, buraya kitap gelmez; gazete deseniz, günün birinde artık İstanbul'da olup bitenler artık sizi ilgilendirmez olur, orayla bağlantınız o kadar azalır ki her haber yabancı gelmeye başlar. Sinema deseniz sinema yok, tiyatro yok, bar yok, doğru dürüst kerhane bile yok... Evli olsanız anlarım; [...] Ama bekârsınız; her gün saat üç buçuktan sonra, hele dersiniz olmadığı gün sabahtan akşama kadar, elinizde kalan zamanı nasıl koruyacaksınız? Bu bir gün, iki gün olsa kolay. Ama bir yıl, üç yıl, beş yıl, her gün saat üç buçuktan sonra ne yapabilirsiniz? Mecbursunuz kahveye gidip tavla oynamaya, lokantaya gelip içmeye, saat on bir oldu mu da zıbarıp yatmaya...[52]

1937'de Türkiye yolculuğuna çıkan Alman kadın gezgin Lilo Linke Anadolu kentlerinde alkol tüketimi konusunda benzer gözlemler yapmıştı. Giresun'dayken, Avrupa'da, en çok da Fransa'da sekiz yıl geçirmiş olan Galip adında bir memurla tanıştı. Karısını ve çocuklarını Anadolu'nun içlerinde bir yere, kayınpederinin yanına göndermiş bu zabıt kâtibi bekâr hayatı sürüyordu. Lilo Linke ailesi olmadan kendisini yalnız hissedip hissetmediğini sorduğunda omuz silkip sinik ifadesini takındı:

> Bir erkek asla yalnız kalmaz. Tesellileri vardır – yok, kadınlardan bahsetmiyorum. Burada evlenmeden onlarla olamazsınız

52 Cevdet Kudret, *Süleyman'ın Dünyası II: Havada Bulut Yok,* Evrensel Basım Yayın, İstanbul, s. 25.

–tabii fahişelerden hoşlanmıyorsanız, zaten onlar da zor bulunur– ve hâlâ dört tane alma iznim olsa da tek eş bana hayli hayli yetiyor. Yok, ben rakıdan bahsediyorum. Burada herkes içiyor. Hayat o kadar sıkıcı ki başka türlü dayanamazsınız. Pazar günleri öğleden sonra üçte, sair günler altıda başlıyoruz – tek fark bu.[53]

Ankara'da bile aydınlar, özellikle de bekâr olanları akşam ne yapacaklarını bilemediklerinden kahvehanelerde buluşup tavla oynadıktan sonra içmeye giderlerdi. İçlerinden biri, "İçmeye alışığız" diye itiraf etmişti.[54] Bütün bu tanıklıklar Anadolu'nun durumuna çiğ bir ışık tutar ve küçük şehirlerdeki hayatın sıkıcılığını, aydınların ve memurların buna uyum sağlamakta çektikleri güçlükleri, eğlence yokluğunu, çok sayıda yalnız ya da bekâr erkek olduğunu gözler önüne serer. Bu şartlar altında, hükümetin tüketimini azaltma iddiasında olduğu alkollü içecekler, özellikle de rakı hak ettiği yeri buldu. Ama bu konuda aydınlar ve orta sınıflar yalnız değildi. Savaş yaklaşırken, hasattan sonra eli para gören köylülerin, paralarını komşu şehir ya da kasabalardaki meyhanelerde harcadıklarını görmek endişe yarattı. Keşke köylerdeki kahvehanelere gidip gelselerdi deniyordu.

Kemalist reformlardan ve içki yasağının kaldırılmasından altı yıl sonra alkol tüketiminin Kemalist Türkiye'de hâlâ sorun oluşturması nasıl açıklanabilir? Aslında, başka pek çokları gibi Kemalist devrimin de katı, püriten yanları vardı. Devlet bir yandan kurduğu tekelle bir içki üretme politikası geliştiriyordu; diğer yandan kendisine bağlı kurumlarda alkol tüketimini frenliyor, hatta yasaklıyordu. Yeni bir boyut kazanan alkol karşıtı hareketi bile destekledi.

53 Lilo Linke, *Allah Dethroned. A Journey Through Modern Turkey*, Constable & Co, Londra, 1937, s. 150-151; "dört tane alma" 1926 tarihli Medeni Kanun'la resmen yasaklanan çokeşliliğe gönderme yapar.

54 Serdar Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 355.

1930'larda alkole karşı savaş: Öjenizmin cazibesi[55]

"Ruhen ve bedenen sağlıklı nesiller yetiştirmek istiyorsak, içkiye savaş açmalıyız."[56] Bu sözler Kemalist rejimin yeni bir evreye girdiği bir dönemde edilmişti. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 1930'da özellikle Ege Bölgesi'nde elde ettiği beklenmedik başarı, aynı yılın Aralık ayında yaşanan Menemen Olayı (bir Türk subayının "yobazlar" tarafından öldürülmesi) rejimden, dünya ekonomik buhranının da ağırlaştırdığı bir memnuniyetsizlik olduğunu ortaya koydu. Buna karşılık Türkiye tek parti rejimine geçti, devlet gündelik yaşama daha fazla müdahale etti ve gündelik yaşam üzerinde daha sıkı bir kontrol kurdu. Bu otoriter yönelim kamu düzeni, eğitim ve gençlik, hıfzıssıhha ya da halk sağlığı –ve içki sorunu– gibi alanlarda da kendini gösterdi.

Kemalist yöneticilerin en büyük endişelerinden biri nüfusla ilgiliydi. 1927 nüfus sayımı, kalabalık Avrupa kıtasıyla komşu olan Türkiye'nin nüfusunun sadece 13,7 milyon kişi olduğunu göstermiştir. Başlıca tehlike sadece çok daha yüksek nüfuslu bir ülke değil, aynı zamanda komşu da olan İtalya'dan geliyordu – İtalya 1912'deki Trablusgarp Savaşı'ndan beri Türkiye kıyılarının dibindeki Rodos'u ve Oniki Adaları işgal altında tutuyordu. Dolayısıyla, asker sayısını artırmak ve Cumhuriyet gençliğinin, devrin yaygın terimleriyle, "kavi", "sağlam", "gürbüz" ve "yavuz" olmasını sağlamak için halk sağlığını iyileştirmek gerekiyordu. Hıfzıssıhha ve sağlık, modern bir devletin temel hizmetleri olarak kabul ediliyordu: Türkiye, zamanın ruhuna uygun biçimde gençliğe ve beden terbiyesine bü-

55 Bkz. Canan Balkan, *The Anti-Alcohol Movement...*, *a.g.e.*; Efe Atabay, "Eugenics, Modernity and the Rationalization of Morality in Early Republican Turkey", yüksek lisans tezi, McGill Üniversitesi, 2009; Sanem Güvenc-Salgırlı, "Eugenics as Science of the Social: a Case from 1930's Istanbul", doktora tezi, New York Eyalet Üniversitesi-Binghamton, 2009; Orhan Aybers, *Eugenics in Turkey during the 1930's*, Libra Kitap, İstanbul, 2017.

56 Dr. Fahreddin Kerim'in *İçki Düşmanı Gazete*'deki yazısı, akt. Önder Kaya, "Fahreddin Kerim ve *İçki Düşmanı Gazete*", *Müteferrika*, 38/2, Güz 2010, s. 185-197, burada s. 194.

yük önem veriyordu.[57] Bu anlayışla 1930'da devleti "müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin"le mükellef kılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarıldı.

Bu milli seferberlikte başrol hekimlerdeydi.[58] Devlete bağlı olarak çalışan hekimler geleneklerin ve dinin kurbanı olarak görülen bir halka modern tıbbı ve hijyeni götürmek için devletin hizmetindeydi; zaten o vakitler bunlara "hükümet tabipleri" deniyordu. Eğitimlerini Fransa ya da Almanya'da tamamlamış olan, son bilimsel araştırmalardan haberdar hekimler gerçek bir "tıp eliti" oluşturuyorlardı. Bunların içinde alkole karşı mücadelenin ön saflarında yer alan birkaç nörolog ve psikiyatr da bulunuyordu.[59]

Laiklik gereği, İslâm'a yapılan her türlü gönderme bu alkol karşıtı hareketin söyleminden silindi. Alkole karşı mücadele bir din savaşı olmaktan çıktı ve şekilde tamamen sekülerleşti. Bu, dogma ve geleneklere karşı bilimsel argümanlar ve silahlarla verilen bir mücadeleydi. Mustafa Kemal'in tüm kamu binalarında yazılı olan ve bütün Türklerin bildiği ünlü vecizesinde dediği gibi "Hayatta en hakiki mürşit ilimdi" ve ilme yer açılmalıydı. Bundan böyle hekimler, alkol karşıtı söylemi ve hareketi neredeyse tekellerine aldılar. Konferanslar, kitaplar, makaleler, broşürler, seminerler, radyo sohbetleri; tüm cephelerde mevcuttular. 1930'da Türkiye İçki Aleyhdarı Gençler Cemiyeti adında yeni bir dernek kuruldu; dernek logosu ortadan ikiye bölünmüş bir alkol şişesinden çıkan yılanı boğan bir elden oluşuyordu...

Aynı şekilde, 1933'te *İçki Düşmanı Gazete* diye yeni bir aylık gazete çıkmaya başladı; gazetenin sloganı Abraham Lin-

57. Bkz. Yiğit Akın, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar"-Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004; Murat Arpacı, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde, Siyaset, Beden ve Terbiye", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi. Bildiriler Kitabı - II*, İstanbul, 2013, s. 493-502. Ayrıca bkz. Nora Şeni, "La jeunesse, une 'non-génération'. Rhétorique éducative dans la Turquie des années trente", François Georgeon ve Klaus Kreiser (ed.), *Enfance et jeunesse dans le monde musulman*, *a.g.e.*, s. 233-257.

58 Bkz. Yücel Yanıkdağ, *Healing the Nation. Prisoners of War, Medecine and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013 [*Millete Deva Olmak-Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014].

59 "Tıp eliti" tabirini Efe Atabay'dan (*Eugenics, Modernity...*, *a.g.y.*, s. 29-30) aldım.

coln'ün bir sözü olan "İçkiyi müdafaa edenler olabilir, lâkin içki onları müdafaa etmez"di.[60] Jön Türk döneminde ve Cumhuriyet'in başlarında kurulmuş derneklerin neredeyse tamamı – Türk Ocakları örneğinde gördüğümüz gibi– 1930'ların başında devlet organları lehine tasfiye edilirken Yeşilay'a 1934'te kamu menfaatine çalışan dernek statüsü tanındı.

Alkole karşı mücadelede ikisi de psikiyatr olan iki isim öne çıktı: Dr. Mazhar Osman [Uzman] ve Dr. Fahreddin Kerim [Gökay]. Her ikisi de nöropati ve psikiyatri eğitimlerini tamamlamak için Almanya'ya gitmişti; her ikisi de modern psikiyatrinin kurucusu ve öjenizmin öncülerinden Emil Kraepelin'in kuramlarından etkilenmişti.[61] 1920'de Hilâl-i Ahdar'ın (Yeşilay) kurucuları arasında yer almış, 1926'da da derneğin propaganda organı olan *Hilâl-i Ahdar* diye bir dergi yayımlamaya başlamışlardı.[62] Eski imparatorluk üniversitesi Darülfünun'un varlığına son veren 1933'teki tasfiyenin ardından yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde terfi ettiler: Böylece, hem bilimsel bir meşruiyete sahip oldular hem de seslerini duyurmak için devletin kefaletinden yararlandılar.

Dr. Fahreddin Kerim ikisi arasında daha meşhur olanıdır. 1900 yılında Eskişehir'de doğmuş, İstanbul'da tıp okumuş ve önce Münih'te, sonra Viyana'da nöropati dalında uzmanlaşmıştır. En başından beri ateşli bir alkol karşıtı militan olarak, bayraktarı haline geldiği hareketi tek başına ete kemiğe büründürdü. Ekim 1935'te Ankara'da toplanan ve ülkenin tıp elitini bir araya getiren Altıncı Ulusal Türk Tıp Kurultayı'nda "Türkiye'de alkolizm problemi" üzerine uzun bir rapor sundu.[63] Etkileyici bilimsel unsurlarla (istatistikler, tablolar, grafikler) be-

60 Önder Kaya, "Fahreddin Kerim ve *İçki Düşmanı Gazete*", *a.g.y.*

61 Emil Kraepelin ve Türk hekimleri üzerindeki etkisi için bkz. Efe Atabay, "Eugenics, Modernity and the Rationalization of Morality in Early Republican Turkey", *a.g.e.*, s. 80-85, 89, 112.

62 *Hilâl-i Ahdar. Sıhhî ve İçtimaî İçki Düşmanı Gazete*, no. 1, 2 Şubat 341 [1926].

63 Bu kongre kısmen örtüşen iki yayına konu olmuştur: *Altıncı Ulusal Türk Tıp Kurultayı*, 7-9 Birinci Teşrin 1935, Kader Basımevi, İstanbul, 1936 ve *Altıncı Ulusal Türk Tıb Kurultayı, Türkiye'de Alkolizm Problemi Raporu*, Kader Matbaası, Ankara, 1935.

zenmiş rapor alkolün bedensel, psikolojik, sosyal ve ekonomik etkilerinin yanı sıra kalıtım üzerindeki sonuçlarını tek tek sayıyordu ve şu sözlerle bitiyordu:

> Bizi tereddiye götürecek, hayat mücadelesinde bizi mağlup edecek, çalışma verimimizi azaltacak her tehlikeye karşı fen ve bilgi yolundan savaşmak vazifemizdir.[64]

Öyleyse, gençler arasında yaygın bir eğitim, bilgilendirme ve farkındalık oluşturma kampanyası yürütülmeliydi. Bazıları ölçülü ve kontrollü bir alkol tüketimini salık veriyordu ya da hükümetin sert içkilere karşı eylemlerini destekliyordu. Mazhar Osman'ın müridi olan bir psikiyatr çok daha ileri gitmişti: Alkollü içeceklerin tamamen yasaklanmasından başka, toplumun zararlı ve dejenere unsurlarının –alkolikler de dahil olmak üzere– çalışma kamplarında tecrit edilmesini ve "zehir" dediği ispirtolu içkileri üreten ve satan kişilere katiller için öngörülen cezaların verilmesini teklif etti.[65] Tartışmaların sonunda Dr. Fahreddin Kerim alkollü içeceklerin alkol derecesinin düşürülmesi, fiyatlarının yükseltilmesi, meyhane sayısının azaltılması ve açık kaldıkları saatlerin sınırlanması, eğlence ve "distraksiyon"ların çoğaltılması, spor faaliyetlerinin geliştirilmesi gibi öneriler içeren on maddelik bir liste sundu. Son olarak, "nesli korumak için" alkoliklerin evlenmelerine izin verilmemesini salık verdi.[66]

Bu "nesli koruma" ifadesiyle tamamen farklı, öjenist bir düzleme geçilmiş oldu. Artık hedefe konan, alkol tüketmenin olağan zararları değil, tıpkı frengi gibi kalıtsal bir hastalık olarak görülen ve Türk "ırkı"nı mutlak surette korumak gereken alkolizmdi. Zaten, toplantının sonunda 1938'de yapılacak bir sonraki kurultayın konusu katılımcıların oylarına sunulduğunda en fazla oyu alan başlık "öjenizm" oldu.[67]

---

64 *A.g.y.*, s. 71.

65 Bu hekim Mazhar Osman'ın talebesi olan ve gene Münih'te öğrenim gören Dr. Necati Kemal Kip'tir.

66 *Altıncı Ulusal Türk Tıp Kurultayı*, *a.g.y.*, 1936, s. 46.

67 Bkz. Dr. Ayten Arıkan, "Millî Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri", doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 54, 63.

Doğrusunu söylemek gerekirse, öjenizm Türkiye'de tamamen yeni bir şey değildi.[68] İlk izleri bazı milliyetçilerin alkolün "ırk" için oluşturduğu yozlaşma tehlikesine dikkat çektiği savaş öncesi dönemde görülür. Kelimenin kendisi Türkçe tıp lügatine 1920 yılında, "ırkın ıslahı ilmi" olarak tanımlanan "Ojenik" şeklinde girmiştir. Ama fikir 1930'larda tutmaya başlamıştır. Burada zamanın etkisini, özellikle de Hitler rejiminin 1933'te Almanya'da başlattığı, "ağır kronik alkolizm" de dahil birtakım kalıtsal hastalıkları taşıyan kişilerin kısırlaştırılmalarını ve hadım edilmelerini öngören öjenizm politikasının etkisini görmek gerekir. Aynı zamanda, Türkiye'de yıllardır hâkim olan, bilime ve milliyetçiliğe imanın (Sosyal Darwinizm) damgasını vurduğu entelektüel atmosferin de mantıki devamıdır.

"Türk ırkını korumak ve ıslah etmek": Alkolizmi frengi, delilik, zekâ geriliği gibi kalıtsal hastalıklar arasında ön sıralara yerleştiren Türk öjenistlerinin sloganı işte budur – bunların hepsi gelecek nesillere ve ulusun istikbaline yönelik tehditlerdi. Bazı hekimler alkoliklerin evlenmesinin engellenmesi gerektiğine inanırken, başkaları kısırlaştırmadan, hatta hadım etmekten söz ediyorlardı. Mamafih, bunlar marjinal yaklaşımlar olarak kaldı. 1938 kurultayında, birçok teklife konu olan öjenizme dur dendi. Ünlü bir askerî hekim olan Dr. Abdülkadir Noyan, "Bu iş bize göre değildir" dedi.[69] Ertesi yıl yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü adını anmadan Sosyal Darwinizmi kınadı. Öjenizm Türkiye'de resmen uygulanmayacak ve gebelik, doğum ve bebeklik sırasındaki çevresel koşulları iyileştirmeyi amaçlayan "müspet öjenizm" düzeyinde kalacaktı.

"Menfi bir öjenizm"e bağlı fikirler sadece evlilik mevzuatında tespit edilebilir. O dönemde Türk hekimleri evliliği bireyden çok toplumu ve devleti ilgilendiren bir iş, bireysel bir girişimden çok toplumsal bir vazife olarak görüyorlardı: Amaç vatan savunmasını güvenceye almak için çok sayıda ve sağlık-

68 Türkiye'de öjenizm için bkz. s. 257 dipnot 55'te anılan çalışmalar. Ayrıca bkz. Murat Arpacı, "Türkiye'de Alkol Karşıtı Düşünce ve Hareket", *Toplum ve Bilim*, no. 134, 2015, s. 30-54.

69 Orhan Aybers, *Eugenics in Turkey during the 1930's*, *a.g.y.*, s. 146.

lı çocuk dünyaya getirmekti. Dr. Besim Ömer Akalın'ın dediği gibi, "Evliliğin amacı neslin yükselmesi ve kuvvetli bir ırk elde etmekti".[70] Bu alanda, kalıtsal bir hastalık olarak hedefe konan, alkolizmden de çok frengidir.

Bu alkol karşıtı hareketin aldığı boyutlar nasıl açıklanabilir? Türk hekimlerinin kendilerinin de itiraf ettiği gibi Türkiye'de alkol tüketimi düşük olduğu, artış emaresi göstermediği ve alkolizm vakaları ender görüldüğü halde neden böyle bir seferberlik yürütüldü?[71] Alkolle savaşın gerçek Haçlıları olan bu hekimlerin söz konusu mücadelede düşük bir maliyetle, bugün olsa "fırsat penceresi" denebilecek mesleki ve medyatik bir kürsü bulmuş olabilecekleri varsayımını tamamen göz ardı edemeyiz. Böylece, kendilerine dil uzatılamaz bir uzmanlık alanı oluşturdular. Dr. Fahreddin Kerim gibi bir hekimin kariyerinin bir bölümünü bu mücadeleyle geçirdiği ve ününü buna borçlu olduğu doğrudur. Bu sahici popülariteden yararlanarak 1950'lerde İstanbul valisi oldu. Ama madalyonun bir de öteki yüzü vardı: Alkol karşıtı davanın büyük engizisyoncusu imajı onu rakı tutkunlarının hedefi haline getirdi. Onunla ve çok kısa olan boyuyla dalga geçmek için barlarda ve meyhanelerde 35 cl'lik küçük rakıyı sipariş etmek için garsona, "Bir Fahreddin Kerim, bir!" diye seslenerek eğlenirlerdi.

Bu hekimler Avrupa'da alkol ve alkolizm konusunda yapılan bilimsel araştırmalardan yola çıktılar ve bunları her duruma uyarlanabilir İncil hakikatleri gibi Cumhuriyet Türkiyesi bağlamına aktardılar. Batı'da toplanan tıbbi verileri Türkiye'ye taşıdılar; bu da alkol severler ile alkolikler arasında sürekli bir muğlaklığın kalmasını sağladı: Sanki alkol severler ancak alkoliklere dönüşebilirmiş, sanki içki yasağının siyasi imkânsızlığını gözlemledikten sonra alkolizmi mahkûm etmekle sıradan,

70 Efe Atabay, "Eugenics, Modernity", *a.g.y.*, s. 56.

71 Dr. Fahreddin Kerim'e göre Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında Türkiye'de kişi başına alkol tüketimi "çok az"dı; o bunu Türk kadınlarının içki içmemesine bağlıyordu. Verdiği rakamlara göre Türkler yılda kişi başına 0,2 litre saf alkol tüketiyordu ve o tarihlerde alkole bağlı çok az sinir ya da akıl hastalığı, çok nadir siroz vakaları ve sınırlı sayıda ölüm görülüyordu; toplam 40.000 mahpus arasında alkollüyken kabahat ya da cürüm işleyenlerin sayısı sadece 1.000'di.

hatta ölçülü bir alkol tüketimine darbe indirmeye çalışıyorlarmış gibi. Son olarak, bu yaklaşım bilim gerekçesi altında dinî yasanın buyruklarıyla aynı noktada buluşmuyor muydu? Söz konusu olan *Şeriat'ın bir çeşit laik versiyonu* değil midir? Neticede, laik Cumhuriyet'in kalbinde, Ramazan ayında büyük camilere asılan mahyalarda "İçki kötüdür" yazısı okunurdu. Türkiye'de bugün de hâkim olan bir halet-i ruhiyeyi açıklar bir şekilde, Fransız ordusunun Haziran 1940'ta uğradığı bozgunun ertesinde bir Türk gazetesi şu cümleyi manşete çıkaracaktı: "Fransa'yı meyhaneler mahvetmiş!"[72]

Mustafa Kemal adında bir içici

Türk hekimleri hükümetin ve tek partinin rızasıyla alkolle mücadele ederken 1934'te soyadı alma mecburiyetini getiren kanunun ardından adı Mustafa Kemal Atatürk olan Cumhurreisi Mustafa Kemal gizlenmeden, gönül rahatlığı içinde içiyordu. Herkes onun büyük bir rakı sever olduğunu bilir. Bununla eğlenen çok Türk vardı ve bu yüzden onu bağışlamamak şöyle dursun alkole "dayanıklılığı"nın bir erkeklik işareti olduğunu, muhtemelen de kurallara itaat etmemenin şefin ayrıcalığı olduğunu düşünüyordu (tıpkı imparatorluk döneminde padişahların Kuran'ın izin verdiği dört eş yerine beş eş alma hakkını kendilerine uygun görmeleri gibi). Sonuçta, ihlal hem mevkiin işareti hem de bir iktidar aracıydı. Gene de, muhafazakârlar ve diğerleri arasında cumhurreisinin bu iptilasından rahatsız olan –bu konu sadece özel ortamlarda dillendirilirdi– pek çok kişi vardı.

Uzun bir hikâye

Mustafa Kemal'in alkollü içeceklerle ilişkisi uzun bir hikâyedir.[73] Hikâye genç Kemal'in Makedonya'daki Manastır (Bitola)

72 Ebüzziya Zade Velid, "Fransa'yı meyhane mahvetmiş!", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Ağustos 1940, akt. Serdar Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar*, *a.g.y.*, s. 348.

73 Oğuz Akay, *Bu Sofrada Ben Varım*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s. 71-72; Mustafa Kemal'in yaşamöyküsü için bkz. George W. Gawrych, *The Young Ata-*

Askeri İdadisi'ni bitirip 1898'de 17 yaşında İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne girmesiyle başlar. Harbiyeli öğrenci arkadaşlarıyla birlikte, birasıyla ünlü Alman Zöwe Birahanesi gibi (bu birahanenin rejimin jurnalcileri tarafından gözlenmemek ve müşterilerine yabancı gazeteleri okuma fırsatını sunma avantajı da vardı) içkili müesseselere ya da müşterilerin gayrimüslimler, Levantenler ve yabancılardan oluştuğu ve polis baskını riskinin sıradan meyhaneler için olduğundan daha düşük olduğu lokantalara gidip gelmeye başlar – Sultan Abdülhamid'in subaylara alenen içmeyi yasakladığını görmüştük.

Jön Türk hareketinin bir hücresine dahil olduğu Şam'da geçen iki yılın ardından, genç kurmay yüzbaşı memleketi Selanik'e Üçüncü Ordu'ya tayin edilir. Makedonya'da kol gezen silahlı Bulgar, Yunan ya da Sırp çeteleri yüzünden bölgede durum gergindir. Çizme seslerine rağmen, İstanbul'dan daha Batılılaşmış ve daha serbest bir şehir olan Selanik, Termaikos Körfezi boyunca sıralanan, Beyaz Kale yakınlarındaki teraslı ya da bahçeli gazinolar, birahaneler, meyhaneler, barlar ve kafelerle susayan herkese geniş bir seçenek yelpazesi sunar. Müslümanlar ve gayrimüslimler buralarda endişe duymaksızın içebiliyordur. Genç subaylar mesaileri biter bitmez bu mekânlarda buluşmak üzere randevulaşırlar. Mustafa Kemal de bir bardak biranın ya da bir şişe rakının başına oturup uzun tartışmalar yapmak için başta Ali Fuat [Cebesoy] ve Fethi [Okyar] olmak üzere arkadaşlarıyla buralarda buluşur. Beraberce her türlü konuyu ele alır,[74] son haberlerden ve 1906'da meydana gelen İran Devrimi gibi güncel olaylardan konuşurlar. Vatanperver duygularla, parçalanma tehdidi altındaki imparatorluğun bekasını sağlamanın yollarını tartışır, imparatorluğun başına geçip onu kurtarmayı ve modernleştirmeyi başaracak büyük adamın ha-

---

türk. From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey, I.B. Tauris, Londra, 2015; Ryan Gingeras, *Mustafa Kemal Atatürk, Heir to an Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2015; M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk. Une biographie intellectuelle*, *a.g.e.*; Andrew Mango, *Mustafa Kemal Atatürk*, *a.g.e.*; Klaus Kreiser, *Atatürk, eine Biographie*, C. H. Beck Verlag, Münih, 2008 [*Atatürk*, çev. Dilek Zaptçıoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010].

74 Bkz. Meropi Anastassiadou, *Salonique 1830-1912*, *a.g.e.*, s. 4.

yalini kurarlar. Mustafa Kemal konuşur, dinler, öğrenir – felsefe konusundaki bilgili bir arkadaşı, onu, üzerinde kalıcı bir etki bırakacak olan Rousseau'nun siyasi fikirleriyle bu sohbetler sırasında tanıştırır.[75]

1913'te –rakısını çok beğendiği– Sofya'da askerî ateşe olarak bulunduğu süre hariç Selanik'te geçen bu yılların ardından Mustafa Kemal için savaşma zamanı gelir: Trablusgarp, Balkan Savaşları, farklı cepheleriyle (Çanakkale, Kafkasya, Doğu Anadolu ve Suriye-Filistin) Birinci Dünya Savaşı ve nihayet Yunanlara karşı verilen Kurtuluş Savaşı (1920-1922). Bütün bu yıllar içinde siperlerde, sığınaklarda, barakalarda, kışlalarda cephe hayatı sürer. Bu dönem boyunca cephe hattının yakınında, ortalığın kısa bir süre sakinleştiği gece saatlerinde, sofrada ya da kışlaların subay yemekhanelerinde asker arkadaşlarıyla uzun uzun tartışarak hep tetikte, hep erkek erkeğe, "asker usulü" içer. Ancak çarpışmanın sıcağında artık içmek söz konusu değildir. Çanakkale (1915) ve Sakarya (1921) savaşları ile Türk-Yunan Savaşı'na son noktayı koyan Ağustos-Eylül 1922'deki Büyük Taarruz sırasında tanıkların anlattığına göre içmeyi keser.[76]

Atatürk'ün sofrasında

Cumhuriyet'le birlikte sofrasına başkalarını kabul eden kişi artık seferdeki general değil cumhurreisidir. Sadık adamlarını hemen her gece Çankaya'da, cumhurbaşkanlığı konutu işlevini gören o büyük Ankara köşkünde etrafına toplar. "Atatürk'ün sofrası" ritüelinin hayata geçtiği yer işte burasıdır. İstisnai olarak ya da neredeyse düzenli bir biçimde bu gece toplantılarına katılanlar ortama hâkim olan hava, cereyan eden tartışmalar ve rakının yeri konusunda pek çok tanıklık ve gözlem bırakmıştır. Bu tanıklıklardan 180 kadarı yakın geçmişte 700 küsur sayfalık bir kitapta toplanmıştır.[77] Bunlar bize ne anlatır?

---

75 Ali Ulvi Elöve'den akt. Oğuz Akay, *Bu Sofrada Ben Varım*, *a.g.e.*, s. 7-8.

76 Oğuz Akay, *Bu Sofrada Ben Varım*, *a.g.e.*, s. 71-72

77 *A.g.e.*

Bu toplantıların hemen hemen değişmez bir ritüeli vardı. Genellikle saat sekiz buçukta ya da dokuzda başlar ve gecenin çok ileri saatlerine, sık sık da ortalık ağarmaya başlayana kadar devam ederdi.[78] Sofrada en az bir düzine davetli olurdu. Mustafa Kemal büyük masanın başında oturur ve sohbet konusunu açarak toplantıya riyaset ederdi. Sadelik ön plandaydı: Karmaşık bir protokol yoktu,[79] sıklıkla son anda haberdar edilen davetliler yemeğe iş kıyafetleriyle gelirlerdi. "Eski rejim" tarzı kibarlık gösterilerinden ve dalkavukluktan uzak olan davranışlara samimiyet hâkimdi: Şakalar, mizah ve hazırcevaplık zorunluydu. Mustafa Kemal'e "sen" diyen eski dostlar dışındaki davetliler cumhurreisine "siz" ve –eski Osmanlı lakap ve unvanları kaldırıldığı halde– "Paşam" diye hitap ederlerdi. Ev sahibi davetlilerini nasıl rahatlatacağını bilirdi. Bazıları, çoğunlukla geçici olan bozuşmaları göze alarak onunla çok açık bir biçimde konuşmaya cesaret ederdi.

Bu davetliler kimlerdi? Sofrada bazen birkaç kadın bulunsa da –başta, Mustafa Kemal'in sonradan davetlilerden ikisiyle evlenecek iki manevi kızı tarihçi Afet İnan ve ilk Türk kadın pilotu Sabiha Gökçen olmak üzere– bunlar esas olarak erkek meclisleriydi. En başta, davet edilmeden toplantıya gelebilmeleri anlamında ayrıcalıklı olan üç siyasetçi vardı: Başvekil İsmet İnönü, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya. Sonra, "zevat-ı mutade" denen, vekiller, mebuslar, gazeteciler, aydınlar, Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşları ya da eski dostları gelirdi. Cumhurreisinin o akşam görüşmek istediği konuya bağlı olarak başkaları da davet edilirdi. Siyasetten bahsedilecekse birkaç vekil ya da mebus gruba dahil olurdu; tarih ya da dil konuşulacaksa bir-iki İstanbul Üniversitesi profesörü işi görürdü.

Atatürk'ün sofrasında tabu olan konu yok gibiydi. İç politika, diplomasi, ekonomi, coğrafya, tarih ya da dilbilimden konuşulurdu. Mustafa Kemal Atatürk Türk sefirlere ve maslahatgüzar-

78 Bkz. *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, çeşitli yerlerde; Andrew Mango, *Mustafa Kemal Atatürk*, *a.g.e.*, s. 447.

79 Oğuz Akay, *a.g.e.*, s. 71-72.

lara direktifler, talimatlar verir, tasarladığı büyük reformları anlatırdı. 1930'larda bu toplantılarda görüşülen üç ana konu vardı: Türklerin tarihi ve dili, sonra Hatay meselesi. Bu sorun, Suriye'deki Fransız protektora idaresine tabi olan bölgenin tam da Atatürk'ün öldüğü yıl (1938) yeniden Türkiye'ye bağlanmasıyla çözüldü. İyi bir hikâye anlatıcısı olan Mustafa Kemal bazen kendini çocukluk anılarını, öğrencilik hayatını, genç bir subay olarak acemilik yıllarını, Trablus'ta İtalyanlara karşı savaşmasını anlatmaya kaptırırdı. Büyük Kemalist reformlar bu toplantılar sırasında mı hazırlanmıştı? Bu konuda tanıklıklar birbiriyle uyuşmaz. Bazılarına göre reformların çoğu o akşam toplantılarında yapılan tartışmalardan doğmuştur;[80] başkaları belki de siyasetin ciddiyetini korumak için bu iddiayı reddetmiştir.

Rakı ve siyaset

Bu sofralara katılanlar hatıralarında ısrarla, sohbetlerin ve görüş alışverişlerinin entelektüel kalitesinin altını çizerler. Atatürk'ün sofrasının "adeta bir nevi akademi", "ulusal akademi", "bir nevi dershane", "bir mektep dershanesi", "bir müşavere meclisi", "bir meşveret topluluğu", "bir bilginler sofrası" olduğunu söylerler.[81] Bazıları salonda bir karatahta ve tebeşir bulunduğunu belirtir. Onlara göre içki âlemleri şöyle dursun, Atatürk'ün sofrası hiçbir şekilde bir eğlenme ya da hoşça zaman geçirme yeri olmamıştır. Nasıl ki Osmanlılarda kahve sadece sohbete bahane idiyse bu toplantılarda da içki Mustafa Kemal için sadece bir araçtı.

Neyin aracı? Yönetmenin. Rakı çoğu alkollü içecek gibi ketlenmeleri yok eder, dillerin bağını çözer, çekingenliği aşmaya, liderden korkmadan düşüncelerini ifade etmeye yardımcı olur. Mustafa Kemal davetlileri konuşturur, onların bakış açılarını öğrenmeyi sever, dikkatle dinlerdi. Herkes kendini serbestçe ifade ederdi. Bu sofraların müdavimlerinden biri, "Atatürk [...] içki âleminin verdiği samimiyet ve serbestiden istifa-

80 *A.g.e.*, s. 115.

81 *A.g.e.*, s. 63, 76, 115, 125-126.

de ederek, kullandığı ve kullanacağı kimselerin içyüzlerini burada mükemmelen keşfederdi" diyerek bunu çok iyi anlatır.[82] Bu siyaset yapma tarzının "sözlü" karakteri insanı çarpar. Mustafa Kemal şüphesiz çok okurdu – çok zengin olan kütüphanesi ve elinde kalemle okuduğu, başlıkları 22 ciltlik bir katalog halinde yayımlanmış kitapları buna tanıklık eder–[83] ama sohbete, konuşmaya ve münazaraya da büyük zaman ayırırdı. Bu konuda aktarılan bir anekdot vardır: Cumhurreisi davetlilerinden birine rakının yanında en iyi neyin gittiğini sorar. Her iyi saray nedimi gibi cumhurreisinin zevklerini bilen konuğu, "Leblebi" diye karşılık verir. "Yanlış" der Mustafa Kemal, "rakının en iyi refakatçisi iyi bir sohbettir."[84]

Sofra arkadaşlarının tanıklıkları hep aynı yöndedir: Mustafa Kemal ölçüyü kaçırmadan, ağır ağır, konuşarak ve tartışarak içerdi. Ve alkolü çok iyi "kaldırırdı". Uzun süre uşağı olan Cemal Granda'ya göre Atatürk bir gecede yarım litre rakı içerdi, tercih ettiği rakı Dimitrikopulo'du; rakının yanında esas olarak leblebi ya da fasulye piyazı ve pilavdan oluşan mutat mezelerini yerdi.[85] Gene Granda'ya göre kendini kaybetmemeyi bilir, asla ne dediğini bilmeyecek, düşüncesini ucunu kaçıracak, uygunsuz sözler ya da hareketler edecek kadar sarhoş olmazdı. İstediğinde ya da gerektiğinde içmeyi bırakırdı. Dahası, kendisine en çok hâkim olduğu zamanlar başkalarıyla birlikte içtiği zamanlardır. Granda'ya göre Atatürk'ün sofrada sarhoş olduğu söylentileri dedikodudan ibarettir.

> Her gece içtiği halde bir kere bile içki yüzünden kendinden geçtiğini, taşkınlıklar yaptığını görmedim, duymadım. [...] Ölümünden sonra çekememezlik ve kıskançlıklarından Atatürk sofrasını sarhoşluk, ayyaşlık ve zevke düşkünlükle kötülemek isteyenler oldu ama bu çabalar ne kadar boşunadır. [...] Atatürk çok içmezdi. İçtiği zaman da içmesini bilirdi.[86]

82 *A.g.e.*, s. 55.

83 Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, 22 cilt, Anıtkabir Derneği, Ankara, 2001.

84 Bkz. Andrew Mango, *Mustafa Kemal Atatürk*, *a.g.e.*, s. 439.

85 Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı*, Kristal, Ankara, 2007 (yeni basım), s. 38.

86 *A.g.e.*, s. 62.

Bu tanıklıkların ittifakla olumlu olması inandırıcı mıdır? Söz konusu olan yaldızlı bir efsane midir? Bunların çoğunun, okurları aydınlatmaya yönelik güzel bir mizansen izlenimi verdiği doğrudur. Mustafa Kemal Atatürk'ün hasımları "işret meclisleri"nden, "içki âlemleri"nden söz etmişlerdir.[87] Yeminli düşmanı Rıza Nur Mustafa Kemal'e yönelttiği hakaretler arasında onu "iflah olmaz bir ayyaş" olmakla itham etmiştir.[88] Çankaya'da böyle akşamlar olmuş olması ve bazılarının sonunun kötü bitmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Fransız büyükelçileri Quai d'Orsay'e [Fransa Dışişleri Bakanlığı] verdikleri bazı raporlarda Mustafa Kemal Atatürk'ün özel hayatına değindiklerinde "ölçüsüzlük", "sarhoşluk" ve "ayyaşlık"tan bahsetmekte tereddüt etmezler.[89]

Kesin olan bir şey varsa o da, bilhassa yaşamının sonlarına doğru Mustafa Kemal'in içkide ölçüyü kaçırdığıdır. 1927'de çalan bir alarmdan sonra doktorlar kendisine dinlenmesini, alkol, tütün ve kahveyi azaltmasını tembih ettiler.[90] Ama o bu ikazlara hiç kulak asmışa benzemez. Yıllar geçip rejim daha da otoriterleştikçe siyasetin hükümet ve parti düzeyinde yapılmasına izin vererek daha çok içmeye başlamıştı. Sağlığından endişelenen yakınları daha az içmesini salık vermişlerdi. Başvekil İsmet İnönü bu konuda onu paylamaktan çekinmemişti.[91] Boşuna. 1938 baharında Mustafa Kemal'in sağlık durumu kötüleşti. Fransa'dan başucuna çağrılan Dr. Noel Fiessinger Türk hekimlerinin teşhisini –karaciğer sirozu– onaylamıştı. Hüküm

87 Bu suçlamalar bugün de aşırılıkçı Müslüman çevrelerce zaman zaman ve az çok açık bir biçimde tekrarlanır. Onlara göre reformlar bir ayyaşın, daha da kötüsü Yahudi kökenli bir ayyaşın işidir, bu ikinci itham Mustafa Kemal'in Selanikli olmasına ve çocukluğunda 17. yüzyılda ihtida etmiş Yahudilere verilen isimle "dönme" cemaatine tahsis edilmiş bir okula devam etmesine dayandırılır...

88 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım. Ma vie et mes mémoires*, cilt 3, yeni basım, K.G. Lohse, Frankfurt, 1982, s. 1356.

89 Pınar Dost-Niyego, *Le Bon dictateur. L'image de Mustafa Kemal en France (1919-1938)*, Libra Kitap, İstanbul, 2014.

90 Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün hastalığı", *Belleten*, *Atatürk Özel Sayısı*, 52/204, Kasım 1988, s. 1195-1453.

91 Oğuz Akay, *Bu Sofrada Ben Varım*, *a.g.e.*, s. 53.

bildirilmekte gecikmedi: Mustafa Kemal Kasım 1938'de 57 yaşında öldü.[92]

Kısacası, Mustafa Kemal tipik bir Osmanlı içkicisiydi. Genç yaşından itibaren, 1900 yılına doğru çoğu subay ve politikacı bunu nasıl alışkanlık haline getirdiyse o da içiyordu; bu, alkolün imparatorluğun büyük şehirlerinde medeni haklarını neredeyse elde ettiği bir devirdi. İçme şekli –her zaman başkalarıyla birlikte, asla gündüzleri değil, akşamları geç saatlere, bazen şafak sökene değin–; rakıdan yana belirgin tercihi; içkisini küçük yudumlarla, acele etmeksizin, ağzına birkaç leblebi atarak, bir yandan da konuşup tartışarak içişi: Bütün bu özellikler imparatorluğun son dönemindeki rakı severin karakteristik portresini çizer. Cemal Granda'ya göre bu akşam toplantıları bekâr Mustafa Kemal'in –Latife Hanım'la iki yıllık evliliği hariç– kendisine tatma hakkını tanıdığı tek gerçek zevkti...[93] Her halükârda, rakıya Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda edindiği "milli içki" statüsünü veren o değildi. Rakı Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde yaygınlaşmış olduğu içindir ki Mustafa Kemal büyük bir rakı sever haline gelebilmiştir...

O halde, onun içme tarzında öyle çok yeni olan bir şey yoktur. Aslında, bu akşam buluşmaları bir gelenekler silsilesinin parçasını oluşturur: Geçmişinin çok eskiye gittiğini gördüğümüz Osmanlı İmparatorluğu'nda İran etkisine dayanan işret meclisleri geleneği; "hükümdara tavsiyeler" geleneği, hatta münevverlerin gözünde İslâm'ın meşruti yönetime yatkınlığını gösteren İslâmi "meşveret" geleneği; erkek erkeğe "sohbet" ve "muhabbet"ten oluşan tipik Osmanlı geleneği.

O halde, tipik bir Osmanlı içkicisi, ama yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin başında bulunan bir içkici. Kurtuluş Savaşı'nda ülkeyi kurtaran kişi alkollü içecekler açısından da Türklerin "kurtarıcısı" olmuş mudur? İçenlerin önündeki son engellerin de kaldırılmasına katkıda bulunmuş mudur? Ondan bir asır önce Sultan II. Mahmud'un yakın çevresini, vezirlerini ve bürokratlarını "medeni" olmak adına içki içmeye teşvik et-

92 Klaus Kreiser, *Atatürk*, *a.g.e.*, s. 285-295; Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*

93 Cemal Granda'dan akt. Oğuz Akay, *Bu Sofrada Ben Varım*, *a.g.e.*, s. 34.

tiğini görmüştük. Mustafa Kemal için böyle bir şey asla söz konusu değildir: Sofrasında kimseyi içmeye zorlamamıştır; herkes istediğini içmekte serbestti. Kaldı ki, bunu yapmasına gerek yoktu, büyük çoğunluğu zaten içkiye ihtida etmiş bir siyaset sınıfını neden ikna etmeye çalışacaktı ki? Dolayısıyla, Kemalist Türkiye'de yukarıdan gelen hiçbir içme teşviki yoktu.

Gene de, Mustafa Kemal'in alkolün yaygınlaşmasında belli bir rol oynadığı yadsınabilir mi? Önce, Müslümanların içki tüketimiyle ilgili cezai tedbirlere son verdi. Bir başka nokta da görünürlük meselesiyle ilgilidir. Hiçbir Osmanlı hükümdarı ya da Jön Türk lideri alkole düşkünlüğünü onun kadar aleni biçimde göstermemiştir. Bu konuda aktarılan birçok manidar anekdot vardır. Bunların en bilinenlerinden birine göre bir gün İzmir'de sokağa bakan bir salonda içiyordu; yoldan geçenler onu içerken görsünler ve saklayacak bir şeyi olmadığını anlasınlar diye perdelerin örtülmesini istememişti. Başka bir sefer İstanbul'da, Sarayburnu'ndaki bir akşam buluşmasında saraylarının kuytularında gizlenerek içen padişahların aksine bütün şeffaflığıyla içtiğini göstermek için herkesin önünde rakı kadehini kaldırmıştı.[94]

Peki, bu iyi içici olma şöhreti Türkleri daha fazla içmeye itmiş midir? Bu kesin değildir. Cumhuriyet döneminde –gözde içkisi– rakının tüketiminin çok az artmış olması manidardır. Aslında, Mustafa Kemal Atatürk insanları içmeye isteklendirmezdi, *artık içerken gizlenmemeye* teşvik ederdi. İkinci önemli nokta budur. Osmanlı döneminde içenlerin üzerinde hâlâ ağırlığını hissettiren toplumsal baskı, özellikle de mahalle baskısı Cumhuriyet döneminde azalmıştır – en azından, komşuyu ya da yoldan geçeni fazla dert etmeden içmenin mümkün olduğu büyük şehirlerde. İlle de daha fazla içiliyor değildi, ama daha serbest ve daha görünür bir şekilde içiliyordu. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminde alkolün yeri, Mustafa Kemal'in reformlarını ve eylemlerini, bireyleri toplumsal kısıtlardan ve mahalle baskısından kurtarmaya ve bu şekilde modern bir dev-

94 Andrew Mango, *Mustafa Kemal Atatürk*, *a.g.e.*, s. 470'de bu anekdotun biraz farklı bir versiyonunu aktarır.

letin gerçek vatandaşları haline gelmelerini sağlamaya yönelik bir proje olarak gören büyük Türk sosyoloğu Şerif Mardin'in analizlerini doğrular.[95] Son olarak, üçüncü nokta: Cumhuriyet'le birlikte Müslümanlara yasak olan içki sektörü üzerindeki tabu büyük ölçüde yıkıldı. Böylece üretim, pazarlama ve tüketim düzeyinde bir serbestleşme oldu.

Kemalist Türkiye Cumhuriyeti içki konusunda özellikle müsamahakâr olmamıştır. Büyük viraj yarım asır önce Tanzimat döneminde alınmıştır. Ve Osmanlı sivil ve askerî elitine mensup çoğu çağdaşı gibi Mustafa Kemal'in kendisi de bu sürecin mirasçısıydı.

95 Şerif Mardin, "Religion and Secularism in Turkey", Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (ed.), *Atatürk as a Founder of a Modern State*, C. Hurst & Co, Londra, 1981, s. 191-219.

SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan sürenin uzunluğuna –yaklaşık altı buçuk asır– ve incelenen uzamın çeşitliliğine rağmen, bana bu yolculuktan büyük ihtiyat ve nüansla birtakım sonuçlar çıkarmak mümkün görünüyor.

Bunlardan birincisi alkollü içeceklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Cumhuriyet Türkiyesi'ne kadar her zaman üretildiği, satıldığı ve tüketildiğidir. Ve bu Kuran yasağına, sultanın yasasına, Müslümanlara uygulanan toplumsal baskıya ve bu alanda gayrimüslimlere tanınmış serbestiye getirilen kısıtlamalara rağmen böyle olmuştur. Hep kısa (birkaç ay veya birkaç yıl) süren nadir içki yasağı dönemleri çoğunlukla kaçakçılık ve karaborsa yardımıyla atlatılmıştır.

Bir diğer sonuç uzamsal faktörle ilgilidir: Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arap vilayetleri ve Balkanlar hariç tutulursa, 20. yüzyıl Türkiyesi'nde alkollü içeceklerin coğrafyası dikkat çekici bir süreklilik gösterir: Belli başlı üretim ve tüketim bölgelerinin güncel haritası Osmanlı Anadolusu'nun üretim ve tüketim haritasını genişleten 1930 yılının haritasına benzer: Denebilirse, devlet bürokrasisi ile alkol arasındaki ilişkiyi bir şekilde doğrulayan başkent Ankara istisnasıyla, İstanbul ve Marmara kıyılarını, Ege cephesini, Karadeniz ve Akdeniz'in kı-

yı bölgelerini kapsar. Şüphesiz nüfus artışı, ulaşımın gelişmesi, iç kesimlerdeki şehirlerin büyümesi alkollü içeceklerin Anadolu'ya daha fazla yayılmasını mümkün kılmıştır; ancak, genel olarak bakıldığında ülkenin batısında, doğusunda olduğundan çok daha fazla içildiği açıktır.

Türkiye'nin bu "Batı"sında kitapta çokça tartışılan İstanbul'un ayrı bir yeri vardır: Bu, eski Osmanlı başkentine ayrıcalık tanıyan belgelerin yansıması mıdır, yoksa hep kozmopolit ve tüm modalara açık bir şehir olan İstanbul'un eşsizliğinden mi kaynaklanır? Kuşkusuz, ikisinin de bunda payı vardır. Kabul etmek gerekir ki, günümüz Türkiyesi'nin en büyük metropolü başka pek çok alanda olduğu gibi içki konusunda da sıklıkla taşraya örnek olmuştur: Osmanlı ve Türk usulü içme tarzını biçimlendirmiş, sonra da hinterlanda yaymıştır.

İçeceklerin doğası da asırlar içinde evrim geçirmiştir. Şarap Bizans ekonomisinde ve toplumunda taşıdığı önemin bir uzantısı olarak uzun süre başı çekmiştir. Özellikle toplumun üst sınıflarında şarap etrafında bir Osmanlı kültürü oluşmuş, şarap için şiirler yazılıp okunmuş ve bazı sufi tarikatları şarabı yüceltmiştir. Bir süre sonra, sıra diğer alkollü içeceklere, bozaya, ardından da rakıya geldi – rakı imparatorlukta alkolün artık ilaç olarak değil, içecek olarak Batı tarihine girdiği bir sırada boy gösterdi. 19. yüzyılda işler değişti: Alkollü boza neredeyse yok oldu, bildiğimiz şekliyle bira imparatorluğa girdi ve hızlı bir yükseliş gösterdi; rakı ise Osmanlıların gözde içeceği olarak kendini kabul ettirip "milli içki" olarak nitelenecek noktaya geldi. Cumhuriyet döneminde de yerini koruyan bu üçlü –şarap, rakı ve bira– Türkiye'de bugün de hâkim konumdadır – içki satan dükkânlarda konyak, viski, cin ya da votkanın yanı sıra başka içki çeşitleri eksik olmasa da. Doğal olarak, üretilen, ticareti yapılan ve tüketilen içki hacim ve miktarları özellikle imparatorluğun coğrafi boyutlarına bağlı olarak zaman içinde değişmiştir; gene de, 19. yüzyılın ikinci yarısından ve istatistiğin gelişmesinden önce, bunların ölçülmesi neredeyse imkânsızdır.

Önceki sayfalarda öne çıkan bir diğer nokta da şarabın ve alkolün tarihinde gayrimüslimlerin yerinin geçirdiği evrimdir.

Burada iki ayrı dönemi göz önüne almamız gerekir. Önce, gayrimüslimlerin bu sektörde merkezî bir yer tuttuğu imparatorluk dönemi; sonra, bu yerin –İstanbul hariç– marjinalleşip küçüldüğü Türkiye Cumhuriyeti dönemi. Klasik dönemden 20. yüzyılın başına kadar gayrimüslimler alkollü içeceklerin imalatında, ticaretinde ve satışında tekel konumuna sahipti: Bu onlara "Ehl-i Kitap" (zimmi) statüleri nedeniyle, belli kısıtlamalarla da olsa hem Şeriat tarafından hem de Osmanlı Devleti'nin kanunlarıyla tanınmış bir haktı. Gayrimüslimler arasında Rum Ortodokslar başı çekiyordu ve Rumlar Bizans mirasına borçlu oldukları bu konumlarını imparatorluğun sonuna kadar, hatta İstanbul'da ondan da sonra korudular. Bununla birlikte, Yahudiler, Ermeniler, Bulgarlar, Sırplar, Hıristiyan Araplar da kendi mahallelerinde ya da bölgelerinde aynı rolü oynadılar. Bu gayrimüslim cemaatler Levantenler ve yabancılarla birlikte uzun bir süre, en azından 20. yüzyılın başına kadar üretici ve tüketicilerin en önemli kısmını oluşturdular. Alkolün imparatorluktaki ve Batı'daki tarihi de onlar aracılığıyla birleşti. Avrupa kıtasıyla ticari ilişkileri sağladılar, Fernand Braudel'in deyişiyle şaraba "yolculuk ettirdiler". İmparatorluğun çoğul nüfus yapısı çerçevesinde şehirlerde, köylerde, hatta bazen karma mahalle ve semtlerde Müslümanlarla yan yana yaşamalarının bu ikincilerin alkollü içeceklere erişimini kolaylaştırdığı kesindir.

Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda alkollü içeceklerin tarihinden hiç eksik olmamıştır. 20. yüzyılın başına kadar, çok ender istisnalar hariç, rolleri hammadde (üzüm, meyve ya da tahıllar) tedarikiyle ve tüketimle sınırlı kaldı – kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, bu kuşkusuz gayrimüslimlerinkinden çok daha düşük oranlarda bir tüketimdi. İmparatorluğun bütün devirlerinde Kuran yasağına, devletin kanunlarına ve toplumsal baskıya kafa tutan alkol sever Müslümanlar oldu. Bu nasıl açıklanabilir? Önceki sayfalarda gördüğümüz gibi, paradoksal biçimde, nedenleri öncelikle kendini imparatorlukta kabul ettirdiği ve evrimleştiği şekliyle İslâmi geleneğin kendisinde aramak gerekir. Bu dünyada mahkûm ettiği şarabı öte dünyada vaat eden Kuran'ın bu konudaki muğlaklığı mümin-

lerde Tournefort'un tabiriyle "gıdıklayıcı" bir ayartıya neden olmuş ve sıklıkla bastırılması imkânsız olan yasak meyve arzusuna yol açmıştır. Eski Türk, Arap, özellikle de İran geleneklerinin gücü başta şarap olmak üzere alkollü içecek kullanımını sarayın ve aristokratik çevrelerin uzamına sokarak, şarap şiirlerinde yücelterek ve bazı sufi tarikatların ayinlerine dahil ederek işin gerisini getirmiştir. Batı'yı ve Hıristiyanları imparatorluk Müslümanlarını içmeye sürüklemekle itham edenler, içmenin bu uzun İslâmi geçmişini bilmez ya da bilmezden gelirler.

Özellikle, imparatorluğun hâkim mezhebi Hanefilik şarap içmeyi yasaklayıp diğer alkollü içeceklerin ölçülü bir şekilde kullanımına izin vermekle alkolün etkilerini ve ona eşlik eden sosyalleşmeleri yaşamak isteyen bütün o Müslümanların fazla suçluluk duymadan içine dalabildikleri bir müsamaha alanının kapılarını aralamıştır. Hanefilik ayyaşlığın toplum tarafından tartışılmaz biçimde mahkûm edilmesi başta gelmek üzere, uzun vadede Osmanlı örneğinin başka özelliklerini de açıklıyor olabilir. Bunun için Türklerin bugün dahi sendeleyerek yürüyen, elektrik direklerine çarpan ve sokakta gürültü patırtı yapan sarhoşa gösterdiği son derece olumsuz tepkiye bakmak yeterlidir. Onların gözünde bu "ayıp"tır. Fransız folklorunun "poivrot" denen sempatik ayyaş figürüne Osmanlı ve Türk geleneğinde neredeyse hiç rastlanmaz. Hanefilik belki de, şarap kesinlikle mahkûm edilmişken Osmanlı Müslümanlarının neden başka alkollü içeceklere, bozaya, biraya, sonra da rakıya yöneldiklerini de açıklıyordur. Osmanlı Müslümanlarında gizlilikten görünürlüğe geçişin şarap dışındaki içkiler üzerinden olmuş olması anlamlıdır.

Her ne olursa olsun, İslâm alkollü içeceklerin önünde her zaman "inatçı bir engel" oluşturmadı. Aslında, burada da birkaç dönemi birbirinden ayırmak gerekir. 14. ve 15. yüzyıllarda muhtemelen oldukça hafif olan Osmanlı İslâmı'nın ağırlığı –bu, doğrulanması gereken bir hipotezdir– imparatorluğun Şii İran'la hem askerî hem doktriner bir mücadele içine girdiği 16. yüzyıl başından itibaren güçlendi; bu mücadele Kuran yasağının çok daha sert bir şekilde uygulanmasıyla sonuçlandı. 17.

yüzyılda köktenci ve püriten Kadızadeli çevresinin etkisi altında İslâm'ın ağırlığı doruğa çıktı, bu da sert içki yasağı tedbirlerinin yolunu açtı. Bir sonraki yüzyılda sultanların ya da çevrelerinin tavrına ve din müessesesinin ağırlığına bağlı olarak dinî baskının şiddeti artıp azaldı. Ardından, Tanzimat ve Jön Türk dönemlerindeki sekülerleşme, sonra da Cumhuriyet'le gelen laiklik, devlet ve toplum baskısını hafifletti. Ne var ki, sekülerleşme ve laiklik alkollü içeceklerle ilgili refleksleri tamamen yok etmedi: Osmanlı, sonra da Türk hekimlerin –kendilerinin de itiraf ettiği gibi toplumda alkolizm zayıf olduğu halde– bilim adına yürüttükleri tutkulu mücadele hiç kuşkusuz sarhoşluk yasağının bilinçaltı bir kalıntısını maskeler.

Dahası, devletin doğası ve karakteri yüzyıllar içinde beylikten imparatorluğa, ardından laik bir cumhuriyete derin değişimler geçirmiş olsa da, iktidarın ispirtolu içeceklere karşı tutumu belli bir süreklilik göstermişe benzer. Devlet kendisini sürekli olarak –en azından 20. yüzyılın başına kadar– Şeriat'a uyulmasını sağlama ve İslâmi karakterini doğrulama kaygısı; ahlâkı ve kamu düzenini koruma iradesi ve alkollü içeceklerin üretim, satış ve tüketiminin yarattığı rahatlatıcı gelirleri elde etme arzusu arasında parçalanmış halde bulmuştur. Osmanlı tarihinin büyük bir kısmına damgasını vuran bu gerilim günümüz Türkiyesi'nde kendini hâlâ hissettirir: İktidar partisi AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) alkol kullanımını mümkün olduğunca sınırlama eğilimi büyük bir alkol tüketicisi ve döviz tedarikçisi olan dış turizmi teşvik politikasıyla çelişir. Yakın geçmişe kadar, İstanbul'da Atatürk Havalimanı'na inen yolcular bagajları taşıyan yürüyen bantların ortasında türlü çeşitli şişeyle dolu büyük bir "şarap evi" görebiliyorlardı...

Müslüman Osmanlılarda alkollü içecek tüketiminin durumuna yakından bakıldığında uzun bir süre boyunca, özellikle toplumun iki ucunda –elitler arasında ve aşağı tabakalarda– tüketimin önemli bir yere sahip olduğu görülür; bu durum iki farklı kültürün oluşmasına yol açmıştır. Önce, içme edimine musikili, şiirli ritüellerin eşlik ettiği ve mistisizm ile erotizmin birbirine karışabildiği aristokrat ve rafine, yüksek bir şarap kültürü.

Bu elitler dönem boyunca, ölçülülüğü vaaz eden bir içme bilgisine dayanmasından ötürü kendileri için alkol kullanmanın meşru olduğunu iddia ederek davranışlarını savunmuşlardır – buna karşılık, alkol sıradan insanlara yasaktır. Bu aristokratik önyargı bütün Osmanlı tarihi boyunca sürmüştür; kaldı ki, imparatorluğun kurulmasından çok önce ifade edilmiş (Celaleddin Rumi'de buna rastlanır), imparatorluktan sonra da devam etmiştir.[1] Bu da alkolün bir cemaat ya da dinî aidiyet göstergesi olmaktan ziyade, öncelikle toplumsal bir işaretleyici olduğunu kanıtlar. Halihazırdaki iktidar alkollü içecekler üzerindeki vergileri haşin bir şekilde artırıp bunları sadece en zenginlerin tüketebilmesine imkân tanıyarak başka bir şey mi yapıyor? Toplumsal yelpazenin diğer ucunda ise, *zaten* toplumun marjında olduğundan toplumsal baskıya o kadar duyarlı olmayan, etnik ve dinî bakımdan daha karışık bir emekçi nüfusun gidip ucuz içkiler ve sıradan şaraplar tükettiği, sıklıkla da kendini kumara ve uyuşturucuya verip fuhuş ve şiddete bulaştığı –en azından, genellikle bu yüzden kovuşturulduğu– her zaman tavsiye edilir yerler olmayan meyhanelerde ifadesini bulan bir avam kültürü gelişmiştir.

Müslüman toplumun kuşkusuz din adamlarınca daha fazla kuşatılmış, "El âlem ne der?"e daha duyarlı ve kolluk kuvvetlerinin elinden kurtulmak için daha az maddi imkâna sahip ara kategorilerinde, alkol tüketme eğilimi daha zayıftır. Alkollü içeceklerin tarihindeki büyük viraj 19. yüzyılın ortalarına doğru işte bu düzlemde, Tanzimat'la birlikte doğan yeni Müslüman orta sınıfların alkole erişmeye başlamasıyla alındı. Sarayın, Tanzimat reformlarının liberal ve seküler ruhunun, genel "medeniyet" özleminin ve "modern olma" arzusunun ve aynı zamanda kimliğini ortaya koyma ihtiyacının etkisiyle yeni toplumsal tabakaları içmeye sevk eden yeni fikirler, yeni modalar, yeni tutumlar kendilerini empoze ettiler.

---

1 Richard Tapper 1950'lerde, küçük bir şehir olan Isparta'da aynı önyargıyı gözlemlemiştir; bkz. "Blood, Wine and Water: Social and Symbolic Aspects of Drinks in the Islamic Middle-East", Sami Zubaida ve Richard Tapper (ed.), *Culinary Culture of the Middle-East*, I.B. Tauris, Londra, 1994, s. 225 [*Ortadoğu Mutfak Kültürleri*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul, 2000].

Süreç, içlerinden önemlice bir kısmının –"yeterli çoğunluğun"– alkolün tadına vardığı İstanbul'daki Bâb-ı Âli bürokratları arasında başladı. Sonra, yeni toplum, devlet ve meslek kategorileri, hep aynı modernlik arayışı içindeki subaylar, hukukçular, muallimler, gazeteciler, yayıncılar, hekimler, avukatlar da bu tutkuya kapıldılar. Başkent dışında da yayılan içme merakı taşra idaresinin değişik kademelerinden başlayıp peşi sıra daha geniş halkaları içine aldı. Yeni bir meyhane tipinde, hızla "milli içki" statüsüne terfi eden rakının etrafında, ritüelleri ve folkloruyla yeni bir içme kültürü işte o zaman yerleşerek alkollü içecekler alanında daha büyük bir serbestliğin ve görünürlüğün kapısını açtı. Bugün Türkiye'de Fas'tan Endonezya'ya pek çok Müslüman ülkeden daha fazla içki içiliyorsa bunu Kemalist Cumhuriyet'ten çok günümüzden bir buçuk asır önce alınmış bu viraj sağlamıştır. Ve bu üç kültür katmanı –elitlerin, orta sınıfların ve halk sınıflarının kültürü– düşünüldüğünde, Türk toplumunda alkol kullanımının genelde sanıldığından çok daha derinlere kök salmış ve daha geniş bir yayılım gösteren bir olgu olduğunu teslim etmemiz gerekir.

Yüzyılları kateden bu yolculuk hep daha fazla serbestlik ve daha fazla görünürlük istikametinde yol alındığını düşündürebilirdi. Aslında, alkol olgusunun temsil ettiği karmaşık toplumsal gerçekleri açıklayabilmek için bu çok basit doğrusal şemayı nüanslandırmak gerekir. Daha fazla serbestlik? 1930'lar Türkiyesi'nde alkolün klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğunda daha serbest bir şekilde içildiği doğrudur; imparatorluğun sonundan ve Cumhuriyet'in başlarından itibaren kadınların sınırlı bir şekilde içmeye başladıkları da aynı şekilde doğrudur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin ilk iki yüzyılını pek bilmediğimizi hatırlayalım: O zamanlar alkollü içeceklerin durumu neydi? Ayrıca, daha önce de altını çizdiğimiz gibi, gerçek bir toplumsal işaretleyici olan alkol tüketimi toplumda her zaman bir sınıftan diğerine farklılık göstermiştir. 1930'ların Anadolu köylülerinin önceki yüzyıllardaki atalarından daha serbest bir şekilde içtikleri kesin değildir; tam tersine, köyden uzakta, bir şişe etrafında erkek erkeğe buluşmaktan oluşan

kırsal içme alışkanlıklarının günümüzde de devam ettiğini gözlemlemek çarpıcıdır.

İçmenin görünürlüğü düşünüldüğünde, buradaki şema daha doğrusal mıdır? İslâmi normlara saygıyı, kamusal alan sorununu, bireyin toplumla ilişkisini, başkalarının bakışı olayını da işin içine soktuğundan görünürlük en önemli meseledir. Bu mesele öncelikle, göstermeden alkol üretme, satma ve içme hakkı tanınmış –bu işi "açık açık" yapmaları yasaktır– gayrimüslimleri ilgilendiriyordu. Bu görünmez olmaya mahkûm ediliş Müslümanları daha da fazla ilgilendirmişti. Alenen içki içerken yakalanmaları kadı mahkemesinde her zaman ağırlaştırıcı bir sebep olmuştu. Siyasi yöneticiler, hatta ulema gizlice içilmesi şartıyla içki tüketimine bazen cevaz verebilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren sokağa açılmaya başlayan kahvehanelerin aksine meyhaneler bir asır daha gözlerden saklanmak zorunda kalmıştı. Alenen içme yasağı Jön Türk döneminin mevzuatında yer almaya devam etmiş ve Cumhuriyet'in en başında bile içki yasağını sona erdiren 1924 tarihli kanun asırlardır kullanılan aynı Osmanlıca tabirle "alenen" içmeyi para, hatta hapis cezasına tabi tutarak yasaklamıştı.[2]

Alkolün görünürlüğü sivil toplumun ve orta sınıfların rolünün etkisiyle, Tanzimat döneminde büyük şehirlerde boy gösteren meyhanelerde ve belki de bunlardan daha da çok İzmir, Selanik ve İstanbul'un büyük birahanelerinde, güçlükle –ve hiçbir zaman tamamen değil– yavaş yavaş sağlanmıştır. Bir bakıma, alkolün görünmez olması gerektiği saplantısı günümüz Türkiyesi'nde de devam ediyor: Bundan bir süre önce İslâmcı bazı belediyeler –İstanbul Belediyesi de dahil– Ramazan ayında meyhane ve lokantaların sokağa taşan açık bölümlerinin kapatılması zorunluluğunu getirmişti.

Yasak ile müsamaha, görünürlük ile görünmezlik arasındaki sınırların nasıl sıklıkla aşıldığını anlamak için, ele aldığımız tarih boyunca bir laytmotif olarak karşımıza çıkan aleniyet ve görünürlük kavramlarıyla bağlantılı başka bir kavrama daha bak-

2 *TBMM ZC*, 2. Devre, 32. İçtima, 1. Celse, 8 Nisan 1340 [1924], Madde 6, s. 418.

mamız gerekiyor: Riya.[3] Her türlü tutum, davranış ve eylemin kendini arkasından açığa vurduğu psikolojik bir kavram... Bu alkol meselesinde riya her yerdedir: İçenleri yerip kınayan, onları ihbar eden yobazların, dindarların ve zahitlerin riyası; alkollü içecekleri yasaklayan, ama bunlardan vergi alan devletin riyası; bazen elindeki kadehi Şeriat şerefine kaldıran ulemanın riyası; içebilmek için türlü çeşitli taktiklere ve kurnazlıklara başvuran alkol severlerin riyası. Osmanlı İmparatorluğu'nda şarap ve alkolün tarihi bütün aktörlerin bir rol oynar gibi olduğu uzun bir trajikomediyi andırır. Bir daha başlamamak üzere bittiği sanılan, ama 21. yüzyılın başında, 2002'den beri iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin diğer sapkınlık işaretlerinin yanı sıra alkolü de hedefe koyarak kamusal yaşamı yeniden İslâmlaştırmaya ve ahlâkileştirmeye karar vermesinden beri yeniden oynanmaya başlayan asırlık bir saklambaç oyunu. Başlangıç noktasına geri dönüş mü? Gene de, bu kısıtlama ve zorlama politikasının Osmanlı döneminin bütün yasaklama ve baskı tedbirlerinden daha uzun ömürlü olmayacağı konusunda bahse girmek için çok fazla neden var.

*

Benim araştırmalarım kabaca Kemalist dönemin sonuna –Mustafa Kemal 1938'de ölmüştür– denk gelen İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde sona eriyor. Şimdi, 21. yüzyıl Türkiyesi'ndeki durumu anlatmaları için sözü Nicolas Elias ve Jean-François Pérouse'a bırakıyorum. Arada geçip gitmiş 60 yıllık bir süre var: Bu iki tarih arasında neler oldu?

Görünüşte, 1940 ile 2000 arasında durum pek değişmedi. 1944 yılında gerçek bir tekel olan TEKEL'in kurulmasıyla devlet, sektörü daha da fazla kontrolü altına alarak farklı türlerde alkollü içecekler üretmeye devam etti. Alkol severler en azından köşedeki bakkalda şarap, rakı ve biranın bulunabildiği büyük şehirlerde serbestçe içmeyi sürdürdüler; alkol karşıtları,

3 Bkz. Ayşe Hür'ün, Zekeriyazade Yahya Efendi'nin meyhanenin erdemlerini yücelten beyitini anımsattığı "'Meyhaneye gel, kim ne riya var ne murai...'" başlıklı yazısı (*Radikal*, 26 Mayıs 2013). Ayrıca bkz. s. 119.

dindarlar, muhafazakârlar, hekimler, hıfzıssıhhacılar bilimsel argümanlarla ve bunlara eklenen alkollü araç sürme kısıtlamalarıyla onlara hayatı dar etmekte ayak dirediler.

Gene de önemli değişiklikler oldu. İstanbul'da Rumların işlettiği meyhaneler ve içkili eğlence yerleri 1955'ten itibaren Rum nüfusun azalmasıyla ortadan kayboldular. O tarihten sonra içmek kesinlikle Türklerin işi haline geldi. Demografik büyüme, çok hızlı kentleşme, turizmin gelişmesi içmenin demokratikleşmesine katkıda bulundu. 1985'lerin ortalarından itibaren ekonominin adım adım liberalleşmesi tekele darbe indirmeye başladı. İçki o zamana kadar daha çok evlerde, ruhsatlı restoranlarda, İstanbul'un ünlü Çiçek Pasajı'ndakiler gibi birahane ve meyhanelerde ya da gece kulüplerinde içilirken, kamusal alanda alkol tüketimi yaygınlaştı. Son olarak, önemli bir dönüm noktası da 2003 yılında tekelin temelli kaldırılması oldu ve bu karar alkol arzının büyük ölçüde çeşitlenmesiyle sonuçlanan yabancı rekabete kapıları açtı.

ERDOĞAN TÜRKİYESİ'NDE İÇMEK

NICOLAS ELIAS
JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE

2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'yle (AKP) başlayan dönem ilk bakışta, içmenin (alkolün) siyasallaşması, bu toplumsal ve ideolojik işaretleyicinin siyasi olarak ısrarla araçsallaştırılması, genelde içenler için iklimin kötüleşmesi ve içki fiyatlarındaki caydırıcı artışlarla ayırt edilir.[1] Hal böyleyken –sosyalleşme mekânlarında bol bol içki tüketilebilen– üst sınıfları[2] ve yabancı turistleri esirger gibi görünen alkol tüketicilerini damgalama pratiği Türkiye'de yeni değildir. Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) belediye başkanı/vali olarak İstanbul'u uzun süre yöneten hekimler (Lütfi Kırdar'dan "içki düşmanları ailesi"nin[3] aktif üyesi Fahrettin Kerim Gökay'a ve Fahri Atabey'e[4]) ve koyu cumhuriyetçi pek çok kurum (Yeşilay gibi) içki yasağı fermanı-

1 Bkz. Sylvie Gangloff, *Boire en Turquie. Pratiques et représentations de l'alcool*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2015; Emine Ö. Evered ve Kyle T. Evered, "From rakı to ayran: regulating the place and practice of drinking in Turkey", *Space and Polity*, 20/1, 2016, s. 39-58.

2 Bkz. Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a. Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002 (özellikle bkz. "Soyluluğun Simgesi: Şarap", s. 148-153).

3 Bu hekim-belediye başkanı-milletvekilinin pek çok gazetede yayımlanan yeni yıl (1956) mesajında kullandığı ifadeyi ("İçki düşmanları ailesine başarılar...") tekrarlarsak.

4 Lütfi Kırdar 1938-1949, Fahri Atabey ise 1968-1973 arasında görev yapmıştır.

nı çıkarma tekelinin "dindar"lara ya da öyle geçinenlere ait olmadığının kanıtıdır. Kamusal alanlarda alkol tüketme yasakları ve içki tüketilen mekânları kısıtlayıcı kontroller Recep Tayyip Erdoğan'ın Mart 2003'te başlayan uzun saltanatından[5] çok önce de vardı ve yerel iktidarlarca uygulanıyordu. Ankara'da, Mart 1994 yerel seçimlerinde İslâmcı Refah Partisi'nin kazandığı zaferden sonra bu partinin eline geçen pek çok ilçe belediyesi yeni içkili mekânların açılması için ruhsat vermeyi kesti. Bu nedenle, o tarihten itibaren, alkol servisi yapan yeni işletmeler sadece çok sayıda devlet kurumunun toplandığı Çankaya ilçesinde açılır oldu. Aynı şekilde, ne içkili yılbaşı kutlamalarının telin edilmesi –ne "dinci muhafazakârlar"ın bu alandaki tekeli–[6] ne de fazla görünür olduklarına hükmedilen içenlere yönelik şiddet yeni bir şey.[7] Türkiye'nin doğusunda alkol temin etmenin güçlüğü,[8] özellikle de Şafiliğin[9] bu konudaki hassasiyeti Batılı gözlemcilerin onyıllardır tekrar tekrar dikkat çektiği bir olgudur. Belki de, artık cumhurbaşkanı olan eski başbakanla birlikte değişen, kamuoyunun bu kutuplaştırıcı pratiğe giderek daha fazla odaklanması, içmenin muhafazakâr

5 Recep Tayyip Erdoğan için bkz. Jean-François Pérouse ve Nicolas Cheviron, *Erdoğan, nouveau père de la Turquie?*, François Bourin Éditeur, Paris, 2016.

6 Devrimci Türk solunun bir kesiminin alkol karşıtı bağnazlığı da özel bir çalışmayı hak eder; bu tutum tüketmekten alınan tüm zevklerde, tiksinilen düzenin yandaşları tarafından gençleri devrim mücadelesinden uzaklaştırmak için bilinçli olarak geliştirilmiş bir uyuşturma stratejisi gören daha geniş bir ahlâki ve ekonomik-siyasi duruşun parçasıdır.

7 Özellikle Ramazan ayında; ama sadece o zaman değil. Örneğin, 2009 başında İstanbul'un Bahçelievler ilçesinde bir kişi parkta içki içmelerini kaldıramadığı gençlerden birini öldürdü, birlikte içtiği iki arkadaşını da yaraladı.

8 Örneğin, 2011'de Türkiye'de nüfusa oranla ruhsatlı tekel bayisi sayısının en düşük olduğu il Batman'dı. Edirne'de 245 kişiye bir bayi düşerken Batman'da bu rakam 22.182 kişiye birdi! Bkz. *Haber Türk*, 7 Mayıs 2011, s. 6. Bununla birlikte, Türkiye'de içki piyasasında güçlü bir konuma sahip olan Pernod Ricard şirketinin yakınlarda açıkladığı rakamlar, ülkede yıllık viski tüketiminin 2004'ten beri büyük artış gösterdiğini (2 milyon litreden 2019'da 10 milyon litreye) ve viski satışlarının en yüksek olduğu alışveriş merkezlerinin Batman, Erzurum, Konya ve İstanbul'da (Cevahir AVM ve Ataşehir) bulunduğunu gösterir. Bkz. "Türkiye, 3 milyar liralık viski içti, bizi dünya lideri yaptı", *Dünya*, 18 Haziran 2020.

9 Sünni İslâm'ın dört mezhebinden biri. Şafiler büyük çoğunluğun Hanefi olduğu Türkiye'de azınlıktadır.

basında sıklıkla hedef gösterme şeklinde medyatikleşmesi[10] ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ahlâkçı beyanlarda ve nasihatlerde bulunma eğilimi, bilinen kurucusunun içmeyi kendi meselesi haline getirmesi*yle* içme meselesinin millileştirilmesidir. Recep Tayyip Erdoğan'ın 2013'te alkol satışını ve reklamlarını kısıtlayan bir yasayı meşrulaştırmak için, "iki tane ayyaşın [yani Mustafa Kemal Atatürk ile başbakanı İsmet İnönü'nün] yaptığı yasa"nın karşısına "dinin emrettiği yasa"yı çıkarması içkiyi çatışma noktasına yerleştirmeye, alkole duygulanımlar yükleyerek iktidarın meşruiyetinin bir kısmını devşirdiği içki karşıtlığını ete kemiğe büründürmeye yönelik bir girişim değil miydi? O halde değişen, alkolün bir "onlar" ve "biz" yaratma pratiğine dahil edilmesi,[11] cumhurun sınırlarını belirleyen giderek daha dışlayıcı bir siyasi anlatının parçası yapılması. Bu öteki ("onlar") fantezisi en mükemmel ifadesini Haziran 2013'teki "Gezi" olayları sırasında, sarhoş bir gösterici kalabalığı tarafından bebeğiyle birlikte saldırıya uğradığını iddia eden bir kadının (yalancı) tanıklığında buldu.[12] Kadın kendisine saldıranların, "Asacağız Erdoğan'ı, anladın mı?" diye bağırdıklarını, başörtüsünü çıkarıp küfür ettiklerini ve müdahale etmeye çalışan bir adamı (ve kızını) öldüresiye dövdüklerini anlattıktan sonra şöyle demişti:

> Bana cinsel saldırıda bulunan, darp ve hakaret edenlerin arkasından baktığımda ellerinde bira şişeleri vardı. Şişeleri tokuşturup içtiklerini ve kahkahalar atarak güldüklerini gördüm.

Tanıklığın asılsız olduğu anlaşıldı, ama fantezi gerçek. Alkolün yaptığı çağrışımların büyük kısmı burada özlü bir şekilde

10 Ülkede ahlâk bekçiliği yapmaya teşne uç muhafazakâr İslâmcı *Akit* gazetesi ve (internet sitesi) bu tür (ve ne yazık ki pek çok başka) hedef gösterme işinde uzmanlaşmıştır; örneğin, piknikte rakı içerken çektirdikleri bir fotoğrafı Facebook'a koyan Antalyalı lise öğretmenlerini hedef göstermesinden sonra, öğretmenler hakkında İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından soruşturma başlatılmıştı; bkz. "11 öğretmene rakı soruşturması", *Akdeniz Gerçek*, 28 Kasım 2012. Sonunda, bütün öğretmenlerin aklandığını belirtelim.

11 Ruşen Çakır, *Ne Şeriat ne Demokrasi. Refah Partisi'ni Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

12 Wikipedia'da bu konuda, "Kabataş Olayı" başlıklı bir madde girişi bulunuyor.

ifadesini buluyor: İşi sapkınlık noktasına vardıran (güya üzerine işeyen) sarhoş, dolayısıyla da şiddete başvuran, iktidar *ve* İslâm karşıtı erkekler. Birkaç ay sonra yaşanan daha önemsiz bir olay siyasi protesto ile alkol(izm) arasında kurulan bağı aynı karikatürsülükle gözler önüne serdi. Japonya'nın Ankara Büyükelçiliği'nde düzenlenen ve alkol ikramı yapılan bir resepsiyonda Erdoğan'ın eşinin konuşması, muhalefet milletvekili Kamer Genç'in ona "sen" diye hitap ederek, resmî bir törende "hangi sıfatla" konuştuğunu sormasıyla kesildi. Genç derhal sarhoşlukla itham edildi, sonra da özellikle bu hususta basına açıklama yapmak zorunda kaldı.[13] Alkolün böldüğü ya da derin bölünmelerin sürmesini sağladığı açık.

Ne var ki, bu sinsi "onlar ve biz" söylemi (bulanıklığı nedeniyle herkesin kendini içinde bulmasına izin veren bir düstur) yinelenip dursa da, çağdaş Türkiye'de içme gerçeği hâlâ büyük bir karmaşıklık taşır, hatta –gerçek ya da görünür– çelişkilerle doludur. Önce, AKP'nin alkol satışını serbestleştirme, dolayısıyla da alkolü ve kamusal alanda alkol reklamlarını (bir süreliğine) yaygınlaştırma çelişkisini alalım. "İçki içince kendimi Allah'a daha yakın hissediyorum" diyen Kamer Genç'in kendisi de bu karmaşıklığa tanıklık ediyor. Bazıları onu riyakârlıkla suçlayabilirdi – o da muhaliflerini gizli gizli içmekle itham etmekten çekinmeyecekti: "Onlar ve biz" karşı karşıya geldiğinde riya suçlamalarının ardı arkası kesilmiyor. Kamer Genç'in seçim bölgesi (Doğu Anadolu'daki Tunceli) bu bakımdan en az o kadar ilginç bir yer. Çoğunlukla Alevi nüfusun yaşadığı ilin dağları yakın zamanlara kadar kadrolarına içki ve sigara içmeyi ve cinsel ilişkide bulunmayı yasakladığı söylenen[14] (bu üçü sıklıkla birbiriyle ilişkilendirilir) komünist esinli Kürdistan İşçi Partisi'nin (Partîya Karkerên Kurdistanê, PKK) kontrolündeydi.

Öte yandan, hükümetin yasakçı retoriğinin süreklilik göstermediği ve bunu yerine ve zamanına göre farklılaşan baskıcı önlemlerin izlediği görülüyor. 2020 yılı Nisan ayı başında

13 "Bir kadeh içtim, sarhoş değildim", *Milliyet*, 27 Kasım 2013.

14 Olivier Grojean, *La Révolution kurde. Le PKK et la fabrique d'une utopie*, La Découverte, Paris, 2017, s. 94.

Antalya'da, bütün eğlence yerleri (Türk güneş ve deniz turizminin amiral gemisi olan beldede bunların sayısı çoktur) COVID-19 nedeniyle kapalıyken, 50 kişilik bir grup trafiğe kapalı bir alanda düzenlenen içkili bir partinin ortasında polis tarafından basıldı. Gençler bir arkadaşlarının doğum gününü dört duvar arasında değil, bira ve müzikle kutlamak için sözleşmiş ve bu vesileyle, işsiz kalmış birkaç dansöz bile tutmuşlardı. İhbarı alan polis katılımcıların her biri hakkında alkol içtikleri için değil, ülke çapında virüse karşı verilen mücadele çerçevesinde alınan sosyal mesafe kuralına uymadıkları için zabıt tutarak, bu spontane partiye anında son verdi. Yerel ve ulusal basının dikkatini çeken haber belli bir hoşgörüyle karşılandı. Bu küçük olaya (ve sorunun yerel olarak nasıl çözüldüğüne ve ülkede nasıl yorumlandığına) bakıldığında, durum bazen "Erdoğan Türkiyesi"nden[15] bahsederken çizilen alkole sıfır tolerans tablosundan oldukça uzak görünüyor. Kaldı ki, iktidar partisinin içkisiz bir kültürü yerleştirme işinde falsolar verdiği de oldu. 2009'da (eski, artık yayımlanmayan) muhalefet gazetesi *Radikal* CHP'li bir sahil beldesi olan Datça'da, AKP'li belediye başkan adaylarını tanıtmak için düzenlenen bir yemek sırasında çekilen ve partinin adaylarını ellerinde rakı kadehleriyle gösteren bir fotoğrafla olay yaratmıştı. Gazete, o tarihte AKP'nin sosyal projesine karşı olmasıyla tanınan Edirne ve Artvin'de düzenlenen aday tanıtım toplantılarında da alkol servisi yapıldığına dikkat çekmekten geri durmamıştı.

Basitleştirici tabloların ve kronolojilerin ya da hayal mahsulü karşı karşıya gelişlerin ötesinde, asıl, direngen içme pratiklerine ve bunların sosyoekonomik dinamikler ve farklılıklar konusunda neler anlattığına, olağanüstü hal rejimlerine ve bunların sebeplerine ve dışavurumlarına, küçük uyumlanma taktiklerine ve stratejilere, iyi direnen alkollü mekânlara, içme bağlam-

15 Türkiye gibi büyük ve karmaşık bir ülkeyi, halihazırdaki yöneticisinin söylediği ve yapma iddiasında olduğu şeye indirgediği için çok tartışmalı olan bu ifadeyi burada sadece dışarıdan Türkiye'ye sıkça atılan bir bakışı simgelediği için kullanıyoruz. "Erdoğan Türkiyesi"nden söz etmek için sık sık gündeme getirilen "alkol sorunu" aslında tek ve (müstevli) bir siyasi kişiliğe fazla odaklanan bu bakış açısının sezgisel sınırlılıklarını gösterir.

larına ve anlarına bakalım. Büyük karşıtlıkların berisinde, alkol toplumu bölüp yeniden bütünleştirerek, iktidarın ve anlatısının taşıdığı pek çok çelişkiyi gözler önüne seriyor.

Ayrımcılık

Belediyeler alkol tüketimine kısıtlamalar getirmek ve içki içenlere ayrılan (az çok utandırıcı ve damgalanmış) alanlar belirlemek için Mart 2003'ü –Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakanlık koltuğuna oturduğu tarih– beklemediler.[16] Aslında, Erdoğanlı yıllarda içki içilen yerlerin ve içkili müesseselerin kökünün kazınmasından çok, mekânsal olarak daha sıkı bir şekilde sınırlandırılmalarına tanık olundu – Beyoğlu'nda içmeye ayrılmış, kontrol altındaki sokaklar, Anadolu şehirlerinde (Ankara dahil) ya da İstanbul'un Sultangazi ilçesinde "Kent Ormanı" yolu üzerinde bulunan pavyonlar ("konsomatrisler"in çalıştığı bu işletmelerde alkol su gibi akar)[17] örneğinde görüldüğü gibi. Sistemli strateji *containment* [çevreleme] ve mahalli uzmanlaşmadır: Kamu otoriteleri içki içilen yerlerin var olduğunu kabul ediyor, ama tercihlerini bu müesseselerin mekânsal olarak bir araya toplanması yönünde kullanıyor ve buraları korunması gereken ailelerin yaşadığı "normal" sayılan semtlerden uzak tutmaya çalışıyor. Bu kentsel *design* çabasının ardında ideal bir toplum –ve bunun karşısında yer alan istenmeyen ya da lanetli

16 Haftalık *Aksiyon* dergisinin Aralık 2006'da, alkol henüz AKP'nin siyasi gündeminde ön sıralara çıkmamışken alkol ve tehlikelerine ayırdığı "Çakırkeyiflikten Komaya" başlıklı (26 sayfalık) kalın dosya, 2000'li yılların sonunda canlanan alkol karşıtı siyasi-ahlâki aktüalitenin, eskinin alkol odaklı muhafazakâr hassasiyetini (burada hamili Fethullah Gülen cemaatidir) arkadan takip ettiğinin bir kanıtıdır. Mezkûr dosya Erdoğan'ın seçim kampanyasında geliştirdiği argümanları büyük ölçüde, cemaatin uzun zaman önce ortaya koyduğu argümanlardan devşirdiğini düşündürür; bkz. Emin Akdağ ve Sedat Gülmez, "Çakırkeyiflikten Komaya", *Aksiyon*, no. 48, 25 Aralık 2006, s. 48-74.

17 Taşradaki eril ve avam içme âleminin bu temel figürleri için Osman Özarslan'ın Burdur ilinin pavyonları üzerine yaptığı çok ilginç araştırmaya bakınız (*Hovarda Âlemi: Taşrada Eğlence ve Erkeklik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016). "Vavien" (2009) filminin oyuncu ve senaristi Engin Günaydın bu eril pratikleri hayranlık uyandıracak bir şekilde aktarır (https://birartibir.org/adan-x-e/756-zihin-trafigi).

bir toplum– vizyonu yatar. Ayrımcılık yaparak, "çoğunluk" korunmaya çalışılırken bir yandan da, bu şekilde tanımlanan/ayrılan kötülük ve ahlâksızlık yuvalarına gidip gelenler marjinalleştirilip damgalanır. İstanbul'da Beşiktaş, Kadıköy ya da Bakırköy ilçeleri (hali vakti yerinde seçmenlerin yaşadığı, CHP'nin kalesi olan ilçeler) siyasi aidiyetlerle katmerlenen bir toplumsal ayrışmayı gözler önüne serer. Bu, 2009'dan sonra hızlanan, CHP'nin yönettiği ilçelere çekilme ve içe kapanma olgusunun bir sonucudur (biraz Çankaya'da olduğu gibi) ve içmenin siyasi yan anlamını iyice güçlendirir.

Kırsal bağlamda ayrımcılık kamu yetkililerince yapılmaz. İçki içilmeyen köyler ile içki içilen birkaç köy arasında fiilen oluşuyor gibi görünür; bu ikincilerin varlığı ortak temsillerde her zaman etnik, ulusal ya da dinî bakımdan Türk-Sünni "çoğunluk"tan ayrılan belli bir nüfusun varlığıyla ve bölgede kök salmış eski geleneklerle ilişkilendirilir. Çanakkale'nin Bayramiç ilçesi civarındaki Alevi, Yörük, Bulgar ya da Bektaşi gibi etnik grup isimleriyle anılan ve 2019 yazında bakkallarda alkolün hiç gizlenmeden satıldığı (halbuki, ruhsatsız bakkalların içki satma izni yoktur) herkesçe bilinen bazı köylerde durum budur.

Ayrım gözetme

Zengin ve güçlünün içki içmesi AKP'yi rahatsız etmez. Sanki konumları onları, partinin yönetme, davranışları düzenleyip disipline etme iddiasında olduğu kavganın üstüne yerleştiriyormuşçasına... AKP'nin toplumsal dünya görüşünde Fortune'un seçilmişleri dokunulmaz ve kusur bulunamayacak kişilerdir. Allah'ın sevgili kulları olan bu türediler vatandaşlara uygulanan yasaların üzerindedir ve küçük zaafları için affedilebilirler, ama bu zaaflarını fazla göstermemeleri... ve partinin bundan bir miktar sebeplenmesi şartıyla. İnşaat ve gayrimenkul geliştirme sektörünün tatlı hayat süren bazı baronlarına –bunların en ünlülerinden biri Uludağ'da gece âlemleriyle meşhur otellere sahiptir– gösterilen hoşgörü ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir: Oysa bu sadece, fani dünyanın "kazananlar"ına uygulanan bir istisna rejiminin dışa-

vurumudur. Alkol tüketimi toplumsal hiyerarşinin üst basamağında farklılığın işareti olduğunda siyasi liderleri rahatsız ediyor gibi görünmez. Bu arada, Osmanlı döneminden beri bu toplumsal olgunun şaşırtıcı bir devamlılık gösterdiği fark edilecektir.

Söz konusu kesimlerin –ve bu işin yapıldığı yerlere ve ortamlara erişimi olanların– kayrıldığı bu içme tipi, Rıfat Bali tarafından, 1990 sonlarının büyük liberal gazetelerinde çıkan başyazılardan hareketle mükemmel bir şekilde analiz edilmiştir.[18] Bu pratik AKP dönemiyle birlikte yok olmamıştır. Bunun alkollü içeceklerin tamamı için geçerli olmadığını da belirtelim: Söz konusu içkiler öncelikle şarap ve sert alkoller (viski gibi),[19] bazen de şampanyadır. Sayıları hızla artan muhafazakâr siteler hariç, 2000'li ve 2010'lu yıllarda bütün ülkede çoğalan korumalı sitelerin ayrımcı sosyalleşme pratikleri genellikle alkol tüketimi etrafında örgütlenir. Daha ziyade tadım etrafında örgütlenir diyelim, zira *gated community*lerin içicisi bilgili bir amatör, hatta erbap, gurme, yediğinin içtiğinin tadını çıkaran bir lezzet gastronomu[20] olma arzusundadır (hatta bazen Trakya'da, Kapadokya'da[21] ya da Ege'de Şirince taraflarında birkaç hektarlık bir bağa yatırım yapmış biridir). Bu korumalı sitelerin bazılarınca yayımlanan dergiler tıpkı aynı gayrimenkul ürünleri için yapılan reklamlarda olduğu gibi, dar aile çevresinde ya da komşular arasında gerçekleşen kendiliğinden ya da organize sosyalleşmeler bağlamında içme ritüeline ayrıcalıklı bir görsel yer ayırır. Korumalı sitelerin karakteristik özelliği olan "biz bize"liği alkolsüz

18 Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, *a.g.e.*, s. 148 vd.

19 Ortak temsillerde viskiye yüklenen yan anlamlar için Murat Belge'nin, MHP lideri D. Bahçeli'nin (sözlü) saldırısından sonra, 9 Ağustos 2015'te T24 sitesinde yayımladığı "Emperyalist viski milli meselelere karşı" başlıklı güzel yazısına bakınız. Müttefiki Erdoğan'ın söylemini tekrarlayan Bahçeli, "HDP'yi Meclis'e taşıyan zavallılar, Türkiye'nin kaymağını yiyenler, Boğaz'da, yalılarda viskisini yudumlayıp oyunu HDP'ye veren şerefsizler" ifadesini kullanmıştı.

20 Yayın hayatına 2001'de başlayan ve 2013 sonunda alkol reklamlarını yasaklayan yasa nedeniyle kapanan *Gusto Dergisi*'nin bir okurunun ifadesiyle. Derginin başlıca yazarlarından Mehmet Yalçın yazılarını çok popüler olan bir blogda yayımlamaya devam ediyor (https://mehmetyalcin.org/gusto-yazilari/).

21 Garanti Bankası'nın eski genel müdürü Akın Öngör örneğinde olduğu gibi; bkz. *Akşam*, 6 Aralık 2010.

düşünmek zordur. Bazı amatör kulüplerin de tanıklık ettiği gibi (buralarda bazen alkole puro da eşlik eder) emeklilik sonrası eril sosyalleşme ortamlarında da içme merkezî bir yer işgal eder.

Sosyoekonomik ayrım sıklıkla ideolojik bir ayrımla katmerlenir. İçkisiz olduğu varsayılan ortak yaşam tarzıyla araya bir ayrım çizgisi çekme arayışı, hatta tahrik arzusu, içmenin ardındaki itici güç olabilir. Bu tutum, nefret ve tiksinti duyulan hasım kampın ahlâki normu olarak kabul edilen şeyden farklı, ayırıcı özellikleri öne çıkarmaktan oluşur. Başka bir deyişle, kişi dayatılan ahlâki düzene karşı olduğunu ve bu düzenle arasına mesafe koyduğunu göstermek için içer. İzmir'de,[22] Şirince'de,[23] Çanakkale'de, Adana'da, Antakya'da ya da Çankaya'da içmek muhalif bir tutuma ve bununla eşzamanlı olarak, merkezî iktidar tarafından tehdit edildiği düşünülen yerel bir "yaşam tarzı"nın savunusuna benzetilebilir.

Benzer biçimde, alkol Masonluk gibi dışa kapalı ve üyelere özel sosyal ağlarda ayırıcı bir rol oynayabilir – hatta aidiyetin ya da bir kimlik atfının işaretleyicisi işlevini görebilir. 2000'lerin başında Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Derneği'nin (HKEMD) üzerindeki tabuların kalkmasından sonra, basın bu derneğin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı için düzenlediği akşam yemeklerinin fotoğraflı haberlerini yapmanın keyfini çıkarmıştı. Bunlar rakının merkezî bir yer işgal ettiği etkinliklerdi. 31 Ekim 2006 tarihli *Milliyet* gazetesi, haberi "Her masona bir rakı ve leblebi" başlığıyla vermişti. Aynı derneğin lokantaları ve mağazaları bu ritüellerin dışında da alkole önemli bir yer verir; bazı çevrelerde erkek sosyalleşmesinin gerektirdiği zorunlulukların ötesine geçen alkol tüketimi Cumhuriyet'e ve laikliğe imanı gösteren bir eylem mertebesine yükseltilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk onyıllarını o döneme özlem duyanların sandığından çok daha karmaşık ve karşıtlıklar içeren tarihsel gerçeklerini dikkate almadan idealleştirmek pahasına...

İşte bu ayırıcı pratikler kendi uzamlarının dışına taştığında – ve sakıngan olmaktan çıktıklarında– tepkiler şiddetli olabiliyor.

22 Bkz. "Dünya gurmeleri İzmir'e akacak", *Para*, 22-28 Ocak 2012, s. 38-40.

23 Bkz. "Şarabın dağdaki adresi: Şirince", *Haber Türk*, 4 Nisan 2010, s. 23.

Eylül 2010'da İstanbul'un Tophane semtinde kokteyl düzenleyen bir sanat galerisine yapılan hoyrat saldırı, içme yerinde en küçük değişikliklere bile tahammülsüzlükten kaynaklanmışa benzer. Olay tepenin eteğinde yaşayan muhafazakâr küçük esnaf ile yukarısında yaşayan (liberal denen) daha varlıklı sınıfları, ara alanların soylulaştırılması zemininde karşı karşıya getirmişti.

Ama coğrafi ve siyasi açıdan, kısıtlama bağlamı ve iradesi ne kadar zorlayıcıysa, müsamaha edilen alkol tüketiminin de en ayrıcalıklı (ya da riski ve tehlikeleri kendilerine ait olmak üzere en marjinalize) unsurlar arasında gerçekleştiği görülüyor. Erzurum'da içki –(artık Efes marka birayı üreten özel sektör firmasının renklerini taşıdığı halde hâlâ Tekel bayii denen) alkol satış noktalarından[24] belli etmeden satın alınıp evde ya da "Tofaş" marka arabalarda gizli gizli içilmesi haricinde– yalnızca bir avuç seçkin otelde ya da lokantada tüketilebiliyor; turistlere yönelik bazı internet siteleri bunu açıkça hatırlatır.[25] Sonuçta, içki içenlerin dünyası homojen olmaktan çok uzaktır. Toplumsal olarak çok katmanlı olan bu dünya çok farklı temsillerin konusudur: Elit içiciler ile "biracı", "rakıcı" ve "şarapçı" denen ve toplumsal düzen için tehdit unsuru olarak görülen "tinerci" karakteriyle özdeşleştirilip sert bir şekilde damgalanan, toplumsal hiyerarşinin en alt basamaklarındaki içicilerin hiçbir ortak noktası yoktur.

Bundan başka, kültürelleştirme içmenin baskın savunma ya da tam tersine itibarsızlaştırma yöntemi haline geldi. AKP döneminde 2006'da başlatılan, 2016'da adı "Kebap ve Şalgam Festivali" olarak değiştirilen, 2019'dan beri de yasaklı olan Adana "Rakı Festivali" hakkındaki yakın tarihli polemikler yeterince açıklayıcıdır. Aralık 2019'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki hara-

24 2000-2020 arasında sayıları kesinlikle azalmış (yarıdan fazla) olmakla birlikte, bu satış noktaları ülkenin her yerinde bulunur ve alkol bazı süper ve mini marketlerde giderek daha fazla satılmaktadır; dolayısıyla, mahallelerdeki küçük dağıtım noktalarının azalışı aynı dönemde Türkiye'de ticari gıda arzının evrimine ve toplulaşmasına koşut olarak da incelenmelidir.

25 Örneğini Tripadvisor pek az keseye uygun olan bir mekânı, "Erzurum'da alkol alabileceğiniz tek düzgün yer" diyerek över (https://www.tripadvisor.com.tr/ShowUserReviews-g297996-d2675456-r637644683-Guzelyurt_Restaurant-Erzurum.html).

retli ağız dalaşları sırasında bir defa daha dile getirildiği üzere, bu festivalin –yıllardır, sahnesi olduğu içki tüketimini telin eden yerel derneklerin aralıksız saldırılarına hedef oluyordu– savunucuları Adana'da rakının yerel kültürün temel bir bileşeni olduğunu ve sosyal pratiklerin merkezinde yer aldığını savunuyorlar. Kendisi de Adanalı olan İçişleri Bakanı ise bu "yerel" kültür argümanına karşı yasağı müdafaa ederken, kendisine göre alkol tüketiminin her türlüsüne yabancı olan milli kültürü savundu. Milletin kodlarını (yukarıdan) tanımlamanın yolu, artık alkol tüketiminin de parçası olduğu yasakların ilanından geçiyor.

Görünmezleşme ve sahte içki üretimi

Ruhsatlı ve meşruiyeti tanınan içki tüketim yerlerine erişimi olmayanlar ve evleri içmeye uygun olmayanlar için içmek başkalarından gizlenen ve yakınların bakışlarından uzakta (ve çoğu zaman başkalarının kayıtsız ya da uzaktan hor gören bakışları altında) kenar kuytu yerlerde görülen bir iştir. Şehir parklarında bir çalı öbeğinin arkasına saklanılır veya motorlu araç kullanan bir içki arkadaşı ya da araba olduğunda, çeperdeki yolların ve patikaların kenarlarına, göllerin ve göletlerin kıyılarına ya da sahillerin civarına konuşlanılır. Uludağ'a (Bursa ili) ve Kartepe'ye (Kocaeli ili) çıkan yollar, araçlarını park etmek ve nispi bir rahatlık içinde içki sofralarını kurmak için (nevale su, buz, ayçekirdeği, peynir, meyve vs.'den oluşur) mümkün mertebe dikkat çekmemeye çalışan bu tüketicilerin kullandığı (panoramik manzaralı) küçük park yerleriyle doludur. Hafta sonları, Türkiye'nin büyük, orta ya da küçük bütün şehirlerinin çeperleri dikkat çekmeme arayışını, kırsal sükûnetin tadını çıkarmayı, bazen düşüncelere dalıp gitmeyi, ama her zaman eril suç ortaklığını yan yana getiren bu mikro tüketim ritüellerine ev sahipliği eder. Küçük ticari araçlar, içki sofrasının kurulmasına son derece uygundur; bagaj kapağı açıldıktan sonra, nevaleyi hiç belli etmeden üzerine yerleştirmek için birkaç gazetenin yayılması yeter.

Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarında, içenlerin en az haftada bir kez "muhabbet" denen bu buluşmalar için is-

tila ettiği, genellikle araba radyolarının, şimdilerde de cep telefonlarının rekabet ettiği dalga sesleri eşliğinde kafayı bulana kadar içtiği böyle sayısız yer vardır. Bu faaliyetlerin kalıcı izleri her yerde görülür ve şehir civarlarının ortak manzarasının parçasını oluşturur. Ve bir yaz gecesi Zonguldak'taki çok işlek bir plajda içerken polis tarafından "yakalanan" iki kadın doktorun gözaltına alınmasının ardından gazeteci Cengiz Semercioğlu'nun yazdığı gibi,[26] şehirlerde içme mekânları ve saatleri üzerindeki kontrolün sıkılaşması şehir dışında bu tür tüketimi teşvik etme sonucunu doğurabilir...

Otomobilin kendisi gizli bir tüketim mahalidir. Bağrında gelgeç mikro içme topluluklarının ve mikro birlikteliklerin yaşanmasını mümkün kılan otomobil kendi başına dış bakışlardan korunmayı sağlar ve bu şekilde bir cezasız kalma hissi (evde olduğu varsayılandan daha güçlü bir his) verir. Eylül 2019'da Sultangazi "Kent Ormanı"na gece saat 22.00'den sonra arabayla girişlerin yasaklanması bu olguyla ilişkilidir. Bu önlem, gecenin o saatinde ormana giren arabaların büyük çoğunluğu, arabada içki içmeye elverişli bir park yeri arayışında olduğu için alınmıştı. Otomobil ayrıca alkol tüketimi, motorize eril sosyalleşmeler ve erkekliğin sergilenmesi arasında bağ kurar.

Gizlemenin sıfır derecesi, alkollü bir içecek satın alırken "Efes" bayiindeki satıcının, normal vatandaşın nefret ettiği varsayılan sıvıyı içine gömmeniz için, yarı suç ortağı yarı koruyucu bir edayla elinize tutuşturduğu kalın siyah poşettir. Halbuki, siyah naylon poşet –yasağın sahnelenmesi açısından, bu biraz da aniden uygunsuz hale gelen malı gizlemek için 2013'ten bu yana gece saat 22.00'den sonra vitrinlere çekilen perdelere ya da kötü çarşaflara benzer– içiciyi görünmezleştirmek bir yana, koyu renk torbasıyla yolda gören herkese teşhir eder. Çoğunlukla boş şişeler, yenen etlerin ambalajları, ayçekirdeği kabukları ve etleri kızartmak için kullanılan ilkel mangallarla birlikte olay mahalinde bırakılıp gidilen bu poşetler de utandırıcı tüketim yerlerinin işaretleyicileridir.

26 "Alkollü her mekanı kapatırsanız insanlar da sahilde bira içer", *Hürriyet*, 16 Eylül 2017.

2000'lerin ortalarından beri yükselen vergilerin teşvik ettiği sahte, kaçak ya da ev yapımı alkol tüketimi içki içmenin en utandırıcı ve tehlikeli biçimini oluşturur. Bu içkilerin tüketilmesi Türk gazetelerinde düzenli biçimde üçüncü sayfa haberi olan ölümlerle sonuçlanır ve çoğu zaman içenlerin tamamına yönelik damgalayıcı kanaatlerin oluşmasına vesile olur. Bu ölümler, alkolün riskleri konusundaki ahlâkçı söylemi de besler. Ölümler turistleri ya da aldatılan müşterileri vurmadığında, çoğunlukla toplumun en proleter kesimi olan göçmen işçileri vurur[27] ve büyük şehirlerde, dar gelirli nüfusun yaşadığı ilçe ve semtlerde vuku bulur. 29 Mayıs 2007 tarihli *Birgün* gazetesinde çıkan şu kısa habere bakalım:

> **Ümraniye'de 33 bidon kör eden rakı ele geçti.**
>
> Ümraniye'de sahte rakı imal ettikleri öne sürülen 3 kişi yakalandı. Ihlamurkuyu Mahallesi Atatürk Caddesi Dereboyu Sokak'taki ormanlık alanda bulunan bir gecekonduda sahte rakı üretildiği bilgisini alan belediye ve polis ekipleri, söz konusu yere düzenlenen operasyonla Eyüp K. (44), Ferhat Ç. (42) ve Sadık Ç'yi (44) gözaltına aldı. Operasyon sonrası gecekonduda yapılan incelemede, 33 bidon içinde bulunan ve sahte rakı yapımında kullanılan yaklaşık 500 litre metil alkol ile 1.600 boş rakı şişesi ele geçirildi. Yakalanan kişilerin, çeşitli suçlardan sabıkalı olduğu ve 2005 yılında da aynı gerekçeyle gözaltına alındıkları belirtildi.[28]

Türkiye'nin kırsal kesimlerinde devlet denetiminden kaçan alkollü ürün tüketimi devam ediyor; kontrol mekanizmalarını devre dışı bırakan tüketim pratiklerinin temelinde artizanal yöntemlerle yerel olarak gerçekleştirilen üretimin yattığı söy-

---

27 Mayıs 2020'de İstanbul'da sahte içkiden hayatını kaybeden 15 Türkmen uyruklu gibi! Bkz. "İstanbul'da sahte içki kâbusu!", *Hürriyet*, 19 Mart 2020.

28 "Ümraniye'de 33 bidon kör eden rakı ele geçti", *Birgün*, 28 Mayıs 2007, s. 3. İstanbul'un batı çeperindeki Gaziosmanpaşa'da ("İstanbul'da sahte rakıdan ölüm", *Evrensel*, 25 Temmuz 2009, s. 3) ya da Ankara'nın Çankaya ilçesine bağlı Yakupabdal gecekondu mahallesinde meydana gelen benzer olayları da sayabilirdik.

lenebilir. Ama riskler daimi, ihbarlar yaygındır.[29] Trakya'da (Tekirdağ'da) ve Çanakkale ilinde yaptığımız gözlemlerin bize gösterdiği budur. Ayrıca, Bulgaristan, Yunanistan ve doğuda Gürcistan sınırındaki bazı bölgeler büyük bölümü Türkiye'ye yasadışı yollardan sokulan alkollü ürünlerin bolluğu ve çeşitliliğiyle ünlüdür.

Ekonominin dokunulmaz sektörleri: Eğlence, turizm ve spor

Başkaları arasında Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar'ın *Binbir Gün, Binbir Gece-Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*[30] başlıklı çalışmalarında anımsattıkları gibi, eğlence kent ekonomisinin, toplumsal pratiklere köklü bir şekilde –ve çok çeşitli biçimlerde– yerleşmiş kadim bir bileşenidir.[31] Aynı şey ülkedeki başka pek çok şehir merkezi için de söylenebilir. Başka bir deyişle, içki içmek 2000'lerde patlama yaşayan eğlence sektörü örneğinde olduğu gibi ekonomik bir sektörün ayrılmaz parçası ise AKP için herhangi bir sorun oluşturuyor gibi görünmez.[32] Burada, girişimci rasyonalite ahlâki mülahazaların önüne geçmiş gibidir. Bu sektördeki işletmeciler AKP'li kamu yetkilileri tarafından yatırımcı, işveren ve vergi mükellefi sıfatıyla sık sık görüşülebilecek potansiyel ortaklar ve destekçiler olarak görülür. AKP'nin pragmatizmi, hatta pek çok kadrosunun ve seçilmişinin satın alınabilirliği partinin alkol tüketimine karşı sözde müsamahasızlığını eni konu yumuşatır. Paranın rengi yoktur; "iş adamları"na para kazandıran alkolün kokusu da rahatsız ediyor gibi görünmez.

29 Başka "toplum haberleri" arasında bkz. "Ezine ve Bayramiç'te kaçak şarap üreticilerine ağır darbe", *Çanakkale Yorum* (https://www.canakkaleyorum.com/ezine-ve-bayramicte-kacak-sarap-ureticilerine-agir-darbe/).

30 *Binbir Gün Binbir Gece-Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Denizbank Yayınları, İstanbul, 2008. Ayrıca bkz. Fuat Bozkurt, *Türk İçki Geleneği*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

31 Bkz. *İstanbul* dergisinin eğlenceye ayırdığı özel dosya: "Kenti Eğlendirenlere Çapraz Bakış. Eğlencenin Önü Arkası", *İstanbul*, Ocak 2008, sayı 62.

32 Volkan Aytar ve Kübra Parmaksızoğlu (ed.), *İstanbul'da Eğlence*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Alkol üretimi ve satışı konusunda da benzer gözlemler yapılabilir. 2003 yılında TEKEL'in alkollü içecekler biriminin özelleştirilmesinin, öncelikle, Limak ve Nurol'un da (AKP tarzı kalkınma modelinin sembolik şirketleri) aralarında bulunduğu AKP'ye çok yakın çıkar gruplarına fayda sağladığı unutulmamalı. Nitekim, "TEKEL-Alkollü İçecekler"i satın alan bu gruplar üç yıl sonra satın alma tutarının neredeyse üç katına büyük bir Amerikan grubuna (TPG) satarak önemli bir kazanç elde ettiler.

Öte yandan, müellifinin defalarca yeniden formüle ettiği sağlıklı (ve dindar) bir nesil yetiştirme projesine rağmen, alkol tüketimi Türk öğrenci gençliğinin sosyalleşme ritüellerinin parçasını oluşturur. Nüfusu giderek artan ve artık ülkenin her yerinde rastlanan bir gençlik...[33] Bu bakımdan, 2000'lerde Türk gençliğinin fetiş grubu olan Duman'ın "Bu Akşam" şarkısı, bu gençliğin kültüründe içmenin nasıl da merkezî bir yeri olduğunu gösterdiği ve kendini alkole verme temasını işleyen çok uzun ve zengin bir popüler şarkı geleneğini yansıttığı için burada anılmaya değer.[34]

Kendime geldim geleli dostlar
Olamam kimseye düşman
Bi' şüphem yok kefenim sağlam
İçerim ben bu akşam.

Uluslararası turizm sektörü de aynı şekilde, alkolün sorun yaratmadığı ekonomik faaliyet alanlarından biridir.[35] Burada

33 Çağdaş Türk edebiyatı taşradaki gençliğin can sıkıntısından ayrılması mümkün olmayan içmenin sıradanlığına dair ipuçlarıyla doludur; örneğin bkz. Akın Aksu, *Bir Taşra Köpeği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.

34 Adını bu şarkıdan alan "Bu Akşam" albümü 2004'te çıkmıştı.

35 2000'lerin ortalarından başlayarak yabancı medyanın dikkatini üzerine çeken "İslâmi oteller" ("tesettürlü otel", "muhafazakâr tatil" ya da "helal turizm" terimleri de kullanılır) denen içkisiz lüks oteller olgusunu abartmamak gerekir. Sayıları 2002 yılı sonunda 6, Haziran 2007'de 27, Ağustos 2017 sonunda 63 (yarısına yakını Antalya bölgesinde olmak üzere) olan bu tesisler 2020 başında kalburüstü konaklama arzının çok küçük bir kısmını (% 5'ten azını) temsil ediyordu; bkz. "Tesettür otelleri katlandı", *Milliyet*, 9 Haziran 2007, s. 14 ve "Nerede kaç 'İslami' Otel var?", *turizmgazetesi*, 28 Ağustos 2017 (https://turizmgazetesi.com/news.aspx?id=84194).

da, sektörün ülke ekonomisi için taşıdığı kabul edilen (hatta hayati) önemi, AKP'nin bu alanı, bazı parti yetkililerinin milletin tamamına dayatıldığını görmek istediği ahlâki normlar sisteminin dışında tutmasına yol açar. İlgili kişiler, ahlâki sağlığı kamusal bir sorun haline getirilen milletin parçası olmayan yabancılar olduklarından, bu istisnayı yapmak daha da kolay görünür: Turistler döviz getirdikleri, kendilerine tahsis edilen konaklama tesislerinin çarklarını döndürdükleri ve normdan sapmalarına tanık olan çalışkan yerel nüfusa fazla kötü örnek olmadıkları sürece istedikleri kadar sarhoş olabilirler. Bu açıdan bakıldığında, 2016'dan bu yana, siyasi krizlerin ötesinde en önemli yıllık yabancı turist grubunu oluşturan (2019'da 7 milyon kişiyle yabancı turistlerin yaklaşık % 20'si) Rus turistlere yaklaşım gayet açıklayıcıdır. Otelcilik sektörü için vazgeçilmez hale gelen, hatta cömertlikleri ve çok para harcama eğilimleri nedeniyle değer verilen Rus turistler çok iyi karşılanır ve iyi içiciler olarak muamele görürler – içki tüketmeye kışkırtılmadıklarında. Sektördeki en "muhafazakâr" Türk işadamları bu müşteri kitlesinden rahatsızlık duymaz ve Rusya ile Türkiye arasında çıkan her diplomatik krizde (2016'da olduğu gibi) işlerinin bozulmaması için durumun hızla normalleşmesini ilk isteyenlerdir.

Aynı durum spor, özellikle de ülke siyasetinin ve ekonomisinin çeşitli şekillerde beslendiği futbol için de geçerlidir.[36] Devlet ve bir dizi ekonomik aktör için zenginleşme ve meşruiyet kaynağı olan spor, taraftarlar açısından alkolden ayrı düşünülemez: Kalabalıklar için stadyuma girmeden önce (ya da çıktıktan sonra) bira, arkadaşlarla birlikte maçın izlendiği taraftar restoranlarında rakı. Futbol gösterisini kuşatan toplu ritüeller her yerde alkol tüketimine bağlıdır. Bu konuda mutlak bir siyasi müsamaha vardır ve AKP döneminde bu hiç değişmemiştir. Baskın ahlâki atmosferde fiilen bir istisna rejiminden yarar-

36 Profesyonel basketbolla ilgili olarak, bira üreticisi Efes Pilsen'in finanse ettiği basketbol birinci lig takımı Efes Pilsen Spor Kulübü'nün adının Anadolu Efes Spor Kulübü olarak değiştirilmesini hatırlatmakla yetinelim; bkz. Emine Ö. Evered ve Kyle T. Evered, "A Geopolitics of Drinking", *a.g.y.*, s. 48-49.

lanan futbola dokunulmaz. Dolayısıyla, sporun sağlık için faydalarına dair ahlâkçı ve yatıştırıcı kamusal söylem –Gençlik ve Spor Bakanlığı gibi, bütün AKP'li (ve diğer) belediyeler tarafından da aktarılan söylem– ile profesyonel sporun güçlü ekonomi-politiğinin fiilen teşvik ettiği taraftar pratikleri arasındaki çelişki büyüktür. Ülke sporunun dokunulmaz babaları epey alkol almış kalabalıklar olmadan zenginleşemezler.

Güç gösterisi yapmaya hazır bu kalabalıklar her şeyden önce erkeklerden, en çok da genç erkeklerden oluşur ve burada içmenin en hassas noktalarından birine dokunuyoruz: İçmenin erkeklikle bağlantısı.

Eril sarhoşluk tekeli

2010-2013 arasında yayınlanan televizyon dizisi "Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi" alkollü erkek sosyalleşmesi konusunda önemli bir sosyoloji dersi oldu – ve büyük bir reyting başarısı elde etti.[37] Dizi tek kelimeyle alkolik ve küfürbaz bir kişi olan –ülke ekranlarında alkol de küfür de kabul edilemez olduğundan, bu durum her bölümün buzlamalardan ve biplemelerden nasibini almasını garantiliyordu– Ankara Cinayet Büro Amirliği'nden bir komiserin yürüttüğü soruşturmaları anlatıyordu. Soruşturmaların arasına Ankara'ya özgü (Orhan Pamuk'un betimlediği İstanbul'un "hüznü" kadar aristokratik olmayan)[38] bir efkârın basıverdiği bu erkek erkeğe ve kardeşçe sosyalleşme anları giriyordu. O anlarda içmenin tüm estetik modaliteleri gözler önüne seriliyordu: Hep aynı meyhanede ağır hareketlerle icra edilen meze ve buz ritüeli, rakının mecbur kıldığı içkiye dayanıklılık, birayla kendini salıverme, pavyonlarda "konsomatris"lerin yanında geçirilen kasvetli geceler ve nihayet sarhoşluk ve evde arkadaşlarla paylaşılan Neşet Ertaş[39]

37 2020'de dizinin dördüncü sezonu yayınlandı.

38 Orhan Pamuk *İstanbul-Hatıralar ve Şehir* kitabının birçok sayfasını hüzne ayırır.

39 1938'de Orta Anadolu'da doğan Neşet Ertaş belli bir Anadolu halk ozanları geleneğinin yaşatıcısı –ve son temsilcilerinden biri– idi. 2012 yılında ölümü ulusal bir olay haline geldi. Öncelikle, herkesin bildiği başyapıtları "Yalan Dünya"sı ve "Gönül Dağı" dinlenecekti.

İstanbul'da grup vakti "muhabbet". [© J.-F. Pérouse.]

türküleri.[40] Tek bir bölümün izlenmesi bile "geyik muhabbeti" denen şeyin ne olduğunu anlamaya yeterdi. Sonra, ahlâk standartlarını ırgalamayan bir kadın karakter: Savcı Esra. Güçlü, bağımsız, komiserle evlilik dışı ilişkisi olan *ve* alkole burun kıvırmayan bir kadın. Televizyonda bir (Türk) kadın(ın)ın içtiğini görmek öyle sık rastlanan bir durum değildir. Kamu yet-

40 Bu televizyonlu Ankara sosyalleşmelerinin kayda değer tek bir eksiği vardır: sigara. Genel toplumsal pratiklerde tütün tüketimi ile alkol tüketiminin birlikteliği esastır. İçki içenlerin damgalanması, bunun için sağlıkçı argümanlar seferber eden (Yeşilay geleneği doğrultusunda) ahlâk savunucularının söyleminde sigara içenlerin damgalanmasıyla el ele gider. Halk sağlığı adına. AKP'nin düşlediği temiz toplum bu iki musibetten kurtulmuş bir toplumdur. Kısıtlamaların zamanlamasındaki örtüşme çarpıcıdır. 2008'de getirilen kapalı ticari alanlarda –barlar ve restoranlar– sigara içme yasağı ilk olarak alkollü mekânları vurdu. Bu nedenle, sigara tüketimine indirilen darbenin alkol tüketimini ketleyici (özel alanlar dışında) etkileri oldu. Ancak, yaptırımlara ve cezalara rağmen gözlenen direniş bir tür telafi edici yaratıcılığın nüksetmesine yol açıyor. Yasakların çevresinden dolaşmayı sağlayan yöntemler bulundu.

kililerini hiddete kaptırmak için daha fazlasına gerek yoktu. Söylentiye göre, başrol oyuncularını belediyede nikâh kıymaya mecbur eden RTÜK'ün –uzun zamandır gözü dizinin üzerindeydi– baskısı olmuştu. Birkaç bölüm sonra da kadın savcı "derin devlet" tarafından öldürülüp ekranlardan kayboldu.

Alkolün toplum tarafından ayıplandığı çevrelerde bile içmeye devam edilir – ama bu durumda içenler salt erkeklerden oluşur. Trabzon'un köylerinde yalnızca erkekler: Kendine içme hakkını tanıyanlar en başta otorite sahibi olanlardır. İhlal nasıl eril bir erdemse şiddete başvurma da öyledir. Beraberce çay içme zamanı olan "sohbet"in aksine "muhabbet" denen bu alkollü buluşmalar bazen silahların havaya ateşlenmesiyle noktalanır; ateş etmek suskun insanların bu nadir gevşeme anlarında başvurdukları rahatlatıcı bir harekettir.

Muhafazakâr vizyondaki baskın ve damgalayıcı algı, sıklıkla, aile yapısının idealleştirilmesine (sanki aile içi şiddet yokmuş gibi!) dayanan eski bir kavram kargaşası aracılığıyla alkol içen kişi ile bekâr erkek arasında bağlantı kurar. Taşrada her yerde karşımıza çıkan bir lokanta ve çay salonu kategorisi üzerinde duralım: Bu "aile" lokantaları ve çay salonları kadınların girebildiği ve kişinin "rahatsız edilmeyeceği" ayrı mekânlardır. "Aile" tabelası Türk kamusal alanındaki çoğunlukla dile getirilmeyen büyük ayrışmayı bütün çıplaklığıyla anlatma gücüne sahiptir: Tek başına ya da grup halindeki erkekler (daha baştan sorun kaynağı olarak kabul edilirler) ile ailesiyle birlikte olan erkeklerin ayrışması. Türkiye'nin büyük bir kısmı kadını özel alanla ilişkilendiren bu kadim ikiliğin dışına çıkamaz. Cevat Çapan'ın (1933 doğumlu şair, çevirmen ve akademisyen) "Tekne Kazıntısı" başlıklı şiiri alkolün ortaya çıkardığı bu eril ve dişil düzenlemeleri çok güzel anlatır:

Babam iki tek atınca,
"Hadi seni karpuzlara götüreyim," derdi.
(Karpuzlar Gebze'de oturan kızlardı.)
Annem kızarır, kızar,
"Bey, çocuk daha küçük," diye çıkışır,

Trabzon'da "muhabbet". [© Nicolas Elias.]

Trabzon'da
rakı ve müzik.
[© Nicolas Elias.]

mutfağa gider ağlardı.
Babam karpuzlardan anlardı.[41]

Ayrışma birkaç dizede resmedilmiştir. Bir yanda ev içi: anne, çocuk, evin mahremiyeti (ve nihai sığınak olarak mutfak). Öte yanda dünyanın aşırılıkları ve tehlikeleri –alkol, tekinsiz yerler, para karşılığı seks– babanın kendisine hak gördüğü ihlaller. Ve içeriden dışarıya geçmesi mukadder olan, kırılma noktası olarak genç çocuk.

Aslında, muhafazakâr çevrelerde tek gerçek ihlal, tek kabul edilemez ihlal –tabiri caizse ihlallerin ihlali– dişil ihlaldir. "Pavyon" denen o tekinsiz yerlerde içki içen kadın ancak "konsomatris", yani ... olabilir. Ve evlilik dışı cinsellik burada da sarhoşluk gibi eril bir ayrıcalık olarak görülür.

Zaten ülkenin farklı toplumsal çevrelerini birbirinden belki de en net biçimde ayıran şey kadınların içki tüketimidir. Bunda şaşırtıcı bir şey yoktur: Erkeğin farklı çevrelerde hareket edebilmesinin gerektiği yerde toplumsal işaretleme –giyim tarzı, daha özel olarak da başörtüsü aracılığıyla– öncelikle kadınlar üzerinden gerçekleşir. Yukarıda söz ettiğimiz, iki kadın doktorun Zonguldak sahilinde gözaltına alınması olayı da bununla ilişkilidir. Kadınlar ile polisler arasındaki tartışmada cinsiyet meselesi öne çıkarılmıştı ("Kadın olmasanız tekme tokat atardım").[42] Ve gözaltına alınma anının fotoğrafı bu kadınların genç polislerin insafına bırakıldığını gösterir. İnsafına diyoruz, zira kesilen para cezası sonradan mahkeme tarafından iptal edilecekti.[43] Bu açık çelişkiden okunan, üzerine basa basa vurgulanan ahlâki norm ile usulünce uygulanan yasalar arasında bilerek bir karışıklık yaratıldığı ve bu karışıklığın ahlâklı (ve ahlâka aykırı) olanı söyleme hakkının devredildiği kişilere büyük bir eylem serbestisi tanıdığıdır. Bu açıdan bakıldığında, Mart 2018'de "çarşı ve mahalle bekçileri" teşkilatının kurulma-

41 *Seçme Şiirler*, Adam Yayınları, 1998, s. 43.

42 "'Kadın olmasanız tekme tokat atardım': Zonguldak'taki halk plajında 'bira' gözaltısı", *Diken*, 13 Eylül 2017.

43 "Zonguldak'ta 'plajda içki' gerekçesiyle iki kadın doktora kesilen para cezası iptal edildi", *NTV*, 17 Şubat 2018.

sı –düşük eğitimli, düşük ücretli ve bulanık kriterlere göre işe alınan silahlı erkekler– ahlâki düzen ile toplumsal hüsran arasındaki bağlantıyı ya da ahlâki düzeni koruma yetkisinin çok düşük bir maliyetle yoksul erkeklere devredilmesinin, zenginliklerin bölüşümünden nasibini alamayan bu kesime toplumsal öç kapısını nasıl açtığını gösterir.

Sonuç yerine

Bu birkaç sayfada amaçlanan, günümüz Türkiyesi'nde alkolün kapsamlı bir sosyolojisini ya da coğrafyasını sunmak değil, daha mütevazı bir şekilde, Türkiye'nin emirlere karşı çıkmayan bir çoğunluk ile muhalefete batmış bir azınlık arasındaki ikili bir karşıtlığa indirgenemeyeceğini hatırlamaktı. Hükümet tarafından dillendirilen bir söylem alkolü bir çekişme noktası haline getiriyor ve bu söylem geniş bir kabul görüyor olsa bile (gerek nüfus içinde gerek dış gözlemciler arasında) toplumsal alanın bütünü AKP'nin yasaklarını aynı şekilde deneyimlemiyor: Pek çok istisna rejimi ve (nihayetinde müsamaha gösterilen) pek çok atlatma stratejisi vardır. Bunları göz önüne almak, aşırı normatif ve makropolitik bir yaklaşımın dışına çıkarak, içme konusundaki büyük tutum ve pratik çeşitliliğini görmeyi –yani bu toplumsal uzamın tüm gri alanlarının, tüm katmanlarının ve uyumsuzluklarının boyutlarını saptamayı– sağlar.

Bariz bir toplumsal antagonizmanın simgesi olan alkol, "onlar ve biz" politikasının içinde barındırdığı tutarsızlıklar kadar bu politikanın ülkeyi şekillendiren diğer karşıtlıkları –en başta zenginler ve yoksullar, erkekler ve kadınlar arasındaki karşıtlıklar– nasıl bile isteye görünmezleştirdiğini ortaya koyar ve salt söylemsel boyutuna indirgenemeyecek bir siyasi iktidarın yürüttüğü mantık ve çelişkileri görmeye imkân verir. Uzun lafın kısası, Türkiye'de alkolün izlerini takip etmek söylemlerin sarhoşluğundan kurtulmayı sağlar.

KAYNAKÇA[1]

*Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi'*, Adnan Baycar (ed.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

*—, *Hadîka-i Vekâyi'*, Adnan Baycan (ed.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Ahmed Midhat, *Musahabat-ı Leyliye, Yedinci Musahabe: Tedkik-i Müskirat,* İstanbul, 1304 [1888].

—, *Musahabat-ı Leyliye,* Nuran Özlük (ed.), Hiperlink, İstanbul, 2013.

*Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

—, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

Akay, Oğuz, *Bu Sofrada Ben Varım*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.

Akbulut, Uğur, "Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler", *Karadeniz Araştırmaları*, no. 49, 2016, s. 211-224.

Akçura, Gökhan, "Bir Buzlu Bira İç Güzelim", *Ivır Zıvır Tarih-III. Uzun Metin Sevenlerden Misiniz?*, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 57-63.

Akdağ, Emin ve Gülmez Sedat, "Çakırkeyiflikten Komaya", *Aksiyon*, no. 48, 25 Aralık 2006, s. 48-74.

1 Bu kaynakça kitapta ele alınan dönemle ilgili genel çalışmaları ve özel olarak alkollü içecekler üzerine yapılmış araştırmaları bir araya getirmektedir. Daha spesifik referanslar için dipnotlara başvurulmalıdır.

Yıldız işaretleri (*) kaynak metinleri gösterir. Fransızca edisyonun yayınından sonra bu konuda çok sayıda önemli çalışma yayımlandı, bunlara ilerleyen sayfalardaki tamamlayıcı kaynakça listesinde yer verildi.

Akın, Yiğit, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar"-Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Aksu, Akın, *Bir Taşra Köpeği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.

"Alcohol Production and Consumption in the Modern Middle East", *Middle Estern Studies*, özel sayı, cilt 58, no. 2, 2022.

Alemdaroğlu, Ayça, "Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey", *Body & Society*, cilt 11(3), 2005, s. 61-76.

*Âli Mustafa, *Mevâi'dü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*, bkz. Brookes Douglas S.

Altun, Mehmet, "Yüz Yıl Öncesinin 'Alaturka' İstanbul'unda 'Alafranga' Eğlence Alternatifleri", *İstanbul*, no. 43, 2002, s. 90-95.

Anagnostakis, Ilias, "The Sweet Wine of Bithynia in the Byzantine Era", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines. The Production and Consumption of Wine in Anatolian Civilizations through the Ages*, Peeters, Leuven, 2017, s. 93-117.

And, Metin, *Istanbul in the Sixteenth Century. The City, the Palace, Daily Life*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1994.

Andrews, Walter G. ve Kalpaklı Mehmet, *The Age of the Beloveds. Love and the Beloved in Early Modern Ottoman and European Culture and Society*, Duke University Press, Durham-Londra, 2005 [*Sevgililer Çağı-Erken Modern Osmanlı-Avrupa Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili*, çev. N. Zeynep Yelçe, YKY, İstanbul, 2018].

Andrews, Walter; Black, Najaat ve Kalpaklı Mehmet, *Ottoman Lyric Poetry. An Anthology*, University Press of Washington Press, Seattle-Londra, 2006.

Anscombe, Frederick F., *State, Faith and Nation in Ottoman and Post-Ottoman Lands*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014 [*Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Devlet, İnanç ve Millet*, çev. Ceren Can Aydın, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017].

Arpacı, Murat, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı ve Öjenik", *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, 17, 2014, s. 129-154.

—, "Sağlam Nesiller ya da Dejenerasyon: Türkiye'de Alkol Karşıtı Düşünce ve Hareket (1910-1950)", *Toplum ve Bilim*, 134, 2015, s. 30-54.

—, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset, Beden ve Terbiye (1923-1946)", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı - II*, İstanbul, İlmi Etüdler Derneği, 2013, s. 493-502.

Artan, Tülay, "Forms and Forums of Expression. Istanbul and beyond, 1600-1800", Christine Woodhead (ed.), *The Ottoman World*, Routledge, Londra-New York, 2012, s. 378-406 [*Osmanlı Dünyası*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018].

Atabay, Efe, "Eugenics, Modernity and the Rationalization of Morality in Early Republican Turkey", doktora tezi, McGill Üniversitesi, Montréal, 2009.

Atilla, A. Nedim, *İlkçağdan Günümüze Rakı*, Türk İçki Kültürü Yayınları, İstanbul, 2003.

Aybers, Orhan, *Eugenics in Turkey during the 1930's*, Libra Kitap, İstanbul, 2017.

Aynur, Hatice ve Schmidt, Jan, "A Debate between Opium, *Berş*, Hashish, *Boza*, Wine and Coffee; the Use and Perception of Pleasurable Substances among Ottomans", *Journal of Turkish Studies*, 31/1, 2007, s. 51-117.

Aytar, Volkan ve Parınaksızoğlu, Kübra (ed.), *İstanbul'da Eğlence*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Baer, Gabriel, "The Transition from Traditional to Western Criminal Law in Turkey and Egypt", *Studia Islamica*, 45, 1977, s. 139-158.

Baer, Marc-David, *Honored by the Glory of Islam. Conversion and Conquest in Ottoman Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2008 [*IV. Mehmet Dönemin-de Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2010].

Bahadır, Savaşkan Cem, *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.

—, "Şarap Yasağının XVI. Yüzyıl Divanlarındaki İzleri ve Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Şarap Yasağı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 2013, s. 71-101.

—, "Klasik Türk Şiirinde Sarhoşların Korkulu Rüyası: Ases", Emine Gürsoy Naskalı (ed.), *Korku Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 115-134.

Bali, Rıfat N., *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a-Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Balivet, Michel, Lessan, Pezechki Homa ve Mounier René, *Les Turcs seldjoukides d'Anatolie du XIe au XIVe siècle. Une anthologie des sources premières*, cilt 1, *Les sources persanes, Ibn Bîbî*, Presses de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 2017.

Balkan, Canan, "The Anti-Alcohol Movement in the Early Republican Period in Turkey", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Balta, Evangelia, "Evidence for Viniculture from the Ottoman Tax Registers: 15th to 17th Century", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 5, 2001, s. 1-12.

—, "The Underground Rock-Cut Winepresses of Cappadocia", *Journal of Turkish Studies*, 32/1, 2008, s. 61-88.

—, "From *Ypolenion* to *Bölüm*: the Viticultural Transition in Cappadocia through Ottoman Sources and Oral tradition", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines-The Production and Consumption of Wine in Anatolian Civilizations through the Ages*, Peeters, Leuven, 2017, s. 155-168.

*Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, Nuri Sağlam (ed.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

Basmajian, K. H., *Social and Religious Life in the Orient*, American Tract Society, New York, 1890.

Başaran, Betül, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteen Century. Between Crisis and Order*, E. J. Brill, Leiden, 2014.

Baykara, Tuncer, "'Medeniyet' Kavramı ve Türk Toplumuna Giriş", *Türk İncelemeleri Dergisi*, 5/1, 1990, s. 1-14.

—, "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 191-207.

—, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

Bayraktar, Uğur Bahadır, "(Social) Darwinism for Families: The Magazine *Muhit*, Children and Women in Early Republican Turkey", *European Journal of Turkish Studies*, cilt 16, 2013 (çevrimiçi).

Beldiceanu-Steinherr Irène, "La conquête de la Bithynie maritime, étape décisive dans la fondation de l'État ottoman", Klaus Belke vd (ed.), *Byzanz als Raum. Zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, Viyana, s. 21-35.

Benkheira, Mohammed Hocine, "Ivrognerie, religiosité et sport dans une ville algérienne (Oran), 1962-1963", *Archives des sciences sociales des religions*, 59/1, 1985, s. 131-151.

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montréal, 1964.

Biçer-Deveci Elife ve Bourmaud Philippe, *Alcohol in the Maghreb and the Middle-East since the Nineteenth Century. Disputes, Politics and Practices*, Palgrave Macmillan, Londra, 2021.

Bombaci, Alessi, *Histoire de la littérature turque*, Fr. çev. Klincksiek, Paris, 1968.

Boone, Joseph Allen, *The Homoerotics of Orientalism*, Columbia University Press, New York, 2014.

*Boué, Ami, *La Turquie d'Europe* ..., cilt 2, Arthus Bertrand, Paris, 1840.

Bourmaud, Philippe ve Znaien Nessim (ed.), "L'alcool dans les mondes musulmans: histoire, lieux, pratiques et politiques (XVe-XXIe) ", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, no. 150, Haziran 2022.

Boyar, Ebru ve Fleet, Kate, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010 [*Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Istanbul, 2017].

— (ed.), *Entertainment Among the Ottomans*, Brill, Leiden, 2019.

Braudel, Fernand, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*, cilt 1, Paris, Armand Colin, 1967.

*Brookes, Douglas S. (ed. ve çev.), *The Ottoman Gentleman of Sixteenth Century. Mustafa Âli's: Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü, 2003.

*Broquière, Bertrandon de la, *Le Voyage d'Outre-Mer*, Ch. Shefer (ed.), E. Leroux, Paris, 1892.

Brummett, Palmira, *Mapping the Ottomans. Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Bryer, Anthony ve Lowry, Heath, *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, The Centre for Byzantine Studies and Modern Greek, Birmingham University, Washington D.C., 2007.

Bulletin périodique de la presse turque, Dışişleri ve Savaş Bakanlığı, Paris, 1920-1939.

Burak, Guy, "The Second Formation of Islamic Law: The Post-Mongol Context of the Ottoman Adoption of a School of Law", *Comparative Studies in Society and History*, 55/3, 2013, s. 579-602.

*Busbecq, Ogier Ghiselin de, *Les Lettres turques*, Dominique Arrighi (ed. ve çev.), Honoré Champion, Paris, 2010 (1. basım 1581) [*Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011].

*Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, Mehmet Ali Beyhan (ed.), 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey. A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History* c. *1071-1330*, Sidgwick & Jackson, Londra,1968 [*Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014].

Canım, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Ceylan, Ömür, "Divan Şiirinde Emniyet ve Âsayiş Görevlileri. Sarhoşların Belâlıları: Muhtesib, Şahne, Ases", *Tarih ve Medeniyet*, no. 28, 1996, s. 37-40.

Chebbel, Malek, *Anthologie du vin et de l'ivresse en Islam*, Pauvert, Paris, 2008.

Christian, David, *Living Water. Vodka and Russian Society on the Eve of Emancipation*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Cihan, Ahmet, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul Meyhaneleri", *Bilgi ve Bellek*, 2/3, 2005, s. 77-82.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford, 1972.

Cook, Michael, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Couto, Dejanirah, "Les festins à la cour de chah Ismâ'îl Safavide vus par les ambassadeurs portugais de la première moitié du XVIe siècle", *Journal Asiatique*, 299/2, 2011, s. 569-584.

Çakır, Ruşen, *Ne Şeriat Ne Demokrasi. Refah Partisi'ni Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

Çaksu, Ali, "Janissary Coffee Houses in Late Eighteenth Century Istanbul", Dana Sajdi (ed.), *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, Tauris, Londra-New York, 2007, s. 117-132 [*Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri-On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014].

Çelik, Faika, "'Community in Motion'. Gypsies in Ottoman Imperial State Policy, Public Morality and the Sharia Court at Üsküdar (1530s-1585s)", yayımlanmamış doktora tezi, McGill Üniversitesi, Montréal, 2013.

Çiçek, Kemal, "Tanzimat ve Şer'iat. Namaz Kılmayanlar ve İçki İçenlerin Takip ve Cezalandırılması Hakkında Kıbrıs Muhassılı Mehmet Tal'at Efendi'nin İki Buyuruldusu", *Toplumsal Tarih*, no. 15, 1995, s. 22-27.

Çokuğraş, Işıl, "Geç Osmanlı İstanbul'unda İktidarın Meyhane ile İmtihanı", *Tasarım Kültürü Dergisi*, 2013/09, s. 67-70.

—, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler. Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2016.

Dale, Stephen Frederic, *The Muslims Empires of the Ottomans, Safavids and Mughals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Dankoff, Robert, *An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi*, Leiden, Brill, 2006 [*Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, YKY, İstanbul, 2010].

Dankoff, Robert ve Sooyong, Kim (ed.), *An Ottoman Traveller. Selections from the Book of Travels of Evliya Çelebi*, Eland, Londra, 2011.

Darling, Linda T., *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Brill, Leiden, 1996 [*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk-Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019].

Deal, Roger A., *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder. Violence in Istanbul Under Abdülhamid II*, Libra Kitap, İstanbul, 2010 [*Namus Cinayetleri Sarhoş Kavgaları-II. Abdülhamid Döneminde Şiddet*, Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017].

*Dernschwam, Hans, "*Voyage en Asie mineure* (1555)", pasajları çev. Jean-Pierre Grélois; Bernard Geyer ve Jacques Lefort (ed.), *La Bithynie au Moyen Âge*, Lethielleux, Paris, 2003, s. 113-138.

*—, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Türkçe çev. Prof. Dr. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Dictionnaire de l'Empire ottoman, François Georgeon, Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein (ed.), Fayard, Paris, 2015.

Dictionnaire du Coran, Mohammad Ali Amir-Moezzi (ed.), Robert Laffont, Paris, 2007.

Doğan, Cem, "Osmanlı Men'-i Müskirat Cemiyeti ve Men'-i Müskirat Kanunu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/26, 2013, s. 162-181.

Doğruel, Fatma ve Doğruel A. Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

*D'Ohsson, Mouradgea, *Tableau général de l'Empire othoman*, Firmin Didot, Paris, 7 cilt, 1788-1824.

Dumont, Paul ve Georgeon, François, "Un bourgeois d'Istanbul au début du XXe siècle", *Turcica, Revue d'études turques*, XVII, 1985, s. 127-182.

Dursteler, Eric R., "Bad Bread and the 'Outrageous Drunkenness of the Turks': Food and Identity in the Accounts of Early Modern European Travelers to the Ottoman Empire", *Journal of World History*, cilt 25/2-3, 2014, s. 203-228.

—, "Infidel Foods: Food and Identity in Modern Ottoman Travel Literature", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, no. 39-40, 2012, s. 143-160.

—, "'A Continual Tavern in My House': Food and Diplomacy in Early Modern Constantinople", Machtelt Israels ve Louis A. Waldman (ed.), *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors*, cilt 2,

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 8 cilt, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarif Vakfı, İstanbul, 1993-1995.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

Eldem, Edhem, "A French View of the Ottoman-Turkish Wine Market, 1890-1925", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines*, Peeters, Leuven, 2017, s. 169-209.

— "*In vino modernitas*: une fête à Kâğıthane en 1833", *Turcica*, 52, 2021.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1970.

Emecen, Feridun, "Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 37, 2011, s. 1-16.

Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara, 2002.

Encyclopaedia Iranica, çevrimiçi sürüm, 2016, www.iranicaonline.org

Encyclopedia of the Ottoman Empire, Gabor Agoston ve Bruce Masters (ed.), Facts on File, New York, 2008.

Encyclopédie de l'Islam, 1. basım, E. J. Brill, Leiden, 1913-1936.

Encyclopédie de l'Islam, 10 cilt, 2. basım, E. J. Brill, Leiden, 1954-2005.

Erdal, Serkan; Demirci, Hasan ve Sivri Pir Murat, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İçki ile Mücadele ve Hilâl-i Ahdar Cemiyeti (1908-1927)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.

Erdinçli, İhsan, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı'da Birahaneler ve Birahanecilik (İstanbul ve İzmir Örneği)", yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2012.

—, "Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)", doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2019.

—, "İstanbul Meyhânelerinde Sıra Dışı Eğlenceler: 17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Müzik, Raks ve Cinsellik", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35/1, 2020, s. 101-132.

—, "Osmanlı İstanbul'unda Meyhanelerin Gelişim Serüveni", *Toplumsal Tarih*, no. 321, 2020, s. 20-25.

—, *Keyif, Günah ve Suç Arasında Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2021.

Erdoğru, M. Akif, "On Altıncı Yüzyılda Üsküdar ve Civarında Şarap ile İlgili Hukuki Uygulamalar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul, 2012, s. 485-496.

*Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi. XVII. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (ed.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Eren, Ercan, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Ergin, Osman, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, yeni baskı, 9 cilt, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995.

Evered, Emine Ö. ve Evered, Kyle T., "From Rakı to Ayran: Regulating the Place and Practice of Drinking in Turkey", *Space and Polity*, 20/1, 2016, s. 39-58.

—, "A Geopolitics of Drinking: Debating the Place of Alcohol in Early Republican Turkey", *Political Geography*, 50, 2016, s. 48-60.

—, "Between Promotions and Prohibitions: The Shifting Symbolism and Spaces of Beer in Modern Turkey", Ernst Waltraud (ed.), *Alcohol Flows across Cultures. Drinking Cultures in Transnational and Comparative Perspective*, Routledge, Oxon, 2020, s. 84-122.

Fahmy, Khaled, *In Quest of Justice. Islamic Law and Forensic Medicine in Modern Egypt*, University of California Press, Oakland, 2018.

Faroqhi, Suraiya ve Neumann, Christoph (ed.), *The Illuminated Table, the Prosperous House*, Ergon Verlag/İstanbul, Würzburg, Orient-Institut, 2003 [*Soframız Nur Hanemiz Mamur*, çev. Zeynep Yelçe, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016].

Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton, Princeton University Press, 1980 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019].

—, *Ottoman Civil Officialdom. A Social History*, Princeton University Press, Princeton, 1989 [*Kalemiyeden Mülkiyeye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, Istanbul, 2020].

Finkel, Caroline, *Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923*, John Murray, Londra, 2005 [*Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı-Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, Istanbul, 2020].

Fleischer, Cornell H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton, 1986 [*Tarihçi Mustafa Âli-Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı (1541-1600)*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008].

Foda, Omar, "The Pyramid and the Crown: The Egyptian Beer Industry from 1897 to 1963", *International Journal of Middle East Studies*, cilt 46, 2014, s. 139-158.

Forbes, Robert J., *A Short History of the Art of Distillation, from the Beginnings up to the Death of Cellier Blumenthal*, E. J. Brill, Leiden, 1970.

Fuhrmann, Malte, "Beer, the Drink of a Changing World: Beer Consumption and Production on the Shores of the Aegean in the 19th Century", *Turcica*, 45, 2014, s. 79-123.

Gangloff, Sylvie, *Boire en Turquie. Pratiques et représentations de l'alcool*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2015.

Gemalmaz, Mehmet Semih, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınlara, Çocuklara ve Azınlıklara Karşı Ayrımcılık, Şiddet ve Sömürü*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2018.

Georgeon, François, "Ottomans and Drinkers; the Consumption of Alcohol in Istanbul in the Nineteenth Century", Eugene Rogan (ed.), *Outside In. On the Margins of the Modern Middle East*, I.B. Tauris, Londra, 2002, s. 7-30.

—, "L'impossible prohibition en Turquie. Les aventures d'une loi entre Ankara et Istanbul (1920-1924)", *Mélanges Nicolas Vatin*, Peeters, Leuven, 2020.

*Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü, 1573-1578*, çev. Türkis Noyan, Kemal Beydilli (ed.), 2 cilt, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Geyer, Bernard ve Lefort, Jacques (ed.), *La Bithynie au Moyen Âge*, Lethielleux, Paris, 2003.

Gibb, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, 6 cilt, Luzac & Co, Londra, 1900 [*Osmanlı Şiir Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943].

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Göçek, Fatma Müge, *East Encounters West. France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı. Cemal Granda Anlatıyor*, Kristal Kitaplar, Ankara, 2007.

Greene, Molly, *A Shared World. Christians and Muslims in Early Mediterranean*, Princeton University Press, Princeton, 2000.

Grehan, James, "Smoking and 'Early Modern' Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries)", *American Historical Review*, 111/5, 2006, s. 1352-1377.

—, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, The University of Washington Press, Seattle-Londra, 2007.

Gümüş, Mustafa Yunus ve Mum, Cafer, "Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi", *Birey ve Toplum*, 8/2, 2018, s. 109-138.

Gürsoy, Naskali Emine (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.

Güvenç-Salgırlı, Sanem, "Eugenics as Science of the Social: A Case from 1930's Istanbul", doktora tezi, New York Eyalet Üniversitesi-Binghamton, 2009.

Halenko, Oleksander, "Wine Production, Marketing and Consumption in the Ottoman Crimea, 1520-1542", *JESHO*, 47/4, 2004, s. 507-547.

—, "Wine in the Public Discourse and Banqueting Practices of the Early Ottomans", Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Of Vines and Wines. The Production and Consumption of Wine in Anatolian Civilizations Through the Ages*, Peeters, Leuven-Paris-Bristol, 2017, s. 119-154.

Hamadeh, Shirin, *The City's Pleasures. Istanbul in the Eighteenth Century*, University of Washington Press, Seattle-Londra, 2007 [*Şehr-i Sefa-18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017].

Hammer, J. de, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, Fr. çev. J.-J. Hellert, 18 cilt, Paris, 1835-1843.

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2008.

—, *Atatürk. Une biographie intellectuelle*, Fr. çev., Fayard, Paris, 2016.

Hansenn, Jens, "Public Morality and Marginality in *Fin-de-Siècle* Beirut", Eugene Rogan (ed.), *Outside In. On the Margins of the Modern Middle East*, I.B. Tauris, Londra, 2002, s. 183-211.

—, *Fin de Siècle Beirut. The Making of an Ottoman Provincial Town*, Clarendon Press, Oxford, 2005.

Harvard University Press, Cambridge, 2013, s. 66-71.

Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, 2 cilt, Clarendon Press, Oxford, 1929 [*Sultanlar Döneminde Anadolu'da Hıristiyanlık ve İslam*, çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012].

Hattox, Ralph S., *Coffee and Coffeehouses. The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, University of Washington Press, Seattle-Londra, 1985 [*Kahve ve Kahvehaneler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998].

Heine, Peter, *Weinstudien: Untersuchungen zu Anbau, Produktion und Konsum des Weins im arabisch-islamischen Mittelalter*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1982.

Herlihy, Patricia, *The Alcoholic Empire. Vodka & Politics in Late Imperial Russia*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Heyberger, Bernard, "Morale et confession chez les melkites d'Alep d'après une liste de péchés", Geneviève Gobillot ve Marie-Thérèse Urvoy (ed.), *L'Orient chrétien dans l'empire musulman. Hommage au professeur Gérard Troupeau*, Éditions de Paris, Versailles, 2005, s. 283-306.

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, V. L. Ménage (ed.), Clarendon Press, Oxford, 1973.

*Hezarfen Ahmet, "H. 1245'te (1829) Başmuhasebeye Gedik Olarak Kayıtlı İstanbul Meyhaneleri", *Tarih ve Toplum*, no. 129, 1994, s. 36-39.

Hodgson, Marshall, *The Venture of Islam*, 3 cilt, University of Chicago Press, Chicago, 1977 [*İslam'ın Serüveni*, çev. Kolektif, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000].

Houbaida, Mohamed, "Le vin au Maroc précolonial. De la discrétion à l'exhibition", *Horizons Maghrébins*, no. 55, 2006, s. 97-102.

Howard, Douglas A., *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002 [*Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Fatih Yücel, Kronik Kitap, İstanbul, 2022].

Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, University of Chicago Press, Chicago-Londra, 1980.

Işın, Priscilla Mary, "Boza, Innocuous and Less So", Helen Saberi (ed.), *Cured, Fermented and Smoked Foods*, Prospect Books, Londra, 2011, s. 154-164.

—, *Bountiful Empire. A History of Ottoman Cuisine*, Reaktion Books, Londra, 2018.

—, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

—, *Ebu's-su'ud. The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh University Press, Edinbourg, 1997.

*İbn Battûta, *"Voyages et périples*, *Voyageurs arabes. Ibn Fadlân, Ibn Jubayr, Ibn Battûta* içinde, Paule Charles-Dominique (ed. ve çev.), Gallimard, Paris, 1995 (koleksiyon "La Pléiade").

İleri, Nurçin, "Allure of the Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectacle, and Order in Fin-de-Siècle Istanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 37/2, 2017, s. 280-298.

İlter, Mûfit, *Rakının Tarihi*, Ekonomik Araştırmalar Grubu, İstanbul, 1984.

İnalcık, Halil, "Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 221-283.

—, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab. Nedîmler, Şâirler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

—, *An Economic History of Middle East and North Africa*, Columbia University Press, New York, 1982.

**İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul'da Sosyal Hayat*, 1-2, Ahmet Kal'a (ed.), İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997.

İstanbul Ansiklopedisi, Reşad Ekrem Koçu (ed.), 1958-1974, İstanbul, 10 cildi yayımlanmıştır (G harfine kadar).

Jamgocyan, Onnik, "La consommation du vin et du raki à Constantinople en 1803", yayımlanmamış makale.

Jennings, Ronald, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York, 1993.

Jianu, Angela ve Barbu, Vileta (ed.), *Earthly Delights. Economies and Cultures of Food in Ottoman and Danubian Europe, c. 1500-1900*, E. J. Brill, Leiden, 2018.

Johnson, Clarence Richard (ed.), *Constantinople To-day; or the Pathfinder Survey of Constantinople. A Study in Oriental Social Life*, MacMillan, New York, 1922.

Kafadar, Cemal, "How Dark is the History of the Night, How Black is the Story of Coffee, How Bitter the Tale of Love: The Changing Measure of Leisure and Pleasure in Early Modern Istanbul", Arzu Öztürkmen ve Evelyn Birge Vitz (ed.), *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, Brepols, Turnhout, 2014, s. 243-269.

Kaplan, Michel, *Les Hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*, Éditions de la Sorbonne, Paris, 1992.

Karahanoğulları, Onur, *Birinci Meclisin İçki Yasağı. Men-i Müskirat Kanunu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

Karateke, Hakan; Çıpa, H. Erdem ve Anetshofer, Helga (ed.), *Disliking Others. Loathing, Hostility and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, Academic Studies Press, Boston, 2018 [*Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme, Düşmanlık ve Nefret (16.-18. Yüzyıllar)*, çev. Alptuğ Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022].

Kaygılı, Osman Cemal, *Akşamcılar. Eski bir Akşamcının Defterinden*, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

Kaynar, Hasan, "Muhabbet Baki Mahbubân Kayıp: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meyhaneler", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 3, 2014, s. 1-21.

Kazan, Rudyard, "Histoire d'une industrie au temps du mandat français. La distillerie Boutros Kazan et Fils de Beyrouth", doktora tezi, Provence University ve Balamand University, Aix-en-Provence, 2009.

Kemal, Namık, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, I, *İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Fevziye Abdullah Tansel (ed.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi. Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

Kennedy, Philip F., *The Wine Song in Classical Arabic Poetry. Abū Nuwās and the Literary Tradition*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

Keskin, Neslihan Koç, "Kahve ile Bâde Âresinde 17. Yüzyıl Divân Şairlerinden Yükselen Sesler", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Türk Kahvesi Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 27-41.

Kılınç, Ahmet, "The Offence of Drinking Alcohol in Old Ottoman", *6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, Bildiriler, 1, s. 203-215.

Kırlı, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Kırlı, Cengiz ve Başaran, Betül, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", Fatmagül Demirel (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 7-20.

King, Charles, *Minuit au Pera Palace. La naissance d'Istanbul*, Fr. çev., Payot & Rivages, Paris, 2016.

—, "The Struggle over Space. Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", doktora tezi, Binghampton University, 2000.

—, "Coffeehouses: Leisure and Sociability in Ottoman Istanbul", Peter Borsay ve Jan Hein Furn (ed.), *Leisure Cultures in Urban Europe, c. 1700-1870, A Transnational Perspective*, Manchester University Press, Manchester, 2016, s. 161-181.

Koçu, Reşad Ekrem, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015 (1. baskı 1947).

—, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, Şaka Matbaası, İstanbul, 1950.

Koyuncu, Derviş Tuğrul, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi (1792-1839): İstanbul Örneği", doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2019.

—, "Hamr Mukataasından Zecriye Muhassıllığına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin Vergilendirilmesi", *Toplumsal Tarih*, no. 321, Eylül 2020, s. 26-31.

Koyuncu, Derviş Tuğrul ve Tabakoğlu, Ahmet, "Alcohol Consumption in Ottoman Istanbul According to *Zecriye* Tax Records: 1792-1828", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11/2, 2019, s. 191-225.

Köse, Osman, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, II/1, 2007, s. 104-123.

Köse, Yavuz, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Kueny, Kathryn, *The Rhetoric of Sobriety. Wine in Early Islam*, State University of New York Press, Albany, 2001.

Kuran, Timur, *Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, cilt 1, *Esnaf ve Loncalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Kurt, Burcu, "19. Yüzyılda Fatih Sultan Mehmed Külliyesi Civarında İçki Tüketimi ve Satışını Önleme Çabaları", Ayşenur Bilge Zafer (ed.), *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2016, s. 449-464.

Kutan, Özgü Çilli, "İstanbul Meyhaneleri", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 5-37.

Lamprou, Alexandros, *Nation-Building in Modern Turkey. The "People's Houses", the State and the Citizen*, I.B. Tauris, Londra, 2015.

*Lâtifî, *Evsâf-ı Istanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

*—, *Éloge d'Istanbul suivi du Traité de l'invective (anonyme)*, Stéphane Yerasimos (ed. ve çev.), Sindbad, Paris, 2001.

Lévy-Aksu, Noémi, *Ordres et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909)*, Karthala, Paris, 2013 [*Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909*, çev. Serra Akyüz Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017].

Lewicka, Paulina B., *Food and Foodways of Medieval Cairenes, Aspects of Life in an Islamic Metropolis of the Eastern Mediterranean*, Brill, Leiden, 2011.

—, "Alcohol and its Consumption in Medieval Cairo. The story of a habit", *Studia Arabistyczne*, 12, 2004, s. 55-97.

Lewis, Bernard, *Islam et laïcité. La naissance de la Turquie moderne*, Fr. çev., Fayard, Paris, 1988.

—, *Istanbul et la civilisation ottomane*, Fr. çev., Jean-Claude Lattès, Paris, 1990 [*İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, çev. Ömer Faruk Birpınar, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2022].

*Linke, Lilo, *Allah Dethroned. A Journey Through Modern Turkey*, Constable & Co, Londra, 1937.

Lowry, W. Heath, "Impropriety and Impiety among the Early Ottoman Sultans (1351-1451)", *The Turkish Studies Association Journal*, 26/2, 2002, s. 29-38.

Macarthur-Seal, Daniel-Joseph, "Sarhoşluk ve Emperyalizm", *Toplumsal Tarih*, no. 269, 2016, s. 84-91.

—, "Intoxication and Imperialism: Nightlife in Occupied Istanbul, 1918-1923", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 37/2, 2017, s. 299-313.

*Macfarlane, Charles, *Constantinople in 1828*, Londra, 1829.

*—, *Turkey and its Destiny*, 2 cilt, John Murray, Londra, 1850 [*Türkiye ve Yazgısı*, çev. Fahri Yıldırım, Abis Yayınları, Ankara, 2023].

Mantran, Robert, *Istanbul dans la deuxième moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1962 [*17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990].

— (ed.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989 [*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019].

Marcus, Abraham, *The Middle-East on the Eve of Modernity. Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York, 1989 [*Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, çev. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul, 2014].

Martel-Thoumian, Bernadette, "Plaisirs illicites et châtiments dans les sources mamloukes fin IXe/XVe, début X^e/XVIe siècle", *Annales islamologiques*, 39, 2005, s. 275-323.

Matthee, Rudi, "Alcohol in the Islamic Middle-East: Ambivalence and Ambiguity", *Past and Present*, 22/9, 2014, s. 100-125.

—, *The Pursuit of Pleasure. Drugs and Stimulants in Iranian History, 1500-1900*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2005.

—, *Angels Tapping at the Wine-Shop's Door. A History of Alcohol in the Islamic World*, Hurst/Oxford University Press, Londra, 2022.

MCauliffe, Jane Dammen, "The Wines of Earth and Paradise: Qu'ranic Proscriptions and Promises", Roger M. Savory ve Dionisius A. Agius (ed.), *Logos Islamikos. Studia Islamica in Honorem Georgii Michaelis Vichens*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1984, s. 159-174.

*Mehmed Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene: Beşinci Ay. Meyhâne yahud İstanbul Akşamcıları*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1300 [1884].

*Michaud, M. ve Poujoulat, M., *Correspondance d'Orient*, cilt 2, Paris, 1833.

Mikhail, Alan, "The Heart's Desire: Gender, Urban Space and the Ottoman Coffee House", Dana Sadji (ed.), *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, I.B. Tauris, Londra, 2007, s. 133-170 [*Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014].

Miquel, André, *La Géographie humaine du monde musulman jusqu'au XIe siècle*, 4 cilt, Paris, 1967-1988.

Mrgić, Jelena, "Wine or *Raki* - The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia", *Environment and Society*, 17, 2011, s. 613-637.

—, "*Aqua Vitae* - Notes of Geographies of Alcohol Production and Consumption in the Ottoman Balkans", *Issues in Ethnology and Anthropology*, cilt 12/4, 2017, s. 1309-1328.

*Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*, bkz. Brookes Douglas S.

Nahoum-Grappe, Véronique, *La Culture de l'ivresse. Essai de phénoménologie historique*, Quai Voltaire, Paris, 1991.

*Naima, *Annals of the Turkish Empire*, İng. çev. Charles Fraser, Londra, 1832.

Neumann, K. Christoph, "Rakı Consumption and Production in Istanbul in the Nineteenth Century and Today", Arkadiusz Blaszczyk ve Stefan Rohdewald (ed.), *From Kebab to Ćevapčići. Foodways in (Post-) Ottoman Europe*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018, s. 224-240.

—, "A Contribution to the Social Geography of Alcohol in Mid-Nineteenth Century Istanbul", Yavuz Köse (ed.), *Şehrâyîn: die Welt der Osmanen, die Osmanen in der Welt: Wahrnehmungen, Begegnungen und Abgrenzungen. Festschrift Hans Georg Majer*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2012, s. 173-184.

Nourrisson, Didier, *Le buveur du XIXe siècle*, Albin Michel, Paris, 1990.

Oğuz, Burhan, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, cilt 1, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1976.

Oğuz, Çiğdem, "The Struggle Within. "Moral Crisis" on the Ottoman Homefront during the First World War", doktora tezi, Leiden University ve Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018.

Opwis, Felicitas, "Shifting Legal Authority from the Ruler to the 'Ulama': Rationalizing the Punishment for Drinking Wine during the Saljuk Period", *Der Islam*, 86, 2011, s. 65-92.

Ortaylı, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yayınları, İstanbul, 1987.

—, "Osmanlı'da İçki ve Eğlence Kültürü", *Toplumsal Tarih*, no. 321, 2020, özel dosya.

Özarslan, Osman, *Hovarda Âlemi-Taşrada Eğlence ve Erkeklik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Özcan, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Özdiş, Hamdi, "Lazistan'da Müskiratın Men'ine Dair: Hopa'da İçki Yasağı", *Kebikeç*, 31/2011, s. 197-208.

Özer, İlbey, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.

Özkan, Ömer, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Özkoçak, Selma Akyazıcı, "Coffeehouses: Rethinking the Public and Private in Early Modern Istanbul", *Journal of Urban History*, 33/6, 2007, s. 965-986.

Öztürk, Serdar, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.

Öztürk, Yeter, *XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Peirce, Leslie, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993 [*Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016].

Pérouse, Jean-François ve Cheviron, Nicolas, *Erdoğan, nouveau père de la Turquie?*, Éditions François Bourin, Paris, 2016.

*Pertusier, Charles, *Promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore*, cilt 2, Paris, 1815.

Peters, Rudolph, *Crime and Punishment in Islamic Law. Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Phillips, Rod, *Une histoire de l'alcool*, Fr. çev., Presses de l'Université Laval, Québec, 2014 [*Alkol Tarihi*, çev. Dilek Berilgen Cenkciler, Maya Kitap, İstanbul, 2016].

Pitte, Robert, *Le Vin et le divin*, Fayard, Paris, 2004 [*Şarap ve Din*, çev. Esra Özdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006].

Planhol, Xavier de, "Grandeur et décadence du vignoble de Trébizonde", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt XXII/3, 1979, s. 314-329.

—, "Un élément de la convivialité masculine en Turquie: le raki", *Eurasie*, no. 1, 1990, s. 115-116.

*Porter, James, *Observations sur la religion, les loix, le gouvernement et les mœurs des Turcs*, Fr. çev., Londra, 1769.

*Potocki, Jan, *Voyage en Turquie et en Egypte, fait en l'année 1784*, Varşova-Paris, 1788.

Quataert, Donald, "Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia, 1876-1908", doktora tezi, California University, Los Angeles, 1973.

Rafeq, Abdul Karim, "Public Morality in the 18th Century Ottoman Damascus", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, no. 55-56, 1990, s. 180-196.

—, "Diversion and Pleasure in Damascus during the Ottoman Period", Robert Beck ve Anna Madœuf (ed.), *Divertissements et loisirs dans les sociétés urbaines à l'époque moderne et contemporaine*, Presses Universitaires François-Rabelais, Tours, 2013, s. 159-176.

Rakı Ansiklopedisi, Erdir Zat (ed.), Overteam Yayınları, İstanbul, 2010.

Rogan, Eugene (ed.), *Outside In. On the Margins of the Modern Middle East*, I.B. Tauris, Londra, 2002.

Rosenthal, Steven T., *The Politics of Dependency. Urban Reforms in Istanbul*, Greenwood Press, Westport-Londra, 1980.

Rouillard, Clarence Dana, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Boivin & Cie, Paris, 1940.

*Rycaut, Paul, *Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman*, Fr. çev., Paris, 1670.

Saç, Yavuz, "Wine Production and Consumption in Turkey 1920-1940", yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2010.

Sadji, Dana (ed.), *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee. Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, Londra, I.B. Tauris, 2007 [*Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, çev. Aylin Onacak, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014].

Sakaoğlu, Necdet, "İstanbul'un Eğlence Tarihinden", *İstanbul*, no. 43, 2002, s. 80-86.

Sakaoğlu, Necdet ve Akbayar, Nuri, *Binbir Gün Binbir Gece. Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Denizbank/Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Samancı, Özge, "Food Studies in Ottoman-Turkish Historiography", Kyri W. Claflin ve Peter Scholliers (ed.), *Writing Food History. A Global Perspective*, Londra, Berg, 2012.

—, *La Cuisine d'Istanbul au XIXe siècle*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2015.

Sanders, David Selim, *Tıflî Hikâyeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Saraçgil, Ayşe, "L'introduction du café à Istanbul (XVIe-XVIIe siècles)", Hélène Desmet-Grégoire ve François Georgeon (ed.), *Cafés d'Orient revisités*, CNRS Éditions, Paris, 1997, s. 25-38.

—, "Generi Voluttuari e Ragion di Stato: Politiche Repressive del Consumo di Vino, Caffè e Tabacco nell'Impero Ottomano nei Secc. XVI e XVII", *Turcica*, 28, 1996, s. 163-193.

Sariyannis, Marinos, "'Mob', 'Scamps' and Rebels in Seventeenth-Century Istanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary", *International Journal of Turkish Studies*, 11/1-2, 2005, s. 1-15.

—, "Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances", Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Lalou ve Marinos Sarıyannis (ed.), *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands. Towards a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*, The Isis Press, İstanbul, 2007, s. 307-321.

—, "The Kadızadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a "Mercantile Ethic"?", Antonis Anastopoulos (ed.), *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire*, Crete University Press, Resmo (Rethimno), 2012, s. 263-289.

—, "Time, Work and Pleasure. A Preliminary Approach to Leisure in Ottoman Mentality", *New Trends in Ottoman Studies*, Crete University Press, Resmo (Rethimno), 2014, s. 797-811.

—, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, E. J. Brill, Leiden, 2019.

Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Clarendon Press, Oxford, 1982 [*İslam Hukukuna Giriş*, çev. M. Dağ, Prof. Dr. A. Şener, Otto Yayınları, Ankara, 2018].

Selçuk, O. İklil, "State Meets Society; a Study of Bozahane Affairs in Bursa", Amy Singer (ed.), *Starting with Food. Culinary Approaches to Ottoman History*, Markus Wiener, Princeton, 2011, s. 23-48 [*Haydi Sofraya! Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi*, çev. Pelin Tünaydın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015].

—, "Tracing Esnaf in Late Fifteenth-Century Bursa Court Records", Suraiya Faroqhi (ed.), *Bread from the Lion's Mouth. Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Berghahn, New York-Oxford, 2015, s. 51-69 [*Ekmek Aslanın Ağzında-Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017].

—, "Boza Consumption in Early-Modern Istanbul as an Energy Drink and a Mood-Altering Substance", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11/1, 2016, s. 61-81.

Semerdjian, Elyse, "Sinful Professions: Illegal Occupations of Women in Ottoman Aleppo, Syria", *Hawwa*, I/1, 2003, s. 60-85.

Sert, Sandfuchs Özlem, "Reconstructing a Town from its Court Records: Rodosçuk (1546-1553)", doktora tezi, Ludwig-Maximilians-Universität München, 2008.

Sevengil, Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Shefer-Mossensohn, Miri, *Ottoman Medicine. Healing and Medical Institutions, 1500-1700*, State University of New York, Albany, 2009 [*Osmanlı Tıbbı-Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, çev. Bülent Uçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014].

Singer, Amy (ed.), *Starting with Food. Culinary Approaches to Ottoman History*, Princeton, Markus Wiener, 2011 [*Haydi Sofraya! Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi*, çev. Pelin Tünaydın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015].

*Slade, Adolphus, *Records of Travels in Turkey, Greece, etc., and of a Cruise in the Black Sea*, 2 cilt, Londra, 1833.

—, *Records of Travels in Turkey, Greece, etc., and of a Cruise in the Black Sea*, yeni baskı, Londra, 1854.

Soileau, Mark, "Spreading the Sofra: Sharing and Partaking in the Bektashi Ritual Meal", cilt 52/1, 2012, s. 1-30.

Şeker, Mehmet, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Meva'idü'n-Nefais fî- ava'idi'l-Mecâlis*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Şimşek, Esma ve Elaltuntaş, Ömer Faruk, "Osmanlı Devleti'nde Uygulanan İçki Yasağının Fıkralara Yansıması", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 16/6, 2018, s. 21-38.

Tamer, Aytül, "Basın ve İktidar İlişkileri: Birinci Meclis'in Men-i Müskirat Kanunu Üzerine Tartışmalar", *Kebikeç*, 31, 2011, s. 209-232.

Tapper, Richard, "Blood, Wine and Water: Social and Symbolic Aspects of Drinks in the Islamic Middle-East", Sami Zubaida ve Richard Tapper (ed.), *Culinary Culture of the Middle-East*, I.B. Tauris, Londra, 1994, s. 215-231 [*Ortadoğu Mutfak Kültürleri*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000].

*Tavernier, Jean-Baptiste, *Les Six Voyages qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes*, cilt 1, Paris, 1678.

Terzioğlu, Derin, "How to Conceptualize Ottoman Sunnitization: A Historical Discussion", *Turcica*, cilt 44, 2012-2013, s. 301-338.

The Cambridge History of Turkey, 4 cilt, Cambridge University Press, Cambridge, 2006-2012.

The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991.

*Thornton, Thomas, *The Present State of Turkey or the Description of the Political, Civil and Religious Constitution, Government and Laws of the Ottoman Empire*, Londra, 1807.

Thys-Şenocak, Lucienne (ed.), *Of Vines and Wines. The Production and Consumption of Wine in Anatolian Civilizations through the Ages*, Peeters, Leuven, 2017.

Toprak, Sultan, "Where People Met: Bozahouses, Coffeehouses and Taverns in the Light of the 16th and 17th Century Court Records of Istanbul", yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Tosun, Merve, *Coffee, Coffeehouses and Cultural Life in the Late 17th Century Ottoman Istanbul*, Libra Kitap, İstanbul, 2019.

Trépanier, Nicolas, *Foodways and Daily Life in Medieval Anatolia. A New Social History*, University of Texas Press, Austin, 2014.

Turan, Ahmet Nezihi (ed.), *Acısıyla Tatlısıyla Boza*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44 cilt, İSAM, İstanbul, 1988-2013.

Uçan, Eke Nagehan, "Klâsik Türk Şiirinde Meyhane Metaforu", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 67-85.

Ulu, Cafer, "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914-1922)", *Tarih Dergisi*, 58/2, 2013, s. 87-129.

Unwin, Tim, *Wine and the Vine. A Historical Geography of Viticulture and the Wine Trade*, Routledge, Londra-New York, 1996.

Üçüncü, Uğur, *Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi. Men-i Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012.

Vatin, Nicolas ve Veinstein Gilles, *Le Sérail ébranlé*, Fayard, Paris, 2003.

Velay, A. du, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie depuis le règne du sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours*, Arthur Rousseau, Paris, 1903.

Vischer, Dr. Andreas, "Einiges über den Alkoholgenuss im Innern des asiatische Türkei", *Sonderabdruck aus der Internationalen Monatsschrift zur Erforschung des Alkoholismus und Bekämpfung der Trinksitten*, Basel, 1915, s. 1-3.

**Voyageurs arabes. Ibn Fadlân, Ibn Jubayr, Ibn Battûta*, Paule Charles-Dominique (ed. ve çev.), Gallimard, Paris, 1995.

*Walsh, Robert, *A Residence at Constantinople*, 2 cilt, Londra, 1836.

Waltraud, Ernst, *Alcohol Flows across Cultures. Drinking Cultures in Transnational and Comparative Perspective*, Routledge, Oxon, 2020.

*White, Charles, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, 3 cilt, Londra, 1845 [*İstanbul'da Üç Yıl (1841-1844)*, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2023].

Wishnitzer, Avner, "Into the Dark: Power, Light and Nocturnal Life in 18th Century Istanbul", *IJMES*, 46, 2014, s. 513-531.

—, *Reading Clocks Alla Turca. Time and Society in Late Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, 2015 [*Alaturka Saatleri Ayarlama-Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum*, çev. Ercan Ertürk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019].

Woodhead, Christine (ed.), *The Ottoman World*, Routledge, Londra-New York, 2012 [*Osmanlı Dünyası*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018].

Yaşar, Ahmet, "The Coffeehouse in Early Modern Istanbul. Public Space, Sociability and Surveillance", doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2003.

—, "Osmanlı'da Kamu Mekânı Üzerine Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları", *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV/2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 147-156.

— (ed.), *Osmanlı Kahvehaneleri. Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

—, "Osmanlı İstanbul'unda Han Meyhaneleri", Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Meyhane Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 39-47.

Yavuzer, Gamze, "Istanbul Wine-Taverns as Public Places in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2015.

Yazıcı, Muhammed, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)", *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, V/8, 2012, s. 1317-1332.

Yerasimos, Marianna, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Yerasimos, Stéphane, *Hommes et idées dans l'espace ottoman*, İsis Press, İstanbul, 1997.

—, *À la table du Grand Turc*, Sinbad, Arles, 2001.

Yılmaz, Fikret, "Boş Vaktiniz Var Mı? Veya 16. Yüzyılda Şarap, Suç ve Eğlence", *Toplumsal Tarih, Yeni Yaklaşımlar*, no. 1, 2005, s. 11-49.

—, "What About a Bit of Fun? Wine, Crime and Entertainment in the Sixteenth-Century Western Anatolia", Suraiya Faroqhi, Arzu Öztürkmen (ed.), *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, Seagull Books, Londra-New York-Calcutta, 2014, s. 145-172.

—, "Siyaset, İsyan ve İstanbul (1453-1808)", *Büyük İstanbul Tarihi. Siyaset ve Yönetim I*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 122-173.

Zachariadou, Elizabeth (ed.), *The Ottoman Emirate (1300-1385)*, Crete University Press, Resmo (Rethimno), 1993.

Zarinebaf, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, University of California Press, Berkeley, 2010.

—, *Mediterranean Encounters. Trade and Pluralism in Early Modern Galata*, Oakland, University of California Press, 2018.

Zat, Erdir, *Rakı Kitabı*, Overteam Yayınları, İstanbul, 2013.

Zat, Vefa, *Eski İstanbul Barları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Zilfi, C. Madeline, *The Politics of Piety. The Ottoman Ulema in the Post-Classical Age (1600-1800)*, Minneapolis, Bibliotheca Islamica, 1988 [*Osmanlı Uleması-Klasik Çağdan Sonra*, çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul, 2008].

Znaien, Nessim, "Les territoires de l'alcool à Tunis et à Casablanca sous la période des Protectorats (1912-1956): des destins parallèles?", *L'Année du Maghreb*, 12, 2015, s. 197-210.

—, *Les raisins de la domination. Histoire sociale de l'alcool en Tunisie à l'époque du Protectorat (1881-1956)*, IRMC-Karthala, Paris, 2021.

Tamamlayıcı Kaynakça

Areteos, Evangelos ve Kapodistria, Christina, *Alcohol Consumption in Modern Turkey: Kulturkampf and Polarization*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Atina, 2022.

Arslan, Fatih, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Men'-i Müskirat Meselesi (1908-1926)", yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2021.

Biçer-Deveci, Elife ve Bourmaud, Philippe (ed.), *Alcohol in the Maghrib and the Middle East since the Nineteenth Century. Disputes, Policies and Practices*, Palgrave-Macmillan, Oxford, 2021.

Doğan, Cem, *"Öteki" Modernleşme: İstanbul'da Gündelik Hayat, Toplumsal Cinsiyet ve Marjinalitenin Sınırları (1830-1930)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021.

Erdinçli, İhsan, "Sarhoşluktan Keyif Haline: Osmanlı İstanbul'unda İçki İçme ve Meyhâne Âdâbı", *OTAM*, 47, Bahar 2020, s. 21-44.

—, *Keyif, Günah ve Suç Arasında Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2021.

—, "Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhânelere Yaklaşımı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/31, Bahar 2020, s. 1-32

Foda, Omar D., *Egypt's Beer: Stella, Identity and the Modern State*, University of Texas Press, Austin, 2019.

Georgeon, François, *Douze essais sur l'histoire de l'Empire ottoman aux XIXe-XXe siècles*, Editions Isis, İstanbul, 2022.

Kendirci, Mehmet, *Eğlencesiz Eğlence. Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğlence ve Siyasal İktidar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Kırmızı, Abdülhamit, "The Drunken Officials of Abdülhamid II: Alcohol Consumption in Late Ottoman Bureaucracy", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, cilt 151, 2022, s. 87-104.

Matthee, Rudolph, *Angels Tapping at the Tavern's Door. A History of Alcohol in the Islamic World*, Hurst, Londra, 2023 (yayımlanacak).

Yıldırım, Filiz, "Mühimme Defterlerin'ne Göre Osmanlı Devleti'nde Şarap", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31/1, Ocak 2021, s. 495-514.

Znaïen, Nessim ve Bourmaud, Philippe, *L'alcool dans les mondes musulmans. Histoire, lieux, pratiques et politiques (XVe-XXIe siècles)*, n° spécial de la *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, cilt 151, 2022.

I. Ahmed (1603-1617) 111
I. Bayezid (1389-1402) 74
I. Keykâvus 27
I. Mahmud (1730-1754) 101
I. Melikşah 26
I. Murad (1362-1389) 74
I. Selim (1512-1520) 89
II. Bayezid (1481-1512) 39, 95, 104, 108
II. Mahmud (1808-1839) 146, 148-151, 153, 157, 160, 209, 232, 270
II. Manuil Paleologos 75
II. Murad (1421-1444, 1446-1451) 75
II. Osman (1618-1622) 101, 111
II. Selim (1566-1574) 75, 76, 78, 104, 110
III. Ahmed (1703-1730) 113
III. Aleksios 27
III. Mehmed (1595-1603) 111
III. Murad (1574-1595) 77, 95, 110, 122
III. Osman (1754-1757) 101, 116, 124
III. Selim (1789-1807) 106, 116, 117, 119, 122, 148
IV. Mehmed (1648-1687) 73, 79, 87, 112
IV. Murad (1623-1640) 78, 101, 112, 119, 131, 137
IV. Romen Diyojen 29

1908 Devrimi 191, 194, 195, 201
ayrıca bkz. Jön Türkler

Abbasi İmparatorluğu 26, 28
ABD/Amerika Birleşik Devletleri 186, 207, 216, 219, 220
Abdülaziz (1861-1876) 165
Abdülmecid (1839-1861) 150, 153
Abdürreşid İbrahim 210
absent 165, 189
ayrıca bkz. alkollü içecekler
Adana 179, 246, 291-293
Rakı Festivali 292
Adnan [Adıvar] 195, 196
Âfiyet 206
afyon 21, 57, 59, 64, 128, 135, 136, 188, 240
ayrıca bkz. uyuşturucu maddeler
Afyonkarahisar 19, 31, 136
Ahmed Cavid 85, 115
Ahmed Ferid Bey 222
Ahmed İhsan [Tokgöz] 187

Ahmed Rasim 170, 173-175, 193, 238, 248
Ahmet Şerif 92, 180
aile 77, 82, 85, 94, 105, 106, 114, 129, 187, 190, 194, 198, 206, 213, 219, 232, 235, 252, 255, 264, 283, 288, 290, 301
Akçura, Yusuf 214
AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 277, 283, 286-290, 292, 296-300, 304
Akşam 236
alafranga 157, 160, 207-209, 232, 242
alaturka 181, 208
Aleviler 47, 50, 104, 286, 289
Ali Fuat [Cebesoy] 264
Ali Haydar Bey 248
Ali Kemal 186
Âli Paşa 151
Ali Şükrü Bey 221, 223-225, 228, 240
alkol 15-24, 26, 28, 30, 35, 38, 39, 41, 44-47, 49-51, 54-60, 69, 70, 72-74, 77, 78, 80, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 93-95, 102, 103, 105, 107-113, 117-125, 128-130, 135, 136, 142, 145-147, 150, 152, 154, 155, 157-160, 162, 163, 165-168, 171, 174, 175, 177, 178, 180-194, 197-214, 216-226, 228, 232-234, 237-242, 244-249, 251, 253-256, 258-263, 267-271, 273-301, 303-305
erikten 35, 167
hurmadan 18, 30, 42-44, 46, 59, 93
sahte 238, 295
üzüm cibresinden 17, 56
ayrıca bkz. bira; boza; rakı; şarap
alkol karşıtı hareket/söylem 185, 186, 188, 190, 205-207, 213, 220, 256, 258, 259, 262, 284, 288
ayrıca bkz. Hilâl-i Ahdar (Yeşilay)
alkolizm 174, 186, 189, 190, 207, 210, 220, 223, 259-262, 277
alkollü içecekler 15, 17-24, 26, 28, 30, 38, 39, 41, 44-47, 49-51, 57-60, 70, 72, 83, 87, 94, 95, 105, 108-112, 118, 120-125, 130, 135, 136, 142, 145-147, 152, 155, 157, 158, 162, 165-168, 177, 178, 181, 183, 184, 186, 191-194, 197, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 212, 214, 217-219, 221, 225, 232, 239-242, 247-249, 251, 254, 256, 260, 263, 267, 270, 273-279, 281, 290, 297, 305
absent 165, 189
ardıç rakısı 165
cin 274
eau-de-vie 58, 75, 165
kımız 24, 25, 214, 253
konyak 165, 171, 173, 183, 184, 199, 210-212, 274
likörler 30, 44, 54, 58, 70, 77, 127, 165, 167, 187, 239
nebiz 43
punç 166
rom 152
şampanya 113, 148, 151, 158, 160, 165, 180, 209, 216-218, 249, 252, 290
şarap 15-18, 20, 23-30, 32-41, 43-47, 49-54, 56-60, 63, 64, 67, 70-82, 84, 85, 87-91, 94-96, 98, 101-103, 105-118, 120-131, 133-143, 146-152, 154, 157-160, 162-167, 169, 170, 172, 178, 180, 184, 190, 192, 193, 198, 200, 204, 206, 210, 215-217, 224, 226, 228, 232, 233, 237, 240-242, 244, 245, 247-249, 274, 276-278, 281, 290, 292
vermut 165
viski 17, 197, 252, 274, 284, 290
votka 17, 19, 174, 216, 274
ayrıca bkz. alkol; bira; boza; rakı
Almanya 16, 57, 161, 258, 259, 261
Alparslan (Selçuklu Sultanı) 26, 29
Amasya 33, 246
anason 17, 56, 58, 159, 177
Ankara 14, 31, 55, 66, 104, 142, 179, 180, 220, 221, 223, 225-227, 229, 231-234, 238, 240, 242, 244-246, 252, 256, 259, 265, 273, 284, 286, 288, 295, 299, 300
Çankaya 230, 265, 269, 284, 289, 291, 295
Antalya 31, 179, 246, 285, 287, 297

antlaşma 73, 151, 152, 155
Baltalimanı (1838) 151
Lozan (1923) 231, 240
Sevr (1920) 223
aperitif 171, 177, 197
ayrıca bkz. meze
Arabistan 16, 18, 41, 43, 93
arak 56, 57, 138, 177, 197
ayrıca bkz. rakı
Aras, Tevfik Rüştü 224, 266
Argenti, Filippo 57
argo 172
ayrıca bkz. lügat (şarap ve alkol)
Arnavutluk 19, 31, 191
arpa 19, 25, 29, 54, 93, 242
ayrıca bkz. tahıllar
Artvin 246, 287
asma biti 163, 240
Atatürk, Mustafa Kemal 21, 192, 220, 221, 225-228, 230-232, 238, 240, 242, 244, 253, 258, 263-272, 281, 285
Avrupa 15, 17, 35, 36, 38, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 59, 62, 70, 73, 86, 88, 91, 108, 136, 148, 152, 154, 155, 157-160, 166, 168, 182, 186, 187, 191, 194-197, 199, 203, 207, 209, 210, 214, 231, 255, 257, 262, 275
Avusturya 57, 116, 121, 161
Aydede 175, 234
Aydın 198, 245, 246
ayıklık 88, 90, 190, 201, 209, 214
Aynî 128
ayran 17
ayrımcılık 289
ayyaşlar 86, 105, 189, 234
ayyaşlık 20, 72, 88, 91, 186, 268, 269, 276

bağbozumları 30, 52, 53
bağcılık 16, 19, 25, 28, 32-38, 40-42, 49, 72, 80, 118, 159, 163, 192, 193, 198, 215, 223, 226, 240, 247
bağlar 15, 18, 30, 32-38, 41, 51, 53, 84, 93, 105, 114, 122, 137, 139, 163, 192, 202, 223, 229, 240, 290
Amerikan fideleri 198
Bahadır, Savaşkan Cem 137
Bakırköy 289
ayrıca bkz. İstanbul
Bakûs (Rakısı) 247
Bakûs, Cemal 247
Balat 167, 218
ayrıca bkz. İstanbul
Balıkesir 245, 246
Balıkpazarı 133, 173
ayrıca bkz. İstanbul
Balkanlar 18, 30, 35, 36, 49, 57, 70, 84-86, 97, 111, 122, 177, 194, 214, 273
Balta, Evangelia 34, 240
Basiretçi Ali 168
Basmacıyan, Krikor Hagop 53
Batı 22, 57, 70, 74, 82, 194, 197, 203, 208-210, 220, 262, 274-276
Batılı, Batılılaşma 38, 87, 89, 145, 148, 156, 184, 211, 264, 284
Bayramiç 289, 296
bekârlar 33, 81, 114, 116, 199, 255, 256, 270, 301
bekçi 116, 129, 223, 285, 303
ayrıca bkz. kabadayı
Bekri Mustafa 131, 133, 134, 200
Bektaşiler 47, 82, 84, 85, 104, 131, 134, 141, 147, 182, 200, 289
ayrıca bkz. Aleviler; Hacı Bektaş Veli
belediyeler 154, 167, 180, 184, 280, 283, 284, 287, 288, 295, 299, 301
berş 135, 136
ayrıca bkz. uyuşturucu maddeler
Besim Ömer [Akalın] 188-190, 262
Beyânülhak 205
Beyaz Ruslar 216, 217
Beyazıt 168
ayrıca bkz. İstanbul
Beylerbeyli İbrahim 206
Beyoğlu 62, 167, 218, 248, 288
ayrıca bkz. İstanbul
Beyrut 171, 178, 179, 197
bira 16, 19, 29, 45, 54, 146, 154, 160-162, 165, 169, 190, 192, 195-198, 200, 207, 210, 218, 228, 233, 234, 239, 241-244, 248, 264,

274, 276, 280, 281, 285, 287, 292, 298, 299
bira fabrikaları 162, 198, 242
Ankara 242
Bomonti 192, 234, 244, 248
Müttehit [Birleşik] Bira Fabrikaları 198
Nektar 198
Prokop 162, 198
birahaneler 161, 162, 167, 192, 200, 207, 212, 217, 218, 242, 264, 280, 282
Olympos 162, 198
Yanni 161
Zöwe 264
Birinci Dünya Savaşı 23, 71, 167, 191, 214, 215
ayrıca bkz. savaşlar
Bitinya 18, 32, 33, 36, 40, 52
Bizans İmparatorluğu 27, 29, 30, 32-34, 36-38, 41, 51, 52, 54, 60, 75, 105, 121, 122, 274, 275
Blunt, Charles 157
Boğaz(içi) 62, 114, 129, 131, 153, 155, 158, 165, 166, 175, 185, 193, 211, 290
ayrıca bkz. İstanbul
Boislecomte, Baron de 148, 149
Bolu 92, 31, 180
Bosna 35, 37, 93
Bosna-Hersek 19, 31, 191
boş zaman 21, 64, 147, 171
boşanma 103
boykot 213, 247
boza 18, 25, 47, 50, 51, 54-60, 66, 89, 93, 103, 112, 114, 125, 135, 136, 138, 162, 163, 274, 276
bozahaneler 55, 60, 66, 69, 101, 125, 163
Braudel, Fernand 15, 37, 125, 275
Brummett, Palmira 51
Buda 31
Buhârî 44, 226
Bulgaristan 19, 31, 191, 238, 296
Bursa 31, 32, 40, 42, 55, 66, 101, 103, 109, 117, 123, 179, 245, 246, 293
Busbecq, Ogier Ghiselin de 52, 74, 87, 91, 109
bürokrasi 124, 177, 273
Büveyhîler 26

camiler 40, 68, 82, 93, 103, 106-108, 119, 123, 128, 141, 153, 168, 184, 185, 194, 203, 253, 263
Fatih Camii 184
Fatih Sultan Mehmed Camii 168
Hacı Bayram Camii (Ankara) 226
Sultanahmed Camii 111
Yeni Camii 184
Yeni Valide Camii 168
cemiyetler 180, 185, 194, 199, 201, 203, 204, 212, 213, 215, 220, 258
Ermeni Etıbba Cemiyeti 220
Himaye-i Etfâl Cemiyeti 207
Karadeniz Ereğlisi Osmanlı İçki Düşmanları Cemiyeti 207
Osmanlı Men'-i Müskirat Cemiyeti 207
ayrıca bkz. Hilâl-i Ahdar (Yeşilay)
Cengiz Han 214
Cerîde-i Sûfiyye 205
Certeau, Michel de 18
Cevdet Kudret 255
ceza kanunu 203, 222, 231
1840 Ceza Kanunnamesi 154
1851 Ceza Kanunnamesi 154
1858 Ceza Kanunnamesi 181, 154
cezalar 45, 46, 39, 96, 97, 102, 106, 109, 111, 126, 133, 153, 154, 203, 222, 224, 225, 239, 248, 260, 271, 300
değnek 46, 95, 97, 222, 236
falaka 95, 96, 98, 101
had 45, 110
hapis 95, 101, 204, 222, 225, 239, 280
idam 223
kırbaç 95, 223, 224
kürek 95, 96, 116, 117
mahalleden ihraç 96, 103, 107
müsadere 96
ölüm 95, 108

para 39, 95-97, 153, 204, 222, 225, 239, 303
sürgün 95, 96, 106, 112, 116, 136, 200.
tazir 45, 95, 97, 110
teşhir 96, 97, 99-101
Chambre de Commerce Française de Constantinople [Konstantinopolis Fransız Ticaret Odası] 197
Cibali 62, 126, 167, 218
ayrıca bkz. İstanbul
Cidde 178
cizye 39, 40, 122
ayrıca bkz. vergiler
Covel, John 91
Cumhuriyet 13, 244

Çanakkale 31, 245, 246, 289, 291, 296
Çanakkale Savaşı 265
Cephesi 215, 265
Çankaya 230, 265, 269, 284, 289, 291, 295
Çankırı 31, 104, 246
çay 17, 167, 301
Çerkesler 25, 227
Çingeneler 81
Çokuğraş, Işıl 114

Damat İbrahim Paşa 113
damıtma, damıtım, damıtımevi 57, 58, 83, 156, 158, 159, 233
d'Aramon, Sieur 74
darı 19, 25, 46, 54, 93
ayrıca bkz. tahıllar
Darülfünun 259
d'Arvieux, Chevalier 52
Datça 287
De Aranda, Emmanuel 90
demografi(k) 49, 282
denizler 49, 62, 64, 78, 110, 111, 118, 145, 150, 157, 172, 251, 287
Akdeniz 36, 38, 49, 72, 93, 163, 177, 211, 245, 273, 293
Ege 49, 57, 84, 212
Karadeniz 18, 24, 33, 35, 49, 71, 111, 178, 182, 207, 245, 273, 293
Kızıldeniz 49, 178
Marmara Denizi 165
Dernschwam, Hans 33, 52, 54, 91, 97
dervişler 26, 40, 50, 84, 85, 134, 141
Dilâver Bey 230
dinden çıkma (irtidat) 45, 96
Dion, Roger 16
diplomasi 73, 266
ayrıca bkz. sefaretler
Doğu'nun Limanları 72, 145, 152
D'Ohsson, Mouradgea 58, 82, 96, 109, 150
domuz eti yeme yasağı 20
Dursteler, Eric R. 91
düşler 18, 44, 165
Düyun-u Umumiye 163, 164, 192, 194, 198

Ebu Hanife 46, 47
Ebu Nüvas 28, 137
Ebussuud Efendi (Şeyhülislâm) 96, 103, 109
Edirne 31, 42, 53, 74, 75, 113, 178, 246, 284, 287
Edremit 31, 82, 180
eğlence 21, 29, 50, 64, 114, 116, 156, 157, 168, 215, 216, 254, 256, 260, 282, 287, 296
ayrıca bkz. boş zaman
Eldem, Vedat 244
Eminönü 61, 133, 168, 173, 184
ayrıca bkz. İstanbul
Erdoğan, Recep Tayyip 17, 284-288, 290
eril 82, 243, 288, 291, 293, 294, 301, 303
erkeklik 174, 263, 294, 299
Ermeniler 39, 52, 53, 61, 64, 72, 88, 95, 101, 105, 125, 126, 130, 152, 161, 163, 167, 169, 170, 180, 191, 194, 203, 216-218, 220, 224, 225, 228, 247, 251, 275
Ertaş, Neşet 299
Erzurum 31, 42, 55, 84, 179, 246, 284, 292
Eskişehir 31, 179, 197, 229, 246, 259

esrar 56, 57, 59, 64, 135, 136
ayrıca bkz. uyuşturucu maddeler
eşcinsellik 21
Evliya Çelebi 24, 41, 46, 55, 60, 62, 66, 89, 128, 136
Eyüp 61
ayrıca bkz. İstanbul

fabrika 159, 162, 192, 198, 211, 218, 224, 234, 236, 241, 242, 244, 247, 248
ayrıca bkz. bira fabrikaları; rakı fabrikası; şarap fabrikası
fahişeler 64, 81, 83, 84, 111, 124, 217, 236, 256
Fahreddin Kerim [Gökay] 220, 257, 259, 260, 262
Falih Rıfkı [Atay] 226
Fener 61, 62, 167
ayrıca bkz. İstanbul
Feriköy 161
ayrıca bkz. İstanbul
fermantasyon 53, 58
fermante 18, 24, 43-47, 54, 56, 93
Fethi [Okyar] 264
Figânî 140
Fransa 16, 25, 35, 52, 53, 73, 113, 120, 148, 155, 163, 164, 172, 186, 189, 207, 255, 258, 263, 269
alkolizm 186, 189, 190
diplomatlar 73, 148, 150
şaraplar 35, 149, 151, 210
frengi 260-262
Fuad Paşa 151, 153
Fuhrmann, Malte 161, 198
fuhuş 21, 81, 83, 115, 116, 199, 249, 278
Fuzulî 57, 135, 140, 143

Galata 41, 60-62, 68, 106, 109, 116, 122, 124, 129, 152, 155, 161, 183, 217, 218
ayrıca bkz. İstanbul
Galland, Antoine 73
Gazino 155, 165, 167, 180, 200, 218, 233, 264
Gazneli Mahmud 26
Gazneliler 26
gece 27, 29, 74, 77, 89, 101, 107, 114, 116, 128, 129, 172, 174, 183, 185, 187, 199, 216, 234, 236, 255, 265, 266, 268, 282, 289, 294, 299
Genç, Kamer 286
gençlik 193, 195, 257, 297, 299
Gerlach, Stephan 97, 110, 124
Gezi Olayları (2013) 285
Giraud, Émile 234
Giresun 197, 246, 255
Girit 31, 36, 38, 40, 42, 49, 53, 54, 77, 81, 111, 129, 179, 213
gizlilik 18, 20, 64, 92, 125, 182, 276
Gökalp, Ziya 214
Gökçen, Sabiha 266
görünürlük 69, 162, 166, 175, 248, 271, 276, 279, 280
Grassi, Alfio 88
Grehan, James 78
Gündüz, Aka 213
Gürcistan 42, 51, 296
Gürpınar, Hüseyin Rahmi 249

hac 82, 178
Hacı Bektaş Veli 84
Haçlılar 26, 30, 262
Hafta 248
Halenko, Oleksander 34, 122, 123
Halep 42, 52, 59, 72, 79, 83, 105, 115, 118, 178, 197
Haliç 41, 62, 153, 165, 173
ayrıca bkz. İstanbul
Halide Edib 196
Halkevleri 254
Halka Doğru 213
hamam 67, 94, 107, 153
Hamdullah Suphi 252, 253
hamr 28, 43-46, 111, 121, 127, 137
Hanefilik 45-47, 50, 55, 79, 95, 133, 276, 284
ayrıca bkz. mezhepler
hapis 95, 96, 204, 222, 225, 239, 280
ayrıca bkz. cezalar
Harun Reşid 28
Hasköy 61, 62, 155
ayrıca bkz. İstanbul

hastalık 186-189, 220, 260-262
ayrıca bkz. alkolizm
Hattox, Ralph 17, 67
Haydarizade İbrahim (Şeyhülislâm) 220
hekimler 57, 77, 149, 150, 171, 187-190, 192, 195, 201, 205, 209, 214, 219, 220, 252, 258-263, 269, 277, 279, 282, 283
hıfzıssıhha 206, 257, 258, 282
Hıristiyanlık 19, 23, 29, 209
hilafet 183, 227, 231, 240
Hilâl-i Ahdar (Yeşilay) 188, 209, 220, 236, 249, 250, 259
Hios (Sakız) Adası 31, 58, 159, 171
ayrıca bkz. Sakız (Hios) Adası
Hopa 182
Hüseyin Hilmi Paşa 203
Hüsrev Paşa 151

ırk, soy 213, 220, 248, 260-262
Isparta 182, 246, 278

İbn Battûta 24, 33, 54
İbn Bîbî 27
İbn Fadlân 24
İbrahim (1640-1648) 112
iç(k)iciler 25, 33, 79, 82, 84-86, 90, 91, 118, 129, 131, 134, 166, 173, 198, 226, 270, 271, 290, 292, 294, 298
içki âlem(ler)i 18, 28, 29, 75, 123, 148, 267, 269
içki yasağı 20, 41, 79, 98, 107, 109, 110, 113, 117, 118, 125, 147, 219-221, 224, 226, 238-241, 256, 262, 273, 277, 280, 283
Ankara'da 232
İstanbul'da 233, 235, 237, 247
içmeyi bilmek, içme adabı 79, 91, 172-174, 249
idam 83, 87, 96, 101, 112, 121, 223, 237
ayrıca bkz. cezalar
İhap Hulusi [Görey] 248
ihlal 20, 45, 85, 95, 96, 104, 106, 116, 118, 128, 129, 134, 149, 184, 185, 193, 194, 197, 239, 263, 301, 303
ihtidalar, mühtediler 39, 40, 80, 81, 86, 269, 271
İkinci Dünya Savaşı 18, 241, 254, 281
ayrıca bkz. savaşlar
İnalcık, Halil 27
İnan, Afet 266
İnönü, İsmet 242, 261, 266, 269, 285
İran, Pers 26-28, 39, 110, 111, 122, 139, 178, 264, 270, 276
İskenderiye 36, 42
İskilipli Mehmed Âtıf 237
İslâm, İslâmi 15-17, 19-21, 23, 26, 28, 29, 32, 37, 39, 41, 44, 47, 50, 74, 81, 82, 84, 90, 91, 93, 103, 106, 112, 116, 118, 121, 124, 125, 134, 137, 178, 183, 184, 199, 202, 203, 205, 206, 209, 214, 215, 219, 221, 222, 224, 227, 231, 232, 236, 238, 249, 253, 258, 270, 275-277, 280, 281, 284-286, 297
Sünnilik 39, 50, 110, 112
Şiilik 39, 47, 50, 110, 276
ayrıca bkz. Aleviler; Kızılbaş; Kuran; mezhepler; Şeriat
İstanbul 13, 15, 21, 31, 33, 36, 37, 41, 42, 46, 55, 59-62, 64, 67, 72-74, 80, 83-85, 88, 96, 101, 106, 107, 109, 112-114, 116, 118, 123, 127, 129, 134, 147, 148, 154-157, 159, 161-163, 167, 173, 177, 179-182, 184, 188, 189, 191, 193-195, 197, 198, 200, 206, 207, 211, 215-217, 219-221, 223, 225, 227, 231-235, 237, 238, 242, 245-247, 249, 251, 252, 255, 259, 262, 264, 266, 271, 273-275, 277, 279, 280, 282-284, 288, 289, 292, 295, 296, 299, 300
Bakırköy 289
Balat 61, 167, 218
Balıkpazarı 133, 173
Beyazıt 168
Beyoğlu 62, 167, 218, 248, 288
Boğaz(içi) 62, 114, 129, 131, 153, 155, 158, 165, 166, 175, 185, 193, 211, 290

Cibali 62, 126, 167, 218
Eminönü 61, 133, 168, 173, 184
Eyüp 61
Fener 61, 62, 167
Feriköy 161
Galata 41, 60-62, 68, 106, 109, 116, 122, 124, 129, 152, 155, 161, 183, 217, 218
Haliç 41, 62, 153, 165, 173
Hasköy 61, 62, 155
Kadıköy 61, 62, 167, 217
Kâğıthane 149, 173
Kasımpaşa 61, 155
Langa 61, 167
Mahmutpaşa 168
Moda 217
Nişantaşı 161
Ortaköy 62, 211
Pera 116, 155, 161, 183, 217, 218
Samatya 62, 167
Sirkeci 161, 168, 218
Suriçi İstanbul 62, 113, 155, 161, 167, 211, 218
Tahtakale 59, 62, 218
Tavukpazarı 168
Tepebaşı 162
Tophane 217, 292
Unkapanı 218
Üsküdar 80, 131, 167
Yenikapı 167
İstanbul Rumları 247, 282
işret meclisleri, meclisler 26, 28, 30, 50, 71, 78, 82, 85, 89, 110, 135, 138, 269, 270
İtalyanlar 35, 88, 216, 267
İttihat ve Terakki Cemiyeti 180, 194, 199, 201, 203, 204, 212, 213
ayrıca bkz. 1908 Devrimi; Jön Türkler
İyonyalılar 152
İzmir 31, 42, 72, 73, 118, 157, 160, 162, 177, 179, 198, 213, 223, 231-233, 240, 242, 245, 246, 251-253, 271, 280, 291
Jessup, Henry Harris 77
Jön Türkler 191, 195, 201, 202, 204, 227, 259, 264, 271, 277, 280
Jön Türk Devrimi 194, 195, 197, 200-202, 204
ayrıca bkz. 1908 Devrimi

kabadayı 81, 89, 129, 131
kaçakçılık 125, 223, 233, 273
kadı sicilleri 22, 51, 55, 57, 80, 82, 83, 95-97, 101, 122
Kadıköy 61, 62, 167, 217
ayrıca bkz. İstanbul
kadınlar 39, 47, 53, 55, 64, 75, 81-85, 95, 97, 101-103, 105, 107, 111, 115, 124, 126, 146, 147, 158, 162, 166, 167, 169, 184, 185, 188, 195, 199-201, 203, 205, 209, 215-217, 232, 236, 243, 249-252, 255, 262, 266, 279, 285, 294, 300, 301, 303, 304
ayrıca bkz. fahişeler
Kadızadeliler 79, 112, 119, 121, 277
kafe 70, 120, 126, 197, 217, 233, 264
Kafe Krämers 162
Kafe Kristal 192
Kafkasya 18, 25, 30, 49, 86, 93, 265
Kâğıthane 149, 173
ayrıca bkz. İstanbul
kahve 17, 21, 45, 59, 60, 67-70, 85, 88, 111, 112, 114, 120, 129, 135, 136, 138, 163, 166, 174, 183, 188, 237, 255, 267, 269
kahvehane 17, 59, 67-70, 85, 94, 112, 113, 115, 119, 120, 125, 153, 163, 165-167, 178, 192, 216, 256, 280
kamusal alan 17, 67-69, 85, 114, 125, 146, 147, 153, 162, 168, 183, 184, 197, 228, 248, 249, 280, 282, 286, 301
ayrıca bkz. sivil toplum, özel alan
Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) 21, 33, 40, 51, 55, 59, 73-75, 109, 112, 237
Kapadokya 34, 35, 192, 240, 290
kapanma saati 181
ayrıca bkz. meyhaneler
Kapitülasyonlar 73, 107

kaplar 25, 52, 53, 109, 126, 127, 139
amforalar 30, 32, 52, 62, 118
bardaklar 66, 126, 151, 159, 169, 172, 174, 206, 248, 249, 264
fıçılar 30, 52, 53, 58, 62, 85, 89, 91, 107, 118, 122, 150, 165, 169, 175, 195, 236
kupalar 25, 75, 85, 110, 126, 138, 139, 169, 195
küpler 25, 30, 37, 52, 101
testiler 102, 131, 174, 204
karaborsa 122, 125, 215, 223, 273
karaciğer sirozu 269
Karagöz (Gölge oyunu) 131, 132, 176, 238
Karagöz (mizah dergisi) 235, 238
Karay, Refik Halid 175
Karpat, Kemal 124
Kasımpaşa 61, 155
ayrıca bkz. İstanbul
Kavalalı Mehmed Ali Paşa (Mısır Hidivi) 142, 151
Kaya, Şükrü 266
kervansaray 114, 153
Keskin 229
Keykâvus bin İskender 28, 89
Kıbrıs sorunu 247
Kırım 24, 34, 35, 40, 54, 55, 117, 122, 123
Kırım Savaşı 146, 155
ayrıca bkz. savaşlar
kısırlaştırma 261
ayrıca bkz. ötjenizm
Kızılbaş 47, 50, 104
ayrıca bkz. Aleviler
koltuk 62, 64, 165
ayrıca bkz. meyhaneler
konsomatris 199, 288, 299, 303
Konstantinopolis 32, 33, 60, 79, 120, 197, 247
Konya 29, 31, 42, 180, 225, 246, 284
konyak 165, 171, 173, 183, 184, 199, 210-212, 274
ayrıca bkz. alkollü içecekler
köleler 26, 40, 81, 95
Köprülü Mehmed Paşa (1657-1661) 112
Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa 78, 119, 120
Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa 121
Kraepelin, Emil 259
Kuran 16, 20, 29, 41, 43-46, 60, 79, 85, 86, 90, 105, 110, 121, 130, 135, 142, 183, 190, 198, 226, 263, 273, 275, 276
kutlamalar 287
dinî bayramlar 71
düğünler 71, 215
yılbaşı 284
Kürdistan İşçi Partisi (Partîya Karkerên Kurdistanê, PKK) 286
kürek cezası 96, 117
ayrıca bkz. cezalar
Kürtler 86, 227

Lady Montagu 79
laiklik 232, 247, 258, 277, 291
Langa 61, 167
ayrıca bkz. İstanbul
Latife Hanım 270
Lâtifî 60
Lazlar 227
Lemnos (Limni) Adası 31, 57, 211
Levantenler 39, 72, 125, 145, 161, 164, 177, 192, 251, 264, 275
loncalar 62, 115, 126, 129, 169
Londra 88, 121, 151, 171
Lord Charlemont 88
Lory, Bernard 69, 95
lügat 213, 261
lügat (şarap ve alkol) 28, 41, 138, 141, 174
argo 172
örtmeceler 29, 122

Mağrip 18, 90, 93
mahalle 41, 50, 69, 72, 82, 88, 94, 96, 101-104, 106, 107, 115, 117, 122, 123, 126, 129, 131, 139, 145, 146, 153, 165, 167, 177, 181-183, 189, 233, 239, 271, 275, 292, 295, 303
bekçi 116, 129, 223, 285, 303
kabadayı 81, 89, 129, 131

toplumsal baskı 21, 94, 130, 271, 273, 275, 278
mahalleden ihraç 96, 103, 107
ayrıca bkz. cezalar
Mahmutpaşa 168
ayrıca bkz. İstanbul
Makedonya 30, 31, 42, 177, 179, 191, 194-196, 263, 264
Maltalılar 152
Manaki Kardeşler 195
Manastır (Bitola) 31, 95, 179, 180, 195, 196, 263
Manisa 95, 101, 246
marjinal(lik) 20, 25, 82, 146, 165, 200, 261, 275, 289, 292
Marmara Denizi 165
ayrıca bkz. denizler
Marsigli, Kont de 88
Masonlar, Masonluk 291
Mastika 58, 159, 166, 173, 180
Mazhar Osman [Uzman] 220, 259, 260
medeniyet 23, 30, 32, 157, 158, 160, 207, 209, 210, 232, 236, 237, 249, 278
ayrıca bkz. modernlik
medrese 40, 78, 140, 184, 231
Mehmed Âkif 204, 205
Mehmed Çelebi 113
Mehmed Kadızade 112
Mekke 82, 178, 179
Memlûkler 24, 31, 56
Mersin 245, 246
Metaxa 211
meyhaneler 18, 28, 29, 35, 39, 41, 50, 59, 60, 62-71, 73, 81-83, 85, 87, 90, 95, 97, 98, 101, 106, 107, 109-120, 122-125, 129, 133, 137, 139-142, 147, 152, 153, 155, 160, 161, 163-165, 167-178, 180-186, 189, 192-194, 200-202, 204, 208, 211, 212, 216, 217, 219, 229, 233, 234, 247, 249, 251, 254, 256, 260, 262-264, 278-282, 299
meyhaneci 15, 66, 69, 97, 98, 114, 127, 152, 169, 176, 183, 194, 212, 235, 236
meze 28, 63, 66, 78, 141, 169, 170, 172-174, 177, 180, 249, 268, 299
mezhepler 45, 46, 50
Hanbelilik 45, 50
Hanefilik 45, 46, 50, 79, 276
Malikilik 45, 50
Şafilik 45, 46, 50, 284
Midhat Paşa 151
Midilli 31, 171, 179
mizah 131, 266
Moda 217
ayrıca bkz. İstanbul
modernlik 157, 160, 205, 243, 279
ayrıca bkz. medeniyet
Moğolistan 26
Molière 38
Montesquieu 120
Mora 30, 32, 36, 212
Moryson, Fynes 38
Mrgić, Jelena 35
muhabbet 81, 102, 270, 293, 300-302
muhacir 240
Muhibbî 140, 141
muhtesip 101
Mustafa Refet 206
Mustafa Reşid Paşa 151
müsadere 96
ayrıca bkz. cezalar
müzik, musiki 26, 78, 112, 138, 170, 200, 277, 287, 302
kemençe 63
tambur 27, 63
ud 170

Naîmâ 117
Namık Paşa 121
Nargile 166, 169
Nasreddin Hoca 131
Necâtî 139
Nedim 141, 143
Neumann, Christoph 13, 155
Neyzen Tevfik 200
Nicolay, Nicolas de 74, 91
Nişantaşı 161
ayrıca bkz. İstanbul
Nizâmülmülk 26

okul, mektep 170, 195, 206, 255, 267, 269
Olympos (Selanik'te birahane) 162, 198
ordu 29, 33, 55, 78, 85-88, 90, 91, 104, 123, 145, 146, 150, 163, 171, 194, 223, 231, 233, 263, 264, *ayrıca bkz.* sipahiler; yeniçeriler
Orhan (1324-1362) 74, 40
Orta Asya 19, 24-26, 46, 136, 210
Ortakōy 62, 211
ayrıca bkz. İstanbul
Ortaylı, İlber 171
Ortodoks Kilisesi 19
Ortodokslar 34, 39, 81, 122, 248, 275
otomobil, araba 53, 74, 110, 157, 294

ōjenizm 259-261
Ômer Besim [Atalay] 142
Ômer Hayyam 27, 137
ōrtmeceler 29, 122
ayrıca bkz. lūgat (şarap ve alkol)

Pagnol, Marcel 207
Pakistan 16
Palmerstone (Britanya Dışişleri Bakanı) 151
Pamuk, Orhan 299
patron 172, 173
pazarlar 34, 36, 38, 64, 146, 151, 152, 163, 164, 168, 210
pekmez 37, 122
Pera 116, 155, 161, 183, 217, 218
ayrıca bkz. İstanbul
peygamber 103
Peygamber (Hz. Muhammed) 44, 80, 112
polis 69, 95, 182, 192, 198, 217, 223, 230, 234, 236, 264, 287, 294, 295, 303
bostancıbaşı 101, 116, 124
subaşı 98, 101, 124
polis memuru, zaptiye 181, 199, 223
Postel, Guillaume 90
Potocki, Jan 69
pragmatizm 81, 124, 136, 296
Pufendorf, Samuel von 88
pūriten, pūritenizm 112, 119, 228, 256, 277

Rabelais 134
Radikal 287
Râfizî 182
ayrıca bkz. tarikatlar
Ragıp Paşa 159, 192
rakı 17, 29, 35, 45, 47, 50, 51, 56-60, 63, 64, 71, 84, 85, 89, 95, 103, 105, 112, 114, 115, 125-127, 131, 133, 136, 138, 146, 151, 156, 158-160, 162, 165-167, 169-175, 177, 178, 180, 182-184, 190, 192, 196-198, 200, 202, 210, 213-215, 217, 218, 228-230, 233, 234, 236, 237, 241, 242, 244, 245, 247-254, 256, 262-265, 267, 268, 270, 271, 274, 276, 279, 281, 285, 287, 291-293, 295, 298, 299, 302
imbik 58, 158, 159, 229, 238
mastika 58, 159, 166, 173, 180
milli içki 17, 146, 158, 197, 210, 247, 270, 274, 279
ayrıca bkz. Ahmed Rasim; Atatürk, Mustafa Kemal
rakı fabrikası 192, 241, 247
Rakı Festivali 292
ayrıca bkz. Adana; rakı
Ramazan 20, 37, 96, 97, 108, 128, 140, 157, 172, 203, 263, 280, 284
reçine (sakız) 159
renkler 58, 115, 126, 292, 294
ayrıca bkz. rakı; şarap
Resimli Ay 174, 248
Revue commerciale du Levant 163, 169, 197, 210-212, 216, 234
Rifâa et-Tahtâvî 142
rint 27, 141, 200
Risal, Pierre 68
riya 119, 139, 140, 253, 281, 286
Rodos 31, 42, 116, 171, 179, 257
Rodosçuk 80
ayrıca bkz. Tekirdağ
rom 152
ayrıca bkz. alkollü içecekler
Rousseau, Jean-Jacques 265

ruhsat 62, 64, 154, 161, 165, 178, 194, 239, 282, 284, 289, 293
Rumlar 15, 20, 29, 33, 34, 38, 39, 50-52, 58, 61, 72, 77, 81, 88, 95, 97, 105, 106, 110, 125, 126, 130, 152, 161, 167, 169, 170, 177, 178, 193, 194, 199, 210-213, 216-218, 224, 225, 228, 229, 233, 234, 236, 240, 247, 251, 275, 282
Ruslar 171, 174, 193, 210, 216, 217, 298
Russell, Alexander 77
Rusya 24, 25, 116, 155, 158, 189, 193, 202, 298
  Çarlık Rusyası 17, 19, 24
Rycaut, Paul 46, 120

Said Bey 218
Sakız (Hios) Adası 31, 58, 159, 171
  ayrıca bkz. Hios (Sakız) Adası
saki 137-139
Samaniler 26
Samatya 62, 167
  ayrıca bkz. İstanbul
Samos (Sisam) Adası 31, 106, 211
  ayrıca bkz. Sisam (Samos) Adası
Samsun 31, 42, 245, 246
sarhoşluk 20, 28, 43-45, 47, 60, 82, 85, 95, 103, 105, 120, 128, 130, 136, 138, 140, 141, 168, 174, 182, 186, 188, 195-198, 203, 206, 214, 239, 268, 269, 277, 286, 299, 303, 304
savaşlar 30, 36, 88, 94, 111, 116, 117, 121, 122, 152, 155, 189, 191, 192, 206, 223, 228, 241, 256-258, 261, 262, 265
  Balkan Savaşları (1912-1913) 213-215, 265
  Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) 23, 71, 167, 191, 192, 214, 215, 265
  cihat 219
  gaza 30
  İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) 18, 241, 254, 281
  İran'la (1578-1590) 122
  Kırım Savaşı (1853-1856) 146, 155
  Kurtuluş Savaşı (1920-1922) 214, 215, 221, 240, 265, 270
  Osmanlı-Rus Savaşı (1767-1774) 117
  Trablusgarp Savaşı (1911-1912) 213, 257, 265, 267
Sebilürreşad 209, 219, 235, 236, 239, 249
sefarethaneler 73, 125, 168, 193
sefaretler 91, 96, 148, 193
  diplomatlar 73, 107, 120, 148, 150, 223
  ayrıca bkz. diplomasi
Selanik 31, 42, 68, 72, 118, 157, 161, 162, 169, 174, 177, 179, 192, 197, 198, 200, 264, 265, 269, 280
Selçuklular 26, 27, 29, 30, 34, 45
seyyahlar 22, 24, 33, 36, 38, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 69, 87, 91, 97, 108, 110, 157, 174, 178
  ayrıca bkz. Evliya Çelebi; İbn Battûta; İbn Fadlân; Potocki, Jan; Tavernier, Jean-Baptiste; Thévenot, Jean
seyyar satıcılar 64, 80, 181
Sırât-ı Müstakîm 199, 200, 204, 205, 207, 209
Sırbistan 19, 20
Sibirya 210
Sinop 31, 42, 178, 199, 246
sipahiler 110, 111
Sir James Porter 127
Sirkeci 161, 168, 218
  ayrıca bkz. İstanbul
Sisam (Samos) Adası 31, 106, 211
  ayrıca bkz. Samos (Sisam) Adası
sivil toplum, özel alan 205, 280, 300, 301
siyasi partiler 284, 287, 289, 296, 298, 203, 253, 254, 257, 263, 269, 277
  Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 277, 281, 283, 285-290, 292, 296-300, 304
  Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) 232, 253, 254
  Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 283, 287, 289

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) 253, 254, 257
Slade, Adolphus 157, 158
sohbet 64, 78, 119, 153, 170, 172, 205, 215, 258, 265-268, 270, 301
Sosyal Darwinizm 261
sosyalleşme 64, 67, 73, 115, 174, 175, 201, 276, 283, 290, 291, 294, 297, 299, 300
Southgate, Horatio 148
soykırım 191
spor, futbol 260, 298, 299
Suriçi İstanbul 62, 155
ayrıca bkz. İstanbul
Süleyman Numan 201, 209
sürgün 96, 106, 112, 116, 136, 171, 192, 194, 195, 197, 200
ayrıca bkz. cezalar

Şafilik 45, 46, 50, 284
ayrıca bkz. mezhepler
Şam 42, 59, 78, 83, 107, 114, 179, 264
şampanya 113, 148, 151, 158, 160, 165, 180, 209, 216, 217, 218, 249, 252, 290
ayrıca bkz. alkollü içecekler
şarap 15-18, 20, 23-30, 32-41, 43-47, 49-54, 56-60, 63, 64, 67, 70-82, 84, 85, 87-91, 94-96, 98, 101-103, 105-118, 120-131, 133-143, 146-152, 154, 157-160, 162-167, 169, 170, 172, 178, 180, 184, 190, 192, 193, 198, 200, 204, 206, 210, 215-217, 224, 226, 228, 232, 233, 237, 240-242, 244, 245, 247-249, 274, 276-278, 281, 290, 292
Girit şarapları 53, 54
Kıbrıs şarapları 15, 30, 49, 77, 118
Macar şarapları 49
Malvasia 32, 36, 74
Marmara şarapları 54
şarap fabrikası 242
ayrıca bkz. şarap
şarap şiir(ler)i 18, 28, 57, 136-138, 141-143, 165, 204, 274, 276
Şarlken 51, 89
Şeriat 39, 81, 93, 96, 103, 110, 124, 130, 168, 222-226, 231, 236, 240, 263, 275, 277, 281
Şeyhî 139
şıra 29, 34, 34, 52, 53, 93, 122, 123
Şirince 290, 291
Şişli 61, 161
ayrıca bkz. İstanbul
şöhret 68, 77, 85, 142, 147, 174, 177, 182, 230, 271

tabu 20, 247, 266, 272, 291
tahıllar 18, 45, 46, 54, 93, 122, 202, 240, 275
arpa 19, 25, 29, 54, 93, 242
darı 19, 25, 46, 54, 93
pirinç 54, 88, 93
Tahtakale 59, 62, 218
ayrıca bkz. İstanbul
talih oyunları 111, 157, 209
Tanin 92, 180, 212
Tanzimat 21, 146, 151-154, 156, 160, 165, 181-183, 203, 222, 249, 272, 277, 278, 280
tarikatlar 40, 47, 50, 77, 84, 104, 121, 134, 147, 178, 182, 231, 274, 276
Mevleviler 84, 200
Râfizî 182
ayrıca bkz. Bektaşiler
Tavernier, Jean-Baptiste 108
Tavukpazarı 168
ayrıca bkz. İstanbul
tebdil-i kıyafet 98
tedip 45, 106
tekel 35, 152, 186, 212, 241, 242, 251, 256, 258, 275, 281, 282, 284, 292
ayrıca bkz. TEKEL
TEKEL 241, 242, 244, 245, 247, 281, 297
Tekirdağ 31, 80, 159, 242, 245, 246, 296
ayrıca bkz. Rodosçuk
Tepebaşı 162
ayrıca bkz. İstanbul
teşhir 96, 97, 99-101
ayrıca bkz. cezalar

Tevhid-i Efkâr 234, 236
Thévenot, Jean 54, 55, 67
tıbbi 54, 110, 126, 134, 136, 186, 187, 189, 190, 262
Tıflî 131
tıp 21, 189, 196, 205, 242, 258, 259, 261
Timur 104
Tokat 31, 42, 105, 180, 246
Tophane 217, 292
ayrıca bkz. İstanbul
toplumsal baskı 21, 94, 130, 271, 273, 275, 278
ayrıca bkz. mahalle
Tournefort, Joseph Pitton de 38, 44, 53, 91, 129, 276
Trakya 18, 55, 71, 80, 179, 191, 192, 223, 231, 240, 247, 290, 296
Tunceli 286
Tunus 16, 18, 19, 49, 177, 179
turizm 277, 282, 287, 297
Rus turistler 298
Tuzsuz Deli Bekir 131, 132
Türk Ocağı/Ocakları 251-254, 259
Türk Sözü 213
Türk Yurdu 214
tütün 21, 59, 101, 111, 112, 114, 129, 183, 188, 223, 240, 269, 300

ulema 45, 55, 60, 67, 68, 77, 82, 104, 111, 119, 187, 192, 210, 220, 280, 281
Unkapanı 61, 218
ayrıca bkz. İstanbul
Urfa 71, 180, 246
uyuşturucu maddeler 21, 59, 184
afyon 21, 57, 59, 64, 128, 135, 136, 188, 240, 246
berş 135, 136
esrar 56, 57, 59, 64, 135, 136

Ümraniye 295
ayrıca bkz. İstanbul
Üsküdar 80, 131, 167
ayrıca bkz. İstanbul
üzüm 15, 17, 18, 30, 32-38, 41, 43, 44, 46, 49, 52, 53, 56, 59, 74, 122, 142, 159, 211, 238, 240, 244, 275
kuru 37
yaş 35, 37
üzüm cibresi 17, 56
ayrıca bkz. alkol

Valide Sultan Nakşıdil 150
Vanî Efendi 79, 112, 119, 121
ayrıca bkz. Kadızadeliler
Vehbi Bey 225
Venedik 31, 32, 36, 37, 73, 75, 108, 111
vergi sistemi 121, 154, 194
ayrıca bkz. vergiler
vergiler 29, 34, 39, 73, 106, 117, 120-123, 125, 152, 154, 159, 163, 164, 192, 194, 202, 222-224, 239, 278, 281, 295, 296
cizye 39, 40, 122
zecriye 62
Verlaine, Paul 187
Vischer, Andreas 71, 180
Voltaire 113

Walsh, Robert 148, 150, 157
White, Charles 68, 129, 148

Yahudiler 19, 20, 39, 43, 61, 69, 72, 74, 75, 88, 94, 95, 105, 107, 113, 114, 122, 125, 126, 130, 135, 145, 161, 167, 169, 177, 180, 194, 208, 217, 218, 231, 251, 269
Yahudilik 23
Yalman, Ahmed Emin 215
Yaşlı Plinius 52
Yeni Asır (İzmir gazetesi) 251
yeniçeriler 50, 78, 84, 85, 88, 90, 98, 101, 102, 108, 111, 115, 124, 131, 146-148
Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) 146, 147, 167
Yenikapı 61
ayrıca bkz. İstanbul
Yeşilay 188, 209, 220, 259, 283, 300
ayrıca bkz. Hilâl-i Ahdar (Yeşilay)
Yıldız (Abdülhamid'in sarayı) 61, 183, 211

Yunanistan 19, 31, 88, 165, 177, 179, 210, 212, 213, 232, 233, 240, 296
Yunus Nadi 226, 244

zahit 26, 141, 281
zecriye 62
ayrıca bkz. vergiler
Zekeriyazade Yahya Efendi 119, 281
Zeynel Besim 252, 253
zimmi 19, 39, 275
zina 45, 130
Ziya Paşa 121, 171, 248
Zohrab, Krikor 198, 203
Zonguldak 42, 207, 246, 294, 303
Zöwe (Birahane) 264

Rakının Ülkesinde - Osmanlı İmparatorluğu'ndan Erdoğan Türkiyesi'ne Şarap ve Alkol (14.-21. Yüzyıllar) İslâm'la yönetilen bir ülkede alkolün hiçbir şekilde yerinin olmayacağına dair genel kanıyı çürütecek biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nda alkolün izini sürüyor. François Georgeon, imparatorluğun farklı yerlerinde alkol üretimini, ulemanın alkole olan tepkisini, Müslümanlar ve gayrimüslimlere verilen farklı serbestileri ve getirilen farklı yasakları, "Müslümanlar arasındaki kural ihlali"nin tarihini mercek altına alıyor. Nicolas Elias ve Jean-François Pérouse tarafından kaleme alınan sonsözdeyse bu tarih günümüze kadar getirilerek, bugünün Türkiyesi'nde devletin alkole olan yaklaşımı gözler önüne seriliyor. Kitap, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin kültürel, siyasi, toplumsal ve dinî tarihine yeni bir perspektif katıyor. Osmanlı'da sultan, ulema ve halkın alkolle ilişkisi üzerine literatürdeki büyük bir eksikliği kapatacak kapsamlı bir çalışma.

"İmparatorlukta alkollü içeceklerin tarihi cemaatler arası temaslar, birey-toplum ilişkileri, toplumsal baskı sorunu ya da İslâm ile devlet arasındaki ilişkiler gibi birbirinden çok farklı konulara ışık tutuyor. [...] bu tarih gözlerimizin önünde yazılmaya devam ediyor. Belgelerin biriktiği bir esnada durum saptaması yapmanın, en iyi kaynaklardan devşirilen bütün yeni malzemelerden yararlanmanın ve yeni araştırma parkurları açmanın zamanıdır."

FRANÇOIS GEORGEON

T-G 930354 URR

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3501-7

9 789750 535017

KDV'DEN MUAFTIR